

SÍFÓR

STÁIRE

STATIR NA SRAITHE SÓISEARAI

SEÁN DELAP

PAUL MCCORMACK

TÉACSLEABHAR
AGUS LEABHAR
FIANAISE NA
CHÉAD BHLIANA
2018-19

STÓR SIÁIRE

SEÁN DELAP

PAUL MCCORMACK

Arna fhoilsíú den chéad uair in 2018 ag Foilsitheoirí Folens

Eastát Tionscail Hibernian, Bóthar na nGlaschnoc, Tamhlacht, Baile Átha Cliath 24

© Seán Delap agus Paul McCormack, 2018

Léaráidí

Clúdach agus léaráidí sna caibidlí le Gavin Reece (New Division)

Léaráidí eile le Giorgio Bacchin, Gergely Fórzs, Tamara Joubert, Trystan Mitchell, agus Martin Sanders (Beehive Illustration ar fad).

ISBN: 978-1-78927-950-4

Gach ceart ar cosaint. Ní ceadmhach aon chuid den fhoilseachán seo a atáirgeadh, a stóráil i gcóras aisghabhála ná a tharchur i bhfoirm ar bith ná ar bhealach ar bith, idir leictreonach, mheicniúil, fhótachóipeáilte, thaifeadta agus eile, chun críche ar bith, gan cead i scribhinn a fháil ón bhfoilsitheoir roimh ré, nó ceadúnas a cheadaíonn cóipeáil shrianta in Éirinn arna eisiúint ag Gníomhaireacht na hÉireann um Cheadúnú Cóipchirt, 63 Sráid Phádraig, Dún Laoghaire, Co. Bhaile Átha Cliath.

Chomh fada agus is eol don fhoilsitheoir, bhí an fhaisnéis sa leabhar seo cruinn agus í á cur i gcló. Ní ghlactar le haon fhreagracht as aon earráidí.

Is trádmharcanna de chuid Folens Publishers iad ainm cuideachta FOLENS agus na lógónna lena mbaineann, arna gclárú in Éirinn agus i dtíortha eile.

Buiochas

Ba mhaith leis na húdair agus leis an bhfoilsitheoir buiochas a ghabháil leo siúd a chuir grianghraif faoi chóipcheart ar fáil dóibh: Alamy, BNPS Press Agency, Bridgeman Images, British Cartoon Archive, an Páirtí Aontachtach Daonlathach, Leabharlann agus Cartlann Chathair Bhaile Átha Cliath, Músaem an CLG, Getty, Leslie Gilbert Illingworth/Associated Newspapers Ltd, Inpho, Cartlann Nuachtán na hÉireann, Cartlann Grianghraf na hÉireann, *The Irish Times*, Irish War Memorials/Michael Pegum (www.irishwarmemorials.ie), iStock, Kenneth King, Ian Knox, Library of Congress, David Low/Solo Syndication, Mary Evans Picture Library, Mary Moran, An Chartlann Mhíleata, Cartlann Náisiúnta na hÉireann, Leabharlann Náisiúnta na hÉireann (PD Shamrock 1895 March 16 (A); NPA_DEV_12; NPA_SHE_24; NPA_SHE_125; NPA_POL_F_209; INDH_12c, IND_R_4376, TC_14, NPA POL_F_234; L ROY 05373), National Library of Wales, Músaem Mhuirí Náisiúnta na hÉireann, Ard-Mhúsaem na hÉireann, Leabharlann Ollscoil na hÉireann, Gaillimh, Pacemaker Press, Pfizer, Press Association, Coláiste Ríoga Lianna na hÉireann, Leabharlann Grianghraf RTÉ, Science Photo Library, Shutterstock, SIPTU, Sportsfile, Iontaobhaithe na Músaem Náisiúnta, Tuaisceart Éireann (BELUM.P475.1932, Mary Anne McCracken – John Gibson © Músaem Náisiúnta, Tuaisceart Éireann, Bailiúchán Mhúsaem Uladh), Wikimedia Commons.

Tá gach iarracht déanta ag an bhfoilsitheoir teagmháil a dhéanamh leis na sealbhóirí cóipchirt ar fad ach má tá aon duine acu sin fágtha ar láir, beimid sásta aon socruithe is gó a dhéanamh.

Níor cheart glacadh leis go bhfuil Folens ag tacú le hábhar nó le tuairimí a chuirtear in iúl ar shuíomhanna gréasáin seachtracha in áit a bhfeictear naisc chuig na suíomhanna sin nó a ndéantar tagairt dóibh sa leabhar seo.

Leagan aistrithe

Arna aistriú ag Máirín Ní Ghadhra agus Seosamh Ó Cuaig agus curtha in eager ag Fionnuala Ní Mhuirí agus Síle Dolan le maoiniú ón gComhairle um Oideachas Gaeltachta agus Gaelscolaíochta.

caibidil

Snáithe 1	1	Nádúr na staire	4
Snáithe 2	2	Éire luath-Chríostaí	22
	3	Lonnaíochtaí agus Plandáil Uladh	34
	4	Éiri Amach 1798	44
	5	An Gorta Mór agus fás dhiaspóra na hÉireann	55
	6	Parnell agus Redmond: an feachtas ar son Rialtais Dúchais	65
	7	1916–1923: an troid ar son an neamhspleáchais	79
	8	An Éigeandáil: Éire le linn an Dara Cogadh Domhanda	96
	9	Mná in Éirinn san fhichiú haois	109
	10	Cumann Lúthchleas Gael	122
	11	Na Trioblóidí: cúiseanna, mar a tharla agus a thit amach	135
	12	Éire le linn na 1960idí	149
	13	Stádas na hÉireann san Eoraip	164
Snáithe 3	14	Impireacht na Róimhe	174
	15	Bás agus beatha sa Mheánaois	196
	16	An Renaissance	218
	17	Ré na Taiscéalaíochta, an choncais agus an choillinithe	240
	18	Tábhacht an reiligiúin agus an Reifirméisean	257
	19	Réabhlóid Mheiriceá	273
	20	An saol sa Ghearmáin fhaisisteach agus an Rúis chumannach	287
	21	An Dara Cogadh Domhanda: cúiseanna, mar a tharla agus iarmhairtí	304
	22	Frith-Sheimíteachas, an tUileloscadh agus cinedhíothú	327
	23	An Cogadh Fuar, 1945–1989	338
	24	Na Náisiúin Aontaithe	353
	25	Na 1960idí	366
	26	Tús agus forbairt teicneolaíochta an lae inniu	379
	27	Forbairt Leighis thar na blianta	392

Clúdaíonn leabhar Staire na chéad bhliana Snáithe 1 agus 2 den chúrsa. Beidh an fuílleach ar fáil nuair a chuirfear an téacsleabhar iomlán i gcrích. Soláthraítear Clár an Ábhair iomlán mar phointe tagartha.

Réamhrá

Is í an aidhm atá ag *Stór Staire* na riachtanais i sonraíocht Staire na Sraithe Sóisearaí nua a chomhlíonadh. I gcroílár an chúrsa choitinn nua seo atá an coincheap faoin 'Mórphictiúir', agus tá an coincheap seo mar threoir lárnach sa chlár. Scríobhamar na caibidlí ní hamhán le go mbeidís suimiúil agus lán le mionsonraí ach theastaigh uainn go mbeadh sé níos éasca do dhaltaí an comhthéacs stairiúil de gach cuid a thuiscent chomh maith.

Táimid ag iarraidh go rachaidh na daltaí staire i mbun staidéir le teann fiosrachta agus go ndéanfaidh siad cur agus cúiteamh ar chuíseanna agus cad a tharla mar thoradh ar na heachtraí stairiúla a ndéantar cur síos orthu sa leabhar seo. Ba cheart do na daltaí am a chur ar leataobh le dul i mbun oibre i mbeirteanna agus i ngrúpaí chun fiafraí díobh féin an tuairim nó fíric atá i gceist san fhaisnéis atá os a gcomhair amach agus ansin ba cheart dóibh breithiúnas a thabhairt ar an bhfaisnéis chéanna maidir le cé chomh hiontaofa agus atá sí.

Ós rud é go bhfuilimid den tuairim go bhfuil sé fiorthábhachtach scrúdú a dhéanamh ar an bhfaisnéis ar fad, tá Leabhar Fianaise cruthaithe againn freisin. Is ríthábhachtach an rud é go rachaidh na daltaí i ngleic le foinsí agus go gcuirfidh siad ceisteanna orthu féin mar gheall ar dhearcadh agus ar oibiachtúlacht. Tá níos mó arís le baint as gach caibidil de bharr na dtascanna iomadúla dar teideal 'Ag smaoineamh go stairiúil', a bhfuil mar aidhm acu na daltaí a spreagadh chun ceisteanna a chur faoin 'Mórphictiúr' sa chaoi agus go dtuigfidh siad níos fír é.

Sonraítear scileanna tábhachtacha sa tSraith Shóisearach ar nós scileanna cruthaitheachta, scileanna a bhaineann le haire a thabhairt duit féin, scileanna folláine agus scileanna cumarsáide – agus is ag croílár na gceachtanna agus na gceisteanna a ghabhann le gach caibidil den Téacsleabhar agus den Leabhar Fianaise araon atá na coincheapa seo. Is ar mhaithe leis an bhféinmheasúnú a chur chun cinn an leathanach dar teideal 'Machnamh ar do chuid oibre' atá ag deireadh gach caibidle sa Leabhar Fianaise. Is ionann féinmheasúnú agus spreagadh a thabhairt dár ndaltaí machnamh a dhéanamh ar cháilíocht agus ar dhoimhneacht a gcuid foghlama agus a gcuid tuisceana.

Ní mór do dhaltaí staire na Sraithe Sóisearaí dhá Mheasúnú Rangbhunaithe a dhéanamh. Is de thoradh ar an measúnú sa seomra ranga agus den tasc measúnaithe atá le críochnú ag na daltaí ar fad faoi dheireadh na Dara Bliana an ghné 'Anseo is ansiúd' in *Stór Staire*. Spreagtar daltaí chun cuairt a thabhairt ar áiteanna éagsúla a bhfuil tábhacht stairiúil leo agus chun tuiscint níos leithne a fháil agus cuirtear ag smaoineamh iad maidir lena gcuid tionscadal a bhaineann leis an Measúnú Rangbhunaithe. Is de thoradh an riachtanais seo freisin an 'Laoch gan iomrá'. Theastaigh uainn go mbeadh níos mó eolais ag na daltaí maidir leis na ról a bhí ag daoine aonair sa stair nach bhfuil mórán le léamh fúthu ar chor ar bith sna tuairiscí ar ócáidí tábhachtacha stairiúla, ach a raibh tionchar suntasach acu ar leibhéal áitiúil, ar leibhéal náisiúnta agus ar leibhéal idirnáisiúnta.

Cuirimid fáilte roimh na hathruithe ar mhúineadh na staire de bharr na sonraíochta nua. Tá ríméad orainn go bhfuilimid in ann caibidlí a chur le chéile ar ábhair ar nós ról na mban san fhichiú haois, stair Chumann Lúthchleas Gael, cinedhíothú agus nuálaíochtaí eolaíochta agus teicneolaíochta a chruthaigh an saol comhaimseartha. Tá síul againn go mbeidh an leabhar seo praiticiúil, lán le sonrai, dúshláinach agus spreagúil duit. Thar gach aon ní eile, tá síul againn go spreagfar daltaí chun staidéar a dhéanamh ar an stair de bharr an leabhair seo mar go gcreidimid gur dlúthchuid í d'aon oideachas iomlánaíoch.

Seán Delap and Paul McCormack

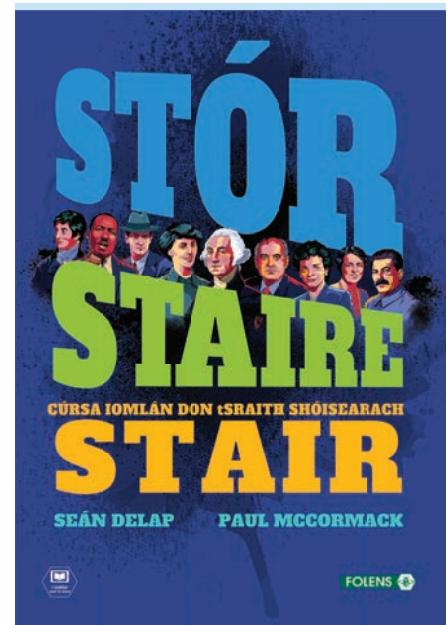
Príomhghnéithe an chláir Stór Staire

- Tugtar deis duit machnamh a dhéanamh ar an *Mórphictiúr*: cuirtear i gcuimhne duit measúnú criticiúil a dhéanamh ar na foinsí stáiriúla ar fad trí ghnéithe ar leith ar nós 'An Mórphictiúr', 'Ag smaoineamh go stáiriúil' agus 'Meaisín ama' agus foghlaimíonn tú nach dtarlaíonn eachtraí ina n-aonar riagh.

An Mórphictiúr

Meaisín ama

Ag smaoineamh
go stáiriúil

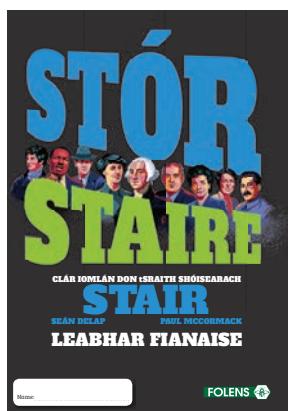

- Tuiscint ar an stair:** pléitear stair na hÉireann, stair na hEorpa agus an Domhan Mór in *Stór Staire*. Déantar cur síos ar na pearsana, na saincheisteanna agus na heachtraí tábhachtacha ann agus tugtar spreagadh duit ó thíos go deireadh níos mó machnaimh agus imscrúdaithe a dhéanamh ar an ábhar.
- Is í an aidhm a bhaineann leis an **ealaín mhealltach, bheoga agus leis an leagan amach** tú féin a spreagadh chun an t-ábhar agus an fhianaise a scrúdú an t-am ar fad. Má bhaintear úsáid as léaráidí, grianghraif, léarscáileanna agus graif, is féidir plé ar an stair a chothú agus léargas a fháil uirthi.
- Cuirtear na ceisteanna go cúramach i ngráid éagsúla agus roinntear ina gcodanna soiléire, seasmhacha iad, rud a chabhróidh leat tógáil ar do chuid eolais nua de réir a chéile.

Súil siar agus machnamh

- Le ceachtanna sa Leabhar Fianaise, spreagtar duit tochailt níos doimhne a dhéanamh san ábhar ach a bheith ag obair le fianaise i bhfoirm réimse leathan de dhoiciméid. I ngach caibidil tá leathanach machnaimh ann sa chaoi is go mbeidh tú in ann do thuiscint ar an ábhar a mheas chomh maith leis an gcaoi a ndeachaigh tú i ngleic leis an ábhar.

Nádúr na staire

Maidir le
snáithe 1

Foghlaimeoidh tú na scileanna is gá a bheith agat chun staidéar ar an stair a thuiscent agus chun taitneamh a bhaint as i Snáithe 1. Feicfidh tú cén chaoi a bhfoghlaimíonn staraithe faoin saol atá caite ó na leideanna atá fágtha ag ár sinsear. Foghlaimeoidh tú chomh maith faoi na cineálacha foinsí difriúla a mbaineann staraithe úsáid astu agus faoi cé chomh tábhachtach agus atá sé an fhianaise ar fad a chur san áireamh sula mbainfear aon tátal aisti.

Cuirtear tús le staidéar ar an stair i Snáithe 1. Tabharfar na scileanna a fhoghlaiméoidh tú anseo chun foirfeachta de réir mar a théann tú ar aghaidh go dtí Snáithe 2 (Stair na hÉireann) agus Snáithe 3 (Stair na hEorpa agus an Domhan Mór). Bain spraoi as a bheith ag déanamh staidéir ar an stair. Bain lán do dhá shúil as an saol iontach atá caite agus bí réidh le foghlaim faoin gcaoi a bhfuil tionchar imeartha ag an saol sin ar shaol an lae inniu.

Snáithe 1

Caibidil

1. Nádúr na staire

4

CAIBIDIL

01

Nádúr na staire

Cas leis an bhfoireann

Dalta staire

Staraí

Seandálai

Eochairfhocail

Déantán • Dátú Carbóin • Foinse Phríomha • Foinse Thánaisteach • Bolscaireacht
• Scigléiriú • Réamhstair • Seandálaíocht • Daonáireamh • Músaem • Cartlann

An Mórphictiúr

Níl bealach is fearr le tuiscint a fháil ar dhomhan an lae inniu ná staidéar a dhéanamh ar an gcaoi inar mhúnlaigh go leor rudaí a tharla in imeacht na mílte bliain an cineál saoil atá againneanois. Is iomaí botún a rinneadh san am a caitheadh. Tá sé tábhachtach, dá bhrí sin, ní hamháin go ndéanfadh an chéad ghlúin eile staidéar ar an stair, ach go *bhfoghlaimeodh siad ceacht ó na botúin chéanna*.

Staidéar ar an saol a caitheadh atá sa stair. Is é scéal an dreama é a bhí ann na cianta ó shin agus is míniú é ar an saol atá againneanois freisin. Le go mbainfeá sásamh mar is fearr as an stair níor mhór duit samhlaíocht mhaith a bheith agat. Is gó go mbeifeá in ann d'intinn a sheoladh siar thar na blianta agus féachaint lena dhéanamh amach conas a mhothófá féin dá mbeifeá páirteach in eachtra mhór éigin a tharla san am a chuaigh romhainn. Míníonn an stair rudaí a tharla na mílte bliain ó shin ach tá an stair chomh nua leis an lá inné ar bhealach eile.

Gheobhaidh tú deis sa leabhar seo a bheith ag smaoineamh agus a bheith ag feidhmiú mar a bhíonn an staraí. Sula rachaimid chomh fada sin, áfach, b'fhearr dúinn eolas a chur ar bhunphrionsabail na hoibre a dhéanann an staraí. Beidh tú in ann an t-eolas sin a chur ag obair i Snáithe 2 agus i Snáithe 3 den leabhar.

Cén uair, cén áit, cén chaoi agus cén fáth ar tharla sé?

Is iad seo a leanas ceisteanna a fhiafraíonn staraithe agus iad ag déanamh staidéir ar eachtraí a tharla san am a caitheadh.

- **Cén uair?** Tá sé tábhachtach go mbeadh a fhios againn cén uair a tharla eachtraí le gur féidir linn iad a chur i gcomparáid le heachtraí eile a bhí ag tarlú sa domhan ag an am.
- **Cén áit?** Tá a lán léarscáileanna sa leabhar seo a thaispeánfaidh go cruinn na háiteanna ar tharla eachtraí éagsúla. Is cuidiú é sin le tuiscint a fháil ar an tionchar a bhí ag an méid a tharla ar thíortha eile in aice láimhe.
- **Cén chaoi agus cén fáth?** Tá go leor blúirí fianaise fágtha ar féidir linn staidéar a dhéanamh orthu: foirgnimh, pictiúir, grianghraif agus cuntais scríofa. **Foinsí** a thugtar orthu seo. Leideanna atá iontu ar an mbealach a mhair daoine agus ar na cúiseanna a bhí acu le rudaí áirithe a dhéanamh. Is mór an cuidiú na foinsí seo don staraí atá ag iarraidh léargas a fháil ar an saol a bhí ann san am atá imithe tharainn.

Croineolaíocht

Ceann de na rudaí is tábhactaí a chaithfidh an dalta staire a thuiscint is ea an chroineolaíocht – staidéar ar na hamanna nuair a tharla eachtraí éagsúla. Tosaítear leis na chéad eachtraí a bhfuil tuairisc le fáil orthu agus cuirtear iad sin agus eachtraí a tharla ina dhiadh sin in ord i ndiaidh a chéile. Sa deireadh thiar thall is éard atá sa stair ná scéal – bionn tú, lár agus deireadh i gceist.

Nuair a luann staraithe dátaí, cuireann siad RCh nó AD leis an mbliain a mbíonn faoi thrácht acu. Roimh bhreith Chríost atá i gceist le RCh. Maidir le AD (Anno Domini, an Laidin ar ‘bhliain ár dTiarna’) bíonn sé sin ag tagairt d’eachtra a tharla tar éis bhreith Chríost. **Aois** a thugtar ar gach céad bliain. D’fhéadfadh sé go bhfeicfeá na téarmaí **Roimh Chomh-Ré (RCR)** nó **Comh-Ré (CR)** freisin. Luaitear eachtraí a tharla roimhe sin agus ina dhiadh ar an mbealach céanna.

I gcás go mbíonn staraithe in amhras faoin am go díreach nuair a tharla eachtra, cuireann siad an litir c roimh an dáta. Don fhocal **circa** a sheasann sé sin, ‘timpeall’ atá i gceist sa Laidin.

Is iondúil go roinntear an stair ina tréimhsí. Agus tú i mbun staidéir le linn an chúrsa seo, tá sé tábhachtach go mbeifeá in ann eachtraí a chur ina gcomhthéacs stairiúil – an tréimhse staire lena mbaineann an méid a tharla.

1. I measc na bhfoinsí tá nuachtáin, iársmai agus grianghraif.

Réamhstair: 3 mhilliún bliain ó shin go dtí 3000 RCh

Níor scríobhadh aon chuntas i rith na tréimhse sin. An rian is faide siar a fuair seandálaithe d'obair daoine bhain sé le rudaí a tharla timpeall 2,500,000 (dhá mhilliún go leith) bliain ó shin. Uirlisí simplí cloiche a bhí ag an dream a bhí beo an uair sin. Mharaídís ainmhithe agus bhailídís cnónna agus caora le maireachtáil. Le himeacht aimsire d'fhoghlaím siad conas barraí a fhás agus ainmhithe a cheansú. Thosaigh siad ag déanamh uirlisí ní b'fhearr: as cré-umha i dtosach agus as iarann ina dhiaidh sin.

Stair ársa: 3000 RCh–476 AD

Roinnt impireachtaí móra a bhí i réim sa tréimhse seo; an tSean-Éigipt, an Róimh agus an Ghréig. Déanfaimid staidéar sa leabhar seo ar Impireacht na Róimhe (Caibidil 14). Bhí tionchar an-mhór ag na Rómhánaigh ar an gcineál saoil atá againn inniu. D'fhorbair siad córais rialtais agus bealaí le bóithre a dhéanamh. Ba í an tSean-Róimh an impireacht mhór dheireanach a bhí i gceannas ar an Eoraip. Impireacht thar a bheith fairsing a bhí inti agus ba dheacair í a rialú dá réir. Sin é an fáth ar thit sí as a chéile sa deireadh.

Na Meánaoiseanna: 476–1492

Nuir a mheath Impireacht na Róimhe, rinne treibheanna éagsúla ionradh ar an Eoraip, na Gotaigh agus na Lochlannaigh ina measc. Theip ar an dlí agus ar an tsíocháin: roinneadh an Eoraip faoi dheireadh ina ríochtáí a raibh ríthe agus tiarnaí á rialú. Thugadh an rí talamh do na huaisle (daoine saibre) agus, mar mhalaírt air sin, gheallaidís don rí go gcuirfidís saighdiúirí ar fáil dó leis an ríocht a chosaint. Rinne na rialóirí seo

caisleáin in áiteanna tábhachtacha lena gcuid tailte a chosaint ar naimhde.

An Nua-Aois Luath: 1492–1800

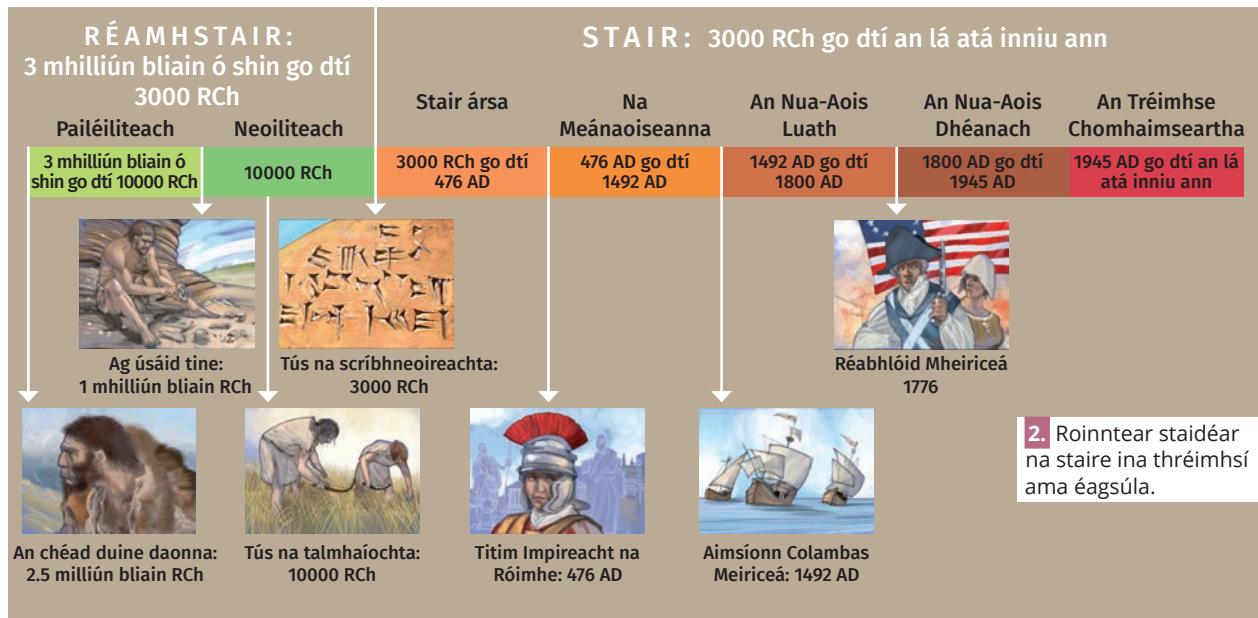
Rinneadh fionnachtana móra i dtús na tréimhse seo nuair a sheol Eorpaigh farraigí an domhain ar thóir críocha nua agus ag súil le saibhreas. Fuarthas bealaí nua go dtí an India. Nuair a aimsíodh Meiriceá tosaíodh ar mhúnlú an tsaoil atá inniu againn. Tharla réabhlóidí i ndeireadh na tréimhse: tugadh dúshlán faoi na seanréimis i Meiriceá agus sa Fhrainc agus cuireadh de dhroim seoil iad.

An Nua-Aois Dhéanach: 1800–1945

Rinneadh fionnachtana móra eolaíochta sa tréimhse seo agus tháinig an tionsclaíocht chun cinn go tréan. [Tháinig méadú faoi dhó ar dhaonra na hEorpa le linn an ama seo.] D'aistrigh na sluaite ó na ceantair tuaithe go dtí na bailte móra. Ach cé go ndearnadh dul chun cinn mór, chroith dhá chogadh mhóra an Eoraip agus an domhan; an Chéad Chogadh Domhanda (1914–1918) agus an Dara Cogadh Domhanda (1939–1945). Rinne an dá chogadh sin léirsrios agus maraíodh na milliún duine.

An Tréimhse Chomhaimseartha: 1945 go dtí anois

Stair a tharla le cuimhne na ndaoine atá sa tréimhse seo. Bhí teannas mór idir na Stáit Aontaithe agus an tAontas Sóivéadach tar éis an Dara Cogadh Domhanda. An Cogadh Fuar a thugtar air. Mhair sé go dtí 1989. Ionsaithe sceimhlitheoiríreachta agus athrú aeráide an dá údar mhóra imníanois.

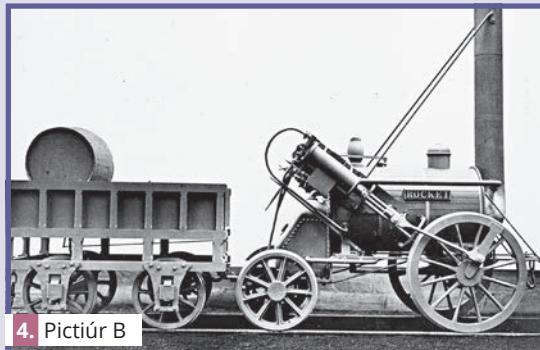
Am agus áit

Ag smaoineamh
go stairiúil

Féach ar na pictiúir A, B, C agus D thíos. Cuir in ord croineolaíoch iad agus ceangail iad leis na tréimhsí seo a leanas sa stair; réamhstair, na Meánaoiseanna, An Nua-Aois Dhéanach agus An Tréimhse Chomhaimseartha.

3. Pictiúr A

4. Pictiúr B

5. Pictiúr C

6. Pictiúr D

Foinsí staire

Is iomaí slí atá ann le heolas a fháil ar an saol a caitheadh. Baineann **staraithe** leas as réimse mór foinsí chuige sin: litreacha, dialanna, doiciméid, grianghraif, foirgnimh agus rudaí eile. Roinntear na foinsí seo ina ndá chatagóir; foinsí príomha agus foinsí tánaisteacha.

Foinsí príomha

San am a tharla eachtraí a scríobhadh nó a rinneadh na foinsí príomha. Áirítéar orthu foirgnimh, grianghraif, scannáin, nuachtáin, litreacha agus leabhair. Daoine a chonaic na heachtraí ag tarlú a rinne iad.

Foinsí tánaisteacha

Fianaise arb ionann agus **fianaise dara líimhe** a bhíonn sna foinsí tánaisteacha. Daoine nach raibh i láthair nuair a tharla eachtraí áirithe a rinne na foinsí tánaisteacha nó a scríobh fúthu. Ar na foinsí tánaisteacha áirítéar téacsleabhair agus a lán leabhar staire, athdhéanamh ar láithreacha nó ar fhoirgnimh stairiúla agus léiriú a rinne ealaíontóirí ar an gcuma a bhí ar chúrsaí san am a caitheadh.

An bhfuil na foinsí ar fad chomh húsáideach lena chéile?

Ní bhíonn sé éasca i gcónaí eolas a fháil faoin am a caitheadh. D'fhéadfadh sé nach mbeadh an fhianaise a bhaileofaí iontaofa. Tá sé de dhualgas ar staraithe a gcuid eolais a chur i láthair **go hoibiachtúil**. Ciallaíonn sé sin go gcaithfidh siad an scéal a scrúdú ó gach uile thaobh; ní ceadmhach dóibh glacadh le hargóint amháin trí neamhaird a dhéanamh de na hargóintí atá ar an taobh eile. Níor mhór do staraithe a chinntí nach gcuirfidh a gcuid tuairimí féin as a rocht an míniú a thabharfaidh siad ar an méid a tharla san am a caitheadh.

Uaireanta ní chreideann staraithe gach a mbíonn sna foinsí. Ní mór dóibh amhras a chaitheamh ar gach blúire eolais le teacht ar thuairim mheáite faoin méid a tharla. Is féidir le foinsí a bheith neamhiontaofa ar chúiseanna éagsúla.

- D'fhéadfadh foinse a bheith **claonta** (leataobhach). Tóg **dírbheathaisnéis**, mar shampla, (cuntas ar shaol duine a scríobh an duine féin); tharlódh sé go gcuirfeadh an duine sin béim ar a chuid dea-thréithe gan trácht ar bith a dhéanamh ar na drochthréithe.
- D'fhéadfadh sé gur baineadh leas as an eolas a bheadh i bhfoinse le tuairim eagraíochta faoi leith a chur chun cinn. **Bolscaireacht** a thugtar air sin. Úsáidtear bolscaireacht go minic in aimsir chogaidh le dul i bhfeidhm ar dhaoine.
- D'fhéadfadh sé gur ar fhinscéal a mbeadh foinse bunaithe (seanscéal ón gcianaimsir). B'fhéidir i gcás mar sin nach mbeadh an scéal ag teacht leis na fíricí.

Meaisín ama

Gheobhaidh tú tuilleadh eolais faoin mbolscaireacht i gCaibidil 20.

Foinse agus fianaise

Bunú cathair ársa na Róimhe

Ag smaoineamh
go stairiúil

7. Romulus agus Remus,
Peter Paul Rubens (1616)

Níl staraithe ar aon intinn faoi céan uair a thosaigh an Róimh ag fás ina cathair. De réir fianaise seandálaíochta, lonnáigh feirmeoírí ar bhruacha na Tibre thart ar 700 RCh. Tá seacht gcnoc timpeall ar an Róimh agus ceaptar go raibh lonnáiocht ar gach aon cheann acu. Leathnáigh na lonnáiochtaí seo ina chéile le himeacht aimsire go dtí go ndearnadh cathair na Róimhe díobh sa deireadh.

Ansin tá an finscéal cáiliúil ann faoi Romulus agus Remus. Thart ar 200 RCh a taifeadadh (a scríobhadh) an finscéal sin i dtosach. De réir an scéil bunaíodh an Róimh de bharr achrainn a tharla idir beirt dheartháir, Romulus agus Remus. Beirt a bhí iontu, a dúradh, ar thréig a n-athair iad agus ar thóig mactíre baineann iad. Bhí sé ina shárú idir an bheirt faoin gcnoc ar cheart an cathair a bhunú air. Mharaigh Romulus Remus agus bhunaigh Romulus an cathair ar an gCnoc Pailítíneach. Sa bhliain 753 RCh a chríochnaigh sé an obair. *An Róimh* a thug sé mar ainm ar an gcathair le cur lena chál féin.

Cé acu den dá chnámhscéal ar dócha gur mar sin a bunaíodh an Róimh? Mínigh do fhreagra.

Súil siar agus machnamh

- Céard is stair ann?
- Cén difríocht atá idir foinse phríomha agus foinse thánaisteach?
- Tabhair **dhá** chúis a bhféadfadh foinse a bheith neamhiontaofa.
- Má deirtear go bhfuil foinse *obiachtúil*, céard a chiallaíonn sé sin?

Foinsí scríofa

Le linn duit a bheith ag déanamh staidéir ar fhoinse scríofa cuir na pointí seo a leanas san áireamh go cúramach.

- Faigh amach cé a scríobh an cuntas.
- Déan iarracht a dheimhniú an raibh an duine a scríobh é ina bhall de pháirtí polaitíochta nó d'aon eagraíocht a mbeadh dearcadh faoi leith acu.
- Coinnigh súil ar ailt i nuachtáin. Taobhaíonn cuid de na nuachtáin le páirtithe polaitíochta áirithe agus d'fhéadfadh sé nach mbeadh a gcuid tuairisci neamhchlaonta.

Foinsí príomha coitianta is ea **dialanna** agus **cuimhní cinn** (cuntas scríofa ar thaití saoil duine). Is minic go mbíonn eolas tábhachtach iontu. Níor mhór duit a bheith aireach faoin iontaofacht mar sin féin. Is minic tuairimí láidre pearsanta a bheith i ndialanna agus d'fhéadfaidís a bheith claonta. Maidir le cuimhní cinn, ní mór a chur san áireamh go meathann an chuimhne de réir a chéile agus go n-athraíonn tuairimí le himeacht aimsire. Tharlódh sé, dá bhrí sin, nach bhféadfaí dul i mbannaí go hiomlán ar iontaofacht cuntas a scríobhadh blianta tar éis na heachtra. Ní ghlacfaidh staraithe le fianaise den chineál sin gan ceisteanna a chur: scrúdóidís foinsí eile go bhfeicfidí an mbeadh an t-eolas cruinn.

Meaisín ama

Gheobhaidh tú
tuilleadh eolais faoi dhialann
Anne Frank i gCaibidil 22.

An difríocht idir fíric agus tuairim

Breathnaigh go cúramach ar an ábhar atá i bhfoinse scríofa. Fiafraigh díot féin arb é an chaoi a bhfuil an t-údar ag cur síos ar eachtraí mar a tharla siad nó a bhfuil a thuairim féin tugtha. Féach an liosta ráiteas thíos. Cé acu na fíricí agus cé acu na tuairimí?

Fíric nó tuairim?

- Bhuaigh Baile Átha Cliath Craobhchlúiche Peile Sinsear Éireann na bhFear sa bhliain 2017.
- Is é Ed Sheeran an t-amhránaí is fearr san aonú haois is fiche.
- Ba é Hitler a bhí ina cheannaire ar an nGearmáin ó 1933 go dtí 1945.
- Tá Éire ina ball den Aontas Eorpach.
- Is é leas na hÉireann a bheith san Aontas Eorpach.
- Sa bhliain 1939 a thosaigh an Dara Cogadh Domhanda.
- Ní Uachtaráin maith ar Mheiriceá é Donald Trump.
- An stair an t-ábhar is fearr le formhór na ndaltaí.

Ag scrúdú
na fianaise

Féach leathanach 1 den Leabhar Fianaise.

Foinsí pictiúrtha

Foinsí maithe staire is ea foinsí pictiúrtha, grianghraif agus cartúin mar shampla. Féach ar íomhá 8 agus ar íomhá 9. Cén fhianaise staire atá le baint as na pictiúir sin?

Grianghraif

Ach oiread leis na foinsí scríofa, ní mór do staraithe a bheith cúramach faoi ghrianghraif. Is féidir grianghraf a athrú. Rud é a tharla go minic nuair a bhí Joseph Stalin ina dheachtóir san Aontas Sóivéadach (1927–53). Má ceapadh go raibh daoine áirithe mídhílis nó nach raibh Stalin sásta leo glanadh as grianghraif iad. Gheobhaidh tú samplaí den obair seo agus den chúis a raibh Stalin ina bhun i gCaibidil 20.

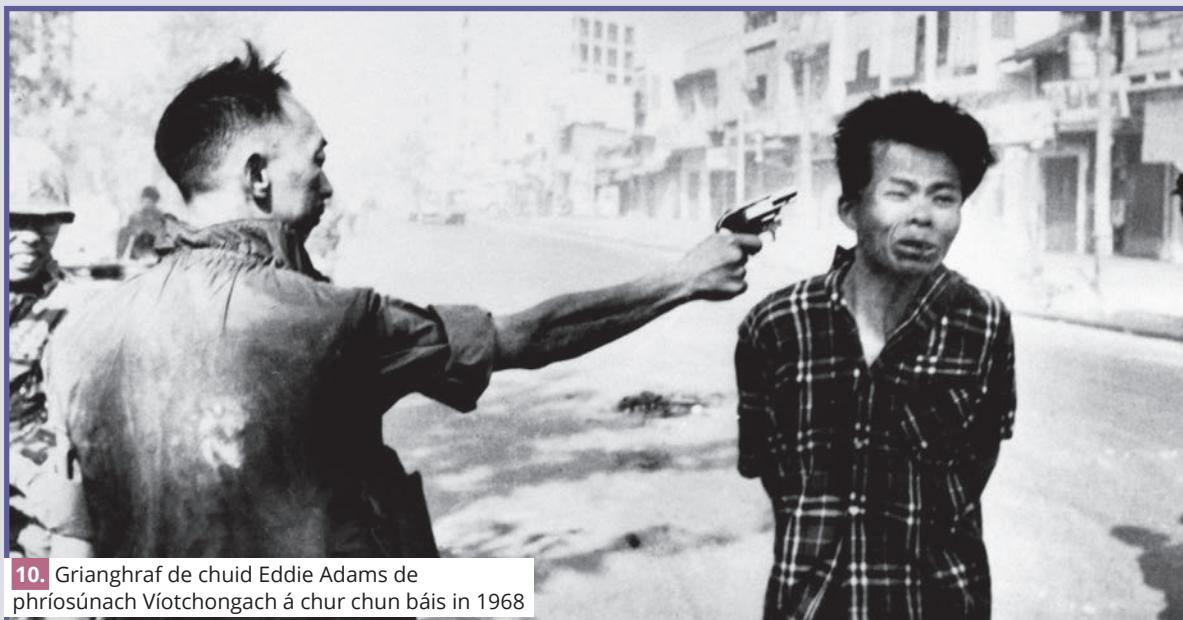
Murab ionann agus foinsí eile, is i bhfaiteadh na súl a thógtar grianghraf. Ní bhíonn eolas bunúsach i ngrianghraf faoi chuíseanna ná faoi thorthaí.

Meaisín ama

Foghlaimeoidh tú níos mó faoi Chogadh Vítneam i gCaibidil 25.

Am agus spás

Scrúdaigh íomhá 10. Grianghrafadóir cogaidh darbh ainm Eddie Adams a thóg é le linn Chogadh Vítneam. Príosúnach Vítchongach nach raibh armáilte atá ann agus a chuid láimha ceangailte taobh thiar dá dhroim. Tá an Ginearál Nguyen Loan as Vítneam Theas á chur chun báis go hachomair (marú gan triail).

10. Grianghraf de chuid Eddie Adams de phríosúnach Vítchongach á chur chun báis in 1968

8. An Pápa Eoin Pól II agus é ar chuairt ar Éirinn i mí Mheán Fómhair 1979

9. Sráid Sackville i dtreo Dhroichead Uí Chonaill, Baile Átha Cliath, ina fothrach i ndiaidh Éirí Amach 1916

Ag smaoineamh
go stairiúil

Féach ar an ngrianghraf. Scríobh síos do bharúil ar an gcéad amharc faoin gcaoi a bhfuil an ginearál as Vítneam Theas ag cur an phríosúnaigh chun báis faoi mar atá sé léirithe sa ghrianghraf.

Nuair a chríochnaigh Cogadh Vítneam bhog an Ginearál Loan go Meiriceá. Bhí tuairisceoirí agus an pobal á chrá faoin marú. Mheas Eddie Adams go ndearna sé éagóir ar an nginearál agus shocraigh sé an scéal a chur ina cheart. Nuair a bhásaigh an Ginearál Loan d'fhoilsigh Eddie Adams an míniú seo ar an ngrianghraf cáiliúil:

Níl aon uirlis sa domhan níos cumhactaí ná grianghraif. Creideann daoine iad ach ní i gcónai a léiríonn siad an fhírinne fiú nuair nach gcuirtear as a rocht iad [iad a athrú]. Ní bhíonn iontu ach leath na fírinne. An cheist nár cuireadh sa ghrianghraf sin ná seo: ‘Céard a dhéanfása dá mba tú an Ginearál an t-am sin, san áit sin, an lá te sin agus an drochdhuiine, mar a thabharfaí air, gafa agat agus eisean tar éis saighdiúir Meiriceánach nó dhó nó trí bheith curtha den saol aige?’ Fíorlaoch a d'fhéadfaí a thabhairt ar an nGinearál Loan, fear a raibh meas ag a chuid trúpaí air. Níl mé a rá go raibh an rud a rinne sé ceart ach caithfidh tú an cás ina raibh sé a chur san áireamh.

Ceapadh go raibh an grianghraf seo ar cheann de na grianghraif ba chumhactaí dar tógadh san fhichiú haois. Bronnadh duais Pulitzer ar Adams sa bhliain 1969. D'ainneoin sin bhí aiféala ar Adams gur thóg sé an grianghraf agus chuir sé an milleán air féin faoi shaol cráite a thabhairt don Ghinearál Loan. ‘Mharaigh an Ginearál an príosúnach Víotchongach sin agus mharaigh mise an Ginearál le mo cheamara,’ a dúirt sé.

Déan beagán eile taighde faoi chúlra an ghrianghraf seo. Scríobh do thuairimanois faoin ngrianghraf. Cuir i gcomparáid é sin leis an méid a scríobh tú i dtosach.

Cartúin pholaitíochta

Is annamh a léiríonn cartún polaitíochta tuairim mheáite. Gnáthnós é go dtarraingítear na carachtair i gcartún ar bhealach greannmhar. Cuirtear cloigne áibhéalachára na carachtair go hiondúil. **Scigphictiúr** a thugtar ar a leithéid sin.

Ach oiread le foinsí eile, tá sé tábhachtach go bhfaighfeá amach cárbh as ar tháinig an cartún. Inseoidh sé sin duit an bhfuil an eagraíocht a d'fhoilsigh é ag tabhairt tacaíochta do pháirtí polaitíocha nó d'eagraíocht éigin eile.

11. Uachtaráin na Stát Aontaithe Donald Trump

12. Scigphictiúir d'Uachtaráin na Stát Aontaithe Donald Trump

Dearcadh agus oibiachtúlacht

Ag smaoineamh
go stairiúil

Féach ar na samplaí thíos.

Foinse A: Póstaer in aghaidh Shinn Féin de chuid an Pháirtí Aontachtaigh Dhaonlathaigh atá ann. Tá siadsan i gcoimhlint pholaitíochta le Sinn Féin i dTuaisceart Éireann.

Foinse B: cartún a foilsíodh san *Irish News*, nuachtán atá báúil leis an taobh náisiúnach de pholaitíocht Thuaisceart Éireann. Magadh faoi cheannaire an Pháirtí Aontachtaigh Dhaonlathaigh, Arlene Foster, atá sa chartún.

13. Foinse A

14. Foinse B

- Cad iad na samplaí de chlaontacht atá sna cartúin seo?
- Baineann cartúnaithe leas as an ngreann go minic lena dteachtaireacht a chur abhaile; úsáideann siad foscríbhinní greannmhara. Déan amach cén fáth a bhfuil an teideal 'Gerry and the 'Peace' Makers' i bhFoinse A. D'fhéadfadh sé go mbeadh do thuismitheoirí in ann cuidiú leat ón taobh sin de!
- Níl rud ar bith sa chartún nach bhfuil cúis leis. Déan cuardach ar an idirlíon leis na focail 'Arlene Foster and crocodile remark' go bhfeicfidh tú cén fáth ar chuir an cartúnaí crogall i bhFoinse B.

An saol a caitheadh á thaisceadh

Is iondúil gur i **músaeim** a choinnítear déantán as aimsir a caitheadh. I leabharlanna agus i **gcartlanna** a bhíonn doiciméid scríofa. Le blianta beaga anuas tá cóipeanna déanta de dhoiciméid agus iad ar fáil ar líne. Tá sé i bhfad níos éasca teacht orthu anois ag an té atá ag bailiú eolais faoin am a caitheadh.

An t-am a caitheadh á rianú

Níl sé chomh deacair sin an t-am a caitheadh a rianú. Tá teacht i bhfad níos éasca le blianta beaga anuas ar thaifid staire in Éirinn.

Tá leagan digiteach den *Irish Times* a théann siar go dtí 1859 le fáilanois ar líne i bhformhór na scoileanna agus na leabharlann (www.irishtimes.com). Nuair a rachaidh tú ar aghaidh go dtí Snáithe 2 (Caibidí 2-13) sa leabhar seo feicfidh tú an chaoi a ndearna an *Irish Times* tuairisciú ar eachtraí móra i stair nua-aimseartha na hÉireann, Éirí Amach 1916 san áireamh. Ach ná creid gach a léifidh tú!

Féach seo!

Cuireadh cinsireacht ghéar i bhfeidhm ar na nuachtáin le linn an Dara Cogadh Domhanda. Bhí Éire neodrach le linn an Chogaidh agus níor thug an tír tacaíocht do thaobh amháin ná do thaobh eile. Dá bharr sin, rinneadh cinsireacht ar thuairiscí nuachtáin faoin gcogadh. Chuir an rialtas srian ar na hiriseoirí ionas nach bhféadfaí a chur ina leith go raibh siad ag sárú na neodrachta. Nuair a chríochnaigh an cogadh, níor tugadh cead do nuachtáin na hÉireann fabhar a léiriú trí chomóradh a dhéanamh ar an mbua a bhí ag na Comhghuaillithe (An Bhreatain/ Meiriceá/ an tAontas Sóivéadach/ an Fhraing) ar Ghearmáin na Naitsíoch.

Féach ar an leathanach tosaigh a bhí ar an *Irish Times* an 8 Bealtaine 1945. An léir duit an chaoi ar imir lucht an nuachtáin sin cleas ar an gcinsire ionas gur éirigh leo comóradh a dhéanamh ar bhua na gComhghuaillithe ina dhiaidh sin féin?

15. Leathanach tosaigh de *The Irish Times*, an 8 Bealtaine 1945

Anseo is ansiúd

Tabhair
cuairt ar **Ard-Mhúsaem na**
hÉireann, Dún Uí Choileáin i mBaile
Átha Cliath mar a bhfuil ábhar
spéisiúil as an am a caitheadh.

Tuairisci daonáirimh

Gach cúig bliana, nó gach deich mbliana, comhaireann an rialtas daonra na tíre i suirbhé speisialta ar a dtugtar **daonáireamh**. Bíonn eolas tábhachtach sa daonáireamh ar mheánmhéid na dteaghlach agus ar shlite beatha na ndaoine atá ina gcónaí sna tithe, srl. Tá an daonáireamh a rinneadh in 1901 agus daonáireamh 1911 ar fáil ar líne ag www.census.nationalarchives.ie.

Sa bhliain 2016 thosaigh an rialtas scéim ginealaís (stair teaghlaigh). Is féidir linn féachaint anois ar thaifid stairiúla de bhreitheanna, póstaí agus básanna in Éirinn ag www.irishgenealogy.ie.

Foghlaimeoidh tú cur chuige céim ar chéim anseo faoi chuardach a dhéanamh ar na cartlanna digiteacha, inar féidir leat eolas a fháil faoi do mhuintir féin nó faoi phearsana as stair na hÉireann.

Féach leathanach 2 den Leabhar Fianaise.

Foinse agus fianaise

1. Téigh go dtí www.irishgenealogy.ie.
2. Mar shampla amháin, gheobhaimid eolas ar shaol Sheáin Lemass, iar-Thaoiseach agus fear a throid in Éirí Amach 1916 agus i gCogadh na Saoirse.
3. Cuir an t-eolas seo a leanas san inneall cuardaigh ar an leathanach baile:
Ainm: Seán Lemass
Áit bhreithe: Baile Átha Cliath
Dáta breithe: 15 Iúil 1899
4. Tá tú i do staráí anois ós rud é go bhfuil tú ag déanamh staidéir ar phearsa as an am a caitheadh.

16. Seán Lemass (1899–1971)

Súil siar agus machnamh

1. Cé acu foinsí príomha nó foinsí tánaisteacha iad na cuimhní cinn agus na dialanna? Mínigh do fhreagra.
2. Mínigh an téarma ‘scigphictiúr’.
3. Ainmnigh **dhá** áit ina bhfuil fianaise faoin am a caitheadh coinnithe.
4. Céard is cinsireacht ann?
5. Ainmnigh tréimhse i stair nua-aimseartha na hÉireann ar baineadh leas as cinsireacht.
6. Tar éis duit leas a bhaint as na cartlanna ginealacha, déan plé ar a luachmaire atá siad do staraithe go ginearálta.

Seandálaíocht

Is éard atá sa tseandálaíocht staidéar ar rudaí a d'fhág daoine ina ndiaidh ó aimsir na réamhstaire anuas. Seandálaithe a thugtar ar dhaoine a dhéanann staidéar den chineál seo agus a chleachtann an cheird. Scrúdaíonn siad **déantáin** (rudaí a rinne daoine) agus déanann siad staidéar ar sheanfhothracha le léargas a fháil ar an gcineál saoil a bhí ann na mílte bliain ó shin sular coinníodh cuntas scríofa.

17. Seandálaí ag obair

Oibríonn seandálaithe mar a dhéanann **bleachtairí**; cuardaíonn siad agus bailíonn siad fianaise ón am a caitheadh agus féachann siad le scéal a chur le chéile faoin gcaoi ar mhair daoine fadó. Bíonn bealaí éagsúla ag staraithe le ceantar a bhfuil tábhacht sheandálaíoch leis a aimsiú.

- **Aerfótagrafaíocht:** Is minic a thaispeánann grianghraif ón aer fothrach ársa nach mbeadh le feiceáil agus tú ag breathnú ina threo ar an talamh. Tagann fás éagsúil faoi bharraí agus faoi fhéar in áit a mbíonn foirgneamh ársa, díog nó claí faoi thalamh. **Barrachomharthaí** a thugtar orthu seo.
- **Suirbhéanna geoifisiceacha:** Baintear leas as **brathadóirí miotail** nó as tóireadóirí leictreonacha le rudaí nó airí faoi thalamh a aimsiú.
- **Siúlóidí ar pháirceanna treafa:** An láthair a shiúl atá i gceist anseo agus súil ghéar a dhíriú ar rud dá laghad a d'fhéadfadh a bheith ina ábhar suime.
- **Eolas áitiúil:** D'fhéadfadh seanléarscáil, eolas béal, nó ábhar a fuarthas cheana in aice láimhe an seandálaí a threorú go dtí ceantar áirithe. Uaireanta tagtar ar láithreán seandálaíochta de thimpiste nuair a dhéantar an talamh a chartadh le linn forbartha (le haghaidh tógála nó le píopaí a leagan mar shampla).

18. Aerfótagraf ina dtaispeántar créfoirt ársa ar Chnoc na Teamhrach i gCo. ma Mí, ceann de na láithreacha seandálaíochta is cáiliúla in Éirinn

Nochtadh an tsaoil a d'imigh

Obair mhall í obair an tseandálaí. Ní mór do na seandálaithe a bheith an-chúramach ar fhaitíos go ndéanfaidís damáiste d'aon déantán a bheadh faoi thalamh.

Glantar an bharrithir den suíomh ar dtús. Roinntear an suíomh ina chearnóga éagsúla agus cuirtear **greille** air. Cineál léarscáile é seo den áit a bhfuil an tochailt le déanamh. Beifear in ann an áit a bhfaighfear déantán ar bith a mharcáil ar an ngreille.

Urlisí i gcomhair na hoibre

- **Lián:** Is é an lián an phríomhuirilis a úsáidtear i gcomhair **tochailte** (cartadh). Nuair a bhíonn an bharrithir curtha as an mbealach tugann na seandálaithe leo sláimíní ithreach de réir a chéile.
- **Criathar:** Cuirtear an ithir i **gcriathar** agus criathraítear í leis na clocha a bhaint aisti agus ábhar ar bith eile a bheadh inti. Scrúdaítear go cúramach aon chloch, aon phíosa adhmaid nó rud ar bith eile chun féachaint ar múnláodh iad, nó ar bhain siad le píosa briste potaireachta nó seodra.
- **Scuaba:** Glantar go cúramach le **scuab bheag** gach rud a noctar. Uaireanta baintear leas as **scuab fiacla** leis an ithir chrua a bhaint de na déantán.
- **Scálaí fótagrafacha:** Cuirtear cuaille dhearg agus bhán ina seasamh in aice le déantán mhóra lena méid a mheas.

19. Seandálaí ag baint úsáid as greille láithreáin

20. Seandálaí ag criathrú

21. Seandálaí ag baint úsáide as scálaí fótagrafacha

Dátú carbóin

Ní cartadh déantán as an talamh amháin atá sa tseandálaíocht; bíonn go leor **obair eolaíochta** i gceist freisin. Nuair a bhíonn na déantáin tugtha as an láithreán téann na seandálaithe i gcomhairle le heolaithe éagsúla a bheadh in ann tuilleadh eolais a thabhairt dóibh faoin méid a d'aimsigh siad.

Déantar amach aois déantáin le córas ar a dtugtar **dátú carbóin-14**. Bíonn ceimiceach ar a dtugtar carbón-14 i ngach dúil bheo. Nuair a bhásáíonn dúil bheo (duine, ainmhí, crann nó planda) tosaíonn an carbón-14 ag ídiú. Tugann sé sin léiriú don seandálaí ar aois an ruda. Is féidir dul siar 50,000 bliain agus toradh cruinn a fháil ar an gcaoi sin.

Laoch gan iomrá

Fear an Chaisil

Ar an 10 Lúnasa 2011 fuair fostaí de chuid Bhord na Móna, Jason Phelan, corp i bportach a bhí á bhaint aige i gCúl na Móna i gCo. Laoise. Cé go ndearna an t-inneall millte a bhí á oibriú aige dochar mór don chorp, bhí na seandálaithe in ann é a scrúdú agus mórrhuscint a bhaint as. Chaomhnaigh an t-aigéad a bhí sa mhóin an corp, an craiceann agus an ghruaig san áireamh. Fuarthas dhá shlat coill in aice leis an gcorp. Ceaptar gur leis an áit ar cuireadh an corp a mharcáil a bhí siad ansin.

Céard a d'fhoghlaim na seandálaithe faoi Fhear an Chaisil?

- Corp fir óig a bhí ann.
- Nuair a rinneadh dátú carbóin ar an dá shlat, measadh gur thart ar 2000 bliain RCh a mhair agus a bhásáigh Fear an Chaisil.
- Is é corp Fhear an Chaisil an corp is sine a raibh feoil air a fuarthas go dtí sin in Éirinn.
- Ceapadh ó na gortuithe a bhí ar an gcorp gur maraíodh Fear an Chaisil. B'fhéidir gur íobairt do na déithe a bhí ann.

22. Seandálaí ag obair ar Fhear an Chaisil, an corp ársa a aimsíodh ar phortach Chúl na Móna in aice leis an gCaiseal i gCo. Laoise ar an 10 Lúnasa 2011

Féach seo!

Is féidir le seandálaithe a lán a fhoghlaim faoi thréimhse staire ach staidéar a dhéanamh ar **fháinní biantúla**. **Deindreacroeolaíocht** a thugtar ar fhiosrúchán den sórt sin. Fás bliana ar an gcrann a bhíonn i ngach fáinne agus braitheann tiús an fháinne ar an nádúr fáis a bhí sa bhliain.

Súil siar agus machnamh

1. Cé chomh mór agus a d'fhéadfaí obair sheandálaí a chur i gcomparáid le hobair bhleachtaire?
2. Ainmnigh **dhá** bhealach ina bhféadfaí láithreán seandálaíochta spéisiúil a aimsiú.
3. Cén fáth a n-úsáideann seandálaithe greille?
4. Mínigh **dhá** mhodh atá ag seandálaithe le haois déantán a thomhas.

Foinse agus fianaise

Sa bhliain 1972 thosaigh seandálaithe ag tochailt na lonnaíochta is sine in Éirinn atá aitheanta: Cill Santail i gCo. Dhoire. Bailigh tuilleadh eolais faoi Chill Santail. Breac síos trí phíosa fianaise a d'aimsigh seandálaithe ar an suíomh sin, rud a chuidigh le staraithe eolas a fháil ar an gcaoi ar mhair daoine in Éirinn thart ar 7000 RCh.

*Ag smaoineamh
go stairiúil*

Ag scrúdú
na fianaise

Féach leathanach 4 den Leabhar Fianaise.

23. Cill Santail sa lá atá inniu ann

Torthaí foghlama

Ag cuimhneamh

- (a) Céard is réamhstair ann?
- (b) Cé dó a seasann na litreacha RCh agus AD?
- (c) Ainmnigh **dhá** réabhlóid a tharla sa Nua-Aois Luath.
- (d) Céard is bolscaireacht ann? Tabhair sampla amháin.

Ag tuiscint

- (a) Cén buntáiste is mó a bhaineann le dul i muinín foinsí príomha?
- (b) Cén fáth a mbíonn obair an tseandálaí mall go minic?

Ag déanamh anailíse

- (a) Cad iad na buntáistí agus na míbhuntáistí a bhaineann le grianghraif a úsáid mar fhoinsí staire?
- (b) Cén fáth nach ar bhealach ionraic a tharraingítear cartúin i gcónaí?

Ag cruthú

- (a) Scríobh alt gearr faoi eachtra mhór stáiriúil a tharla le do linn féin.
- (b) Ceistigh tuismitheoir nó seantuismitheoir faoi eachtra mhór staire a tharla nuair a bhí siadsan óg. Scríobh alt gearr faoin eachtra sin.

Stair na hÉireann

Maidir le
snáithe 2

I Snáithe 2, déantar stair na hÉireann a fhiosrú.

Foghlaimeoidh tú faoi eachtraí agus daoine móra le rá a bhí tábhachtach agus a chruthaigh Éire an lae inniu. Sna caibidlí a bheidh á léamh agatanois, tabharfar aghaidh ar an stair náisiúnta agus áitiúil. Foghlaimeoidh tú faoi shaol daoine cáiliúla agus daoine nach bhfuil chomh cáiliúil sin. Beidh tú ag obair le fianaise chun na fíricí a scagadh ó na tuairimí, agus fiosróidh tú faoi na cúiseanna agus cad a tharla de bharr roinnt de na hathruithe is mó a tharla in Éirinn. Ansin, cuirfimid tús leis an aistear.

Snáithe 2

Caibidí

2.	Éire luath-Chríostaí	22
3.	Lonnaíochtaí agus Plandáil Uladh	34
4.	Éirí Amach 1798	44
5.	An Gorta Mór agus fás dhiaspóra na hÉireann	55
6.	Parnell agus Redmond: an feachtas ar son Rialtais Dúchais	65
7.	1916–1923: an troid ar son an neamhspleáchais	79
8.	An Éigeandáil: Éire le linn an Dara Cogadh Domhanda	96
9.	Mná in Éirinn san fhichiú haois	109
10.	Cumann Lúthchleas Gael	122
11.	Na Trioblóidí: cúiseanna, mar a tharla agus a thit amach	135
12.	Éire le linn na 1960idí	149
13.	Stádas na hÉireann san Eoraip	164

CAIBIDIL 02

Éire luath-Chríostai

Cas leis an bhfoireann

Naomh Pádraig

Naomh Bríd

Naomh Caoimhín

Eochairfhocail

Misinéir • lompaitheach • Mainistir • Ab • Aireagal •
Lámhscribhinn ildaite • Scríobhaí • Cloch ballán • Cloigtheach

An Mórphictiúr

Tháinig an Chríostaíocht go hÉirinn den chéad uair beagnach 1,600 bliain ó shin. Ón uair sin i leith, bhí tionchar mór aici ar shaol agus ar chultúr na hÉireann. Baineann go leor de na siombailí atá luaite leis an tír agus a stair le haitheantas na hÉireann mar thír Chríostai. Is í an tseamróg an suaitheantas atá ag Aer Lingus, ceann de phríomh-aerlínte na tíre. Déanann an lá saoire náisiúnta, an 17 Márta, ceiliúradh ar shaol Naomh Pádraig, an fear is mó atá luaite le Críostaíocht sa tir. Tugann mórsaothair ealaíne agus foirgnimh iomadúla léargas dúinn ar an tionchar cumhachtach atá ag an gCríostaíocht in Éirinn. Tír dhaonlathach nua-aimseartha í Éire inniu agus tá ról níos lú ag an gcreideamh sa tir ná mar a bhí le 3,000 bliain. Ní hin le rá nach cóir staidéar a dhéanamh ar an gCríostaíocht in Éirinn. Bhí baint mhór aici le múnlú ár bhféiniúlachta náisiúnta. Is mór is fiú foghlaim faoi luath-Chríostaithe na hÉireann a raibh an oiread sin tionchair ag a gcuid oibre agus a gcuid tuairimí ar shaol na tíre sna céadta a lean.

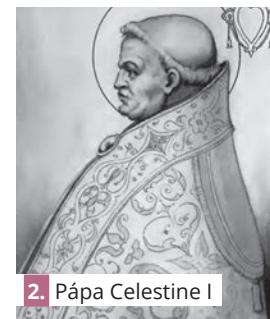
1. An mbreathnaítear fós ar Lá le Pádraig mar cheiliúradh ar an gcreideamh? Cén leid a thugann an pictiúr faoi dhearcadh an lae inniu i dtí a shaothar?

Teacht na Críostaíochta

Sa bhliain **431 AD** thug an **Pápa Celestine I** ordú don Easpag **Palladius** misean a dhéanamh go hÉirinn. An cúram a cuireadh ar Palladius ná Págánaigh na hÉireann a **iompú** ar an gCríostaíocht. Bhí sé ar dhuine de na misinéirí a tháinig go hÉirinn a raibh rath orthu. Faoi dheireadh an chúigiú haois ba thír Chríostaí í Éire agus thosaigh ré nua i stair na tíre.

3. Ceiliúradh na Samhna

2. Pápa Celestine I

Féach seo!

Tugadh ómós do go leor déithe Págánacha in Éirinn. Ina measc tá an bhandia uisce **Bóinn** – agus is aisti a ainmníodh Abhainn na Bóinne. Seo í an abhainn chéanna inar rug Fionn Mac Cumhaill ar an 'mBradán Feasa.'

Maireann gnásanna creidimh na gCeilteach i bhfféile na Samhna ar an 31 Deireadh Fómhair. Féile thraigisiúnta Cheilteach ab ea **Samhain**. Chreid na Págánaigh go raibh daoine in ann caidreamh a dhéanamh leis na mairbh faoi Shamhain. Nuair a d'iompaigh Éire ar an gCríostaíocht, rinneadh Lá na Naomh den 1 Samhain ach leanadh le nós na dtaibhsí an oíche roimhe – Oíche Shamhna.

Naomh Pádraig

Is é **Naomh Pádraig** an misinéir Críostaí is clúití a tháinig go hÉirinn, dar ndóigh. Nílimid cinnte cén uair a tháinig sé anseo ach tá a fhios againn nach é an chéad duine a thug teachtaireacht na Críostaíochta chun na tíre. Is cinnte gur tháinig sé i ndiaidh Palladius – b'fhéidir sa bhliain **432 AD**. Scríobh Pádraig doiciméad tábhachtach – a *Confessio* – ina ndeir sé linn gur rugadh é in Bannaventa Berniae – sa **Bhreatain Bheag**, meastar. Ina *Confessio* insíonn Pádraig mar a fuadaíodh é ag 16 bliana d'aois agus mar a tugadh go hÉirinn é. Rinneadh sclábhai de agus d'oibrigh sé mar aoire ar thailte **Shliabh Mis** i gContae Aontroma.

Dearcadh agus oibiachtúlacht

I ngrúpaí beirte, pléigí iad seo a leanas:

- An léargas claonta nó neamhchlaonta ar shaol Phádraig a bheadh sa *Confessio*?
- An bhfuil an ráiteas seo cruinn? 'Bhí tionchar ag traidisiúin phágánacha Cheilteacha ar thraigisiún Chríostaí na hÉireann.'

Ag smaoineamh
go stairiúil

4. Naomh Pádraig

D'éalaigh Pádraig as Éirinn tar éis roinnt blianta i ngéibheann. D'éirigh sé an-chráifeach agus chuaigh sé ag staidéar i **Mainistir** in aice le **Auxerre** sa Fhrainc. Blianta dar gcionn d'fhill sé ar Éirinn – bhí sé go láidir den tuairim go raibh dualgas air Críostaithe a dhéanamh de na hÉireannaigh. Bhásáigh sé sa bhliain 461 nó 462 AD agus fiche bliain caite aige ag múineadh Críostaíochta in Éirinn. Tá cur síos sa *Confessio* ar go leor de na coimhlíntí a bhí aige leis na **draoithe** – na sagairt Phágánacha ar thug sé a ndúshlán. Tá fianaise ann go mbíodh obair chontúirteach ar bun ag Pádraig. Scríobh sé cuntais ar na ruathair rialta a thug an rí Págánach **Coroticus** as an mBreatain ar Éirinn ar mhaithle le Críostaithe a fhuadach nó a mharú.

5. Rinne Naomh Pádraig a chuid staidéir in Auxerre na Fraince.

Cén fáth a raibh rath ar obair Naomh Pádraig?

Is deacair a thuisceint cén fáth go díreach ar éirigh chomh maith sin le Naomh Pádraig. Bíonn sé deacair teacht ar **fhoinsí** ón tréimhse seo sa stair agus is minic dóibh a bheith **claonta**. Tá tuairim ann gur fhoghlaim Pádraig **Gaeilge** le linn dó a bheith ina ghiall. Bheadh sé níos éasca aige, dá bharr sin, labhairt leis an bpobal.

Bhí tuiscint láidir ag Pádraig ar chultúr agus ar stair na hÉireann freisin. Cruthúnas air seo gur roghnaigh sé Ard Mhacha mar láthair don chéad deoise in Éirinn. Rogha aisteach a bhí ann dar le go leor mar gheall ar a iargúltacht. Ach tá sé an-ghar do **Eamhain Mhacha**, lárionad ársa chumhacht na gCeilteach. Nuair a roghnaigh sé Ard Mhacha, léirigh Pádraig tuiscint ar an nasc domhain idir an Chriostaíocht, an chumhacht agus an oidhreacht.

6. Bhíodh Pádraig ag teagasc ar fud na hÉireann.

Foghlaimeoidh tú tuilleadh faoi na Ceiltigh agus Eamhain Mhacha i gCaibidil 3.

Meaisín ama

Féach seo!

Níor mhair na séipéil a thóg na luath-Chríostaithe mar gurbh as adhmad a bhí siad déanta. Creideann seandálaithe, mar sin féin, gur macasamhail den chineál séipéil a bhí acu atá sa séipéal cloiche atá ar **Oileán Mhic Dara**, i gCarna, Conamara.

Súil siar agus machnamh

- Cén fáth ar sheol an Pápa Celestine I an tEaspag Palladius go hÉirinn in 431 AD?
- Cén t-ainm atá ar leabhar Naomh Pádraig, an fhoinsí eolais is mó atá againn faoina shaol?
- Scríobh cuntas gearr ar óige Phádraig agus cuir ar a laghad trí fhíric staire san áireamh.
- Cérbh iad na draoithe agus cén fáth ar chuir siad in aghaidh Phádraig?
- Mínigh **dhá** chúis gur éirigh chomh maith sin le Naomh Pádraig pobal na hÉireann a iompú ar an gCríostaíocht.
- Mínigh **dhá** thoradh chinniúnacha a bhí ar theacht na Críostaíochta go hÉirinn.

Na mainistreacha

Rinneadh forbairt mhór ar an Eaglais Chríostaí in Éirinn sna céadta tar éis Phádraig agus Palladius. Bhí an Eaglais bunaithe den chuid is mó i **mainistreacha**. Pobal beannaithe a bhí sna mainistreacha inar mhair na manaigh. Go hiondúil, is timpeall ar fhearr amháin nó corruair, ar bhean amháin, a thagadh forbairt ar mhaistir. Lean daoine an pearsa beannaithe, thóg siad a gcuid tithe in aice láimhe agus rinneadh forbairt ar an bpobal. Sampla soiléir de seo is ea **Gleann Dá Loch i gContae Chill Mhantáin**. Is í seo an láthair a roghnaigh Naomh Caoimhín ag an am de bharr cé chomh hiargúltá agus a bhí sé. Theastaigh suaimhneas agus ciúnas uaidh le go bhféadfadh sé síriú ar a chuid urnaí gan aon chur isteach ó dhaoine eile. Níor chuir sé sin laghmisneach ar na daoine ar fad a lean Caoimhín go híochtar an ghleanna oighrigh le mainistir a bhunú.

Bunaíodh go leor mainistreacha sna blianta idir 600 agus 900 AD.

Bhunaigh cuid de na daoine beannaithe níos mó ná mainistir amháin. Sampla de seo is ea **Naomh Colmcille** a raibh mainistreacha aige i nDarú, i nDóire, i Rath Bhóthá, i Sord agus ar Oileán Í.

Féach seo!

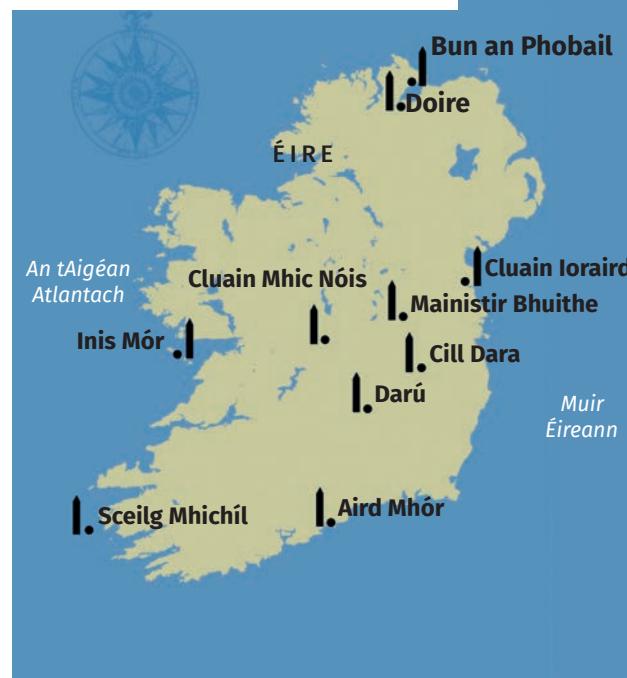
Bhí tionchar fadtéarmach ag fás na Críostaíochta ar thíreolaíocht na hÉireann. Ní hamháin go bhfuil láithreacha ar fud an oileáin a mbíodh mainistreacha iontu, tá bunús Chríostaí le go leor de logainmneacha na tíre.

Sampla de seo is ea áiteanna a bhfuil Cill nó Teampall – focal eile ar shéipéal – ina n-ainm. Ina measc tá leithéid Cill Dara, Cill Chainnigh, An Teampall Mór agus Teampall Phádraig.

8. Mainistir Ghleann Dá Loch. An foinse phríomha nó foinse thánaisteach í seo? Cén chaoi a bhféadfaidh láthair mar seo cur le do thuiscint ar an saol le linn na ré luath-Chríostaí in Éirinn.

9. Suíomhanna mainistreacha aitheanta le linn na ré luath-Chríostaí in Éirinn. Cé acu de na mainistreacha seo is gaire duitse sa bhaile? An bhfuil aon leid le fáil ó logainmneacha sa cheantar go raibh pobal luath-Chríostaí sa cheantar?

Féach leathanach 6 den Leabhar Fianaise.

Saol na mainistreach

Bhí an chuid is mó den saol i mainistir luath-Chríostaí bunaithe ar an gcreideamh ach bhain gnéithe eile leis freisin. Ba **fheirmeoirí, tógálaithe, scríbhneoirí, saortha cloch agus gaibhne** iad na manaigh. Bhunaigh Naomh Bríd mainistir cháiliúil i gCill Dara agus tá cur síos uirthi ag bleán beithíoch, ag fosaíocht le caoirigh, ag bácaíl agus ag déanamh cúram dóibh siúd a bhí tinn.

Tugadh **Ab** ar an manach i gceannas na mainistreach. Rinneadh éadach na manach as olann garbh gan dath. Chaithidís éadach simplí. Bhíodh **cochall** agus **clóca** orthu. **Cuaráin leathair** a bhí mar bhróga acu. Bhí bearradh gruaige so-atheanta acu, **mullach a gcinn lomtha**. Ba é an t-aireagal nó séipéal an foirgneamh ba thábhacthaí sa mhainistir. Timpeall air a bhí an saol bunaithe ó lá go lá.

10. Bhunaigh Naomh Bríd mainistir i gCill Dara.

11. Manach le linn na ré luath-Chríostaí in Éirinn. Seo macasamhail den chuma a bhí ar na manaigh, dar linn. Pléigh an chaoi ar féidir linn bheith muiníneach go bhfuil a leithéid cruinn.

12. Clochán Coirceogach ar Sceilg Mhichíl

13. Scríobhaithe i mbun a gceirde

Bhí **clochán coirceogach** ag gach manach mar lóistín. Bhí leabhair á gcur i dtoll a chéile ag manaigh sa **teach screaptra**. Craiceann caorach – **pár** – nó craiceann laoi – **veilleam** – a bhí acu don obair sin. Cleite (as eireaball gé nó eala) a d'úsáid siad mar pheann. Mheasc na manaigh luibheanna agus plandaí as na gairdíní le dúch ildaite a dhéanamh do na leabhair.

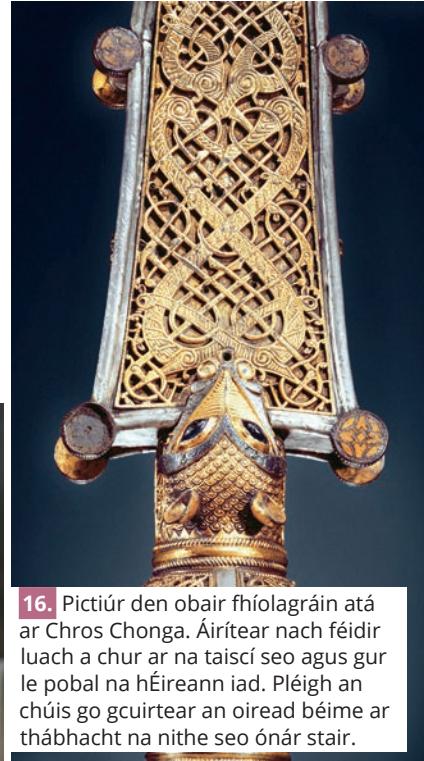
Bhí go leor oibre le déanamh sa mhainistir. Ba **shaortha cloiche** oilte cuid de na manaigh. Chaith siad go leor dá gcuid ama ag déanamh cros áille cloiche agus ina measc ardchrosa. Feicimid samplaí de scileanna na saortha i gcros **Naomh Muiredeach i Mainistir Bhuithe i gContae Lú**. Ba oibrithe miotail den scoth tuilleadh de na manaigh agus rinne siad **cailíseacha** galánta – cosúil le **cailís Ardach** – agus cloig. Bhí clocha daite agus srióngán ór mar ornáidíocht ar na cailíseacha airgid. Tugtar obair **fíolagráin** ar an mbealach a gcastar agus a sníomhtar an srióngán ór.

14. Ardchros Naomh Muiredeach

15. Cailís Ardach

16. Pictiúr den obair fhíolagráin atá ar Chros Chonga. Áirítear nach féidir luach a chur ar na taiscí seo agus gur le pobal na hÉireann iad. Pléigh an chúis go gcuirtear an oiread béime ar thábhacht na nithe seo ónár stair.

Ba mhinic **cloigtheach** idir **20 agus 40 méadar** a bheith ag mainistir. Tá a bhformhór seo fós slán agus tugann siad fianaise thábhachtach dúinn faoi oidhreacht Chríostaí na hÉireann. Úsáideadh iad mar thearmainn in am na contúirte. Tugann an t-ainm Gaeilge leid faoin gcéad fheidhm a bhí leo. Tugann sé le fios go ndearnadh cloigtheach ar dtús le glaoch ar na manaigh óna gcuid oibre ag an urnaí agus ag béisí.

Anseo is ansiúd

Is fiú go mór cuairt a thabhairt ar an ionad cuairteoirí ag cloigtheach Chluain Dolcáin. Má théann tú ann, inseofar scéal na mainistreach i gCluin Dolcáin duit agus gheobhaidh tú léargas breá ar an gcloigtheach.

Féach leathanach 7 den Leabhar Fianaise.

17. Teampall Fhinghín agus an cloigtheach, Cluain Mhic NÓis, Contae Uíbh Fhailí

Rialacha na mainistreach

- Bhí rialacha an-dian istigh sna mainistreacha. Bhíothas súil go mbeadh manaigh ag guí, ag troscadh agus ag staidéar gach uile lá.
- Chuir **Naomh Fiontán** a raibh a mhainistir aige i **gCluain Eidhneach** i **gContae Laoise** cosc ar na manaigh baint a bheith acu le feoil, bainne nó im.
- Bhí rialacha géara in aghaidh an cheoil, na feola agus na beorach i mainistir **Naomh Maolruáin** i **dTamhlacht** i gContae Bhaile Átha Cliath.
- Ba mhinic a gearradh pionós trom ar mhanaigh nár chloígh leis na rialacha. Cuireadh tréimhsí troascaidh orthu nó tugadh lascadh dóibh.

Súil siar agus machnamh

- Ainmnigh **cúig** láthair ar a raibh mainistir le linn na ré luath-Chríostaí in Éirinn.
- Céard a chiallaíonn an focal 'Cill' i logainm.
- Ainmnigh **trí** fhoirgneamh thábhachtacha i mainistir.
- Scríobh cuntas gearr ar an obair a bhí le déanamh ag manaigh sna mainistreacha.
- Ainmnigh cailís **agus** ardchros clúiteach a tháinig slán go dtí an lá atá inniu ann.
- Tarraing meabhairmha agus cuir deich gcinn d'fhíricí faoi mhanaigh agus faoi mhainistreacha luath-Chríostaí san áireamh.

Féach seo!

18. Bhunaigh misinéirí Éireannacha mainistreacha ar Oileán Í, in Luxeuil agus Salzburg.

Chaith go leor de mhanaigh agus de shagairt na hÉireann a saol ag scaipeadh an tsoiscéil go tíortha páigánacha san Eoraip. Is é Naomh Colmcille nó Columba an **misinéir** is clúití a d'imirigh ón tir. Bhí an mhainistir a bhunaigh sé ar **Oileán Í** in Albain ar cheann de na hionaid léinn ba thábhactaí san Eoraip. I measc na misinéirí Éireannacha a bhain clú amach bhí Naomh Columbanus a bhunaigh mainistir in **Luxeuil** na Fraince, Naomh Fergal (ar a dtugtar Fergal **Salzburg**); agus Naomh Cillian a scaip an soiscéal sa Ghearmáin.

Ag smaoineamh
go stairiúil

Dearcadh agus oibiachtúlacht

Tá cur síos sa bhosca 'Féach seo!' ar Naomh Columbanus, ar Naomh Fergal agus ar Naomh Cillian, misinéirí cáiliúla na hÉireann.

I mbeirteanna, pléigí an ráiteas seo – an bhfuil sé claonta nó neamhchlaoonta? Cén fáth a ndearfaí go raibh na fir seo clúiteach?

Ealaín agus oideachas

Ba ionaid léinn iad na mainistreacha. Ó tharla go raibh cúram orthu an creideamh a scaipeadh bhí leabhair á bhfoilsíú ag na manaigh ina raibh na **soiscéil** agus na **sailm** ón mBíobla. Is beag litearthacht a bhí in Éirinn roimh an gCríostaíocht. Bhí teanga shimplí ag na Ceiltigh, **ogham**, ach ní raibh aon phlé acu le leabhair. Is i nGaeilge agus i **Laidin**, teanga idirnáisiúnta na hEaglaise Críostaí, a bhí saothar na manach.

Scríobh na manaigh na leabhair de láimh i bhfoirm **lámhscríbhínne**. Is é **an Cathach** ceann de na lámhscríbhinní is tábhactaí atá fós againn. Scríobhadh é i stíl **diminuendo**, is é sin an chéad litir den alt a bheith mór agus na litreacha ag laghdú de réir a chéile go raibh siad ar 'ghnáth' mhéid.

Faoin séú agus seachtú haois bhí mainistreacha na hÉireann ag táirgeadh **lámhscríbhinní ildaite**. Is iad na samplaí is fearr den obair sin ná **Leabhar Dharú** agus **Leabhar Cheanannais**. Tá na lamhscríbhinní maisithe le hobair ealaíne agus le léaráidí áille a dhéanann ornáidíocht ar na leathanacha.

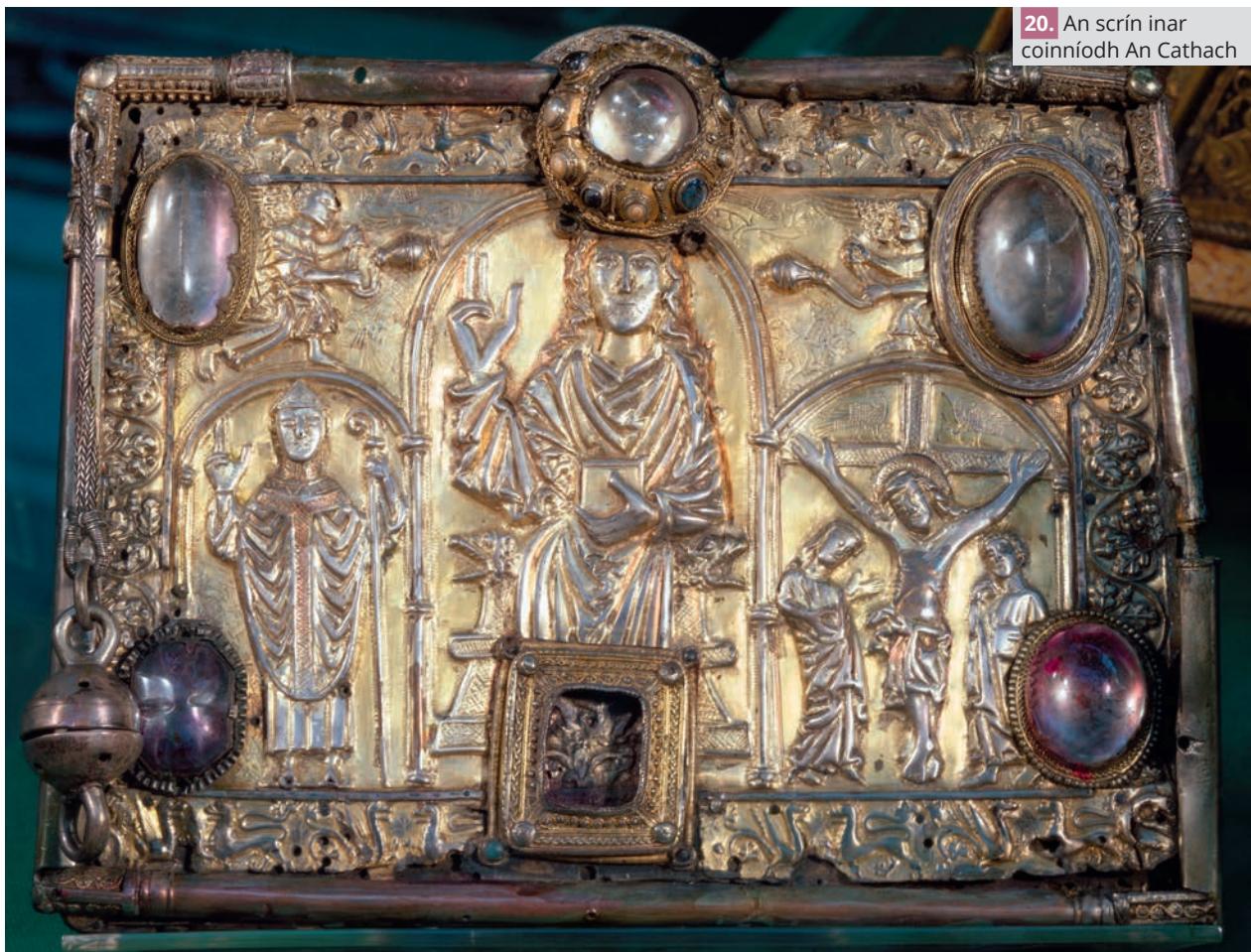
Féach seo!

Is é **Leabhar Dharú** an lámhscríbhinn ildaite is sine atá fós againn. Ceapadh ar feadh na gcéadta bliain gurbh é Naomh Colmcille a scríobh é. Níl aon fhianaise stairiúil le tacú leis an tuairim seo. Tá na ceithre shoiscéal ón Tiomna Nua scríofa ann i Laidin. Tá sampla ann freisin de **leathanach clúdaigh** – leathanach iomlán léaráidí agus ealaíne gan aon fhocal.

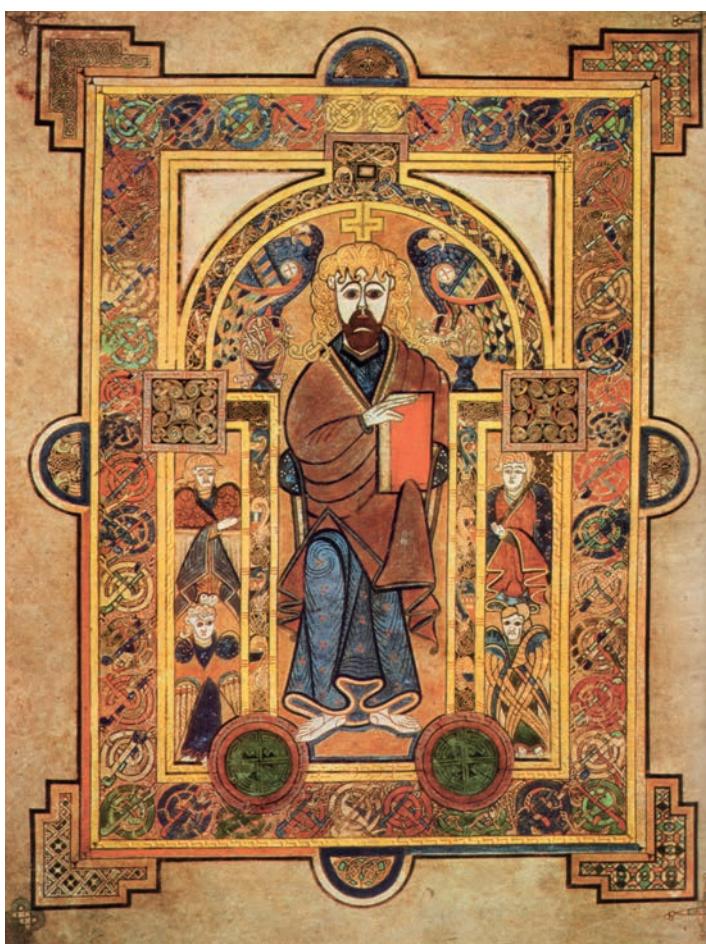
Ag scrúdú na fianaise

Féach leathanach 8 den Leabhar Fianaise.

20. An scrín inar coinníodh An Cathach

21. Leathanach as Leabhar Cheanannais

Féach seo!

Creideann staraithe a bhfuil staidéar déanta acu ar Leabhar Cheanannais go ndearna triúr manach na léaráidí agus go raibh cúigear scriobhaithe páirteach san obair. An chúis atá leis seo go bhfuil stíleanna éagsúla le tabhairt faoi deara ar leathanaigh éagsúla. Ní féidir a rá go cinnte cé a scriobh an doiciméad nó a rinne na léaráidí. Tar éis an tsaoil is chun Glóire Dé, ní an chine daonna, a rinneadh an leabhar.

Anseo is ansiúd

Tá Leabhar Dharú agus Leabhar Cheanannais ar taispeántas poiblí i gColáiste na Tríonóide. Tá ionad eolais spéisiúil ag an gcoláiste faoi stair na lámhscribhinní agus mar a cuireadh i dtoll a chéile iad. Tar éis do chuairte ar Choláiste na Tríonóide, buail suas chuig **Ard-Mhúsaem na hEireann** ar Shráid Chill Dara; tá go leor taiscí le feiceáil, ina measc iarsmaí ón ré luath-Chríostaí in Éirinn.

Am agus spás

Samhlaigh gur manach óg tú i do chónaí i mainistir le linn na ré luath-Chríostaí in Éirinn. Scríobh cuntas i do dhialann ar:

- Ainm na mainistreach agus a bunaitheoir.
- Na cúiseanna gur chinn tú dul le saol an mhanaigh.
- An obair a dhéanann tú sa mhainistir.
- Na foirgnimh agus an pobal timpeall na mainistreach.

*Ag smaoineamh
go stairiúil*

22. An Seomra Fada sa tSeanleabharlann, Coláiste na Tríonóide, Baile Átha Cliath

Laoch gan iomrá

Naomh Fionnán, Chluain Ioraid

Ba é Naomh Fionnán duine de na manaigh is tábhactaí le linn na ré luath-Chríostaí. Tugadh ‘máistir Naomh na hÉireann’ air mar gheall ar an tionchar a bhí aige.

Rugadh é i Míseal i gContae Cheatharlach ag deireadh an chúigíú haois. Rinne sé a chuid staidéir ina óige in **Tours** na Fraince. D’fhoghlaim sé faoi **dhiansmacht** i saol na mainistreach ansin. Sa mhainistir in Tours, creideadh **gur chuir an fhulaingt chorpartha leis an tairbhe spioradálta**. Chaith Fionnán tréimhse sa Bhreatain Bheag ina dhiaidh sin mar scoláire ag **Cadog na Gaoise**. D’fhill sé ar Éirinn ansin. Is léir go raibh cáil an fhir bheannaithe ar Phionnán nuair a tháinig sé ar ais go hÉirinn mar bhronn **Aenghus, Rí Laighean** talamh air in **Achaidh Abhall i gCill Mhantáin**, áit ar bhunaigh sé a chéad shéipéal. Chaith sé tréimhse ina dhiaidh sin ag staidéar agus ag múineadh le **Naomh Bríd i gCill Dara**.

As Cill Dara, chuaigh Fionnán go **Cluain Ioraid i gContae na Mí**, áit ar bhunaigh sé mainistir thábhachtach. Mhúin sé dá chuid manach saol simplí gan chompord a chaitheamh ionas go mbeadh ar a gcumas seirbhís níos fearr a thabhairt do Dhia. Bhunaigh go leor de na manaigh faoina stiúir mainistreacha dá gcuid féin, ina measc **Naomh Breandán Chluain Fearta, Naomh Ciarán Chluain Mhic Nóis agus Naomh Móibhí** a bhunaigh mainistir i nGlas Naón Bhaile Átha Cliath. Ba é **Naomh Colmcille** an mac léinn ab iomráití a bhí ag Fionnán. Bhunaigh seisean mainistreacha ar fud na hÉireann, na Breataine agus na hEorpa.

Is féidir le staraithe go leor de shaol Phionnáin a **dheimhniú** mar go bhfuil fáil ar bhunfhoinsí. In ‘**Aithrí Naomh Fionnán**’ tá cur síos ag Fionnán ar na rialacha aithrí atá le teagasc ag manach. Lámhscríbhinn Éireannach mheánaoiseach í an dara doiciméad **Codex Salmanticensis**. Tá mionchur síos inti ar shaol na naomh Éireannach.

Bíonn sé deacair ag staraithe staidéar a dhéanamh ar dhoiciméid mar seo ó tharla go mbíonn sé deacair go minic an t-ábhar atá iontu a dheimhniú. Sampla maith den deacracht seo an ceangal a luaitear a bhí ag Naomh Fionnán le bunú mainistreach ar **Sceilg Mhichíl** amach ó chósta Chiarraí. Creidtear ón seanchas gurb é Fionnán a bhunaigh an mhainistir ach níl aon chruthúnas ann. De réir eolas na seandálaithe bunaíodh an mhainistir le linn na tréimhse inar mhair Fionnán agus chleacht na manaigh an diansmacht a theagasc Fionnán. Pé acu fírinne an scéil, níl aon amhras ach go raibh tábhacht le Naomh Fionnán Chluain Ioraid i stair na ré luath-Chríostaí in Éirinn, fiú más mar gheall ar a chuid manach clúiteach é.

23. Dealbh Naomh Fionnán, Eaglais Chluain Ioraid

Torthaí foghlama

Ag cuimhneamh

- (a) Céard is fíolagrán ann?
- (b) Ainmnigh an misinéir a bhunaigh mainistir ar Oileán Í na hAlban.
- (c) Céard é an *Codex Salmanticensis*?

Ag tuiscint

- (a) Cad iad na cúinsí a thug Naomh Pádraig go hÉirinn le Críostaíocht a theagasc?
- (b) Mínigh cén fáth ar theagasc manaigh ar nós Naomh Fionnán gur chóir an saol a chaitheamh faoi dhiansmacht?
- (c) Mínigh cén fáth ar bunaíodh mainistreacha in áiteanna iargúlta cosúil le Gleann Dá Loch agus Sceilg Mhichíl?

Ag déanamh anailíse

- (a) Cén fáth a n-áirítear gur taiscí náisiúnta de chuid na hÉireann iad Leabhar Dharú agus Leabhar Cheanannais, i do thuairim?
- (b) Pléigh dhá bhealach inar bhain an Chríostaíocht in Éirinn leas as cultúr na gCeilteach?
- (c) Téigh sa tóir ar an mainistir is gaire do do scoil féin ar an idirlíon. Déan cur síos ar **thrí** fhíric a bhaineann leis an láthair.

Ag cruthú

- (a) Samhlaigh go bhfuil taispeántas curtha le chéile ag Ard-Mhúsaem na hÉireann faoi stair na Críostaíochta in Éirinn. Iarrtar ort feachtas a eagrú ar na meáin shóisialta le cuairteoirí óga a mhealladh chuige. Déan cur síos ar d'fheachtas agus mínigh an bealach ina gcothófá suim i measc na ndaoine óga sa tréimhse sin sa stair.

Fíric nó tuairim?

I mbeirteanna, pléigí agus míngí cé acu thíos ná tuairim gach aon cheann de na ráitis seo a leanas.

- (a) 'Pearsa thábhachtach i stair na hÉireann ab ea Naomh Pádraig.'
- (b) 'Scríobhadh Leabhar Cheanannais i Laidin.'
- (c) 'Is í an Chríostaíocht an chuid is tábhacthaí de chultúr na hÉireann.'
- (d) 'Tógadh na cloigthe ionas go bhféadfaí dul i bhfolach ar na Lochlannaigh.'
- (e) 'Is é leabhar Naomh Fionnán, *Aithrí Naomh Fionnán*, an fhoinsí phríomha is tábhacthaí ón ré luath-Chríostaí in Éirinn.'

CAIBIDIL 03

Lonnaíochtaí agus Plandáil Uladh

Cas leis an bhfoireann

An Mórphictiúr

Thart ar 9,000 bliain ó shin a tháinig na chéad lonnaitheoirí go hÉirinn – sa tréimhse Mhéisilteach (nó an Mheán-Chlochaois). Fiagaithe cnuasaitheoirí a bhí iontu. Tháinig go leor lonnaitheoirí eile go hÉirinn ina dhiaidh sin. Tháinig na feirmeoirí Neoilteacha ina ndiaidh agus – i bhfad ina dhiaidh sin arís – na Ceiltigh, na Lochlannaigh agus na Normannaigh. D'fhág gach dream acu a rian ar fhéiniúlacht agus ar chultúr mhuintir na hÉireann. Go leor de na bailte atá sa tír inniu, is dream nó dreamanna díobh seo a chuir tú leo.

Cuirfimid eolas sa chaibidil seo ar na dreamanna éagsúla – cár lonnaigh siad agus cén tionchar fadtréimhseach a bhí ar a dteacht. Tabharfaimid aird faoi leith ar **lonnaíocht phleanálte** ar a dtugtar **Plandáil Uladh** a rinneadh 400 bliain ó shin agus a mhúnláigh Éire an lae inniu. Cén fáth a raibh tábhacht leis sin? Cuimhnigh air mar seo: 32 contae atá in oileán na hÉireann ach níl ach 26 contae i bPoblacht na hÉireann. Cad is cúis leis sin? Freagra casta atá ar an gceist agus is toradh é ar Phlandáil Uladh.

Féach seo!

Bealach éasca le cuimhneamh ar ainmneacha sé chontae Thuaisceart Éireann is ea úsáid a bhaint as an acrainm **FATDAD** – Fear Manach, Ard Mhacha, Tír Eoghain, Doire, Aontroim, Dún. Ach tá daoine ann ar fearr leo **FATLAD** a rá. Léigh an chuid eile den chaibidil seo go bhfeicfidh tú an mbeidh tú in ann a dhéanamh amach cén chuíos atá leis sin.

Féach seo!

Nuair a úsáideann staraithe an iarmhír 'liteach', is ag tagairt a bhíonn siad don am arbh iad an chloch agus an t-adhmaid na príomhábhair a bhí ag daoine le huirlisí a dhéanamh. Thóg sé tamall fada orthu leas a bhaint as miotal. Fágann sé sin go raibh trí thréimhse den Chlochaois ann.

- An tréimhse **Phailéiliteach** nó an **tSean-Chlochaois** a thugtar ar an gcéad cheann acu. Mhair an tréimhse sin go dtí timpeall 11000 RCh.
- An tréimhse **Mhéisiliteach** nó an **Mheán-Chlochaois** a tháinig ansin. Mhair an tréimhse sin ón am a chríochnaigh an tréimhse Phailéiliteach go dtí thart ar 4000 RCh.
- Thosaigh an tréimhse **Neoiliteach** nó an **Nua-Chlochaois** ina dhiaidh sin. Tháinig críoch leis an gClochaois nuair a thosaigh an Chré-umhaois, thart ar 2000 RCh.

Tá cuid mhaith eolais againn faoin gClochaois de bharr obair na seandálaithe. Baineann siadsan leas as deindreachroineolaíocht, as dátú carbóin-14 agus as modhanna eile le dáta a chur ar iontaisí agus ar dhéantáin. Tá tábhacht leis an obair sin mar nach raibh scríobh ag lucht na Clochaoise, rud a chiallaíonn nach bhfuil doiciméid scríofa ón ré sin ar fáil.

Amlíne: láithreán lonnáiochta in Éirinn

1. Cill Santail

Deir na seandálaithe gur i gCill Santail i gCo. Dhoire atá an lonnaíocht is sine in Éirinn. Nuair a rinneadh dátú carbóin ar mhogaill collchnó ann fuarthas amach go raibh daoine ina gcónaí ansin thart ar 9,000 bliain ó shin – nó 7000 RCh.

3. Lonnaíocht ón luathstair

4. Fiagaí cnuasaitheoir

2. Achaidh Chéide

Cuireadh túis leis an tréimhse Neoilteach 4000 RCh in Éirinn. Bhí tuiscint ar an bhfeirmeoireacht ag na fiagaithe faoin am sin. Bhídís ag seilg ainmhithe agus ag bailiú torthaí i gcónaí ach ba dhóichí de go gcuirfidís fúthu anois in áit amháin le dul i mbun feirmeoireachta. Sampla iontach de láithreán Neoilteach is ea Achaidh Chéide i gCo. Mhaigh Eo. Nuair a rinneadh tochailt ar an láithreán sin cruthaíodh go raibh ar chumas na lonnaitheoirí a bhí ann claíocha cloch a dhéanamh leis an talamh a roinnt agus go raibh siad in ann tuanna agus matóga cloiche a dhéanamh leis an talamh a rómhar.

5. Achaidh Chéide, Co. Mhaigh Eo

4. Baile Átha Cliath

As Críoch Lochlann an lae inniu a tháinig na Lochlannaigh go hÉirinn thart ar 700AD. Tá a gcuid lonnaíochtaí síud ar na cinn is tábhactaí sa tir. Bhunaigh na Lochlannaigh lonnaíochtaí i mBaile Átha Cliath, i Loch Garman agus i bPort Láirge.

Dream farraige a bhí iontu agus thugaidís ruageanna creiche isteach faoin tir ar na haibhneacha. Is é sin an fáth ar bhunaigh siad lonnaíochtaí ag béal na n-aibhneacha (an Life, mar shampla) agus ag calafoirt nádúrtha (mar a bhí i bPort Lairge).

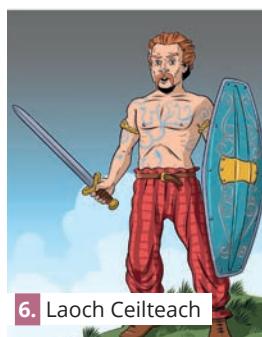
8. Lochlannach

9. Baile Átha Cliath na Lochlannach

3. Eamhain Mhacha

Ba iad na Ceiltigh an chéad dream eile a tháinig go hÉirinn. As an Ostair agus as an Elvéis a tháinig siad thart ar 500 RCh. D'fhág a gcultúr lorg domhain ar Éirinn. Is teanga Cheilteach í an Ghaeilge a mhúintear ar scoil. D'eascair go leor den cheol agus de na healaíona Éireannacha as cultúr na gCeilteach. Tá a lán láithreán Cheilteacha ar fud na tíre. Ceann amháin de na cinn is suimiúla atá ann ná Eamhain Mhacha i gCo. Ard Mhacha. Láthair fhairsing í a bhfuil an t-uafás fianaise inti faoi na Ceiltigh: a gcuid tithe, a gcuid bia, a gcreideamh agus a modhanna feirmeoireachta.

6. Laoch Ceilteach

7. Eamhain Mhacha, Co. Ard Mhacha

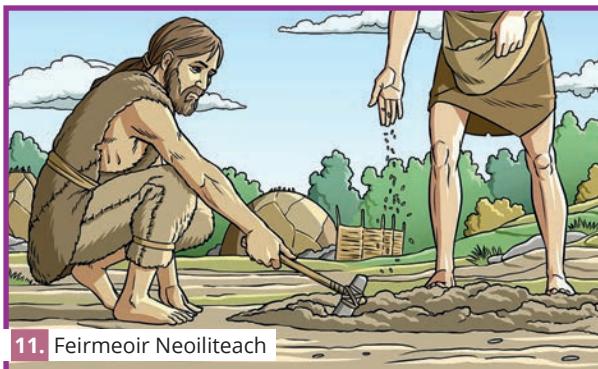
5. Baile Átha Troim

Is é Caisleán Bhaile Átha Troim ceann de na hionaid is tábhactaí a bhí ag na Normannaigh in Éirinn. Ba as an Normainn sa Fhrainc na Normannaigh. Chuir siad Sasana faoi chois i dtosach agus tháinig siad go hÉirinn ansin in 1169. Ba é Diarmuid Mac Murchadha, Rí Chúige Laighean, a thug cuireadh anall dóibh. Ar an gcósta thoir a lonnaigh na Normannaigh den chuid ba mhó. Rinne siad caisleán leis an talamh a ghabh siad a chosaint.

Ba é Richard de Clare ar a dtugtaí Strongbow a bhí i gceannas orthu. In Ard-Eaglais Phádraig i mBaile Átha Cliath atá sé curtha. I gCill Chainnigh a bhunaigh Strongbow an chéad lonnaíocht Normannach. Ceann amháin de na caisleáin is fearr atá caomhnaithe ná Caisleán Bhaile Átha Troim i gCo. na Mí.

10. Caisleán Bhaile Átha Troim, Co. na Mí

11. Feirmeoir Neoiliteach

Féach seo!

D'fhág na lonnaitheoirí Neoiliteacha (4000–2500 RCh) rian dá gcultúr ar fud na hÉireann leis an mbealach a n-adhlacaidís na coirp. Dhéanaidís **tuamaí megiliteacha (as clocha móra)**, ar nós **dolmain**, **tuamaí pasáiste** agus **cairn chúirte**. An bhfuil aon cheann acu seo in aice leis an áit a bhfuil cónaí ortsá?

12. Tuama pasáiste is ea Sí an Bhrú i nGleann na Bóinne i gCo. na Mí. Fuair a leithéid de thuama a ainm ón bpasáiste fada a bhí ar an mbealach isteach go dtí an seomra adhlactha.

13. Dolman Pholl na Brón, i mBuirinn i gCo. An Chláir. Is éard atá sa dolman trí ghallán agus liag mhullaigh an-mhór os a gcionn.

14. Carn Cúirte na Craobhe Caoile, Co. Shligigh. Ainmníodh iad seo mar gheall ar an mbéal beag nó an chúirt a bhí ar an mbealach isteach go dtí an seomra adhlactha.

Foinse agus fianaise

Ag smaoineamh
go stairiúil

Bailigh tuilleadh eolais faoi Dhiarmaid Mac Murchadha. Is minic a deirtear go raibh sé ar dhuine de na fealltóirí ba mhó riagh i stair na hÉireann. Bhí tionchar an-mhór ag an gcinneadh a rinne sé sa dara haois déag cuireadh a thabhairt do na Normannaigh go Cúige Laighean. Déan plé ar an gcaoi ar tharraing an gníomh sin cáil an fhealtóra air agus ar cé chomh deacair agus atá sé tuairisc neamhchlaonta a thabhairt ar a shaol dá bharr sin.

Tá ionaid

cuairteoirí ag na láithreáin ar fad atá san amlíne ar leathanaigh 36–37. Tá neart eolais sna hionaid sin faoi na dreamanna a chuir na lonnaíochtaí ar bun. An ndéarfá gurbh fhiú duit cuairt a thabhairt ar cheann de na láithreacha seo? Cén feabhas a chuirfeadh cuairt mar seo ar do thuiscent ar an saol a caitheadh?

Ag scrúdú
na fianaise

Féach leathanach 10 den Leabhar Fianaise.

Anseo is ansiúd

Súil siar agus machnamh

- Cén uair a tháinig na chéad daoine go hÉirinn?
- Céard a chialláonn 'liteach', 'méisilteach', 'neoliteach'?
- Cá bhfeicfeá láthair a thaispeánann túis na feirmeoireachta in Éirinn?
- Cárth as ar tháinig na Ceiltigh ó thús?
- Ainmnigh lonnaíocht Cheilteach **amháin** a bhfuil tábhacht léi.
- Ainmnigh **dhá** bhaile a bhunaigh na Lochlannaigh.
- Cén uair agus cén fáth ar tháinig na Normannaigh go hÉirinn ar dtús?
- Cén fáth a ndéarfá go ndearna na Normannaigh caisleán dhaingne nuair a tháinig siad go hÉirinn?

Plandáil Uladh

Nuar a tháinig na Normannaigh go hÉirinn sa dara haois déag rinne ríthe Shasana amach gurbh leo féin Éire. Ach ní raibh ach stráice caol talún in oirtheor Laighean faoina smacht ag an am, **an Pháil**, mar a tugadh ar an réigiún sin. D'athraigh cúrsaí sa séú haois déag agus sa seachtú haois déag nuair a bhain na Sasanaigh leas as seift ar ar tugadh **plandáil**. Smaoineamh simplí a bhí ann: na hÉireannaigh nach raibh dílis do rí Shasana a dhíbirt as a gcuid tailte agus dílseoirí a chur ina n-áit. **Plandálaithe** a tugadh ar na dílseoirí seo. Sasanaigh agus Albanaigh a bhí i gcuid mhór diobh. Shocraigh siad cur fúthu in Éirinn de bharr gur gealladh talamh dóibh. I **Laois-Uíbh Fhailí** sna 1560idí agus i gCúige Mumhan sna 1570idí a rinneadh an chéad dá iarracht ar phlandáil. Níor éirigh go rómhaith leis na hiarrachtaí sin. Ach d'éirigh thar barr le Plandáil Uladh. Ba é Rí Seamas I a d'ordaigh é sa chéad leath de na **1600idí**.

15. Rí Séamas I (1566-1625)

16. Aodh Ó Néill (1550-1616)

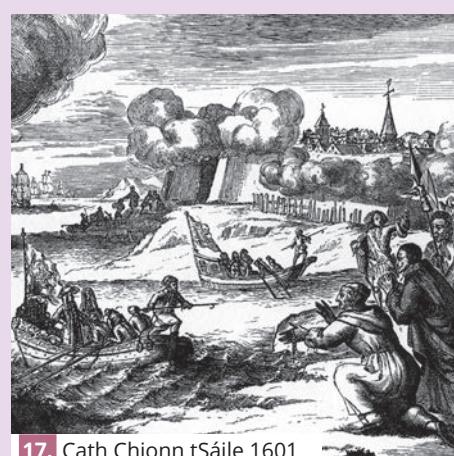
Cúlra Phlandáil Uladh

Sa bhliain 1594 thosaigh éirí amach in aghaidh rial Shasana in Éirinn. Mar thoradh air sin bhí **Cogadh na Naoi mBliana**. Ba é **Iarla Thír Eoghain**, **Aodh Ó Néill**, a bhí i gceannas ar an éirí amach. Ba iad na Niallaigh agus a gcomhghuaillithe, na Dálaigh as Tír Chonaill agus muintir Mhig Uidhir as Fear Manach, an chuid dheireanach de na teaghlaigh chumhachtacha Ghaelacha (Ceilteacha). Bhí sé d'aidhm ag Aodh Ó Néill agus ag Aodh Ó Domhnaill a neamhspleáchas i gCúige Uladh a chosaint.

Féach seo!

Bhí baint mhór ag **cúrsaí reiliigiúin** leis an gcoimhlint. Scoilt mhór sa Chríostaíocht sa séú haois déag ba ea **an Reifirméisean**. **Protastúnaigh** ba ea na Sasanaigh agus na hAlbanaigh ach d'fhan na hÉireannaigh dílis mar **Chaitlicigh** do **Phápa** na Róimhe. Namhaid do na Sasanaigh ba ea an Pápa, rud a d'fhág gur meas tréatúra a bhí acusan ar dhuine ar bith a bhí ag géilleadh don Phápa. Ba mhian leis na Sasanaigh Protastúnaigh a dhéanamh de na hÉireannaigh ach bhí Ó Néill agus na ceannairí Éireannacha eile suite de nach gcurfí iallach orthu a gcreideamh a athrú.

Bhí comhghuaillíocht idir fórsaí na nGael agus na Spáinnigh, naimhde eile a bhí ag Sasana. I mí na Nollag 1601 tháinig saighdiúirí Spáinneacha i dtí i **gCionn tSáile**, na céadta míle ó dhaingean Uí Néill i gCúige Uladh. Mháirseáil Ó Néill, Ó Domhnaill agus a gcuid saighdiúrí ó dheas le dul i bpáirt leis na Spáinnigh. Ach shroich arm na Sasanach, faoi cheannas **Lord Mountjoy**, Cionn tSáile rompu agus oíche Nollag 1601 scrios siad fórsaí na Spáinneach. D'iompaigh Mountjoy agus a chuid fear timpeall ansin agus thug siad aghaidh ar fhórsaí na nGael, a bhí turseach tnáite, gur bhris siad an cath orthu. Ach d'éirigh le Ó Néill agus le formhór na gceannairí Éireannacha éalú. Cor cinniúnach i stair na hÉireann ba ea **Cath Chionn tSáile**. Briseadh ansin ar na teaghlaigh Ghaelacha a raibh cumhacht acu go dtí sin.

17. Cath Chionn tSáile 1601

Meaisín ama

Foghlaimeoidh tú tuilleadh faoin Reifirméisean i gCaibidil 18.

Lean an cogadh ar aghaidh ar feadh dhá bhliain eile ach sa bhliain 1603 bhí ar Ó Néill géilleadh. Rinneadh socrú ar ar tugadh **Conradh na Mainistreach Móire**. Socraíodh go bhfágfaí ceannas ar a chuid tailte ag Ó Néill chomh fada agus go mbeadh sé sásta glacadh le dlí Shasana in Éirinn. Bhí ceannas iomlán ag Sasana in Éirinnanois. Ní raibh faoiseamh le fáil ag Ó Néill ná ag na ceannairí eile faoi smacht Shasana agus ar an 14 Meán Fómhair 1607 d'fhág siad slán le hÉirinn – **Teitheadh na nIarlaí** mar a tugadh air.

18. Dealbh de Theitheadh na nIarlaí i Ráth Maoláin, Co. Dhún na nGall

Ag scrúdú
na fianaise

Féach leathanach
11 den Leabhar
Fianaise.

Sa bhliain 1603 bhásaih an Bhanríon **Eilís I**. Ba é **Rí Séamas I** a tháinig i gcomharbacht uirthi. Nuair a d'imigh na tiarnaí Gaelacha d'fhógair Séamas gur thréatúirí a bhí iontu agus ghabh sé a gcuid tailte. Theastaigh ó Shéamas síocháin a chur i réim sna tailte seo a bhí bainte amach aige tar éis cogadh fada costasach. Bhí a gceacht foghlamtha ag lucht riarracháin Shasana in Éirinn ó Phlandáil Laois-Uíbh Fhailí agus ó Phlandáil na Mumhan. Rinne siad a gcuid pleanála go cúramach an babhta seo agus shocraigh siad go dtosódh Plandáil Uladh sa bhliain **1609**. Lonnaíodh go héifeachtach cuid mhór dílseoirí i gcontaetha **Ard Mhacha**, **an Chábháin**, **Dhoire**, **Fhear Manach** agus **Thír Eoghain**. Is cruthú é ar cé chomh maith agus a d'éirigh leis an iarracht an líon mór d'**aontachtaithe** i dTuaisceart Éireann inniu. Sliocht plandálaithe a tháinig go luath sna 1600idí is ea go leor acu. Daoine de chuid na Breataine atá iontu a déarfaidís féin. Is é sin go díreach a bhí ar intinn ag Séamas nuair a d'ordaigh sé an phlandáil.

Meaisín ama

Bhí tionchar an-mhór ag Plandáil Uladh ar stair na hÉireann. Foghlaimeoidh tú tuilleadh faoi sin i gCaibidí 7 agus 11, nuair a scrúdóimid eachtraí i gCúige Uladh san fhichiú haois.

Súil siar agus machnamh

- Mínigh an smaoineamh agus an aidhm a bhí leis an bplandáil.
- Cén dá áit den thír a plandáladh ar dtús?
- Cé a bhí i gceannas ar na Gaeil i gCogadh na Naoi mBliana?
- Cén cath a rinneadh scrios ar na Gaeil i gCogadh na Naoi mBliana?
- An raibh tionchar mór ag Teitheadh na nIarlaí ar stair na hÉireann?
- Cén rí a d'ordaigh Plandáil Uladh?
- Cad iad na contaetha a bhí le plandáil?

Gnéithe de Phlandáil Uladh

1. Ní raibh na heastáit a tugadh do na plandálaithe rómhór. Bhí na heastáit i bPlandáil na Mumhan rófhairsing agus ba dheacair iad a riar. **1,000 acra a bhí san eastát ba mhó i gCúige Uladh.**
2. Fuair seirbheoirí talamh. Dream iad seo a **bhí in arm Shasana i gCogadh na Naoi mBliana**. Trodaithe crua oilte a bhí iontu. Ba dheacair iad siúd a dhíbirt as an talamh a fuair siad.
3. Scoilt an Phlandáil na Gaeil. An chuid acu a gheall géillsine don rí fágadh a gcuid talún acu. Go leor den dream ar baineadh díobh a gcuid talún b'éisgean do chuid mhaith acu maireachtáil mar eisreachtaithe, gan acu ach a bheith ag dul ó áit go háit ar thóir bia. D'ionsaídís na plandálaithe ó am go chéile. **'Tóraithe'** an leasainm a bhí orthu.
4. Ba as Albain cuid mhaith de na plandálaithe. I rith an tséú haois déag d'éirigh leis an seanmóirí **John Knox** an chuid ba mhó de phobal na hAlban a iompú ina bPreispitéirigh (**leagan eile den Chríostaíocht Phrotastúnach**). Ach oiread leis na seirbheoirí daoine crua ábalta a bhí iontu seo freisin nach bhféadfaí a dhíbirt go héasca den talamh a tugadh dóibh, rud a tharla do chuid mhaith lonnaitheoirí Sasanacha nuair a tharla Plandáil Laois-Uíbh Fhailí agus Plandáil Chúige Mumhan.
5. Bhí fuath ag Preispitéirigh Albanacha do Chaitlicigh. Ba dhóigh leo gurbh é toil Dé na **pápairí** (Caitlicigh) a dhíbirt dá gcuid talún. Neartaigh an t-idirdhealú reiligiúin sin seasmhacht na bplandálaithe agus ba chúis mhór eile é gur éirigh le Plandáil Uladh.
6. **Maidir leis na gealltóirí (dream a fuair talamh mar gur gheall siad go leanfaidís dlíthe na plandála)** rinne siad tithe cloiche. Bhíodh imfhálú déanta freisin acu agus balla cloiche timpeall air chun iad féin a chosaint ar ionsaithe. **Bábhún** a thugtar ar cheann acu seo.
7. Le linn Phlandáil Laois-Uíbh Fhailí bunaíodh bailte Phort Laoise agus Baile Philib le plandálaithe a chosaint le linn éigeandála. Cuireadh barr feabhas ar bhunú bailte ar
8. **Cuireadh athrú mó� ar shaothrú na talún.** Feirmeoireacht thréadach a bhí á cleachtadh ag na teaghlaigh Ghaelacha roimh an bplandáil, is é sin le rá go dtógaidís beithígh agus caoirigh. Thug na lonnaitheoirí nua **modhanna feirmeoireachta Shasana** isteach. Feirmeoireacht **árúil** a chleachtaidís siúd. Ba mhaith uathu cruithneacht, coirce agus barraí eile a fhás. Bhí ithir Uladh thar a bheith feiliúnach le **líon** a fhás. Dhéantaí línéadach as an líon. Bhí sé sin ar cheann de na cúiseanna ba mhó gur shroich an Réabhlóid Thionsclaíoch Cúige Uladh i rith an naoú haois déag. Níor tharla sé sa chuid eile den thír.
9. Faoi mar a tharla leis na plandálacha roimhe sin ní fhéadfaí an talamh a shaothrú gan an pobal dúchais Éireannach a fhostú. Rinneadh oibrithe feirme dá bhformhór agus lean siad orthu ag obair mar a bhí á dhéanamh acu roimh an bplandáil. Úinéireacht na talún a d'athraigh: **chaill an pobal dúchais seilbh na talún** agus ba mhór an t-údar faltanais é sin acu. I méid a chuaigh an faltanas le himeacht na mblianta.

Súil siar agus machnamh

1. Céard a bhí sa seirbheoir?
2. Cén dream a raibh an leasainm 'tóraithe' orthu?
3. Cén chaoi a raibh reiligiún ina chúis mhór gur éirigh le Plandáil Uladh?
4. Céard a chiallaíonn na focail 'gealltóir' agus 'bábhún'?
5. Ainmnigh **dhá** bhaile a bunaíodh le linn Phlandáil Uladh.
6. Mínigh **dhá** bhealach ar athraigh an fheirmeoireacht i gCúige Uladh tar éis na plandála.
7. Téigí ag obair in bhur ngrúpaí ceathrair le meabhairmhana a dhéanamh taobh istigh de 60 soicind de na fíricí faoi Phlandáil Uladh is féidir libh a thabhairt chun cuimhne.

Doire – cathair a bhfuil easaontas fúithi

Sa bhliain 1600 tháinig fórsaí Shasana faoi cheannas **Sir Henry Docwra** i dtír i Loch Feabhaile. Beart a bhí ann leis an lámh in uachtar a fháil i gCogadh na Naoi mBliana. Fuair Docwra ceannas ar lonnaíocht Dhoire a bhí ina lonnaíocht Cheilteach tráth dá raibh agus ina láthair mainistreach a bhunaigh Naomh Colmcille sa séú haois. Tar éis Theitheadh na nlarlaí tugadh 2,000 acra do Docwra i Leifear le plandáil agus eisíodh cairt ríoga le cathair Dhoire a bhunú.

Is é seo mar a bhí sa chairt:

The towne or borough of Derrie is, by reason of the natural seat and situation therof, a place very convenient to be made both a town of war and of merchandise – the king did give, grant and confirm – forever a free, entire and perfect city and county of itself, to be called the city and county of Derry – Sir Henry to be the provost for life, as fully as the lord mayor of London.

Do **ghildeanna** chathair Londain a tugadh an baile. Eagraíochtaí láidre fir cheirde a bhí sna gildeanna. Albanach a bhí sa rí agus bhí amhras ar a lán i Londain faoi. Theastaigh uaidh gnaoi na ngnáthdhaoine a tharraingt air féin. Ba chrónna an beart a rinne sé an talamh agus an baile a thabhairt do na gildeanna. Printísigh a bhí dílis don rí a cuireadh ar an talamh. Ní raibh rún ar bith acusan úinéireacht na talún sin a ligean ar ais chuig na Gaeil. Ba iad na gildeanna agus níor bhí é an rí a shocraigh an t-ainm ‘Londonderry’.

Tógadh cathair Dhoire ar stíl a d’fhágfadh go mbeadh sé éasca an chathair a chosaint.

- Tógadh **ballaí na cathrach** idir 1613 agus 1615.
- Rinneadh **halla cathrach** agus **teach cúirte** agus cuireadh déanamh muileata ar lár na cathrach. Rinneadh é sin le go mbeadh sé éasca an áit a chosaint.
- Ar an mbealach céanna a dearadh bailte eile a bunaíodh le linn Phlandáil Uladh – **an Ómaigh** agus **Inis Ceithleann**, mar shampla.

D’éisigh thar cionn le Plandáil Uladh. Bhí pobal nua lonnaitheoirí ‘plandáil’ ag Séamas sa cheantar. Ach bhí fuath ag an bpobal dúchais Éireannach do na plandálaithe. Ó aimsir na plandála i leith tá ainm na cathrach ina ábhar argóna sa phobal. Is léiriú é sin ar an deighilt shóisialta atá ann fós, os cionn 400 bliain ó thosaigh Plandáil Uladh.

19. Cathair Dhoire agus ceantar an Diamaint. Léiríonn an léarscáil seo an cruth cosanta a cuireadh ar an gcathair. Mínigh conas a bheadh an léarscáil úsáideach ag an té a bheadh ag iarraidh saol lonnaitheora le linn Phlandáil Uladh a thuisint.

Dearcadh agus oibiachtúlacht

- Samhlaigh gur duine as Doire tú atá i do chónaí ann in 1620. Scríobh litir chuig do shliocht ag cur síos ar na hathruithe móra a tharla i do cheantar ó thosaigh Plandáil Uladh sa bhliain 1609.
- Samhlaigh gur printíseach tú a d'aistrigh as Londain go Doire sna 1600idí. Scríobh litir abhaile ag cur síos ar do shaol nua mar lonnaitheoir i gCúige Uladh.

Torthaí foghlama

Ag cuimhneamh

- (a) Ainmnigh **trí** láthair lonnaíochtaí as luathstair na hÉireann agus na lonnaitheoirí a bhí iontu.
- (b) Céard is dolman ann? Céard is tuama pasáiste ann? Cé a rinne iad?
- (c) Céard a bhí sna gildeanna? Cén fáth ar tháinig baill de na gildeanna go Doire sa seachtú haois déag?

Ag tuiscint

- (a) Cén chaoi a raibh tionchar ar stair na hÉireann ag teacht na Normannach faoi cheannas Strongbow sa bhliain 1169?
- (b) Cén fáth a ndearna na lonnaitheoirí tithe cloiche agus bábhúin le linn Phlandáil Uladh?
- (c) Cén chaoi a raibh reiliúin ina chúis le Cogadh na Naoi mBliana?

Ag déanamh anailíse

- (a) Samhlaigh gur printíseach i Londain tú in 1610. Cén fáth a mbeadh suim agat dul go hÉirinn le linn Phlandáil Uladh?
- (b) Mínigh conas a thuigfeá nuair a bhreathnófá ar léarscáil na hÉireann inniu gur éirigh go maith le Plandáil Uladh?
- (c) An gceapfá go bhfuil sé tábhachtach go ndéanfá staidéar ar stair na lonnaíochta in Éirinn le tuiscint a fháil ar an tir atá againnanois?

Ag cruthú

- (a) Scríobh comhrá samhailteach idir Rí Séamas I agus Sir Henry Docwra. Bíodh míniú ag Séamas I sa chomhrá ar an aidhm atá aige le Plandáil Uladh agus ar an obair atá leagtha amach aige do Sir Henry i nDoire.

Fíric nó tuairim?

Inis cé acu thíos nó tuairim gach aon cheann de na ráitis seo a leanas.

- (a) 'Drochdhuine ba ea Rí Séamas I.'
- (b) 'Ba é Aodh Ó Néill a bhí i gceannas ar fhórsaí na nGael i gCogadh na Naoi mBliana.'
- (c) 'Londonderry an t-ainm ceart ar Dhoire.'
- (d) 'Ar chósta thoir na hÉireann a lonnaigh na Normannaigh.'
- (e) 'Is é Sí an Bhrú an séadchomhartha stairiúil is tábhachtaí in Éirinn.'
- (f) 'Toradh díreach ar Phlandáil Uladh is ea an chaoi a bhfuil Éire deighilte in dhá réigiún inniu.'

CAIBIDIL 04

Éirí Amach 1798

Cas leis an bhfoireann

An tAthair Seán Ó Murchú

Wolfe Tone

An Tiarna Edward Fitzgerald

Eochairfhocail

Poblacht • Péindlíthe • Réabhlóid • Éireannaigh Aontaithe
'Defenders' • MílÍste • Caipín pice • Acht an Aontais

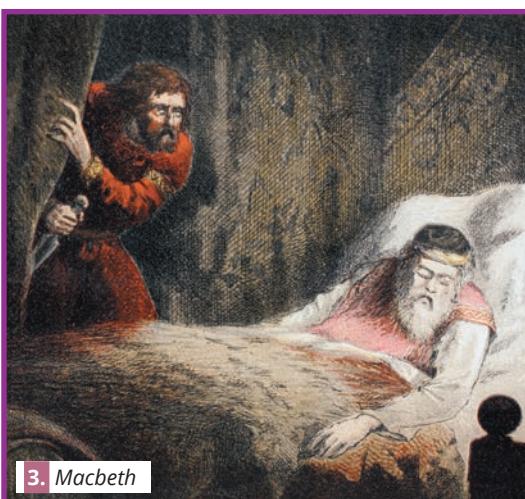
An Mórphictiúr

I bPoblacht na hÉireann atá cónaí orainne. Is é an míniú a thugtar ar an bhfocal 'poblacht' 'modh rialtais a thugann ardchumhacht do na daoine nó dá gcuid ionadaithe.' Ciallaíonn sé sin go bhfuil sé de cheart againn mar shaoránaigh de chuid an stáit rialtas a thoghadh nó rialtas a chur as cumhacht. Chomh luath agus a shroicéann tú ocht mbliana déag d'aois bíonn sé de cheart agat, agus é de dhualgas ort, bheith páirteach i dtoghcháin le hÉirinn a mhúnlá ar an gcaoi ar mhaith leat í a bheith. Is beag páirt a bhí ag muintir na hÉireann i rialú na tíre ar feadh an chuid ba mhó dár stair. Ní raibh i gcaint ar Phoblacht ach uaillmhian - dóchas seachas fírinne. Bhí tábhacht le hÉirí Amach 1798 mar nuair a dhéanfaidh tú staidéar air gheobhaidh tú tuiscint ar Éirinn an lae inniu agus feicfidh tú nár cheart dúinn talamh slán a dhéanamh de na cearta dlíthiúla atá againn anois.

Ré na réabhlóidí

Bhí tionchar an-mhór ag Réabhlóid Mheiriceá ar an Eoraip. Na smaointe a spreag an réabhlóid sin – saoirse, cearta an duine, daonlathas – ba mhór idir iad agus an cineál córais a raibh cleachtadh ag formhór mhuintir na hEorpa air ag an am. **Monarcachtaí** a bhí ag rialú – tíortha a bhí faoi réim ríthe agus banríonacha a fuair a gcuid cumhachta le hoidhreacht. Bhí tionchar ag Réabhlóid Mheiriceá ar Réabhlóid na Fraince (1789). Cuireadh deireadh le cumhacht an rí sa Fhrainc agus cuireadh chun báis sa deireadh é. Bunaíodh Poblacht na Fraince ar na hidéil saoirse, ionannas agus bráithreachas.

Faoi smacht rí eachtrannaigh a bhí Éire ag an am sin agus thosaigh daoine ag cur suime in athrú réabhlóideach. Bhí an córas rialtais in Éirinn ag déanamh leatrom ar fhormhór an phobail. Na **péindlíthe** ba chúis leis.

3. Macbeth

1. Bású Rí na Fraince, Louis XVI, sa bhliain 1793

2. Imní mhór amháin a bhí ar Phrotastúnaigh sa seachtú haois déag agus san ochtú haois déag gur don Phápa seachas don Rí a bheadh na Caitlicigh dílis.

Meaisín ama

Foghlaimeoidh tú tuilleadh faoi Réabhlóid Mheiriceá i gCaibidil 19.

Féach seo!

Faoi lár na 1700idí bhí daoine ag ceistiú '**ceart diaga ríthe**'. Seanchreideamh a bhí ann gurbh é Dia a cheap ríthe nó rítheaghlaigh le tíortha a rialú. Dá bhrí sin ba ionann dílseacht don monarc agus dílseacht do Dhia. Sna drámaí *Hamlet* agus *Macbeth*, a scríobh William Shakespeare, tá cur síos ar an toradh uafásach a bheadh ar thír ina gcuirfí rí a bheadh ceaptha 'go diaga' chun báis. Tá focal ar leith ann fiú ar an gcoir uafásach sin ó thaobh rí nó banríon a chur chun báis – '**rímharfóireacht**'. Ar feadh míle bliain bhí 'ceart diaga na ríthe' ina ghléas láidir bolscaireachta ar son neartú na monarcachta.

Na Péindlíthe

- Ag deireadh an seachtú haois déag agus ag túis an ochtú haois déag ba í móraidhm an rialtais go mbeadh gach duine i Sasana, in Éirinn, in Albain agus sa Bhreatain Bheag ina mbaill den **Eaglais stáit oifigiúil, Eaglais Shasana (nó Eaglais na hÉireann)**. Ba é an rí, **Rí Seoirse III** a bhí ina cheann ar an eaglais sin agus níorbh é an Pápa. Chred an rialtas nach bhféadfadh daoine a bheith dílis don rí mura mbeidís dílis dá Eaglais.
- Mar gheall air sin, measadh go raibh na daoine ar fad nach raibh ina mbaill d'Eaglais Shasana nó na hÉireann mídhílis don rí. 'Easaontóirí' a tugadh orthu. Bhí na Caitlicigh uile san áireamh anseo. Ina measc freisin, bhí Preispitéirigh, baill de Chuallacht na gCairde (creideamh neamhspleách Protastúnach) agus dreamanna eile. Achtáodh na péindlíthe le pionós a chur ar na dreamanna seo ar fad ar ceapadh go bhféadfaidís a bheith ina dtréatúirí de bharr nach raibh siad sásta ceangal leis an Eaglais oifigiúil.

4. Rí Seoirse III. Féach mar a léiríodh anseo é.

Súil siar agus machnamh

- Mínigh an téarma 'poblacht'.
- Mínigh conas a neartaigh 'ceart diaga na ríthe' dílseachta don mhonarc.
- Léirigh an tionchar a bhí ag réabhlóid Mheiriceá agus ag réabhlóid na Fraince ar dhaoine in Éirinn.
- Déan taighde ar an gcaoi a raibh an rialtas ag iarraidh go mbeadh gach duine ina mball d'Eaglais na hÉireann. Tabhair **dhá** chús leis sin i do fhreagra.

- Ba é an toradh a bhí ar na Péindlíthe gur fágadh an chumhacht ar fad in Éirinn faoi mhionlach a bhí in Eaglais na hÉireann. Idir 1728 agus 1793 ní raibh cead vótála i dtoghcháin ag na Caitlicigh. Níor tugadh cead dóibh seasamh mar ionadaithe i dtoghcháin Pharlaiminte go dtí 1829. Dá bhrí sin, bhí cúpla míle úinéir saibhre talún as Eaglais na hÉireann ag rialú na tíre ar son Rí Seoirse III. **An Chinsealacht Phrotastúnach** a tugadh ar an ngrúpa cumhachtach fear sin.

5. Henry Grattan (1746–1820)

6. Faiche an Choláiste, Teach na Parlaiminte

- Ó thús na 1780idí throid ball den Chinsealacht Phrotastúnach, **Henry Grattan**, go láidir in aghaidh cheannas Shasana ar pharlaimint na hÉireann. Ar an gcúis sin a tugadh '**Pharlaimint Grattan**' ar Pharlaimint na hÉireann ar Fhaiche an Choláiste i mBaile Átha Cliath. Ach, cé go raibh Pharlaimint Grattan neamhspleách ar Londain ní raibh sa pharlaimint sin fós ach ionadaithe ar son bhaill Eaglais na hÉireann - mionlach beag de dhaonra na hÉireann. Faoi dheireadh an ochtú haois déag bhí 4 mhilliún duine in Éirinn. Bhí go leor acu thar a bheith míshásta leis an gcóras rialtais. Theastaigh **athrú radacach** uathu.
- Caitlicigh nó Preispitéirigh ba ea os cionn 80% de dhaonra na hÉireann. Chuir na Péindlíthe as dóibh ar go leor bealaí. Dá mba Chaitliceach tú ní raibh cead agat:

Féach seo!

Bhí parlaimint na hÉireann comhdhéanta de 150 toghcheantair. Ach, buígí bánaithe a bhí in 107 díobh. Is éard a bhí i gceist le buíg bhánaithe go raibh smacht ag fear amháin nó ag grúpa fear uirthi. Ní go daonlathach a thoghtaí an feisire áitiúil Pharlaiminte, fiú nuair is iad an líon beag a raibh vóta acu a thoghadh é.

- Dul le gairm, ar nós gairm an dlí
- Úinéireacht a bheith agat ar thalamh
- Arm de chineál ar bith a bheith agat
- Talamh a cheannach ó Phrotastúnach
- Talamh ar bith arbh fhiú níos mó ná 30 scilling sa bliain é a thógáil ar léas
- Do chuid páistí a chur thar sáile le hoideachas a fháil
- Rith mar iarrthóir i dtoghchán parlaiminte

Athrú agus leanúnachas

Ceapadh na Péindlíthe le bheith thar a bheith géar. Cé nach i gcónaí a cuireadh i bhfeidhm iad, bhí drochthionchar amach is amach acu ar shaol fhormhór na ndaoine. Téigí ag obair in bhur ngrúpaí agus féachaigí ar gach ceann de na Péindlíthe atá liostaithe ar leathanach 46. Samhlaigh gur tú an duine a cheap gach aon cheann díobh. Faigh amach agus mínígh cén fáth a raibh cosc ar gach rud atá ar an liosta. Cén aidhm a bhí le dlíthe den sórt sin? Pléigí an bhfuil sé deacair orainn bá a bheith againn leis na daoine a leag amach na Péindlíthe.

Ag smaoineamh
go stairiúil

7. Wolfe Tone (1763–1798)

8. Óglaigh Bhaile Átha Cliath. Léiríonn an íomhá seo ó na 1770idí Éireannaigh a bhí dílis don rí. An léiriú é a chuireann iontas ort nuair a chuirfeá san áireamh an tuairim a bheadh agatsa den mheas a cheapfá a bheadh ag muintir na hÉireann ar Rí Shasana? Cén fáth a raibh an pharáid seo ann? An aithníonn tú na foirgnimh atá sa chúlra?

I dtreo réabhlóide

I rith na 1780idí agus go luath sna 1790idí scaipeadh na smointe a spreag Réabhlóid na Fraince le bailéid a bhí ar bhéal na ndaoine agus le paimfléid. Bhí leasuithe á n-éileamh ag leithéidí **Theobald Wolfe Tone**, abhcóide Protastúnach as Baile Átha Cliath. Sa bhliain 1785, chuir Henry Grattan **Bille Fhuascailt na gCaitliceach** os comhair na parlaiminte. Chuirfeadh an bille seo deireadh leis na péindlíthe agus thabharfaí cead isteach sa Pharlaimint do Chaitlicigh. Ach diúltáiodh don bhille. Bhí baill na Parlaiminte ag déanamh go maith as an gcóras míchothrom polaitíochta agus sóisialta. Sheas siad go láidir in aghaidh aon athrú. Tá fianaise ar an gcumhacht a bhí ag an gCinsealacht Phrotastúnach sa phictiúr (thuas) a rinne Francis Wheatley de thionól **Óglaigh Bhaile Átha Cliath** sa bhliain 1779.

Cuireadh ‘**Coiste na gCaitliceach**’ ar bun le hathruithe a éileamh. In 1791 bunaíodh Cumann na nÉireannach Aontaithe i mBéal Feirste agus i mBaile Átha Cliath. I mí Dheireadh Fómhair na bliana sin scríobh Wolfe Tone doiciméad ‘*Declarations and Resolutions of the Society of United Irishmen of Belfast*’ ag éileamh go gcuirfí athruithe i bhfeidhm gan mhoill. Dúirt sé:

That the weight of English influence in the government of this country is so great as to require a cordial (friendly) union among all the people of Ireland, to maintain that balance which is essential to the preservation of our liberties (keeping our freedom).

...
That the sole constitutional mode by which this influence can be opposed is by a complete and radical reform of the people in Parliament.

...
That no reform is just which does not include Irishmen of every religious persuasion.

Sa bhliain 1794 d’fhoilsigh Éireannaigh Aontaithe Bhaile Átha Cliath liosta leasuithe faoi leith a measfadh léitheoir an lae inniu go raibh siad réasúnach go leor.

- D’éisigh siad toghcheantair chothroma bunaithe ar dhaonra.
- D’éisigh siad go n-íocfaí feisirí Parlaiminte ionas nach iad lucht an airgid amháin a bheadh in acmhainn a bheith ina bhfeisirí.
- D’éisigh siad go mbeadh ceart vótála ag gach fear, beag beann ar a gcreideamh.

Measadh sna 1790idí gur éilimh chontúirteacha a bhí iontu seo – go háirithe ó tharla go raibh an Bhreatain (agus Éire dá réir sin) i gcogadh le thír réabhlóideach na Fraince.

Chuir na Francaigh ionadaí, **William Jackson**, go hÉirinn leis an éirí amach a phleanáil. Gabhadh eisean ar an 28 Aibreán 1794. Fógraíodh gur eagraíocht mhídhleathach a bhí sna hÉireannaigh Aontaithe agus b’éigean do Wolfe Tone teitheadh chun na Fraince ar fhaitíos go ngabhfaí é agus go gcuirfí chun báis é. Ón am sin ar aghaidh dream rúnda a bhí sna hÉireannaigh Aontaithe a raibh sé d’aidhm acu na Sasanaigh a dhíbirt as Éirinn agus Poblacht a chur ar bun mar a rinne na Meiriceánaigh. Bhí ar na baill mionn rúndachta a thabhairt agus ba chontúirteach an ní a bheith i do bhall de na hÉireannaigh Aontaithe.

Meaisín ama

Ba thábhachtach an chuid de chóras daonlathach an cead vótála. Is ea fós go deimhin. Nuair a léifidh tú Caibidil 9, feicfidh tú gur ceileadh cead vótála ar na mná go dtí 1918. Gheobhaidh tú eolas freisin ar na gluaiseachtaí radacacha in Éirinn a d’éisigh an vótá do na mná. Téigí in bhur mbeirteanna agus cuirigí i gcomparáid an chaoi ar coinníodh an vótá ó na mná leis na Péindlíthe in Éirinn.

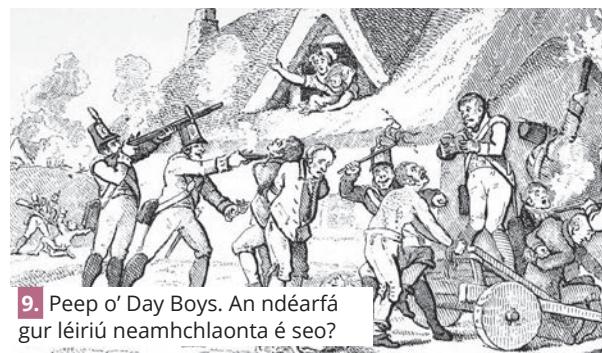
Súil siar agus machnamh

1. Mínigh an téarma ‘An Chinsealacht Phrotastúnach.’
2. Ainmnigh **dhá** dhifríocht a bhí idir Parlaimint Grattan agus Dáil an lae inniu.
3. Céard a bhí i mBille Fhuascailt na gCaitliceach?
Cén fáth, dar leat, ar dhiúltaigh Parlaimint na hÉireann don bhille?
4. Cén fáth, i do thuairim, ar thug Wolfe Tone agus baill eile den Chinsealacht Phrotastúnach tacáiocht do leasuithe agus do chealú na bPéindlíthe?
5. Léigh arís an slocht as doiciméad Tone (thuas):
 - (a) Déan plé ar an bhfiúntas atá i bhfoinse phríomha den sórt seo.
An dóigh leat go gcuireann sé le do thuiscint ar Tone?
 - (b) Déan plé ar an méid a bhí i gceist ag Wolfe Tone nuair a d’éisigh sé ar leasú atá ‘just’ (cóir).
6. Samhláigh gur duine den Chinsealacht Phrotastúnach tú atá in aghaidh na dtuairimí atá ag na hÉireannaigh Aontaithe. Scríobh litir chuig Wolfe Tone ag míniú na lochtanna atá agat ar a chuid tuairimí agus ar an mbaint atá aigesean leis na hÉireannaigh Aontaithe.

Cúige Uladh

- Bhí Cúige Uladh láidir ó thaobh na heacnamaíochta de san fhiche agus tríocha bliain deireanacha den ochtú haois déag. Bhí **tionscal an línéadaigh** brabúsach mar go raibh a lán d'fheirmeoirí Chúige Uladh ag fás **lín**, an t-amhábhar as a ndéantáí línéadach. Ach tháinig coimhlint **sheicteach** (reiligiúnach) idir Caitlicigh agus Protastúnaigh de bharr an rathúnais seo. Chosain an dá phobal a gcuid talún agus a leas féin. Bhunaigh na Protastúnaigh dreamanna mar na '**Peep o' Day Boys**' agus bhí na '**Defenders**' ag na Caitlicigh.
- Bhí a lán easaontóirí in Ulaidh (Preispitéirigh den chuid ba mhó). Ar dhuine acu bhí **Henry Joy McCracken**. Duine de cheannairí na NÉireannach Aontaithe a bhí ann. Mhol seisean go rachadh na Defenders agus na hÉireannaigh Aontaithe i bpáirt le chéile. Faoin mbliain 1797 bhí 118,000 duine idir an dá dhream in Ulaidh. Fórsa láidir a bhí ansin mar go raibh cleachtadh míleata faigte ag cuid mhaith de na fir in arm na Breataine. Bhí seirbhís tugtha in arm na Breataine ag duine as gach uile sheisear Éireannach sna 1790idí.

9. Peep o' Day Boys. An ndéarfá gur léiriú neamhchlaonta é seo?

10. Henry Joy McCracken (1767-1798)

1796 agus Bá Bheanntráí

Le linn dó bheith ar deoraíocht sa Fhrainc rinne Wolfe Tone iarracht a chur ina luí ar rialtas na Fraince arm a chur go hÉirinn le neamhspleáchas na tíre a bhaint amach. Ba bheag suim a bhí ag na Francaigh i saorise na hÉireann le fírinne – ach bhí siad i gcogadh le Sasana agus d'aontaigh siad go gcabhróidís le Wolfe Tone.

I mí na Nollag 1796, seoladh arm 14,000 saighdiúir Francacha go hÉirinn. Ba é an **Ginearál Lazare Hoche** a bhí i gceannas orthu. D'fhéadfadh an fórsa seo athrú mór a dhéanamh in Éirinn: bheadh a ndóthain le déanamh ag na Sasanaigh na hÉireannaigh Aontaithe a chloí dá dtiocfad na Francaigh i dtír. Ach níor tháinig. Scrios gálaí a lán de na longa. Tháinig cuid acu gar do Bhá Bheanntráí ach ní raibh na saighdiúirí in ann dul i dtír agus b'éigean do na longa filleadh ar an bhFrainc. An cuimhin leat an uair roimhe sin a tháinig arm eachtrannach go Corcaigh le cuidiú le saorise na hÉireann a bhaint amach?

11. An Ginearál Lazare Hoche. Is é seo foinse phríomha a léirionn Hoche. An gceapfá go raibh an t-ealaontóir cliona ar bhealach ar bith agus é ag léiriú Hoche anseo?

Féach seo!

12. An tOrd Oráisteach ag mairseáil

Sa bhliain 1795 chaill na Defenders go dona in aghaidh a gcuid naimhde Protastúnacha i gcath ar a dtugtar **Cath na Cearnóige**, i gCo. Ard Mhacha. Ina dhiaidh sin bhunaigh na Protastúnaigh bhuacacha eagraíocht nua – an tOrd Oráisteach. D'ainmnigh siad an eagraíocht tar éis Rí Liam Oráiste. Ba é an rí Protastúnach a chloígh arm Caitliceach i gCath na Bóinne in 1690.

Meaisín ama

Féach siar ar Chaibidil 3 agus ar Phlandáil Uladh. Cuimhnigh cén fáth a mbeadh fonn ar roinnt Caitliceach dul leis na Defenders sna 1790idí nó tacaíocht a thabhairt dóibh.

Freagra de chuid na Breataine

Bhain teacht chabhlach na Fraince go Bá Bheantraí croitheadh as an rialtas i Londain. Chuir na húdaráis rompuanois na hÉireannaigh Aontaithe a léirscrios:

- Fiú sular tháinig na Francaigh go Bá Bheantraí bhí réiteach déanta ag na Sasanaigh le déileáil leis an éirí amach a bhí ag bagairt. Bunaíodh **gíománra** – fórsa óglach dílseoirí. Is fiú a lua go raibh Caitlicigh agus Protastúnaigh san fhórsa seo.
- Gabhadh a lán de cheannairí na nÉireannach Aontaithe. I rith 1797 choinnigh na Sasanaigh súil faoi leith ar Chúige Uladh, an áit ba láidre ina raibh na hÉireannaigh Aontaithe. Sceimhligh na saighdiúirí faoi cheannas an Ghinearál Gerard Lake an pobal agus ghabh siad aim.

13. An Ginearál Gerard Lake (1744-1808)

Féach seo!

14. An caipín pice

Ar cheann de na bearta ar bhain na fórsaí a bhí dílis don chóras leas as bhí an nós a bhí acu caipín pice a chur ar dhaoine. Líontaí báisín miotail le tarra (pic) agus d'fhiuchtaí é. Chuití an báisín ar chloigeann an phrósúnaigh ansin go dtí go raibh an tarra crua. Nuair a bhíodh sé sách crua dhéantaí é a shracadh de chloigeann an phrósúnaigh é sa chaoi is go dtugadh sé leis idir chraiceann, scairt an chinn agus ghruaig. Chuir obair den sórt seo scéin sa phobal agus baineadh an bonn ón tacaíocht d'éirí amach na nÉireannach Aontaithe.

Mhair an chniogbheartaíocht mhíthrócaireach ar na hÉireannaigh Aontaithe i rith 1797. Gabhadh a lán de na ceannairí agus b'éigean do chuid eile acu teitheadh thar síle. Ba mhór an cuidiú d'fhórsaí na Corónach nach 'eagraíocht rúnda' ar bhealach ar bith a bhí sna hÉireannaigh Aontaithe. Bhí go leor **brathadóirí** san eagraíocht a bhí ag tabhairt eolais d'fhórsaí an rialtais. Go fiú sular thosaigh an t-éirí amach rinne brathadóir darbh ainm **Francis Magan** scéala ar a gceannasaí mileata, an **Tiarna Edward Fitzgerald**. Mac le Diúc Laighean ba ea Edward Fitzgerald. Bhí an diúc ar dhuine de na fir ba shaibhre agus ba chumhachtaí sa tír. Bíodh is go raibh an bhaint sin ag Fitzgerald le heagrú na nÉireannach Aontaithe i gCúige Laighean níor gabhadh é i rith 1797 de bharr an tionchair a bhí ag a chuid gaolta. Gabhadh sa deireadh é ar an 17 Bealtaine 1798. Goineadh é le linn a ghabhála agus fuair sé bás sa phrósún roinnt seachtainí ina dhiaidh sin.

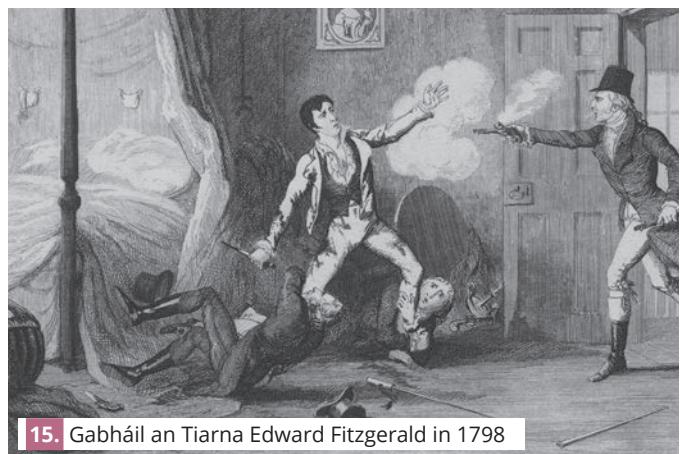
Ceaptar gur éirigh 27,000 trodaí amach nuair a thosaigh an troid i gCúige Uladh i mí an Mheithimh 1798. Ach ní raibh ach teip i ndán don éirí amach fiú sular thosaigh sé.

- Sceith fear a bhí ina Choirnéal sna hÉireannaigh Aontaithe, **Nicholas Mageean**, na pleannána. Socraíodh bualadh ar aghaidh mar sin féin.
- Ar an 7 Meitheamh chuaigh Henry Joy McCracken i gceannas ar éirí amach beag i gCo. Aontroma. Scrios na fórsaí a bhí dílis don rí iad gan mórán moille.
- Ar an 13 Meitheamh chuaigh **Henry Munro** i gceannas ar éirí amach eile i **mBaile na hInse**, Co. an Dúin. Cuireadh faoi chois é sin go héasca freisin.
- Faoin am seo bhí an tÉirí Amach i gCúige Uladh thart. I ndeireadh mhí na Bealtaine a thosaigh sé.

Ag scrúdú na fianaise

Féach leathanach 14 den Leabhar Fianaise.

15. Gabháil an Tiarna Edward Fitzgerald in 1798

Loch Garman

I **Loch Garman** amháin a bhí bua suntasach ag na Gaeil in Éirí Amach 1798. Ach fiú amháin ansin d'íoc na hÉireannaigh Aontaithe go daor as agus scrios sé an dóchas a bhí ann go bhféadfaí Protastúnaigh agus Caitlicigh a aontú in Éirinn san am a bhí le teacht.

Bhí cúiseanna éagsúla ann gur tharla éirí amach i Loch Garman:

- Bhí **giúistísí Protastúnacha** an chontae thar a bheith **corbach**.
- Tháinig **borradh faoin eacnamaíocht** agus chruthaigh sé sin aicme shaibhir Caitliceach a raibh oideachas ar a gclann agus bá acu le Réabhlóid na Fraince. Bhí an **Eaglais Chaitliceach** an-láidir i Loch Garman freisin agus cuid mhaith de na sagairt óga sásta dul i gceannas san éirí amach. Sa Fhrainc a cuireadh oideachas ar chuid mhór díobh.
- Sular tharla an t-éirí amach bhí **mílísíte** – grúpa óglach a bhí dílis don rí – ag déanamh na géarleanúna céanna a rinneadh i gCúige Uladh le spiorad na nÉireannach Aontaithe a bhriseadh. Bhí Caitlicigh sa mhílísíte sin freisin. Níor éirigh leis an sceimhle sa chás seo. Ba é a mhalaire a tharla: chuir na gníomhartha gránna a rinne an mílísíte uafás ar chuid mhór daoine nach raibh suim ar bith acu sna hÉireannaigh Aontaithe roimhe sin. D'éirigh siadsan amach chomh maith, mar sin.

I sráidbhaile **Bhuaile Mhaodhóig** a thosaigh an tÉirí Amach i mí na Bealtaine 1798.

- Sagart áitiúil, **an tAthair Seán Ó Murchú**, a bhí i gceannas air.
- Ar an 27 Bealtaine cloíodh aonad de Mhílísíte Thuaisceart Chorcaí. Tháinig daoine ón gcontae ar fad isteach le reibiliúnaigh **Bhuaile Mhaodhóig** agus ghabh siad bailte Inis Córthaidh agus Loch Garman.
- Ar **Chnoc Fhiodh na gCaor**, taobh amuigh d'Inis Córthaidh, a bhí príomhchampa na reibiliúnach. Tháinig **Bagenal Harvey**, Protastúnach áitiúil a bhí ina Éireannach Aontaithe, i gceannas orthu ansin. Bhí fonn air an t-éirí amach a leathnú amach níos faide ná Loch Garman ach scrios an t-arm Gallda na hiarrachtaí a rinneadh ar an mbriseadh amach.
- Sáinníodh na reibiliúnaigh faoi dheireadh ina gcampa ar Chnoc Fhiodh na gCaor agus chloígh arm na Breataine iad faoi cheannas an Ghinearál Lake ar an 21 Meitheamh 1798.
- Níor mhair éirí amach Loch Garman an mhí féin.

16. An tAthair Sean Ó Murchú ar Chnoc Fhiodh na gCaor. Déan plé ar an gcaoi ar léirigh an t-ealaíontóir an sagart. An gceapfá go raibh sé claonta i dtreo an Athair Uí Mhurchú agus na reibiliúnach ar bhealach ar bith?

Féach seo!

Tugadh an leasainm 'craigpithe' ar reibiliúnaigh 1798 mar gheall ar an gcaoi a mbíodh a gcuid gruaige bearrtha acu ar stíl a bhí coitianta le linn Réabhlóid na Fraince. Bealach a bhí ann lena gcuid tuairimí polaitíochta a chur in iúl. 'Fir píc' a tugadh ar na reibiliúnaigh freisin. Feirmeoirí agus oibrithe tuaithe ba ea an chuid ba mhó de na fir a bhí sa troid. Ós rud é gur Chaitlicigh a bhí iontú ní raibh cead acu airm a bheith acu (ní raibh siad in acmhainn iad a cheannach ar aon nós). D'fhág sé sin go raibh tóir acu ar an bpíce mar urlis throda - gnáthuirlis ar an bhfeirm, ar ndóigh.

Anseo is ansiúd

In Ionad Éirí Amach 1798 in Inis Córthaidh, Co. Loch Garman tá déantáin spéisiúla agus neart eolais san ionad seo faoin éirí amach i Loch Garman agus faoi stair na hÉireann san ochtú haois déag tríd is tríd. Dá dtabharfá cuairt ar an ionad an méadódh sé do thuiscint ar na heachtraí atá luaithe sa chaibidil seo?

Foréigean seicteach

Le deireadh a chur le deighilt chreidimh i bpobal na hÉireann a bunaíodh na hÉireannaigh Aontaithe. Ar an drochuair, bhí lín sléachtanna seicteacha gráiniúla i Loch Garman le linn an éirí amach.

- Ar an 25 Bealtaine 1798 chuir fórsaí na Breataine chun bás gan triail i gcúirt liathróid láimhe i **gCarn an Bhua, Co. Loch Garman**, 28 duine a raibh amhras ann go raibh siad sna hÉireannaigh Aontaithe.
- An lá ina dhiaidh sin rinneadh an rud céanna le 36 Éireannach Aontaithe eile i **bhFaiche Dhún Lúain, Co. Chill Mhantáin**.
- Soir ó Ros Mhic Thriúin (áit ar cloíodh na reibiliúnaigh agus iad ag iarraidh briseadh amach as an gcontae) chuir na reibiliúnaigh 200 Protastúnach chun bás i **Scolbógl**.
- Ina dhiaidh sin arís chuir na reibiliúnaigh 93 Protastúnach chun bás ar **Dhroichead Loch Garman**.

Bhí tionchar mór ag an marú seo ar fad. Nuair a shroich an scéala Cúige Uladh mheas cuid de na Preispitéirigh nach bhféadfaidís iontaoibh a chur sna Caitlicigh as a dtír féin a thuilleadh.

Faoin am a bhí cath Chnoc Fhiodh na gCaor thart i mí an Mheithimh 1798 ba léir nach n-éireodh leis an éirí amach. Mar sin féin i mí Lúnasa na bliana sin tháinig fórsa eile Francach i dtír i **gCill Ala i gCo Mhaigh Eo** agus an **Ginearál Humbert** ina cheannas. Fuair na Francaigh roinnt tacaíochta ó mhuintir na háite agus d'éirigh leo an lámh in uachtar a fháil ar fhórsa beag de chuid na Breataine i gCaisleán an Bharraigh. Ach buaileadh na Francaigh i gcath i **mBéal Átha na Muc, Co. Longfort**.

17. An sléacht i Scolbógl

Deireadh an éirí amach

Tubaiste ó thús go deireadh a bhí in Éirí Amach 1798. Bhí na reibiliúnaigh mí-eagraithe agus ní raibh ar a gcumas aontú in aghaidh fhórsaí na Breataine. I rith na bliana fuair lucht na Breataine an ceann ab fhearr ar ghrúpaí beaga reibiliúnach i gcontaetha agus i réigiún éagsúla. Chríochnaigh an t-éirí amach ar bhealach a bhí gan ord ná eager.

Ar an 12 Deireadh Fómhair 1798, nuair a bhí deireadh leis an éirí amach tháinig Wolfe Tone i gcabhlach Francach go cósta Dhún na nGall. Scaip cabhlach na Breataine na longa agus ghabh siad an bhratlong, an *Hoche*, i **Loch Súilí**. Gabhadh Wolfe Tone. Cuireadh tréas ina leith agus tugadh breith an bháis air ach sula bhféadfaí an bhreith a chur i bhfeidhm chuir sé lámh ina bhás féin sa phrósún.

18. Gabháil Theobald Wolfe Tone ar bord an *Hoche*, 1798

Níorbh fhada gur thaispeáin an rialtas i Londain an toradh a bhí ar an éirí amach a raibh an lámh in uachtar faigte aige air.

- Ba é **Acht an Aontais** an príomhthoradh a bhí ag Éirí Amach 1798. Rinneadh dlí de sin ar an 1 Eanáir 1801. Mheas lucht na Breataine anois nach bhféadfaí iontaoibh a chur i bpobal na hÉireann maidir le parlaimint dá chuid féin (cé gur fhan Parlaimint Grattan dílis dóibh le linn an éirí amach). Shocraigh lucht na Breataine go gcuirfí iallach ar na feisirí Éireannacha suí sa pharlaimint in **Westminster**. In áit an ceangal leis an mBreatain agus Éire a lagú, an toradh a bhí ar Éirí Amach 1798 ná an ceangal sin a neartú.
- Chuir na maruithe seicteacha i Loch Garman ina luí ar chuid mhaith Protastúnach, go háirithe in Ulaidh, gur mhór an dearmad a bheadh in iontaoibh a chur sna Caitlicigh. I meid a chuaigh an tacaíocht sna blianta tar éis éirí amach 1798 don Ord Oráisteach, eagraíocht Phrotastúnach a cuireadh ar bun le hamhras ar Chaitlicigh a chothú.

Ag scrúdú
na fianaise

Féach leathanach 17 den Leabhar Fianaise.

Laoch gan iomrá

Mary Anne McCracken

Ba iontach an bhean í Mary Anne McCracken. ImBéal Feirste a rugadh í sa bhliain 1770. Chaith sí saol fada radacach. Bhí sí 96 bliain d'aois nuair a fuair sí bas. Deirfiúr le Henry Joy McCracken a bhí inti. Dream rachmasach a bhí ina muintir chomh maith le Preispitíreigh Ultaise agus ba úinéir saibhir long a bhí ina hathair. Rinne a cuid tuismitheoirí cinnte go mbeadh an t-oideachas céanna ar a n-iníon agus a bheadh ar an mac. B'in rud nach raibh coitianta ag an am. Ar theacht in inmhe dóibh tháinig an bheirt McCracken faoi anáil scribhneoirí mar **Mary Wollstonecraft** agus **Thomas Paine**, a bhí ag iarraidh deireadh a chur le neamhionannas. Thug Mary Anne tacaíocht do Henry Joy nuair a chuaigh sé leis na hÉireannaigh Aontaithe. Tar éis thubaiste an éirí amach d'fhéach Mary Anne le bealach éalaithe go Meiriceá a réiteach do Henry Joy ach gabhadh é. Bhí sí in éineacht leis nuair a crochadh é ar an 26 lúil 1798.

Léirigh Mary Anne an neamhspleáchas a bhí ag baint léi nuair a shocraigh sí iníon mhídhlisteanach a dearthár, **Maria Bodel**, a thógáil. In aghaidh thoil a muintire a rinne sí é mar go gcaití drochmheas ar pháistí mídhlisteanacha ag an am. Scannal a thugtaí ar pháiste mídhlisteanach a bheith ann. Thug Mary Anne tacaíocht i gcónaí don pholaitíocht réabhlóideach. Sheas sí le cara léir, **Thomas Russell**, nuair a cuireadh tréas ina leith siúd agus nuair a cuireadh chun bás é in 1803.

20. Mórbonn cealú sclábhaíochta Wedgwood

McCracken i gcomhionannas agus i gceartas sóisialta. Thug sí a saol fada ag iarraidh na haidhmeanna sin a bhaint amach agus tá aitheantas tuillte aici mar phearsa tábhachtach staire aisti féin, agus ní mar dheirfiúr Henry Joy McCracken amháin.

19. Mary Anne McCracken

Ré a bhí ann ina raibh ról na mban coinnithe thar a bheith cúng. Ach rith Mary Anne **gnó rathúil** ag déanamh éadach muislín. Bhí sí tiomanta do go leor cúiseanna, caomhnú cheol traidisiúnta na hÉireann, mar shampla, agus oideachas do dhílleachtaí Bhéal Feirste. Bhí sí ar dhuine de bhunaitheoirí **Chumann Carthanachta Bhéal Feirste** agus thacaigh sí go láidir le **cealú na sclábhaíochta** i Meiriceá. Nuair a bhí sí ina seanbhean ba mhinic a bhíodh sí le feiceáil ar dhugaí Bhéal Feirste agus mórbhonn Wedgewood á chaitheamh aici 'Am I not a man and brother?'. Bhíodh sí ag scaipeadh bileoga ar dhaoine a bhíodh ar a mbealach go Meiriceá faoin urchóid a bhain leis an sclábhaíocht.

Cosúil lena deartháir, chreid Mary Anne McCracken i gcomhionannas agus i gceartas sóisialta. Thug sí a saol fada ag iarraidh na haidhmeanna sin a bhaint amach agus tá aitheantas tuillte aici mar phearsa tábhachtach staire aisti féin, agus ní mar dheirfiúr Henry Joy McCracken amháin.

Torthaí foghlama

Ag cuimhneamh

- (a) Cén fáth a raibh eacnamaíocht Chúige Uladh láidir ag deireadh an ochtú haois déag?
- (b) Cérbh iad na ‘Peep o’ Day Boys’ agus na ‘Defenders’? Cén fáth ar bunaíodh iad?
- (c) Cén cath i Loch Garman a chaill na reibiliúnaigh?

Ag tuiscint

- (a) Cad iad na cúiseanna ar tugadh an oiread sin tacaíochta d'éirí amach na hÉireannach Aontaithe i Loch Garman?
- (b) Cén tionchar a bhí ag an sléacht seicteach a rinneadh i gCarn an Bhua, i nDún Luán, i Scolbóig agus ar Dhroichead Loch Garman?
- (c) Cén fáth, dar leat, ar thug roinnt Protastúnach a bhí saibhir tacaíochta do na hÉireannaigh Aontaithe, an Tiarna Edward Fitzgerald agus Henry Joy McCracken ina measc?

Ag déanamh anailíse

- (a) Samhlaigh go bhfuil tú i do bhall den mhílísé ná den ghíomáinra in 1798. Mínigh na cúiseanna a bhí agat le liostáil agus an dearcadh atá agat ar na reibiliúnaigh.
- (b) Pléigh an tuairim nach raibh seans ar bith ag éirí amach 1798 mar gheall ar dhrocheagrúchán.
- (c) Déantar comóradh ar shaol Wolfe Tone gach bliain ar a uaigh i mBaile Uí Bhuadáin i gCo. Chill Dara. Nuair a chuireann tú na tuairimí a bhí aige san áireamh agus na heachtraí a raibh sé páirteach iontu mínigh cén fáth ar pearsa tábhachtach staire i gcónaí é.

Ag cruthú

- (a) Samhlaigí go bhfuil sibh sna hÉireannaigh Aontaithe in 1794. Téigí ag obair in bhur ngrúpaí ceathrair agus déanaigí dearadh ar phóstaer ag impí ar mhuintir na hÉireann ar fad tacaíochta a thabhairt don eagraíocht. Déanaigí tagairt don mhéid a d'fhulaing muintir na hÉireann faoi na péindlíthe agus faoi rial na Breataine.

Fíric nó tuairim?

Inis cé acu thíos nó tuairim gach aon cheann de na ráitis seo a leanas.

- (a) ‘Bhí na péindlíthe éagórach.’
- (b) ‘Eagraíocht Phrotastúnach ba ea na Defenders.’
- (c) ‘Bhí Henry Joy McCracken ag iarraidh deighilt a chothú idir Caitlicigh agus Protastúnaigh.’
- (d) ‘Spreag Réabhlóid na Fraince na hÉireannaigh Aontaithe.’
- (e) ‘Bhí Caitlicigh na hÉireann ar fad in aghaidh rial Shasana san ochtú haois déag.’
- (f) ‘Theip ar Wolfe Tone.’
- (g) ‘Tharla go leor foréigean seicteach le linn an éirí amach i Loch Garman.’

An Gorta Mór agus fás dhiaspóra na hÉireann

CAIBIDIL
05

Cas leis an bhfoireann

An Mórphictiúr

- De réir an **daonáirimh** a rinneadh in 1820 bhí os cionn 8 milliún duine ina gcónaí ar oiléán na hÉireann ag an am.
- Faoin mbliain 1880 ní raibh an daonra ach beagán os cionn 5 mhilliún – íslí 3 mhilliún.
- Faoi 1927 áiríodh nach raibh ach beagán thar 4 mhilliún duine ann.
- Léiríonn na figiúirí seo gur tháinig laghdú beagnach 50% ar dhaonra na hÉireann in imeacht 100 bliain.

1. Leacht cuimhneacháin ar an nGorta Mór, Cé Téach an Chustaim, Baile Átha Cliath. Féach ar éadain na ndaoine. Cad atá an dealbhóir ag iarráidh a thaispeáint maidir leis na daoine seo?

Sa tréimhse chéanna d'fhás an daonra go tapa i dtíortha eile san Eoraip, ar nós an Bhreatain agus an Fhrainc, de bharr athruithe ar chúrsaí feirmeoireachta agus ar tháirgeadh bia. Tubaiste a d'fhéadfá a sheachaint ba chíos leis an laghdú ollmhór ar dhaonra na hÉireann – an 'Gorta Mór' a tharla sna 1840idí. Bhí gorta uafásach sa tír i rith na deich mbliana sin agus b'fhada buan an toradh a bhí air. Chuaign go leor de mhuintir na hÉireann ar imirce dá bharr (d'fhág siad Éire) sa naoú haois déag agus ag túis an fhichiú haois. Scaip pobal na hÉireann ar fud an domhain dá réir.

Cad ba chúis leis an nGorta?

Faoi lár an naoú haois déag bhí an chuid is mó de thalamh talmhaíochta na hÉireann faoi úinéireacht thart ar 20,000 tiarna talún saibhre. Tiarnaí talún nach raibh ina gcónaí ann ba ea cuid mhaith acu. An '**Chinsealacht Phrotastúnach**' a thugtaí ar na tiarnaí talún seo. Tóg muintir Petty Fitzmaurice, mar shampla, arbh é an Marcus Lansdúin a bhí ina cheann orthu. Bhí os cionn 121,000 acra talún aige in Éirinn. D'fhág sé seo gur ar thalamh a bhí faoi úinéireacht tiarnaí talún a bhí cónaí ar 95% de dhaonra na hÉireann san ochtú haois déag agus sa naoú haois déag.

- Bhíodh feirmeacha ar cíos ó thiarnaí talún **ag feirmeoirí tionóntacha**. Níos lú ná deich n-acra a bhí ag go leor acu. Ach bhí roinnt feirmeoirí saibhre ann a raibh feirmeacha níos mó ná sin acu, go príomha i gCúige Laighean agus i gCúige Mumhan.
- Dream fíorbhocht ba ea formhór na bhfeirmeoirí tionóntacha mar sin féin. Feirmeoireacht **leorchothaitheach** a bhíodh á cleachtadh acu. Ní fhásaidís ach an oiread bia agus a d'íofcadh an cíos agus a bheathódh an líon thí.
- Ba iad na **prátaí** a d'fhásaidís an príomhábhar bia a bhíodh acu ach d'ithidís feoil agus glasrai eile freisin.

2. Teachín tuathánach in Éirinn sa naoú haois déag

Coiteoirí

Bhíodh an dream seo ag obair do na feirmeoirí tionóntacha. Thógaidís paiste talún ar cíos uathu le teach a thógáil air. **Conacra** a thugtaí ar an talamh a thógadh an coiteoir ar cíos. Feirmeoirí leorchothaitheacha a bhí sna coiteoirí freisin. Bhí siad ag brath go hiomlán ar an bpráta mar an **príomhábhar** bia a bhí acu.

Meaisín ama

Féach ar ais ar Chaibidil 3 agus ar Chaibidil 4. D'fhoghlaim tú i gCaibidil 3 faoin bpolasaí a bhí ag rialtas na Breataine plandál a dhéanamh in Éirinn. An dtuigeann tú cén fáth a raibh an chuid ba mhó de thalamh na hÉireann faoi cheannas tiarnaí talún Protastúnacha 200 bliain i ndiaidh na bplandálacha? D'fhoghlaim tú i gCaibidil 4 faoi na Péindlíthe, agus faoin gcaoi ar caitheadh leis na Caitlicigh in Éirinn san ochtú haois déag.

Féach seo!

Bhí líon mór de mhuintir na hÉireann beo bocht le linn na mblianta roimh an nGorta. Ós mar sin a bhí ba mheasa an dochar a rinne galair. Bhris an calar amach in 1832–4, mar shampla. Mharaigh sé 25,000 duine ar a laghad in Éirinn.

Prátaí agus teacht na dúchana

Ar an bpráta a bhí tuathánaigh (daoine bochta) na hÉireann ag brath mar:

- Is glasra é ina bhfuil a lán cothaitheach.
- Is féidir go leor prátaí a fhás ar phaiste beag talún.
- Feileann aeráid bhog na hÉireann an barr prátaí.

Sa bhliain 1845 bhuaill fungas ar a dtugtar *phytophthora infestans* an barr prátaí. An **dúchan** an t-ainm is coitianta air. Bhuaill an fungas seo na prátaí agus iad ag fás sa talamh. Lobh na prátaí ansin agus **ní raibh siad inite** (níorbh fhéidir iad a ithe). Scaip an dúchan in 1845 agus arís in 1846; bhásaigneann sé na sluaite de bharr an ocras agus na ngalar a tháinig as an **ndroch-chothú**.

3. Prátaí a bhfuil an dúchan orthu

4. Prátaí maithe

Ag smaoineamh
go stairiúil

Dearcadh agus oibiachtúlacht

Samhlaigh gur coiteoir tú atá i mbun feirmeoireacht leorchothaithreach in Éirinn in 1845. Téigí ag obair in bhur mbeirteanna agus déanaigí plé ar na smaointe a bheadh ag dul trí bhur n-intinn nuair a thabharfadh sibh faoi deara go raibh an dúchan ar na prátaí.

Féach seo!

Ar an 28 Meán Fómhair 1846, tharla círeíb faoi bhia i nDún Garbhán, Co. Phort Láirge. Rinne slua iarracht briseadh isteach i stóir ghráin ar an gcé agus d'éisigh siad obair ar scéimeanna oibreacha poiblí freisin. Cuireadh fios ar an gCéad Gharda Dragúin Ríoga leis an gcíréib a smachtú. D'ordaigh an t-oifigeach a bhí i gceannas orthu, an Captaen Sibthorp, piléir a scaoileadh. Scaoileadh 26 piléar leis an slua.

Ag scrúdú
na fianaise

Féach leathanach 19 den Leabhar Fianaise.

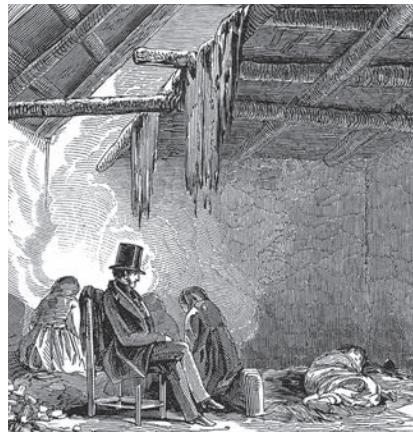
Súil siar agus machnamh

1. Cén dream a raibh an chuid ba mhó de thalamh na hÉireann faoi úinéireacht acu sa naoú haois déag?
2. Cén difríocht a bhí idir feirmeoir tionóntach agus coiteoir?
3. Céard a bhí i ndúchan na bprátaí?
4. Tabhair **trí** chúis a raibh tuathánaigh na hÉireann ag brath chomh mór sin ar an bpráta.
5. Céard is daonáireamh ann?

An tubaiste ag leathnú

Ba í an bhliain 1847 - '47 an Bhróin - an bhliain ba mheasa den Ghorta Mór. Bhásaih na mílte coiteoir, feirmeoir tionóntach, a mná céile, agus a bpáistí. Cuireadh go leor daoine as seilbh nuair nach raibh siad in acmhainn an cíos a íoc.

5. Radhairc as an nGorta

I mí Eanáir na bliana 1847, thug an Sasanach W.E. Foster cuairt ar larthar na hÉireann. Tá léargas maith sa mhéid a scríobh sé faoi gach rud a chonaic sé maidir leis an bhfullaingt a tharla do dhaoine de bharr an Ghorta. Is é seo a leanas cad a dúirt sé faoi na daoine a chonaic sé i mBun Dorcha, Co. na Gaillimhe:

... ag siúl ar nós cnámharlaigh, bhí na fir ag bualach a gcos agus é soiléir go raibh ocras orthu, bhí na páistí ag caoineadh leis an bpian, bhí na mná, i roinnt de na botháin, rólag le seasamh ... bhí na caoírigh ar fad imithe, maraíodh na ba uile agus na héanlaithe ar fad; ní raibh ach muc amháin fágtha, agus bhí na madraí iad fén imithe as radharc.

Is é seo mar a tharla dó sa Chlochán i gConamara:

... go tobann bhí slua fear agus ban timpeall orm, níos mó cosúil le madraí agus ocras an domhain orthu seachas daoine cosúil liom fén, agus léiríodh lena gcoirp, leis an gcuma a bhí orthu agus leis an gcaoi a raibh siad ag caoineadh, go raibh siad ag fulaingt de bharr na bpianta uafásacha a bhí orthu leis an ocras.

I mí na Nollag 1847 bhí cigire Fóirithinte Gorta, an Maor Parker, ag obair don rialtas nuair a thug sé an cuntas seo ar an gcaoi a raibh cúrsaí sa Sciobairín, Co. Chorcaí:

Bhí bean agus páiste a bhí marbh ina lámha aici ag iarraidh déirce sa sráid ... agus dúirt fear an phoist liom go bhfaca sé fear agus triúr páistí ina luí ar thaobh an bhóthair.

Ag an am céanna nuair a bhí na daoine seo ag fáil bháis den ocras bhí neart bia ar díol i mbaile an Sciobairín. Ar an 21 Nollaig chonaic an Maor Parker 'margadh ina raibh cuid mhór agus dóthain feola, aráin, éisc, go bunúsach, gach rud'. Bhí an bia ann ach ní raibh gach duine in acmhainn é a cheannach.

Mhair an Gorta i rith 1848. Níor chríochnaigh sé go dtí 1849 nuair a baineadh barr de phrátaí maithe.

Anseo is ansiúd

Is áit iontach é Ionad Oidhreachta an Sciobairín, i gCorcaigh le cuairt a thabhairt air má bhíonn tuilleadh eolais ag teastáil uait faoin nGorta Mór.

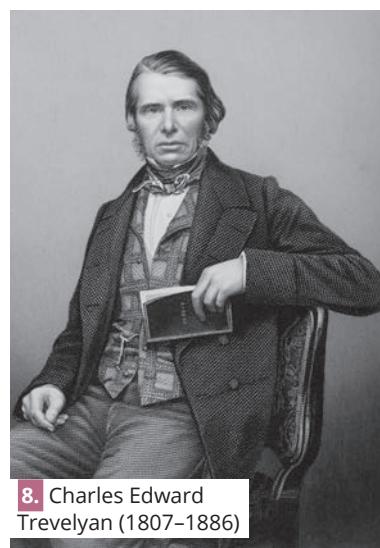
6. Ionad Oidhreachta an Sciobairín

Freagra rialtas na Breataine

Ó aimsir **Acht an Aontais in 1801** ba é rialtas na Breataine a bhí freagrach as cúrsaí na hÉireann. Ba iad **Sir Robert Peel** agus an **Tiarna John Russell** Príomh-Aireí na Breataine le linn na 1840idí. D'fhág an bheirt acu láimhseáil na géarchéime in Éirinn faoi fhear darbh ainm **Charles Edward Trevelyan**. Chreid Trevelyan gur faoi mhuintir na hÉireann féin a bhí sé le cuidiú a thabhairt dóibh féin. Níor mhian leis go ndéanfadh rialtas na Breataine aon idirghabháil a dhéanamh ná cuidiú leo siúd a bhí ag fulaingt mar go raibh imní air nach mbeadh de thoradh air sin ach na daoine a dhéanamh leisciúil.

7. Robert Peel (1788-1850)

8. Charles Edward Trevelyan (1807-1886)

Féach seo!

Rinne Robert Peel iarracht fóirithint a eagrú do na hÉireannaigh a bhí ag fáil bháis den ocras nuair a d'ordaigh sé dhá lán loinge mine buí, barr grán as Meiriceá. Ach, bhí sé deacair an mhin bhui a bhruth. Bhí an dearg-ghráin ag tuathánaigh na hÉireann ar an min bhui gur thug siad an leasainm 'Bromastún Peel' uirthi. Tagairt a bhí ansin don bhlás gránna a bhí ar an min bhui.

D'eagraigh Trevelyan **scéimeanna oibre**. Cuireadh an dream nach raibh aon bhia acu ag obair go crua – iad ag déanamh **'bóithre Gorta'** le go saothróidís dóthain airgid le bia a cheannach. Ba mhinic gur bhóithre a bhí iontu nach raibh ag dul áit ar bith: ní raibh iontu ach deis do dhaoine leis an oiread airgid a shaothrú agus a bhféadfaidís le bia a cheannach. Idir mí Eanáir agus mí an Mheithimh 1847 bhí 500,000 duine ag obair ar na 'bóithre Gorta' seo. Rinneadh tithe na mbocht freisin. Is éard a bhí i gceist leo sin go mbaileofaí isteach iontu na daoine bochta ocracha a cuireadh as seilbh nó a d'imigh ón mbaile ar thóir bia.

Dearcadh agus oibiachtúlacht

Gheobhaidh tú eolas i gCaibidil 7 ar na hiarrachtaí a rinneadh i mblianta tosaigh an fhichiú haois ar neamhspleáchas na hÉireann a bhaint amach. Dúirt go leor den dream a throid ar son na saoirse go mba léir ón gcaoi ar dhéileáil rialtas na Breataine leis an nGorta Mór gur theastaigh a rialtas féin ón tir seo. Ón méid atá léite agat sa chaibidil seo an gceapfá go raibh an ceart acu?

Ag smaoineamh
go stairiúil

9. Tuathánaigh atá buailte ag an ocras ag geata theach na mbocht le linn an Ghorta

Súil siar agus machnamh

- Cén bliain ba mheasa den Ghorta Mór?
- Ainmnigh Príomh-Aire amháin de chuid na Breataine sna 1840idí.
- Cén riarthóir Sasanach a bhí ag láimhseáil na tubaiste in Éirinn?
- Céard a bhí i gceist le 'bóithre Gorta' agus cén fáth a ndearnadh iad?
- Céard a bhí i gceist le 'Bromastún Peel'?

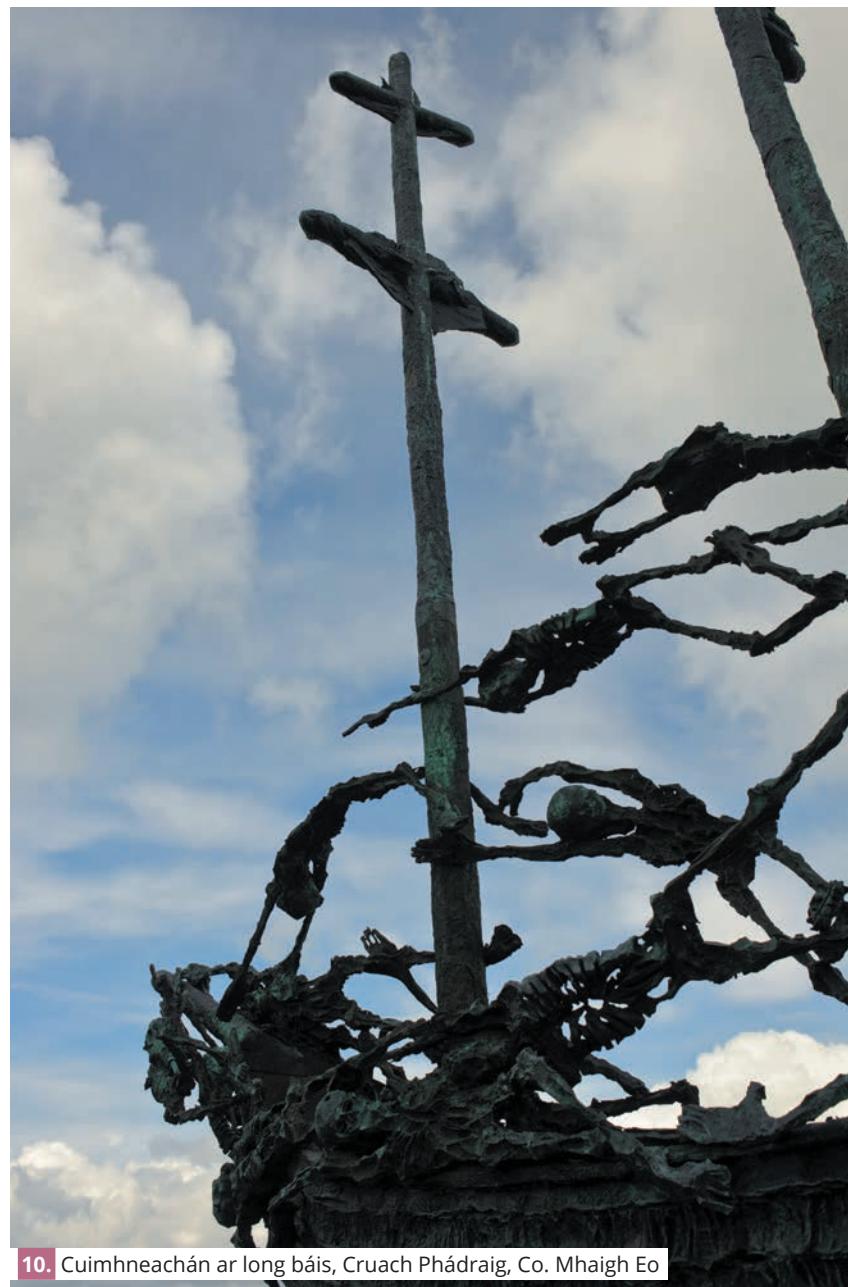

Imirce agus túis an diaspóra

Is éard a chiallaíonn an focal ‘diaspóra’ pobal atá scaipthe ar fud an domhain de bharr imirce. Ba chuid de shaol na hÉireann an imirce i gcónaí ach chuir an Gorta Mór méadú ollmhór ar an lín na ndaoine a d’fhág Éire ar thóir saol níos fearr. Mar gheall air seo, d’fhás na pobail Éireannacha sa Bhreatain, i gCríocha Mheiriceá, san Astráil, sa Nua-Shéalaínn agus i gcuid mhór áiteanna eile ar fud an domhain.

Theith na céadta míle duine as Éirinn i rith cheithre bliana an Ghorta Mhóir. ‘**Longa báis**’ a tugadh ar na báid ar sheol siad iontu mar gur bhual galair ar a dtugtar **tífeas** cuid mhór de na heisimircigh agus iad lag de bharr easpa bia. Bhásaign a lán acu ar an mbealach.

- Meastar gur shroich 500,000 Éireannach Learpholl idir Eanáir agus Meitheamh 1847.
- Thug na mílte eile faoin turas go Meiriceá, turas a thógadh idir 40 lá agus trí mhí.
- I mí an Mheithimh 1847 bhí 14 long a bhí lán le hÉireannachaí ar farraige taobh amuigh d’Oileán Grosse, Québéc ag fanacht le 14,000 eisimirceach eile a chur i dtír.
- Faoi dheireadh na bliana sin bhí Québéc bainte amach ag 100,000 Éireannach.
- An bliain chéanna sin freisin shroich 52,000 Éireannach Nua-Eabhrac agus Bostún.
- Faoi dheireadh na 1840idí measadh go raibh timpeall 650,000 Éireannach tar éis teacht go Nua-Eabhrac, rud a d’fhág gur bunaíodh ceann de na pobail Éireannacha ba mhó sa domhan ansin.

10. Cuimhneachán ar long báis, Cruach Phádraig, Co. Mhaigh Eo

Féach seo!

Léirigh daonáireamh 1841 gurbh í an Ghaeilge an chéad teanga a bhí ag breis agus 4 mhilliún duine in Éirinn. Faoin mbliain 1891 bhí an figiúr sin íslithe go dtí beagán os cionn 680,000 duine. Toradh díreach ar an nGorta Mór ba ea meath na Gaeilge, agus gurbh é an Béarla a bhí á labhairt i bhformhór na n-áiteanna a ndeachaigh muintir na hÉireann ar imirce chucu.

Bhí fadhbanna le sárú ag na heisimircigh Éireannacha nuair a shroich siad a gceann cúrsa. Ní raibh sé éasca ag cathracha freastal ar na sluaite Éireannach a bhí ag fáil bháis leis an ocras agus iad buailte ag galair. Drochthithíocht a bhí le fáil acu. B'éigean do na himircigh maireachtáil i **slumaí** plódaithe mar 'Hell's Kitchen' i Nua-Eabhrac. Dhéantáí **leatrom** go minic ar Éireannaigh de bharr chomh bocht agus a bhí siad agus gur Chaitlicigh a bhí iontu. Ba mhinic a chuití fógraí suas i gcathracha sa Bhreatain agus i Meiriceá Thuaidh a mbíodh 'Ní gá d'Éireannaigh iarratas a dhéanamh' (*No Irish Need Apply*) scríofa orthu.

11. Fógra 'Ní gá d'Éireannaigh iarratas a dhéanamh' (*No Irish Need Apply*) i mBostún in 1915

Cúiseanna agus cad a thit amach

Téigí ag obair in bhur ngrúpaí ceathair. Samhlaígí go bhfuil sibh in bhur gcónaí i Learpholl, i mBostún nó i Nua-Eabhrac sa bhliain 1847. Déanaigí cur síos ar an tionchar a bhí ar an gcathair ag teacht an mhéid sin Éireannach inti. Cad a cheapann sibhse faoi na daoine sin?

Ag smaoineamh
go stairiúil

Féach seo!

Ar an 13 Nollaig 1862 troideadh cath mór i gCogadh Cathartha Mheiriceá in Fredericksburg. Throid Briogáid Éireannach, an '116th Pennsylvania' ann ar son Arm Thuaisceart na Stát Aontaithe faoi cheannas an Ghinearáil Francis Meagher as Port Láirge. Bhí Briogáid Éireannach Georgia faoi cheannas an Ghinearáil Thomas R.R. Cobb ina n-aighaidh. Maraíodh na céadta Éireannach i gcath Fredericksburg. Fir den chéad ghlúin imirceach a theith as Éirinn i rith aimsir an Ghorta nó ina dhiaidh ba ea an chuid ba mhó acu.

Ag scrúdú
na fianaise

Féach leathanach 20 den Leabhar Fianaise.

12. Throid an Ghineárl Francis Meagher i gCogadh Cathartha Mheiriceá.

Diaspóra na hÉireann

Tá breis agus 30 milliún Meiriceánach beo inniu a thugann 'Gael-Mheiriceánaigh' orthu féin. Tá an imirce as Éirinn ar bun go leanúnach ó aimsir an Ghorta. Bhí agus tá a lán daoine tábhachtacha i ndiaspóra na hÉireann a raibh ionchur mór acu i gcúrsaí forbartha a chur chun cinn ar fud an domhain i rith na staire.

13. An Coirnéal Eileen Collins

Iníon le tuismitheoirí Éireannacha as Corcaigh í an **Coirnéal Eileen Collins**. Is Ceannródaí í i gcúrsaí eitlíochta. In 1995 bá í an chéad bhean í a rinne síolótú ar thointeálaí spáis, *Discovery*. Sa bhliain 1999 ba í an chéad bhean í a cuireadh i gceannas ar spásárthach Meiriceánach, an *Columbia*.

Bráthair Muireach ba ea an **Bráthair Walfrid**, a bhunaigh Cumann Sacair Celtic de chuid Ghláschú sa bhliain 1887. Andrew Kerins an t-ainm a bhí air. I mBaile an Mhóta, Co. Shligigh, a rugadh é. Chuaigh sé ar imirce go Glaschú sna 1860idí. D'oibrigh sé i measc an phobail mhór d'eisimircigh bhochta as Éirinn a chuir fúthu in oirtheor na cathrach sna blianta tar éis an Ghorta. Bealach a bhí i mbunú Chumann Sacair Celtic de chuid Ghláschú le hairgead a bhailíú le cabhrú leis na boicht. Inniu, tá an cumann sin ar cheann de na cumainn spóirt is tábhacthaí sa Bhreatain.

14. An Bráthair Walfrid

15. John F. Kennedy

Ba é **John Fitzgerald Kennedy** an chéad Uachtarán Caitliceach ar Stáit Aontaithe Mheiriceá. Bhuaigh sé an gradam sin san Olltoghchán in 1960. Thomas a bhí ar a shin-sheanathair. Sa Bhrú i gCo. Luimnígh a rugadh é sa bhliain 1823. Rose Anna Cox a bhí ar a shin-sheanmháthair. I gCo. an Chabháin a rugadh í sa bhliain 1835. An Gorta Mór a chuir ar imirce Thomas agus Rose. Beagán le cois céad bliain ina dhiaidh sin, bhí duine dá sliocht ar dhuine de na huachtaráin ba cháiliúla i stair na Stát Aontaithe.

I gCo. Chill Dara a rugadh **Kathleen Lonsdale** sa bhliain 1903. Bhog sí go Sasana nuair a bhí sí ina páiste. Eolaí ceannródaíoch a bhí inti a raibh páirt mhór aici i mbun na heolaíochta ar a dtugtar criostalagrafaíocht. Sa bhliain 1945 bhí sí ar dhuine den chéad bheirt bhan a toghadh ina gcomhaltaí ar an gCumann Ríoga i Londain. Tá foirgnimh ainmnithe ina honóir i gColáiste Ollscoile Londan agus in Ollscoil Luimnígh.

16. Kathleen Lonsdale

62

Anseo is ansiúd

Is maith is fiú cuairt a thabhairt ar **Láthair Mhuintir Kennedy**, Baile Uí Dhonnagáin, Ros Mhic Thriúin, Co. Loch Garman. Tá eolas le fáil ansin faoi shaol JFK agus faoin gcineál saoil a bhí ag a shinsear a d'fhág Éire le dul go Meiriceá.

17. John F. Kennedy i mBaile Uí Dhonnagáin, Ros Mhic Thriúin, 1963

Féach leathanach 21 den Leabhar Fianaise.

Laoch gan iomrá

Cumann na gCarad

Is dream Críostaithe iad Cumann na gCarad agus bhí ról lárnach acu i rith bhlianta an Ghorta Mhóir. 'Na Caecair' a thugtar orthu go minic. Cé nach raibh ach 3,000 díobh sa tír sna 1840idí níor chóir dearmad a dhéanamh ar an obair a rinne siad ag eagrú **fóirithinte**. Nuair a tuigeadh uafás an Ghorta sa bhliain 1846 d'eagraigh siad an Lárchoiste Fóirithinte. Ba iad **Joseph Bewley** agus **Jonathan Pim** comhrúnaithe an ghrúpa.

18. Teach anraith de chuid Chumann na gCarad i rith an Ghorta

Murab ionann is grúpaí reiligiúnacha eile, ní dhearna Cumann na gCarad iarracht ar bith na daoine ar chabhraigh siad leo a iompú ar a gcreideamh féin. Thosaigh siad 'tithe anraith' sna ceantair ba mheasa den tír a bhí buailte agus d'impigh siad ar a mbaill sa Bhreatain agus i Meiriceá Thuaidh cuidiú a thabhairt. Mar shampla, chuir an teaghlaich de chuid Chumann na gCarad a bhí i mbun máistrí céárta iarainn Coalbrookdale in Shropshire, Sasana, 50 bruthaire ar fáil le haghaidh anraith.

Thaifead gníomhaithe de chuid Chumann na gCarad an méid a d'fhulaing na bochtáin in Éirinn i rith bhlianta an Ghorta, agus scaip siad eolas faoin tragóid. Chaith duine de Chumann na gCarad, an Sasanach **William Bennett**, sé seachtaine i gcontaetha Dhún na nGall agus Shligigh sa bhliain 1847 ag dáileadh síolta ar thuathánaigh a bhí ar an anás. Nuair a d'fhill sé ar Shasana scríobh sé an leabhar '*Six weeks in Ireland*' Chuidigh an leabhar sin go mór le méadú an mhéid síntiús a fuair an Coiste Fóirithinte.

Rinne Cumann na gCarad staidéar freisin ar na bunchúiseanna a bhí leis an nGorta Mór, go háirithe ar an gcaoi a rabhthas ag brath an iomarca ar an bpráta. Sa bhliain 1849 thosaigh siad scéim i mBaile Uí Chlúmháin i gCo. na Gaillimhe le síolta a dháileadh agus leag siad amach modhfheim ann. Mhúin siad do na daoine conas barra grán agus glasrai fréimhe a fhás agus réitigh siad muileann le go bhfeicfeadh na daoine conas a d'fhéadfaí an grán a bhualadh agus a mheilt. Tá fianaise le feiceáil againn ar an dúthracht a chaith Cumann na gCarad le fóirithint a dhéanamh i rith aimsir an Ghorta. Mhair a gcuid oibre in Éirinn blianta fada i ndiaidh an Ghorta; bhí obair ar bun ar an bhfeirm i mBaile Uí Chlúmháin go dtí na 1860idí le 200 duine fostaithe ann.

Torthaí foghlama

Ag cuimhneamh

- (a) Cén aois inar tharla an Gorta Mór?
- (b) Cad is *phytophthora infestans* ann?
- (c) Cad is diaspora na hÉireann ann?

Ag tuiscant

- (a) Cén fáth a raibh an práta chomh tábhachtach sin do thuathánaigh na hÉireann?
- (b) Cén fáth a raibh na coiteoirí i mbaol chomh mór sin nuair a tháinig an dúchan ar na prátaí?
- (c) Mínigh cén fáth a bhfuil an pobal Gael-Mheiriceánach chomh mór sin.

Ag déanamh anailíse

- (a) Samhlaigh gur tháinig tú slán as an nGorta.
Cad é do bharúil faoi Charles Edward Trevelyan?
- (b) Téigí ag obair in bhurngrúpaí ceathrair agus déanaigí plé ar an gceist seo: cén tionchar a bhí ag an nGorta Mór ar dhearcadh na nÉireannach i leith rialtas na Breataine?
- (c) Téigí ag obair in bhurngrúpaí ceathrair agus déanaigí plé ar an gceist seo: an bhfuil scéal cosúil le scéal na n-eisimirceach Éireannach a theith ón nGorta le hinsint ag dreamanna eile i saol an lae inniu?

Ag cruthú

- (a) Samhlaigh gur eisimirceach Éireannach tú. 1848 atá ann agus tá tú díreach tar éis teacht go Nua-Eabhrac. Scríobh iontráil i ndíallann ina ndéanfaidh tú cur síos orthu seo a leanas:
 - An cineál saoil a bhí agat roimh an nGorta
 - Conas a bhí sé nuair a chonaic tú an dúchan ag teacht ar na prátaí den chéad uair
 - An méid a d'fhulaing pobal do cheantair dhúchais
 - An dearcadh atá agat ar Charles Trevelyan agus ar rialtas na Breataine
 - Do thuras trasna an Atlantaigh
 - An dóchas atá agat as an saol atá le teacht.

Fíricí nó tuairim?

Inis cé acu thíos nó tuairim gach aon cheann de na ráitis seo a leanas.

- (a) 'Ba é an práta an príomhábhar bia in Éirinn sa naoú haois déag.'
- (b) 'Ba é rialtas na Breataine ba chuíos leis an nGorta Mór.'
- (c) 'Thug na mílte Éireannach a n-aghaidh ar Learpholl i rith bhlianta an Ghorta Mhóir.'
- (d) 'Ní raibh aon fháilte roimh eisimircigh as Éirinn i Meiriceá.'
- (e) 'Eolaí a raibh meas uirthi ba ea Kathleen Lonsdale, duine de dhiaspóra na hÉireann.'
- (f) 'Ba cheart d'Éireannaigh tacaíocht a thabhairt do Chumann Sacair Celtic de chuid Ghlaschú.'

Parnell agus Redmond: an feachtas ar son Rialtais Dúchais

CAIBIDIL
06

Cas leis an bhfoireann

An Mórphictiúr

Daonlathas parlaiminteach is ea Poblacht na hÉireann. I gCaibidil 7, foghlaimeoimíd faoi bhlianta na réabhlóide, idir 1916 agus 1923, nuair a tháinig bunú an stáit atá anois againn as foréigean agus as cogaíocht. Is fiú a fhoghlaím faoi na blianta roimh an réabhlóid sin agus a chur san áireamh go raibh am ann nuair a bhí formhór phobal na hÉireann ar son modhanna síochánta polaitíocha le hathruithe a chur i bhfeidhm agus gur tháinig beirt pharlaiminteoirí thábhachtacha chun cinn in Éirinn, Charles Stewart Parnell agus John Redmond. Is éard is parlaiminteoir ann polaiteoir ar mian leis athrú a thionscnamh ar bhealach síochánta agus ar an tstí sin amháin.

Acht an Aontais

Tharla athruithe móra polaitíochta agus sóisialta in Éirinn sa naoú haois déag. I dtús an chéid ar an

1 Eanáir 1801 cuireadh **Acht an Aontais** i bhfeidhm. Ba chuid den fhreagra a bhí ag rialtas na Breataine ar **éirí amach na nÉireannach**

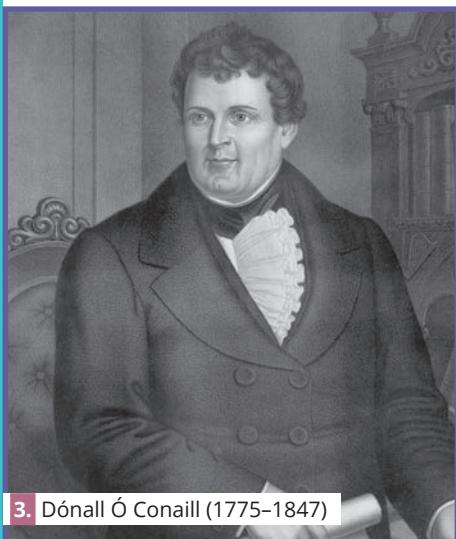
Aontaithé i 1798 a bhí i gceist leis an Acht – éirí amach ar theip air. Cuireadh deireadh le Parlaimint na hÉireann i mBaile Átha Cliath agus b'éisgean do na Feisirí Parlaiminteacha Éireannacha suí i bParlaimint na Breataine in Westminster.

2. Roibeard Emmet (1778-1803)

De réir mar a bhí blianta an chéid sin á gcaitheamh ba léir nach chun leas na hÉireann a chuaigh an socrú sin. Bhí neamhaird á déanamh de shaincheisteanna a bhain le hÉirinn. Mheas a lán nár leor an córas rialtais a bhí sa tir beag ná mór. Cruthú, a dúradh, a bhí sa mhíláimhseáil a rinneadh ar an nGorta Mór sna 1840idí nár chuir Acht an Aontais córas maith rialtais ar fáil in Éirinn.

Tharla cúpla éirí amach i rith an chéid agus é mar aidhm acu deireadh a chur le rial na Breataine le lámh láidir. Ach theip ar éirí amach **Roibeard Emmet** in 1803, ar éirí amach na **nÉireannach Óg** in 1848 agus ar éirí amach na **bhFíníní** in 1867. Faoi dheireadh an chéid chreid formhór na náisiúnaithe gur modhanna síochánta parlaiminte a thabharfadh an deis ab fhearr d'Éirinn. Ní raibh na náisiúnaithe ar fad ar aon intinn faoi sin, áfach.

3. Dónall Ó Conaill (1775-1847)

Foinse agus fianaise

Cruthú é an feachtas a bhí ar bun ag **Dónall Ó Conaill** sna 1820idí go bhféadfadh polaitíocht shíochánta athruithe a chur i bhfeidhm i **bhFuascailt na gCaitliceach**. Feachtas fada a bhí ann ach sa deireadh in 1829 cuireadh deireadh leis na Péindlíthe de bharr an fheachtas seo. Ní choinneofaí Caitlicigh as an bParlaimint feasta mar gheall ar a gcreideamh. Theip ar fheachtas Uí Chonaill ar son Rialtas Dúchais sna 1840idí. Ba mhór a chuaigh an sampla a thug sé faoin leas a d'fhéadfaí a bhaint as modhanna síochánta le hathruithe a thabhairt isteach i bhfeidhm ar dhaoine sna deich nó fiche bliana deireanacha den chéad. Creideadh le fada gur laoch a bhí in Ó Conaill i stair na hÉireann mar gur chuir sé deireadh leis na péindlíthe le modhanna síochánta. Tá sé thar a bheith tábhachtach, mar sin, go ndéanfadh staraithe staidéar ar a shaolréim go hoibiachtúil. Déan tuilleadh taighde tú féin faoi shaol agus faoi shaothar Uí Chonaill.

1. An pharlaimint in Westminster in 1793

Meaisín ama

I gCaibidil 4 d'fhoghlaim tú faoi Éirí Amach 1798.

I gCaibidil 5 d'fhoghlaim tú faoin nGorta Mór.

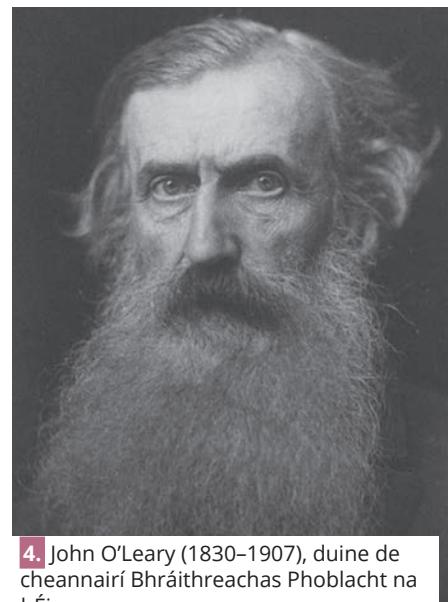
Ag smaoineamh
go stairiúil

Rialtas Dúchais

Sa naoú haois déag sheas an focal ‘**náisiúnaí**’ don té a chreid gur cheart go mbeadh Éire neamhspleách ar an mBreatain. Bhí cineálacha éagsúla náisiúnach ann:

- Chuaigh cuid de na náisiúnaithe le heagraíocht rúnda mar an **IRB (Bráithreachas Phoblacht na hÉireann)**. Scaradh iomlán idir an dá náisiún a bhí uathusan agus chreid siad gur le héirí amach faoi arm amháin a bhainfí amach é.
- Ar son **Rialtas Dúchais** a bhí an chuid ba mhó de na náisiúnaithe. **Dá réir seo d'fhanfadh Éire ina cuid d'Impireacht na Breataine – an chumhacht mhíleata agus eacnamaíochta ba láidre ar domhan – ach bheadh parlaimint i mBaile Átha Cliath a thabharfadh aire do chúrsaí na hÉireann.**

Bhí easaontas idir na Caitlicigh agus na Protastúnaigh in Éirinn ón séú haois déag. Faoi dheireadh an naoú haois déag bhí suas le 90% den daonra ina gCaitlicigh agus 10% ina bProtastúnaigh. Bhí imní ar Phrotastúnaigh go ndéanfadh an tromlach Caitliceach leatrom orthusan dá mbeadh a parlaimint féin ag Éirinn. Dá bhrí sin, bhí an chuid ba mhó de na Protastúnaigh ar son go gcoinneofaí Acht an Aontais i bhfeidhm. **Aontachtaithe** a tugadh orthu mar gheall air sin. Is fiú a chur san áireamh gur Phrotastúnach as Avondale, Co. Chill Mhantáin, é **Charles Stewart Parnell**, a bhí ar dhuine de na parlaiminteoirí Éireannacha ba thábhacthaí sa naoú haois déag.

4. John O'Leary (1830-1907), duine de cheannairí Bráithreachas Phoblacht na hÉireann

Súil siar agus machnamh

1. Céard a bhí in Acht an Aontais?
2. Mínigh le sampla faoi leith conas a d'eascair drochrialachas in Éirinn as Acht an Aontais.
3. Cén bua polaitíochta ba mhó a bhí ag Dónall Ó Conaill?
4. Mínigh na téarmaí seo a leanas, ‘Náisiúnaí’, ‘Bráithreachas Phoblacht na hÉireann’ agus ‘Rialtas Dúchais’.

Charles Stewart Parnell

Sa bhliain 1875 a toghadh Parnell ina Fheisire Parlaiminte i Co. na Mí den chéad uair. Ní raibh sé ach 29 mbliana d'aois. Bhí sé ina bhalla de Léig an Rialtais Dúchais faoi cheannas **Isaac Butt**. Bhuaigh an Léig 60 suíochán (as 652) i dtoghchán 1874. Bhí suim faoi leith ag Parnell i leasú chóras na talún d'Éirinn. As an bhfeirmeoireacht a bhí formhór phobal na hÉireann ag baint slí bheatha amach agus bhí ar an gcuid ba mhó acu talamh a fháil ar léas ó ghrúpa beag úinéirí talún ar tugadh an **Chinsealacht Phrotastúnach** orthu de ghnáth. Níorbh fhada gur thuig Parnell óg gur bheag suim a bhí ag Feisirí na Breataine in Éirinn ná i gcúrsaí na hÉireann.

5. Charles Stewart Parnell. San íomhá seo tá sé tar éis é féin a dheasú. Cén cineál duine a bhí Parnell ag iarraidh a chur i láthair sa ghrianghraif, dar leat?

Tháinig clú ar Parnell ar dtús nuair a bhí sé ag obair le Feisire Bhéal Feirste, Joseph Biggar, a rinne óráidí fada agus de rún aige cur as don pharlaimint ó bheith ag rialú, ach amháin dá dtabharfaí aird ar fhadhbanna na hÉireann.

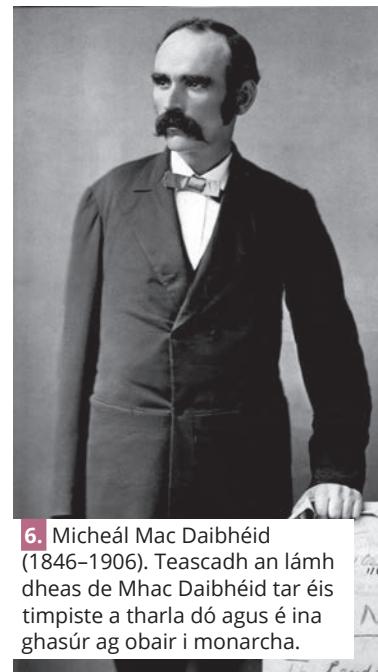
Parnell agus Cogadh na Talún

Ba as Co. Mhaigh Eo do **Micheál Mac Daibhéid**. Cuireadh a mhuintir as seilbh nuair nach raibh siad in acmhainn an cíos a íoc. Sa bhliain 1879 bhunaigh Micheál Mac Daibhéid **Conradh Náisiúnta na Talún**. D'éiligh Conradh na Talún leasú chóras na talún in Éirinn. Chuir siad béis faoi leith ar na **trí C (F-anna as Béarla)**:

- **Cíos cothrom:** ba chóir cíos réasúnta a ghearradh ar na tionónáit.
- **Cinnteacht seilbhe:** ba cheart go dtabharfaí barántas don tionónáta nach bhféadfadh an tiarna talún é a chur as seilbh gan cúis mhaith a bheith leis.
- **Ceart díol:** ba cheart go mbeadh cead ag tionónáta a leas sa tionóntacht a dhíol gan aon chur isteach ón tiarna talún.

Tugadh cuireadh do Parnell a bheith ina Uachtarán ar Chonradh na Talún. I méid a chuaigh a cháil de bharr gurbh é a bhí i gceannas ar an bhfeachtas lena chur faoi deara do rialtas na Breataine déileáil go cothrom le tionónátaí na hÉireann. Ba é Parnell a tháinig ina cheannaire ar Pháirtí an Rialtais Dúchais in áit Isaac Butt. Thaistil sé an tír ag cur ina luí ar na daoine tacú le leasú chóras na talún. Ar an 19 Meán Fómhair labhair Parnell le slua in Inis, Co. an Chláir:

When a man takes a farm from which another had been evicted you must shun him on the roadside when you meet him, you must shun him in the streets of the town, you must shun him in the shop, you must shun him in the fairgreen and in the marketplace, and even in the place of worship, by leaving him alone, by putting him in a moral Coventry, by isolating him from the rest of the country as if he were a leper of old, you must show your detestation of the crime he has committed.

6. Micheál Mac Daibhéid (1846–1906). Teascadh an lámh dheas de Mhac Daibhéid tar éis timpiste a tharla dó agus é ina ghasúr ag obair i monarcha.

Cúiseanna agus cad a thit amach

- (a) Samhlaigh gur feirmeoir tionóntach tú in Inis in 1880. Tá tú díreach tar éis óráid Parnell a chloisteáil. Scríobh litir chuig cara leat ag míniú céard a dúirt Parnell agus ag cur síos ar an tionchar a bhí ag a chuid cainte ortsá.

Foinse agus fianaise

- (b) Déan taighde ar an idirlíon ar an gcineál saoil a bhí ag na feirmeoirí tionóntacha iniarthar na hÉireann sna 1870idí agus sna 1880idí.

Ag smaoineamh
go stairiúil

Ní gan ábhar a tugadh **Cogadh na Talún** ar an bhfeachtas ar son leasú chóras na talún. Rinneadh roinnt mhaith foréigin i rith an fheachtas seo. Ionsaíodh feirmeacha agus maraíodh ainmhithe. Dúradh gurbh é an **Captain Moonlight** a rinne é. Leasainm míthreorach rómánsúil a bhí i gceist a tugadh ar na daoine a rinne na gníomhartha foréigneacha i ndorchadas na hoíche.

Níor mol Parnell foréigeann riamh ach lean an foréigeann ar aghaidh bíodh is gur cuireadh **Acht na Talún** i bhfeidhm in 1881. Cheadaigh rialtas na Breataine faoi cheannas **William Gladstone** na trí 'C' do thionónátaí na hÉireann. Ach de bharr go raibh foréigeann ar siúl i gcónaí thug Gladstone **an tAcht Comhéigin** isteach le go ngabhfáí daoine a raibh amhras ann go raibh siad páirteach san fhóréigeann.

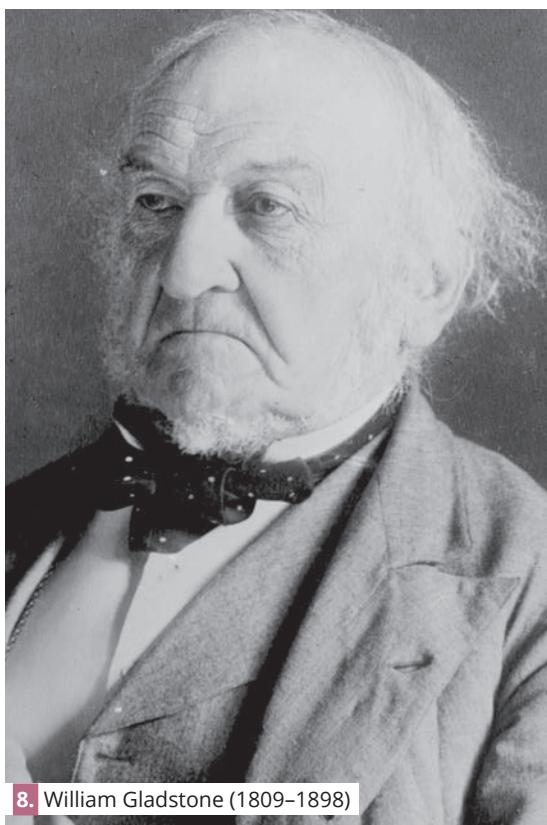
Féach seo!

7. Teaghlaich ar chuir a dtiarna talún as seilbh iad, c.1895. Foinse phríomha é an íomhá seo. Pléigh an tionchar a d'fhéadfadh a bheith ag íomháonna mar seo ar phobal na hÉireann nuair a foilsíodh iad. An mbeadh tionchar ag íomháonna den chineál sin ar mheon polaitíochta mhuintir na hÉireann?

Gníomhaire talún a bhí ag obair i gCo. Mhaigh Eo le linn Chogadh na Talún ba ea Charles Boycott. Sa bhliain 1880 iarradh air cíos na dtionóntaí a laghdú de bharr go raibh drochfhómhar ann an bhliain sin. Dhiúltaigh sé é a dhéanamh. Shocraigh Conradh na Talún é a fhágáil ina aonar. Níor tugadh cead do thionónta ar bith dul ag obair dó agus thug pobal na háite droim láimhe dó. B'éigean dó sa deireadh filleadh ar Shasana lena theaghlaich. Tháinig an focal *baghcat* as an scéal ar fad. Ciallaíonn *baghcat* diúltú baint a bheith agat le duine, le grúpa nó le comhlacht a cheaptar a bheith mí-ionraic.

Cuireadh ceannairí Chonradh na Talún, Parnell agus Mac Daibhéid, i **bpríosún Chill Mhaighneann** i mí Dheireadh Fómhair 1881. Faoi mhí an Mhárta 1882 bhí socrú déanta ag Parnell le Gladstone le deireadh a chur le Cogadh na Talún. **Conradh Chill Mhaighneann** a tugadh ar an socrú. Ligeadh Parnell saor as an bpríosún. Mar chúiteamh as deireadh a bheith curtha le Cogadh na Talún shocraigh rialtas na Breataine go gcuirfí **£800,000** ar fáil le híoc **as an gcíos** a bhí dlite do thiarnaí talún ó **100,000 feirmeoir tionóntach**.

8. William Gladstone (1809–1898)

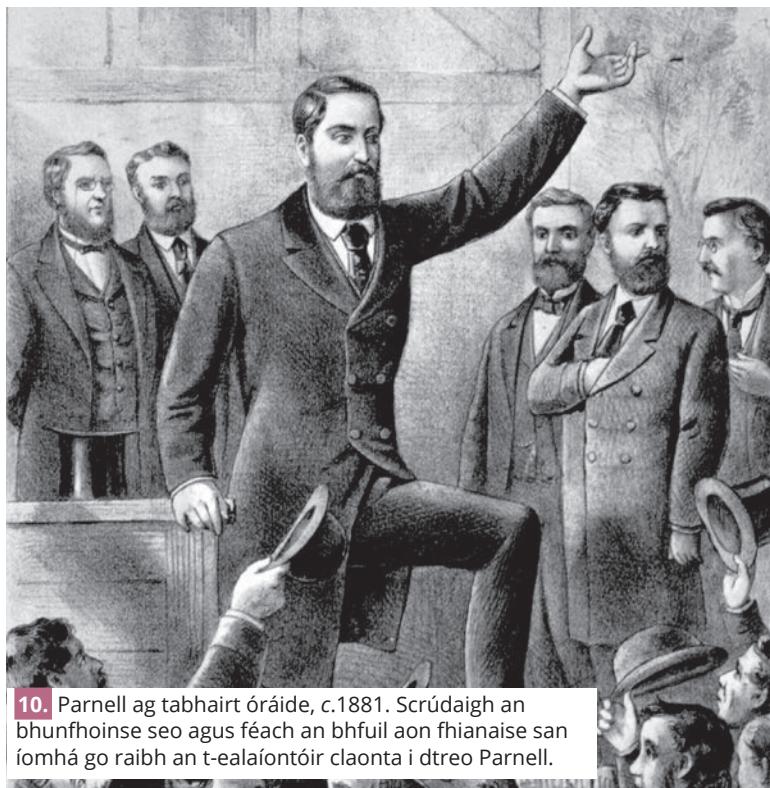

9. Parnell á thabhairt chuig Príosún Chill Mhaighneann i mí Dheireadh Fómhair 1882

Mheas a lán daoine, Mac Daibhéid ina measc, gur ghníomh fill a bhí i gConradh Chill Mhaighneann, ach ba é barúil Parnell gur Rialtas Dúchais an deis ab fhéarr a bheadh ann le hathruithe a chur i bhfeidhm. Chuir Parnell a chuid fuinnimh pholaitiúil ar fad san fheachtas seo. Comhartha ar mheas na náisiúnaithe air ba ea an leasainm a thug siad air ó thus na 1880idí: 'rí gan choróin na hÉireann'. I dtoghchán na bliana 1885 a bhí an bua ba mhó ag Parnell. Bhuaigh a pháirtí **86 suíochán** – 85 as an 101 suíochán a bhí in Éirinn.

Ag scrúdú na fianaise

Féach leathanach 23 den Leabhar Fianaise.

10. Parnell ag tabhairt óráide, c.1881. Scrúdaigh an bhunfhoinsé seo agus féach an bhfuil aon fhianaise san iomhá go raibh an t-ealaíontóir claonta i dtreo Parnell.

Súil siar agus machnamh

- Cé a bhunaigh Conradh na Talún?
- Scríobh alt gearr (4–5 abairt) ag míniú aidhmeanna Chonradh na Talún.
- Cé a bhí ina Phríomh-Aire ar an mBreatain i dtús na 1880idí?
- Cérbh é an Captaen Moonlight?
- Cén fáth ar shínigh Parnell Conradh Chill Mhaighneann?
- Déan meabhairmhana den mhéid fíricí faoi obair Parnell atá tú in ann a thabhairt chun cuimhne taobh istigh de 60 soicind.

Féach seo!

Bhuaigh Páirtí an Rialtais Dúchais suíochán i Learpholl in **olttoghchán 1885**. Bhí Thomas Power ina Fheisire do thoghcheantar Learphoill na hAlban go dtí go bhfuair sé bás in 1929. Is é an fáth ar éirigh chomh maith sin leis go raibh pobal mór Éireannach ina gcónaí i **Learpholl** – an chathair ba ghaire do Bhaile Átha Cliath ó Shasana – ó aimsir an Ghorta Mhóir sna 1840idí. Ón mbliain 1918 go dtí gur bhásaih sé bhí an teideal 'Seanóir an Tí' air (mar gheall ar an tseirbhís fhada a bhí tugtha aige). I dtoghcheantar Learphoill na hAlban amháin a tharla sé riamh go raibh suíochán ag Feisire as Páirtí Náisiúnach Éireannach taobh amuigh d'Éirinn.

11. Thomas Power O'Connor

Toradh olltoghchán 1885

AN PÁIRTÍ COIMEÁDACH	247
AN PÁIRTÍ LIOBRÁLACH	319
PÁIRTÍ AN RIALTAIS DÚCHAISS	86

De bharr chomh maith agus a d'éirigh lena pháirtí i dtoghchán 1886 bhí **cothromaíocht cumhachta** ag Parnellanois sa Pharlaimint. Bhí na Coimeádaigh agus na Liobrálaigh ag brath ar a thacaíocht le rialtas a chur le chéile. An t-aon rud a bhí ag teastáil uaidh ar son na tacaíochta ná Rialtas Dúchais d'Éirinn.

Ba é ceannaire an Pháirtí Liobrálaigh, Gladstone, a shocraigh margadh a dhéanamh le Parnell. Tugadh isteach an **Chéad Bhille Rialtas Dúchais d'Éirinn**. Ach ní raibh baol ar bith go gcuirfí i bhfeidhm é mar go raibh **Teach na dTiarnaí** faoi smacht an **Pháirtí Choimeádaigh**. Ba é Teach na dTiarnaí an chuid neamhthoфа de Pharlaimint na Breataine. Bhí na Coimeádaigh go huile agus go hiomlán in aghaidh Rialtas Dúchais d'Éirinn. Mar a tharla theip ar an gCéad Bhille Rialtas Dúchais i dTeach na dTiarnaí mar gur dhiúltáigh **93 de na Feisirí Liobrálacha seasamh lena gceannaire**. Mar sin féin bhí dul chun cinn mór déanta ag Parnell. D'éirigh leis, le modhanna síochánta polaitíocha, ceann de phríomhpháirtithe na Breataine a thabhairt ar thaobh an Rialtas Dúchais. B'in rud nach bhféadfaí a shamhlú deich mbliana roimhe sin. D'fhan na Liobrálaigh tiomanta don Rialtas Dúchais ar feadh tríocha bliain ina dhiaidh sin, go dtí gur socraíodh 'fadhb na hÉireann' sa deireadh in 1922.

12. Teach na dTiarnaí, c.1885

Féach seo!

Ar an 6 Bealtaine 1882 dúnmharaíodh beirt oifigeach de chuid na Breataine a bhí ag siúl trí Pháirc an Fhionnusce i mBaile Átha Cliath. Grúpa radacach ar a dtugtaí 'Na hInvincibles' a mharaigh iad. Bhí ag éirí chomh maith le Parnell ag an am go ndearnadh iarracht a chlú a mhilleadh trí chur ina luí ar dhaoine go raibh baint aige leis na dúnmaruithe seo. In 1886 chuir iriseoir darbh ainm Richard Piggott litreacha ar fáil a thug le tuiscint go raibh lámh ag Parnell i ndúnmarú na beirte. Ach níorbh fhada go bhfuarthas amach gur scríbhinn bhréige a bhí sna litreacha.

Titim Parnell

Ba í an bhliain 1886 buaicphointe ghairmréim Parnell. Ní raibh sé ach 40 bliain d'aois agus bhí an chosúlacht air go raibh blianta fada i ndán dó mar cheannaire ar náisiúnaithe na hÉireann. Ach cúig bliana dar gcionn, in 1891, fuair sé bás. Bhí ceannaireacht an pháirtí ar chuir sé eagair air cailte aige faoin am sin. Caidreamh a bhí aige le **Katharine O'Shea** ba chúis le cailliúint na ceannaireachta. Bhí Katharine pósta le duine de na Feisirí a bhí i bpáirtí Parnell, **William O'Shea**. Bhí Parnell agus Katharine ina gcónaí le chéile ar feadh an chuid ba mhó de na 1880idí agus fios ag a fear céile go raibh. Bhí triúr páistí ag Parnell agus ag Katharine O'Shea ach ní fhéadfadh sise colscaradh a fháil óna fear céile mar go mbeadh sé ina ábhar scannail. Nuair a shocraigh William O'Shea cás a thabhairt ar son colscartha ar chuíos adhaltránais i mí na Nollag 1889 cháin go leor daoine as a pháirtí féin Parnell. Rinne ceannairí na hEaglaise Caitlicí in Éirinn an rud céanna. Tharraing sé sin scoilt i lucht tacaíochta Parnell agus ina pháirtí. Sa bhliain 1890 **vótáil Páirtí an Rialtais Dúchais le 44 vóta in aghaidh 27 vóta ar son ceannaire nua a chur in áit Parnell**. Fuair Parnell bás de bharr fliú in Brighton, Sasana in 1891. Ní raibh sé ach 45 bliain d'aois.

13. Katharine Parnell (Katharine Kitty O'Shea) (1846–1921)

Tharla scoilt nimhneach idir lucht leanúna Parnell i bPáirtí an Rialtais Dúchais. Mhair an scoilt sin i rith na 1890idí. Ba é **John Redmond** a leigheas an deighilt sa deireadh idir lucht tacaíochta 'an rí gan chorón' agus an dream a bhí ina aghaidh. Ba é an chéad pharlaiminteoir mór de chuid na hÉireann san fhichiú haois é Redmond. Ar an drochuair, ach oiread le Parnell, bhí sé i ndán dó go dtéipfeadh air freisin sa deireadh.

Féach seo!

Bhí cáil chomh mór sin ar Parnell go raibh faitíos ar dhaoine go ngoidfí a chorp as an uaigh. Chun é sin a sheachaint cuireadh in 'uaigh an chalair' i Reilig Ghlas Naón é. Galar thar a bheith tógálach é an calar. Is fíor go cinnte mar sin gur i measc ghnáthmhuintir na hÉireann a cuireadh Parnell.

14. Uaigh Parnell

John Redmond agus an Tríú Bille Rialtas Dúchais

Sa bhliain 1881 a toghadh John Redmond den chéad uair ina Fheisire do Phort Láirge. Bhí sé go mór ar thaobh Parnell agus d'íoc sé as an tacaíocht a thug sé don 'ceannaire'. Faoin mbliain 1892 ní raibh ach naonúr d'Fheisirí Parnell faoina cheannas.

Rialtas dúchais a mharú le cineáltais

Sa bhliain **1893** agus an Páirtí Coimeádach i gcumhacht sa Bhreatain thug Gladstone an **Dara Bille Rialtas Dúchais** isteach sa Pharlaimint d'Éirinn. Dhiúltaigh Teach na dTiarnaí an bille a thabhairt isteach. Bhí sé de pholasaí ag na Coimeádaigh anois '**Rialtas Dúchais a mharú le cineáltais**'. Mheas siad dá bhfeabhsófaí dálaí maireachtala in Éirinn go gcreidfeadh muintir na hÉireann nach mbeadh aon ghá le Rialtas Dúchais feasta. I dtús an chéid nua thug na Coimeádaigh sraith **Achtanna Talún** isteach. De réir na nAchtanna sin aistríodh úinéireacht thalamh na hÉireann ón gCinsealacht Phrotastúnach go dtí na tionóntaí a bhí acu go dtí sin.

Cháin a lán de na náisiúnaigh an comhoibriú a rinne Redmond leis na Coimeádaigh ach tháinig torthaí as. Cuireadh tús le Róin Talmhaíochta na hÉireann agus an tAcht Rialtas Áitiúil (1898) dá bharr. Tús a bhí ansin le deireadh a chur le cumhacht na dtiarnaí talún in Éirinn.

15. John Redmond (1856-1918)

16. Herbert Asquith (1852-1928)

I mí Feabhra 1900, bhí **Páirtí Parlaiminteach na hÉireann** athaontaithe agus toghadh John Redmond ina cheannaire orthu. Páirtí Parlaiminteach na hÉireann an t-ainm oifigiúil a bhí ar Pháirtí an Rialtas Dúchais. Chaith Redmond an deich mbliana ina dhiaidh sin ag neartú an pháirtí in Westminster agus ag oibriú i dtreo an Tríú Bille Rialtas Dúchais d'Éirinn.

Uair na faille

Tháinig an deis leis an sprioc seo a bhaint amach in 1910 nuair a bhí tacaíocht Pháirtí Parlaiminteach na hÉireann ag teastáil ó Pháirtí Liobrálach na Breataine le go mbeadh móramh acu sa Pharlaimint. Nuair a fuair ceannaire na Liobrálaithe, **Herbert Asquith**, tacaíocht ó Redmond gheall sé go dtabharfadhl sé an Tríú Bille Rialtas Dúchais isteach. Sa bhliain 1911 cuireadh An tAcht Parlaiminte i bhfeidhm. Mar thoradh air sin, tháinig laghdú ar an gcumhacht a bhíodh ag Teach na dTiarnaí maidir le crosadh a dhéanamh (bac a chur) ar dhlíthe nua a nglactaí leo i dTeach na dTeachtaí.

Ón am sin ar aghaidh **ní fhéadfadh na Tiarnaí crosadh a dhéanamh ar dhlí nua ar bith ar vótáil tromlach na bhFeisirí trí huaire ar a shon i dTeach na dTeachtaí**. Gheall rialtas Asquith go dtabharfaidís Bille Rialtas Dúchais isteach in 1912. Ba chosúil go raibh Redmond tar éis an obair a thosaigh Parnell a chur i gcrích go sásúil. Bheadh parlaimint dá cuid féin ag Éirinn i mBaile Átha Cliath, neamhspleáchas teoranta, agus an méid sin bainte amach le modhanna síochánta agus parlaiminteacha. **Tugadh an Tríú Bille Rialtas Dúchais os comhair na Parlaiminte agus ghlac Teach na dTeachtaí leis ar an 11 Aibreán 1912.** Rinne Teach na dTiarnaí crosadh air láithreach. Bhí náisiúnaithe na hÉireann ag ceiliúradh agus iad ag súil go mbeadh Rialtas Dúchais ann faoi 1914. Ach tháinig constaic i mbealach aidhmeanna Redmond agus ba chonstaic í nár bh fhéidir a chur i leataobh: **aontachas**.

Súil siar agus machnamh

- Mínigh an téarma 'cothromaíocht cumhachta' chomh fada agus a bhain sé sin le toghchán 1885.
- Cén fáth ar dhócha nach ndéanfaí dlí den Bhille Rialtas Dúchais fiú dá nglacfadh Teach na dTeachtaí leis?
- Cén fáth ar cuireadh Parnell as ceannaireacht Pháirtí Parlaiminteach na hÉireann?
- Céard a bhí i gceist le 'Rialtas Dúchais a mharú le cineáltais'?
- Céard a bhí san Acht Parlaiminte 1911?
- Cén chaoi gur bhua suntasach do John Redmond a bhí sa Tríú Bille Rialtas Dúchais in 1912?

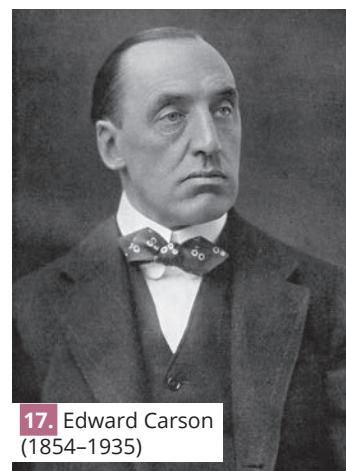
Féach seo!

Thug Príomh-Aire na Breataine, Herbert Asquith, cuairt ar Bhaile Átha Cliath ar an 18 Iúil 1912. Chuir na sluaite náisiúnaithe Éireannacha fáilte roimhe ag ceiliúradh ar a shon. Ach bhí an t-ádh dearg air nuair a d'iionsaigh sufraigéid Shasanach darbh ainm Mary Leigh é. Chaith sí tua leis agus ba bheag nár bhual sí é. Bhual an tua John Redmond a bhí ina sheasamh taobh thiar d'Asquith ach ní bhfuair sé ach cúpla mionghearradh. Ba léiriú an t-iomsáí ar cé chomh géar agus a bhí an feachtas ar son cead vótála do na mná ag an am.

Diúltáionn Cúige Uladh

Ba é Edward Carson, abhcóide as Baile Átha Cliath, a bhí i gceannas ar Aontachtaithe na hÉireann. Bhí faitíos an domhain orthusan roimh an Rialtas Dúchais:

- Bhí faitíos ar na hAontachtaithe roimh **leatrom reiligiúnach**. Ós rud é gurbh iad Protastúnaigh an chuid is mó de na haontachtaithe bhí faitíos orthu nach bhfaighidís cothrom na féinne ó rialtas i mBaile Átha Cliath a bheadh faoi smacht na gCaitliceach.
- Bhí **cúrsaí gnó** ina ábhar imní ag na haontachtaithe freisin. Bhí faitíos orthu go ngearrfadh an pharlaimint i mBaile Átha Cliath cánacha nua agus go gcaithfeadh siad taraifí (cánacha) a íoc ar earraí a bheidís ag easpórtáil chun na Breataine.

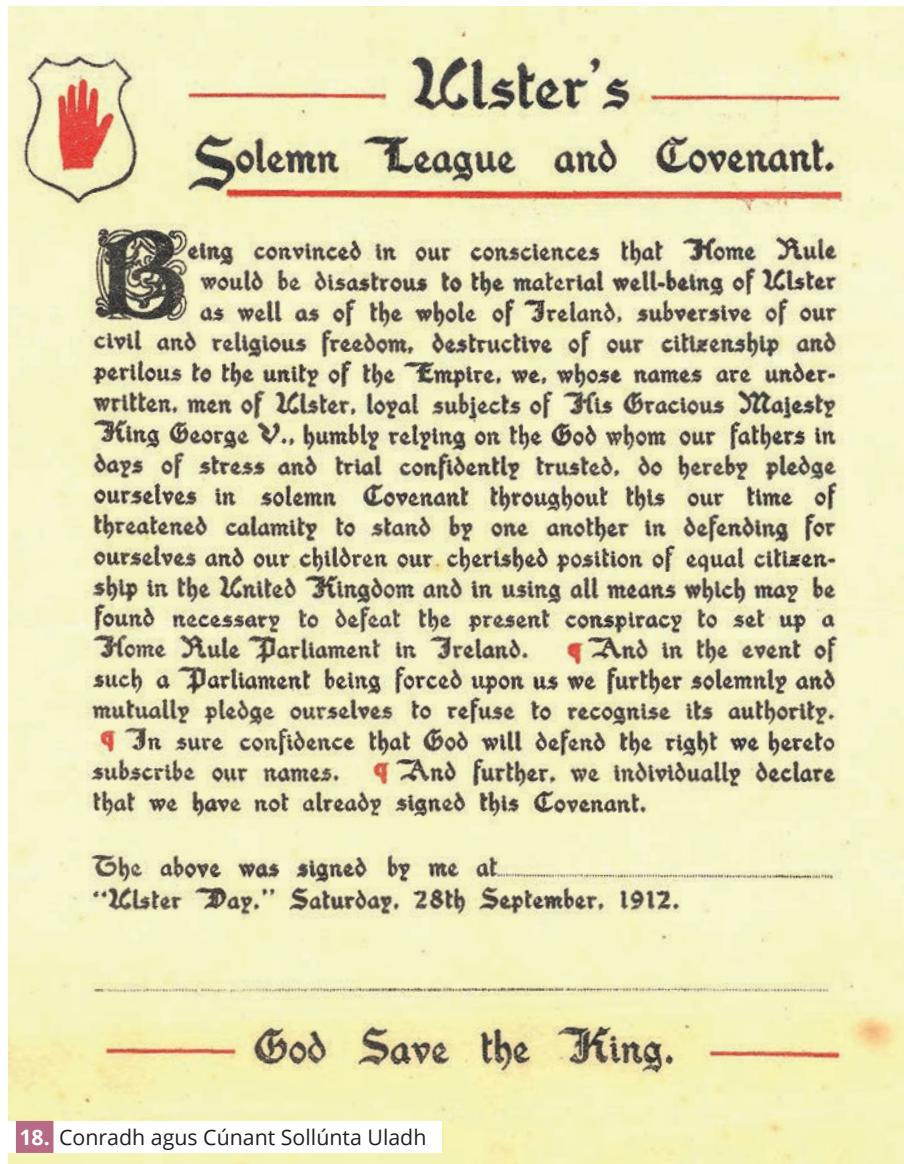
17. Edward Carson
(1854–1935)

Feachtas forleathan ba ea feachtas na nAontachtaithe in aghaidh an Rialtais Dúchais ach is in oirthuaisceart na tíre ba ghéire a bhí sé, áit a raibh pobal mór Protastúnach ó aimsir Phlandáil Uladh.

D'fhoghlaim tú i gCaibidil 3 faoi Phlandáil Uladh.

Meaisín ama

D'eagraigh na hAontachtaithe **achainí** in aghaidh Rialtais Dúchais, ar tugadh **Conradh agus Cúnant Sollúnta** air. Shínigh os cionn 400,000 duine é. Dearbhaíodh ann nach nglacfadh an pobal aontachtach go deo le Rialtas Dúchais. '*Ulster will fight and Ulster will be right*' a dúirt siad.

18. Conradh agus Cúnant Sollúnta Uladh

Dearcadh agus oibiachtúlacht

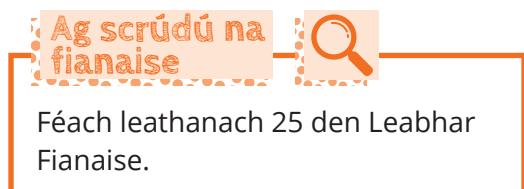
Téigí ag obair in bhur ngrúpaí agus déanaigí staidéar ar an doiciméad ó thaobh na nithe seo a leanas:

- (a) dearcadh na n-aontachtaithe
- (b) dearcadh na náisiúnach

Ag smaoineamh
go stairiúil

I mí Eanáir 1913 d'eagraigh na hAontachtaithe arm le cur in aghaidh an Rialtais Dúchais. **Óglaigh Uladh** a tugadh orthu. Bhí 50,000 ball ann. Ar an 24 Aibreán 1914 thug Óglaigh Uladh 35,000 raidhfil agus 5 mhilliún piléar faoi choim as an nGearmáin isteach go

Latharna i gCo. Aontroma. Bhí na hAontachtaithe réidh le dul i mbun cogaíochta nuair a cuireadh an Rialtas Dúchais i bhfeidhm in 1914. Níor chuir na póilíní, an **RIC** (Constáblacht Ríoga na hÉireann), bac ar bith ar thabhairt na ngunnaí i dtír i Latharna mar gur aontachtaithe a bhí ar son Óglaigh Uladh a bhí i gcuid mhaith acu féin a thacaigh le hÓglaigh Uladh.

Foinse agus fíanaise

Ag smaoineamh
go stairiúil

19. Óglaigh na hÉireann, c.1914. Scrúdaigh an fhoinsé seo go cúramach. An bhfuil aon leid ann faoi Óglaigh na hÉireann bheith réidh chun cogáiochta?

Mar fhreagra ar Óglaigh Uladh, bunaíodh grúpa óglach náisiúnach Éireannach i mí na Samhna 1913. **Óglaigh na hÉireann** a tugadh orthu. Fear léinn as Baile Átha Cliath, **Eoin Mac Néill**, a bhunaigh iad. Is éard a bhí i gceist acusan an Rialtas Dúchais a chosaint. Thug Óglaigh na hÉireann gunnaí isteach go **Binn Éadair**, cé nach raibh i gceist ansin ach beagán gunnaí i gcomparáid leis an méid gunnaí a tugadh go Latharna. Ó tharla go raibh an Rialtas Dúchais le bheith ina dhlí bhí an chosúlacht ann go mbeadh sé ina **chogadh cathartha** in Éirinn.

20. Eoin Mac Néill (1867–1945)

Seachnaíodh a leithéid de chogadh cathartha nuair a tarraingíodh an Bhreatain isteach i gcogadh leis an nGearmáin – **an Chéad Chogadh Domhanda**. Bhí ceannas faichte faoin am seo ag Redmond ar Óglaigh na hÉireann agus mhol sé dóibh a gcion a dhéanamh sa chogadh. Ar an 17 Meán Fómhair 1914 d'fhoilsigh Redmond doiciméad i nuachtán na hÉireann inar dúirt sé gur chreid sé go raibh dualgas faoi leith ar Éirinn. Spreag sé Éireannaigh le dul in arm na Breataine agus dúirt sé '*Ireland would be false to her history and to every consideration of honour, good faith and self-interest*' mura gcuideodh Éire leis an mBreatain sa chogadh.

D'ainneoin sin, faoin mbliain 1914 bhí comhghéilleadh déanta ag Redmond cheana féin faoi Rialtas Dúchais ina mbeadh sé chontae d'oirthuaisceart Uladh as an áireamh (bíodh is go raibh tromlach ag na náisiúnaigh i bhFear Manach agus i dTír Eoghain). Chuir Asquith an Rialtas Dúchais ar athló go dtí go mbeadh an cogadh thart agus nuair a tharla an tEírí Amach i mBaile Átha Cliath i mí Aibreáin 1916 d'athraigh cursa stair na hÉireann ón Rialtas Dúchais agus ó John Redmond.

Fuair John Redmond bás in 1918. Bhí spior spear déanta den uaillmhian a bhí aige i rith a shaoil, is é sin Rialtas Dúchais a bhaint amach d'Éirinn. Le modhanna síochánta a shíl sé é a dhéanamh. Tháinig cor eile sa stair anois. Tá na heachtraí a bhain leis sin mínithe i gCaibidil 7. Ar an 21 Bealtaine 1917 chaith Redmond súil siar ar ghairmréim arbh teip a bhí inti sa deireadh:

The life of a politician, especially of an Irish politician, is one long series of postponements and compromises and disappointments and disillusionments.

Laoch gan iomrá

Tom Kettle

Abhcóide ábalta, file agus Feisire a bhí ar son Rialtais Dúchais ba ea Tom Kettle. Ní raibh sé ach 36 bliain d'aois nuair a maraíodh é i gCath an Somme sa Chéad Chogadh Domhanda. Ba as Ard Aidhin i mBaile Átha Cliath é. I dteaghlaigh náisiúnach a tógadh é. Bhí a athair Andrew ar dhuine de chomhbhunaitheoirí Chonradh na Talún.

Cháiligh sé ina abhcóide agus thacaigh sé go láidir le John Redmond agus le Páirtí Parlaiminteach na hÉireann. Sa bhliain 1906 bhuaign Kettle suíochán don pháirtí sin in Oirthear Thír Eoghain. Ní raibh sé ach 26 bliain d'aois ag an am. Bhí sé ina Fheisire Parlaiminte fós dhá bhliain dar gcionn nuair a rinneadh Ollamh le hEacnamaíocht de sa Choláiste Ollscoile Baile Átha Cliath.

Níor sheas Kettle i dtoghchán 1910 ach bhí sé gníomhach i gcúrsaí polaitíochta i gcónaí. D'fhéach sé le haird a tharraingt ar dhálaí maireachtála na mbochtán i mBaile Átha Cliath. Sa bhliain 1913 chuaigh sé in Óglach na hÉireann. Nuair a thosaigh an Chéad Chogadh Domhanda d'aontaigh sé le John Redmond gur cheart d'Eirinn troid gualainn ar ghualainn leis an mBreatain. Bhí sé sa bhaile i mBaile Átha Cliath i mí Aibreáin 1916. Chuir an tÉirí Amach alltacht air agus an chaoi ar chaith rialtas na Breataine leis na reibiliúnaigh.

Ar an 9 Meán Fómhair 1916 maraíodh Kettle agus é ag troid sa chogadh. Ní raibh ann ach duine amháin den 35,000 Éireannach a bhásáigh sa chogadh sin agus iad in éide arm na Breataine ach gur ag troid ar son an daonlathais agus ar son rialtais dúchais a bhí siad. Tá dealbh bhrád de Tom Kettle i bhFaiche Stiabhna i mBaile Átha Cliath, in aice le hÓstán an Shelbourne.

21. An dealbh bhrád de Tom Kettle i bhFaiche Stiabhna, Baile Átha Cliath.

Meaisín ama

Foghlaimeoidh tú faoi Éirí Amach 1916 i gCaibidil 7.

Torthaí foghlama

Ag cuimhneamh

- (a) Cén fáth ar tugadh Acht an Aontais isteach in 1801?
- (b) In Éirinn sa naoú haois déag agus san fhichiú haois, céard a bhí i gceist le náisiúnaí agus céard a bhí i gceist le haontachtaí?
- (c) Ainmnigh **beirt** cheannaire (i) de chuid Pháirtí Liobrálach na Breataine agus (ii) de Pháirtí Parlaiminteach na hÉireann sna blianta ó 1880 go 1910.

Ag tuiscint

- (a) Cén fáth ar thug Micheál Mac Daibhéid cuireadh do Charles Stewart Parnell le bheith ina cheannaire ar Chonradh na Talún?
- (b) Cén fáth ar tháinig deireadh le gairm bheatha pholaitíochta Parnell mar gheall ar an gcaidreamh a bhí aige le Katharine O'Shea?
- (c) Cén fáth, dar leat, ar shínigh os cionn 400,000 Aontachtaí Conradh agus Cúnant Sollúnta Uladh?

Ag déanamh anailísé

- (a) Samhlaigh go bhfuil tú i do bhall d'Óglaigh Uladh sa bhliain 1913. Mínigh an fáth ar liostáil tú leo.
- (b) Déan plé ar an tuairim gur pearsana tábhachtacha i stair na hÉireann iad Parnell agus Redmond.

Ag cruthú

- (a) Samhlaigh díospóireacht idir duine a bheadh ar son Parnell agus duine a bheadh á cháineadh tar éis an scéil a scaipeadh go raibh caidreamh aige le Bean Uasail O'Shea. Tabhair cúiseanna sa díospóireacht gur cheart do Pháirtí an Rialtas Dúchais Parnell a choinneáil ina cheannaire agus cúiseanna gur chóir é a dhíbirt as an gceannaireacht.

Fíric nó Tuairim?

Inis cé acu thíos nó tuairim gach aon cheann de na ráitis seo a leanas.

- (a) 'Ba dhona an ní do rialtas na hÉireann é Acht an Aontais.'
- (b) 'Fealltóir ba ea Charles Stewart Parnell mar gur náisiúnaí Protastúnach a bhí ann.'
- (c) 'Gníomh fill ar lucht tacaíochta Chonradh na Talún ba ea Conradh Chill Mhaighneann.'
- (d) 'Ón mbliain 1886 ar aghaidh thug Páirtí Liobrálach na Breataine tacaíocht do Rialtas Dúchais d'Éirinn.'
- (e) 'Chreid Aontachaithe go ndéanfaí leatrom seicteach orthu dá mbeadh Rialtas Dúchais ann.'
- (f) 'Theip ar an ngairm bheatha a bhí ag John Redmond.'
- (g) 'Sa bhliain 1914 bhí Éire i mbaol cogadh cathartha idir náisiúnaigh agus aontachaithe.'

1916–1923: an troid ar son an neamhspleáchais

CAIBIDIL 07

Cas leis an bhfoireann

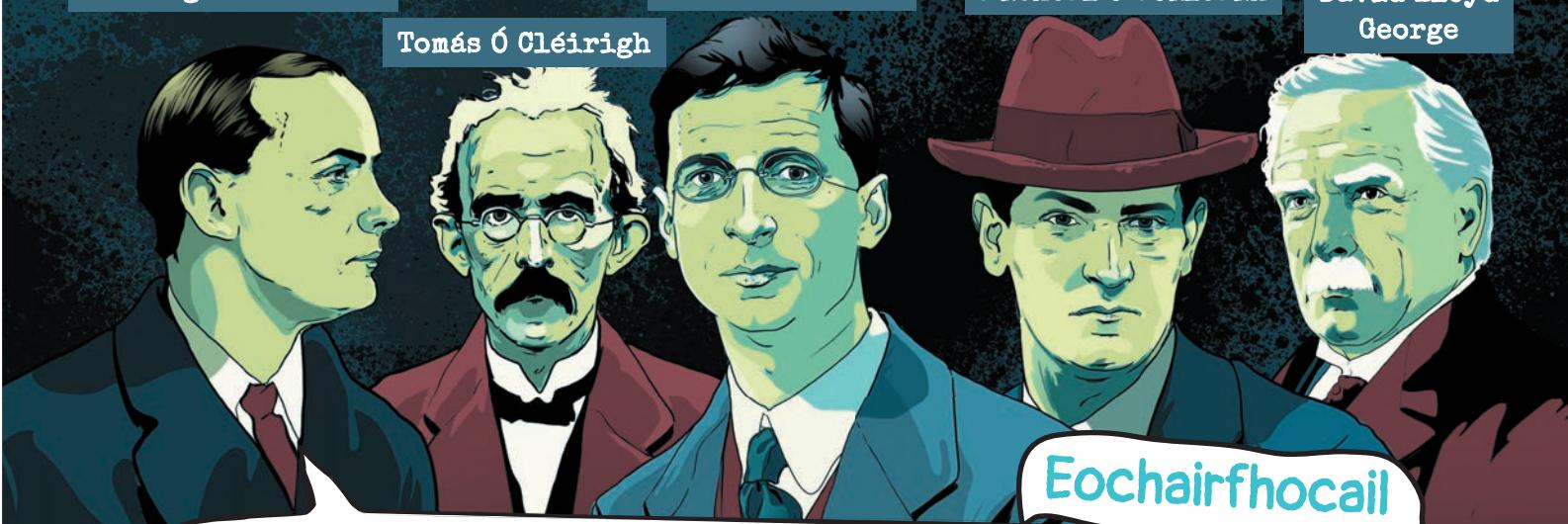
Pádraig Mac Piarais

Éamon de Valera

Micheál Ó Coileáin

David Lloyd George

Tomás Ó Cléirigh

Éirí amach • Bráithreachas Phoblacht na hÉireann (IRB) • Óglaigh na hÉireann (IVF)
• Sinn Féin • Óglaigh na hÉireann (an tIRA) • Na Dúchrónaigh • Saighdiúirí Cúnta • Treallchogaíocht
• An Scuad • Colún Reatha • Conradh Angla-Éireannach • Críochdheighilt • Cogadh Cathartha

An Mórphictiúr

Tharla athruithe cinniúnacha i stair na hÉireann tar éis Éirí Amach 1916 agus sna heachtraí a lean é. Mar a chonaiceamar i gCaibidil 6, ar feadh 35 bliain ó tháinig Parnell chun cinn, chuir an chuid ba mhó de náisiúnaigh na hÉireann a muinín i modhanna síochánta polaitíocha le cineál éigin saorise d'Éirinn a bhaint amach. Bhí tacaíocht láidir ag Parnell agus ag Redmond agus dóchas ag daoine as Rialtas Dúchais. Ba é Páirtí Parlaiminteach na hÉireann – Páirtí an Rialtais Dúchais – a bhí i gceannas ar pholaitíocht na tíre. Ach i dtoghchán 1918 bhuaigh Sinn Féin 73 suíochán. B'in páirtí nach raibh suíochán ar bith acu dhá bhliain roimhe sin. Níor bhuaigh Páirtí Parlaiminteach na hÉireann ach 6 shuíochán i dtoghchán 1918. Bhí athrú tagtha ar pholaitíocht na hÉireann agus bheadh tionchar mór ag an athrú sin ar pholaitíocht na tíre ina dhiaidh sin. Tá sé tábhachtach go dtuigfimis na heachtraí a tharla le linn bhlianta na réabhlóide ag tosú le hÉirí Amach 1916, an rud a spreag iad.

1. Póstaer toghchánaíochta de chuid Sinn Féin, 1918

Éirí Amach i mBaile Átha Cliath

D'fhoghlaim tú faoi Rialtas Dúchais i gCaibidil 6.

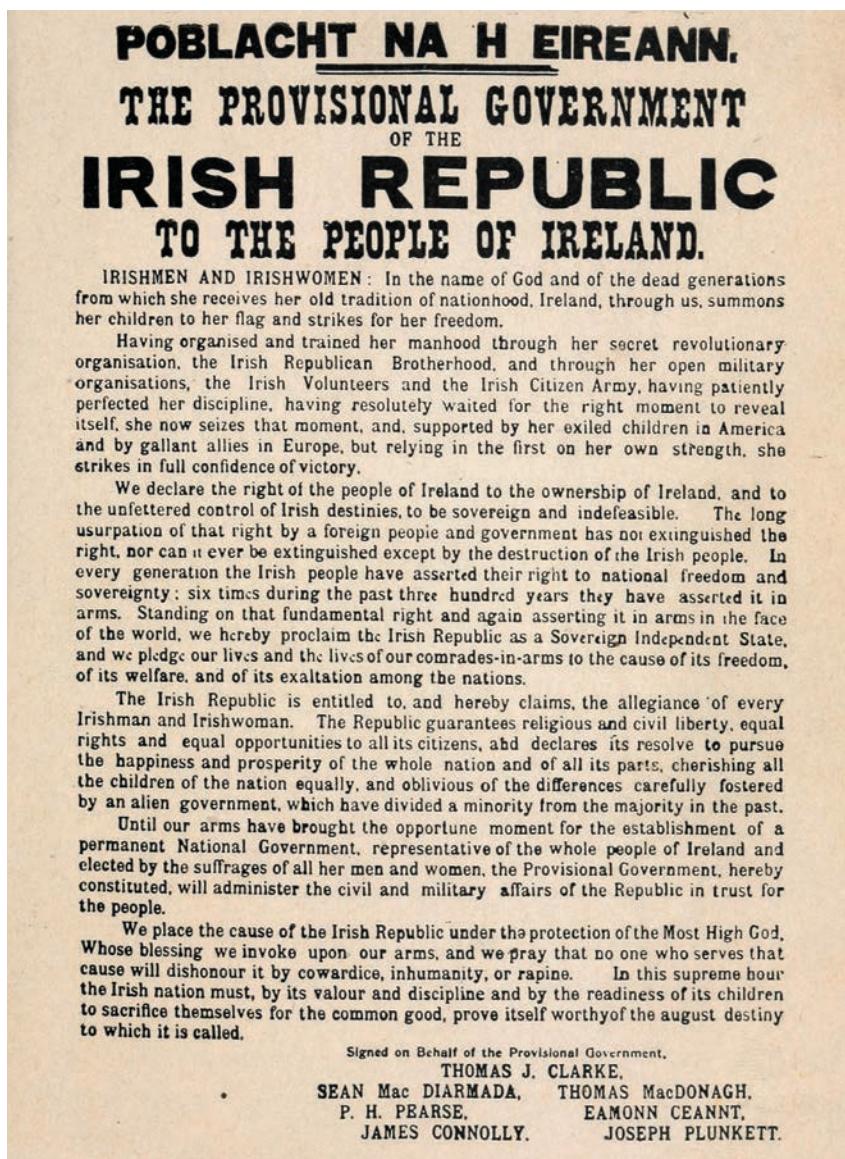
Bhí náisiúnaithe na hÉireann ag éileamh Rialtais Dúchais. Ceapadh in 1912 gur bheag nach raibh an aidhm sin bainte amach ag na náisiúnaithe faoi cheannas John Redmond nuair a ritheadh an Tríú Bille Rialtas Dúchais. Ach níor leor sin don chuid ba radacaí de na náisiúnaithe: poblacht iomlán neamhspleách de chuid na hÉireann a bhí ag teastáil uathu. Ba é barúil na **bphoblachtánach** seo nach bhféadfaí a bheith ag brath ar rialtas na Breataine le Rialtas Dúchais a chur ar fáil. Chreid a lán daoine gurbh fhíor sin nuair a dúirt rialtas na Breataine in 1914 go gcuirfidís Rialtas Dúchais ar athló go dtí go mbeadh an cogadh in aghaidh na Gearmáine thart.

Bhí cuid de na poblachtánaigh ina mbaill d'eagraíocht rúnda ar tugadh

Bráithreachas Phoblacht na hÉireann (IRB) uirthi. Ina measc bhí:

- Pádraig Mac Piarais
- Tomás Ó Cléirigh
- Éamon Ceannt
- Seán Mac Diarmada
- Tomás Mac Donncha
- Seosamh Pluincéad

Shínigh siad ar fad **Forógra Phoblacht na hÉireann in 1916** – iad féin agus Séamas Ó Conghaile. Ní raibh Séamas Ó Conghaile i mBráithreachas Phoblacht na hÉireann. 'Práinn an tSasanaigh faill an Éireannaigh,' a cheap siad agus shocraigh siad go mbeadh éirí amach ann seachtain na Cásca 1916.

2. Forógra 1916. Léigh Forógra 1916 (féach ar chlé nó déan taighde ar an doiciméad ar líne). Aimsigh agus déan plé ar thrí aidhm a bhí ag na reibiliúnaigh, mar atá léirithe sa doiciméad.

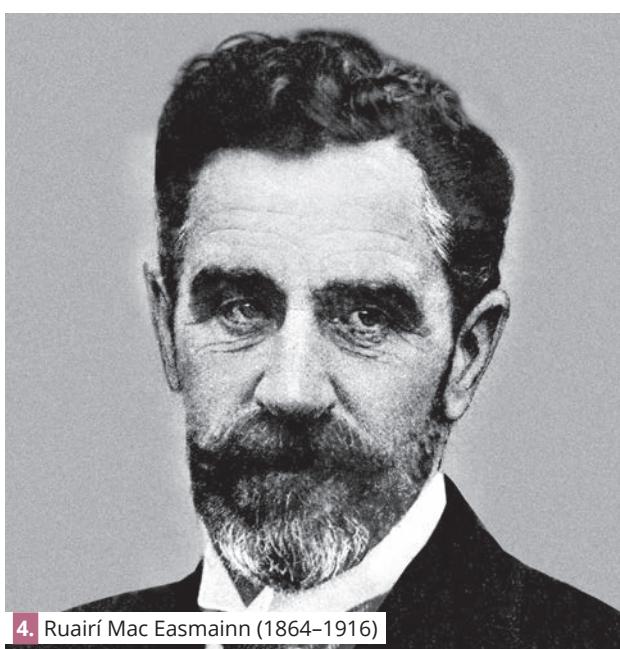
Na hÓglaigh Náisiúnta

Ar an 20 Meán Fómhair 1914 rinne John Redmond óráid sa **Droichead Adhmaid, Co. Chill Mhantáin**. D'iarr sé ar bhaill Pháirtí Parlaiminteach na hÉireann liostáil in arm na Breataine. D'aontaigh an chuid ba mhó acu leis. Na hÓglaigh Náisiúnta an t-ainm nua a thug siad orthu féin. Throid na mílte acu (ar nós Tom Kettle) ar son na Breataine sa Fhrainc agus sa Bheilg. Dhiúltaigh 10% de na hÓglaigh troid ar son na Breataine. **Eoin Mac Néill** a bhí i gceannas orthusan. Dúirt siad go bhfanfaidís sa bhaile agus go dtroidfidís ar son Rialtais Dúchais dá mba ghá sin ach nach gcuirfidís a mbeatha i mbaol ag cosaint Shasana.

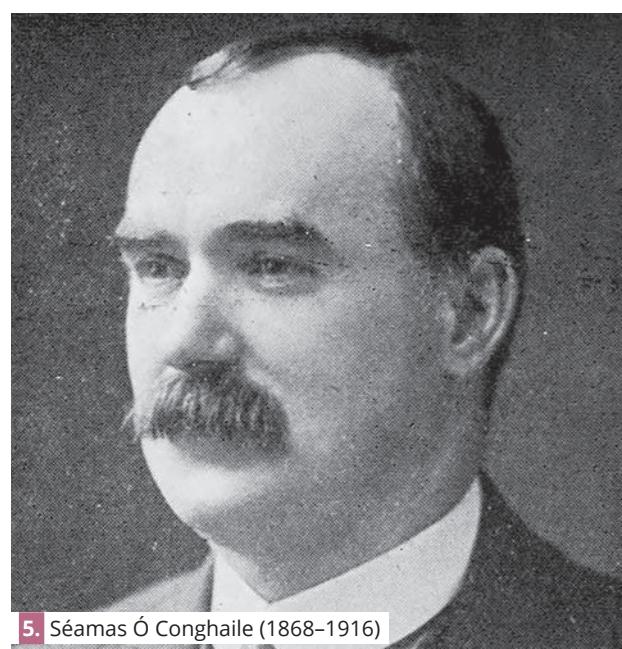

3. John Redmond ag déanamh cigireachta ar pharáid de chuid na nÓglach Náisiúnta, 1915

Bhí lámh mhór ag BPÉ (IRB) in Óglaigh na hÉireann (IVF) agus shocraigh siadsan leas a bhaint as an eagraíocht sin leis an éirí amach a bhí ag teacht a phleanáil. Cuireadh ina luí ar Mhac Néill glacadh le plean ar an gcoinníoll go n-éireodh leis na reibiliúnaigh airm a thabhairt isteach as an nGearmáin. Cuireadh **Ruairí Mac Easmainn** chun na Gearmáine ar thóir na n-arm. Nuair a gheall **Séamas Ó Conghaile** go mbeadh **an tArm Cathartha** páirteach san éirí amach bhí cosúlacht ní ab fhearr ann go n-éireodh leis an iarracht.

4. Ruairí Mac Easmainn (1864–1916)

5. Séamas Ó Conghaile (1868–1916)

Féach seo!

The Daily Mirror

THE MORNING JOURNAL WITH THE SECOND LARGEST NET SALE.

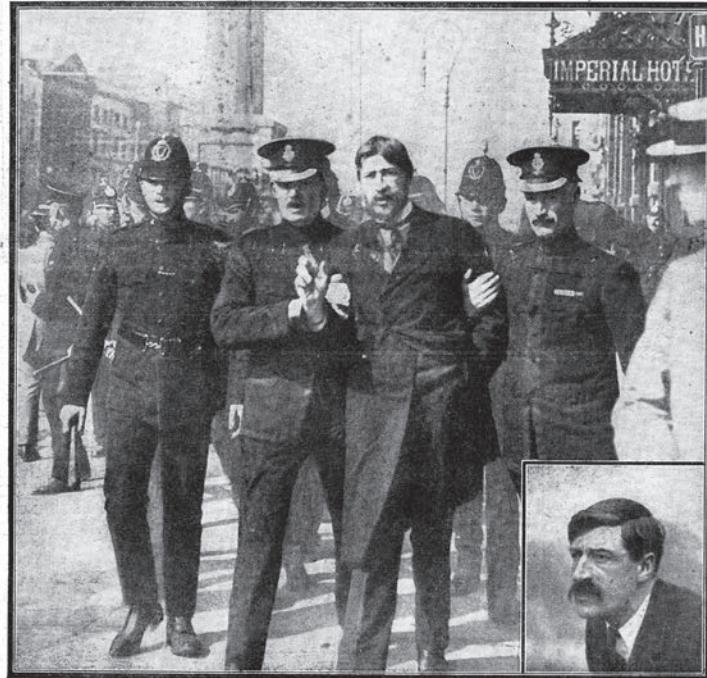
No. 3,076.

Registered at the G.P.O.
as a Newspaper.

TUESDAY, SEPTEMBER 2, 1913

One Halfpenny.

MR. JAMES LARKIN, DISGUISED IN FALSE BEARD AND FROCK COAT, ARRESTED BY POLICE IN CONNECTION WITH DUBLIN STRIKE RIOTS.

6. Séamas Ó Lorcáin agus é á ghabháil ar an gcéad leathanach den *Daily Mirror* i 1913 le linn Fhrithdhúnadh Bhaile Átha Cliath

Hotel in Sackville-street. Shortly afterwards this venerable man went to the balcony and, announcing, "I am Larkin," began to address the crowd from the balcony and announced how he was leaving the hotel in custody. The smaller picture is of him in disguise.—(Daily Mirror photographs.)

Bhí stailc i mBaile Átha Cliath in 1913. **Frithdhúnadh Mór** Bhaile Átha Cliath a tugadh air. Bhí go leor d'oibrithe Bhaile Átha Cliath i **gCeardchumann Iompair agus Iasaothair na hÉireann (CIIÉ)** faoin am seo. Ba é **Séamas Ó Lorcáin** a bhí i gceannas ar an gceardchumann. An aidhm a bhí acu ná feabhas a chur ar na dalaí oibre a bhí ag oibrithe Bhaile Átha Cliath. Fear darbh ainm William Martin Murphy a bhí i gceannas ar na fostóirí. Rinne siadsan frithdhúnadh ar bhaill an CIIÉ ar fad. Rinne an CIIÉ go leor agóidí agus ba mhnic a d'ionsaigh na póilíní (RIC) iad. Ba é barúil na n-oibrithe gur ar thaobh na bhfostóirí a bhí na póilíní. D'eagraigh siad a ngrúpa armtha féin mar sin chun iad féin a chosaint. **Arm Cathartha na hÉireann (ICA)** a tugadh ar an ngrúpa sin agus bhí Séamas Ó Conghaile i gceannas air.

D'fhill Mac Easmainn ar Éirinn ar fhomhuiréan Gearmánach. Bhí sé ceaptha go gcasfad sé le long smuigléireachta gunnaí an Aud agus go n-aistreofaí na gunnaí amach ó chósta Chiarraí. Ach thit an pleán as a chéile: tháinig an **Cabhlach Ríoga** roimh an long agus b'éigean an Aud a ligean go tóin poill i gCalafort Chorcaí. Bhí na gunnaí ar ghrinneall na farraigeanois agus an seans go n-éireodh leis an éirí amach imithe le sruth freisin.

Súil siar agus machnamh

1. Cén fáth ar cuireadh Rialtas Dúchais d'Éirinn ar athló in 1914?
2. Cén fáth, dar leat, ar spreag Edward Carson agus John Redmond a lucht leanúna le cabhrú leis an mBreatain sa chogadh in aghaidh na Gearmáine?
3. Le linn na tréimhse seo cén difríocht a bhí idir náisiúnaí Éireannach agus poblachtánach Éireannach?
4. Ainmnigh **triúr** ball den IRB.
5. Cé a bhí i gceannas ar Arm Cathartha na hÉireann agus cén fáth ar cuireadh ar bun é?
6. Cén fáth ar cuireadh Ruairí Mac Easmainn chun na Gearmáine in 1914? Ar éirigh lena mhisean? Mínigh do fhreagra.

Teip ghloirmhar

Bhí ceannaire na nÓglach, Eoin Mac Néill, in aghaidh an phlean. Ach laethanta beaga roimh an éirí amach a bhí socraithe cuireadh ina luí air a intinn a athrú nuair a taispeánadh

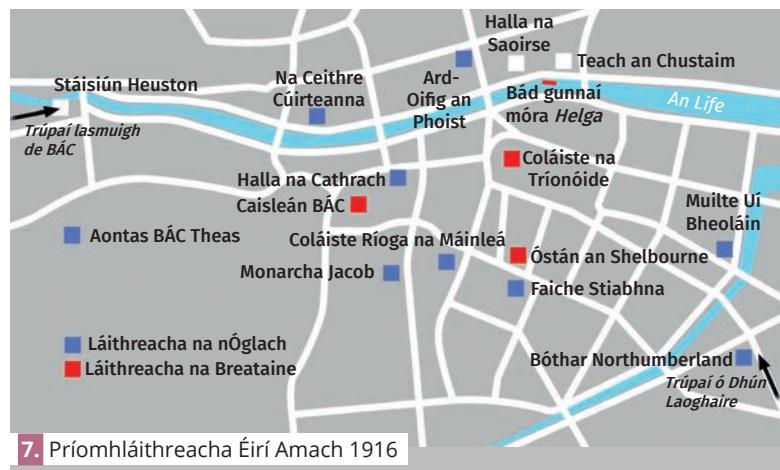
'Doiciméad an Chaisleáin' dó. Ba chosúil ón doiciméad seo go raibh sé ar intinn ag Rialtas na Breataine ceannairí náisiúnaithe na hÉireann a ghabhbail. Níor éirigh le staraithe a dhearbhú riaghachas ar doiciméad fírinneach a bhí intí nó doiciméad bréige. Faoi Dé Sathairn, an 22 Aibreán bhí Mac Néill cinnte de gur doiciméad bréige a bhí inti. Tharraing sé siar a thacaíocht don éirí amach agus d'fhoilsigh sé an fógra seo:

Bualadh bob iomlán ar na hÓglaigh. Tá na horduithe ar fad le dul i gcomhrac curtha ar ceal dá réir, agus ar ór ná ar airgead ní dhéanfar gníomh ar bith.

Shocraigh na hÓglaigh bualadh ar aghaidh mar sin féin.

Ba é an rún a bhí acu Baile Átha Cliath a ghabhbail le síl is go n-éireodh an chuid eile den tír amach ansin. D'éirigh leis an gcéad chuid den phlean ach theip ar an dara cuid. **Luan Cásca, an 24 Aibreán 1916**, ghlac na reibiliúnaigh seilbh ar fhoirgnimh agus ar cheantair éagsúla ar fud Bhaile Átha Cliath:

- **Ard-Oifig an Phoist (GPO)** ar Shráid Sackville (ar a dtugtar Sráid Uí Chonaill anois)
- **Faiche Stiabhna**
- **Muilte Uí Bheoláin** sa Rinn
- **Monarcha Mhuintir Jacob** sa lárchathair theas.
- **Aontas Bhaile Átha Cliath Theas** (ar a dtugtar ospidéal Naomh Séamas anois)
- **Ceantar na Margáí** taobh thiar de na Ceithre Cúirteanna.

Léigh Pádraig Mac Piarais **Forógra Phoblacht na hÉireann** agus thosaigh an troid ar fud Bhaile Átha Cliath. Thart ar 1,250 duine ar a mhéad, idir fhir agus mhná, a bhí d'óglaigh ann. Ní mórán a chuir fórsaí na Breataine ina n-aighaidh an chéad lá. Lá saoire bainc ab ea Luan Cásca agus bhí go leor de na saighdiúirí ag na rásaí capall i dTigh na Sióig i gCo. na Mí.

Ba é an **Ginearál Sir John Maxwell** a bhí i gceannas ar fhórsaí na Breataine a bhí ag troid i mBaile Átha Cliath. Chuir sé eagair ar a chuid fear gan mórán moille; faoi dheireadh Sheachtaí na Cásca bhí **16,000** saighdiúir ag an mBreatain i mBaile Átha Cliath. Sheol árthach darbh ainm an **Helga** gunnáí suas an Life agus d'ionsaigh fórsaí na Breataine Ard-Oifig an Phoist ón long le sliogán. In Ardoifig an Phoist a bhí a gceanncheathrú ag an bPiarsach agus ag na ceannairí eile.

Meaisín ama

Foghlaimeoidh tú faoi stair na mban in Éirinn san fhichiú haois i gCaibidil 9. Gheobhaidh tú eolas faoi mhná mar an Chuntaois Markievicz a bhí i gceannas ar na reibiliúnaigh i bhFaiche Stiabhna i rith sheachtaí na Cásca.

Tubaiste ón taobh míleata de a bhí in Éirí Amach na Cásca: bhí sé **thart faoi cheann sé lá**. Faoi dheireadh na seachtaíne bhí 64 de na reibiliúnaigh marbh agus an chuid eile gafa. 167 fear a chaill fórsaí na Breataine agus gortaíodh os cionn 300 fear eile. I gCath Dhroichead Shráid an Mhóta a maraíodh an chuid ba mhó de shaighdiúirí na Breataine. Saighdiúirí gan taithí as reisimint de chuid na Breataine, na Sherwood Foresters, a throid grúpa bheag de na hólgaigh ansin.

‘Ár saol caite agus sinn tugtha traochta i lear mór folá’

9. Toradh na buamála ar Shráid Sackville, Baile Átha Cliath, tar éis Éirí Amach 1916

Bhain an t-éirí amach geit as cuid mhór daoine. Cáineadh na reibiliúnaigh ar dtús faoin scrios a bhí déanta ar fhoirgnimh agus faoin méid daoine a maraíodh. Ach d'athraigh meon an phobail nuair a chuir rialtas na Breataine **chun báis na ceannairí agus cuid de na reibiliúnaigh eile**. Cháin an Feisire Rialtais Dúchais, John Dillon, na reibiliúnaigh ach d'iarr sé ar rialtas na Breataine gan aon phrósúnach a chur chun báis. Thuig sé go mbeadh tionchar mór ag a mbás ar mheon an phobail. Ar seisean leis an bPríomh-Aire Asquith:

It is the first rebellion that ever took place in Ireland where you had the majority on your side. It is the fruit of our life work. We have risked our lives a hundred times to bring about this result. We are held up as traitors by those men who made this rebellion ... and now you are washing out our whole life-work in a sea of blood.

Lámhachadh na fir ar fad a shínigh Forógra na Poblachta. Ar dhuine acu bhí Séamas Ó Conghaile a bhí gonta go dona. Lámhachadh cúig reibiliúnach déag idir an 3 Bealtaine agus an 12 Bealtaine. Cuireadh Ruairí Mac Easmainn chun báis mar gheall ar an iarracht a rinne sé airm a thabhairt isteach ar an Aud.

Anseo is ansiúd

Tá Príosún Chill Mhaighneann ar cheann de na láithreacha staire is tábhactaí sa tír. Má théann tú ansin, tabharfar chuig na cillíní tú ar coinníodh na reibiliúnaigh iontu sular cuireadh chun báis iad, agus chuig Clós na mBristeoirí Cloch ina ndearnadh iad a lámhach.

Féach seo!

Ba iad Thomas Kent agus Ruairí Mac Easmainn an t-aon bheirt a cuireadh chun báis taobh amuigh de Bhaile Átha Cliath tar éis an éirí amach. Crochadh Mac Easmainn ar an 3 Lúnasa 1916 mar go ndearna sé iarracht airm a smugleáil go hÉirinn roimh an éirí amach. Cuireadh Kent chun báis i nDún Coinneála Chorcaí ar an 9 Bealtaine 1916 mar gheall ar an ról a bhí aige i dtroid ghunnaí le fir as an RIC. Maraíodh a dheartháir sa troid agus Cigire den RIC.

Bhí an ceart ag John Dillon. Thug lámhach na bhfear an pobal ar thaobh na reibiliúnach. Ba mhó ná sin a mhéadaigh an tacaíocht dóibh nuair a ghabh na pólíní a lán fear a bhí neamhchiontach agus chuir siad go campa géibhinn sa Bhreatain Bheag iad, **Frongoch**. Cuid mhaith de na fir a cuireadh go Frongoch rinneadh Poblachtánaigh díobh ann. Chuir gabháil na bhfear neamhchiontach olc ar an bpobal. Thosaigh siad ag tréigean Pháirtí an Rialtais Dúchais agus ag tabhairt a gcuid tacaíochta do na poblachtánaigh.

Bhí dul amú ar rialtas na Breataine nuair a chuir siad an milleán ar **Shinn Féin** as ucht an Éirí Amach. Páirtí polaitíocha ba ea Sinn Féin a bhunaigh **Art Ó Gríofa** in 1905. Sular tharla an t-eírí amach in 1916 níor éiligh Sinn Féin poblacht riamh agus ba bheag tacaíocht a bhí acu. Ach thugadh rialtas na Breataine '**Sinn Féiners**' ar na reibiliúnaigh agus lean an t-ainm sin dóibh. Chuaigh poblachtánaigh isteach i Sinn Féin: ba ghearr gurbh é páirtí poblachtánach na hÉireann é.

10. Clós na mBristeoirí Cloch i bPríosún Chill Mhaighneann, an áit ar lámhachadh ceannairí 1916

11. Art Ó Gríofa (1871–1922)

Súil siar agus machnamh

- Ainmnigh **cúig** áit a ghabh na reibiliúnaigh i rith Sheachtain na Cásca, 1916.
- Cén tionchar a bhí ag cur chun báis na reibiliúnach ar mheon an phobail?
- Cad a bhí in Frongoch agus céard a tharla do chuid mhaith de na hÉireannaigh a cuireadh ann?
- Cad a bhí i gceist ag John Dillon, dar leat, nuair a dúirt sé le Herbert Asquith: '*you are washing out our whole life-work in a sea of blood*'?
- Cén fáth ar tugadh 'Éirí Amach Shinn Féin' ar Éirí Amach 1916?
- Samhlaigh gur duine de lucht tacaíochta Pháirtí an Rialtais Dúchais tú ach go bhfuil sé i gceist agat anois taobhú le Sinn Féin tar éis Éirí Amach 1916. Tabhair trí chúis leis an gcinneadh atá déanta agat.

Féach leathanach 28 den Leabhar Fianaise.

Vóta ar son cogaidh

Ba é **Éamon de Valera** a bhí i gceannas ar na reibiliúnaigh i **Muilte Uí Bheoláin** in Éirí Amach 1916. Tugadh breith an bháis air ach níor cuireadh an bhreith i bhfeidhm. Mhéadaigh fearg an phobail nuair a lámhachadh Ó Cléirigh, Mac Piarais agus Mac Donncha ar an 3 Bealtaine. Shocraigh rialtas na Breataine éirí as an lámhach. Tháinig de Valera slán agus bhí sé réidh anois le dul i gceannas ar an gcéad chéim eile den choimhlint ar son na saoirse. Nuair a ligeadh saor as an bpríosún é in 1917 tháinig sé in áit Airt Uí Ghriofa mar uachtarán ar Shinn Féin.

12. Éamon de Valera in éide na nÓglach

Gheall Sinn Féin go gcuirfidís poblacht ar fáil d'Éirinn dá gcaithfeadh na daoine a véota ar a son sa chéad toghchán eile. Ach ní raibh baol ar bith go gceadódh rialtas na Breataine d'Éirinn an Impireacht a fhágáil. Dá n-éireodh le Sinn Féin sa toghchán agus dá gcuirfidís Parlaimint Éireannach ar bun (Dáil) mar a bhí geallta acu, dhúnfaí an Pharlaimint sin. Dá bhrí sin, má bhí poblacht ag teastáil ó mhuintir na hÉireann ba dhócha go mbeadh cogadh ann. Níor laghdaigh sé sin tacaíocht na náisiúnach do Shinn Féin, áfach. Nuair a bhí an toghchán ann ag deireadh an Chéad Chogadh Domhanda i mí na Nollag 1918 bhí toradh suntasach air.

Toradh olltoghchán 1918

SINN FÉIN	73
PÁIRTÍ AN RIALTAIS DÚCHAIS	6
PÁIRTÍ AONTAHTACH ULADH	26

Dhiúltaigh Sinn Féin a gcuid suíochán a thógáil in Westminster. Ina áit sin ghaírm siad Dáil i mBaile Átha Cliath. D'fhágair rialtas na Breataine go raibh an Dáil mídhleathach. D'fhreagair Sinn Féin agus a n-eite mhíleata Óglaigh na hÉireann (IRA) go gcosnóidís an phoblacht le lámh láidir. Bhí tamall caite ag cuid mhaith den IRA san IRB nó sna hÓglaigh Náisiúnta. Bhí cuid eile díobh, **Tom Barry** as larthar Chorcaí mar shampla, a throid in Arm na Breataine sa Chéad Chogadh Domhanda.

On April 12th, CAPTAIN D. D. SHEEHAN said in the English House of Commons:

"I know all the English arguments. They only take account of England's position. It is quite natural they should only take account of England's position, but they are all founded upon the English delusion that Ireland is a part of England."

If Ireland is not a part of England, why should Irish Members attend the English Parliament, especially when they are outnumbered there 6 to 1?

Vote for Sinn Fein

AND SHOW THE WORLD THAT IRELAND IS NOT A PART OF ENGLAND

DUILLEOG PHOBLOICHTA SNN FEINEACH, 1918

13. Póstaer toghchánaíochta de chuid Sinn Féin i 1918

14. Baill den Chéad Dáil, an 10 Aibreán 1919

Colúin reatha, spiairí agus na Dúchrónaigh

Cuireadh túis le Cogadh na Saoirse i mí Eanáir 1919 nuair a d'ionsaigh grúpa den IRA as Tiobraid Árann faoi cheannas **Dhónaill Uí Bhraoin** agus **Sheáin Uí Threasaigh** patról de chuid an RIC i Sulchóid Bheag i dTiobraid Árann. Mharaigh siad beirt Éireannach, an Constábla Séamas Mac Dónaill as Béal an Mhuirthead, Co. Mhaigh Eo, agus Pádraig Ó Conaill as Áth an Chóiste, Co. Chorcaí. Mhair an cogadh go dtí túis an tsamhraidh 1921, nuair a rinneadh sos cogaidh idir Óglaigne na hÉireann agus fórsaí na Breataine.

Throid cuid mhór de na fir a bhí i gceannas ar an IRA le linn Chogadh na Saoirse in Éirí Amach 1916. Bhí siad bródúil as an íobairt a rinneadh in 1916 ach bhí rud amháin a thuig siad faoin am seo agus ba é sin nach bhféadfadh arm Éireannach arm na Breataine a chloí trína n-ionsaí díreach mar a rinneadh in 1916. Bhí an iomarca fear in arm na Breataine agus neart arm acu. Cinneadh mar sin dul i mbun 'treallchogaíochta' nó luíocháin a dhéanamh.

15. Fógra ó sa pólíní sa tóir ar Dhónall Ó Braoin

16. Colún reatha (Uimhir 2), 3ú Briogáid Thiobraid Árann den IRA faoi cheannas Sheáin Uí Ógáin

Ina ngrúpaí beaga ar a dtugtaí '**colúin reatha**' a bhí an IRA eagraithe. Idir 40-80 fear a bhíodh iontu. Mhairidís faoin tuath agus iad ag brath ar an bpobal áitiúil lena mbeathú agus le dídean a thabhairt dóibh.

Chaith Éamon de Valera an chuid ba mhó de 1919 agus de 1920 i bpríosún Lincoln i Sasana nó i Meiriceá, áit a ndeachaigh sé ag bailiú airgid i gcomhair an chogaidh. Go hofigíúil ba é **Cathal Brugha** a bhí i gceannas ar an IRA i rith Chogadh na Saoirse. Ba é a bhí ina Aire Cosanta sa rialtas. Ó thaobh na n-aonad de chuid an IRA a bhí taobh amuigh de Bhaile Átha Cliath is astu féin a dhéanaidís ionsaí de ghnáth, gan fanacht le horduithe faoi leith. Mar sin féin bhí Ceanncheathrú i mBaile Átha Cliath agus ar dhuine de na daoine ba thábhachtaí ansin bhí **Micheál Ó Coileáin**.

Micheál Ó Coileáin

In aice le Cloich na Coillte in iarthal Chorcaí a rugadh Micheál Ó Coileáin sa bhliain 1891. Chuaigh sé ar imirce go Londain in 1909 agus chláraigh sé ansin leis an IRB. D'fhili sé ar Éirinn in 1916 le páirt a ghlacadh in Éirí Amach na Cásca. Gabhadh é agus cuireadh go príosún sa Bhreatain Bheag é. Ceannaire nádúrtha a bhí ann sa phríosún. Thraenáil sé agus d'eagraigh sé príosúnaigh óga Éireannacha i gcampa géibhinn Frongoch le go mbeidís réidh le haghaidh an chogaidh ar son saoirse arbh eol dó go maith a bhí ag teacht. Scaoileadh as an bpríosún é i mí na Nollag 1916 agus tháinig sé chun cinn i gceannaireacht Shinn Féin láithreach.

17. Cathal Brugha (1874-1922)

Toghadh an Coileánach ar son Shinn Féin i dtoghcheantar Chorcaí Theas in olltoghchán 1918. Ach an oiread leis na baill eile de Shinn Féin, dhiúltaigh sé glacadh lena shuiochán i bParlaimint Westminster. Rinneadh Aire Airgeadais de sa Chéad Dáil in 1919. Chuaigh sé ar a sheachaint láithreach ar fhaitíos go ngabhfadh fórsaí na Breataine é. I mBaile Átha Cliath a chaith sé an chuid ba mhó de Chogadh na Saoirse. D'eagraigh sé 'Scuad' ansin - buón feallmharfóirí le spiairí de chuid na Breataine a mharú.

Féach seo!

Bhí cuid mhaith den 'Scuad' an-óg. Ní raibh Charlie Dalton ach 17 mbliana d'aois nuair a chuaigh sé leo agus bhí sé ar dhuine de na ceannairí. Ghoill an méid a tharla go mór air. Sna 1940idí a bhásáigh sé tar éis é a bheith dearbhaite go raibh sé as a mheabhair. Throid Seán Lemass in Ard-Oifig an Phoist in 1916 agus é fós ina dhéagóir. Ba é a bhí ina Thaoiseach ar an tír sna 1960idí.

Ba í an phríomhaidhm a bhí ag an IRA in 1919 an RIC a scrios agus dlí Shasana a chur ó mhaith in Éirinn dá réir. D'éirigh go maith leis an IRA ón taobh sin de: sna príomhbhailte amháin a bhí an RIC faoin mbliaín 1920. Ba é freagra na Breataine air sin scata saighdiúirí a throid sa Chéad Chogadh Mór a chur go hÉirinn le cuidíu leis an RIC in aghaidh an IRA. Na 'Dúchrónaigh' a tugadh orthu mar go mbíodh brístí ar dhath caicí éadrom orthu agus léine dúghlas - éide a bhreathnódh dubh agus duine ag féachaint orthu tamall ó láthair.

18. Micheál Ó Coileáin in éide mhíleata

19. Dúchrónach ar dualgas i mBaile Átha Cliath agus gunna Lewis á iompar aige. Is cosúil gur taobh amuigh de Theach Tábhairne Hyne's a bhí sé ar choirnéal Phlás Gloucester agus Sráid an larnróid tar éis mharú Cheannaire Uí Riain, Feabhra 1921

20. Is íomhá é seo de Dhúchrónaigh agus Saighdiúiri Cúntacha ag déanamh grinn taobh amuigh den London and North Western Hotel, an Port Thuaidh, Baile Átha Cliath, agus iad ag féachaint ar an damáiste a rinne ionsaí ón IRA ar a n-ionad.

21. Baill den IRA ar Shráid Grafton, Baile Átha Cliath, 1922

1920 – An bhliain ab fhuiltí

Fuair na Dúchrónaigh agus an RIC tacáiocht ó scata oifigeach ar tugadh na **Saighdiúirí Cúntacha** orthu. Thosaigh siadsan feachtas i rith 1920 leis an lámh in uachtair a fháil ar an IRA.

- Mharaigh an RIC Ardmhéara Chorcaí **Tomás Mac Curtáin**, ar an 20 Márta 1920.
- Fuair an duine a tháinig i gcomharbacht air, **Toirdhealbhach Mac Suibhne**, bás de bharr stailc ocras i Sasana roinnt míonna ina dhiaidh sin.
- Dhóigh na Dúchrónaigh lár Chathair Chorcaí go talamh freisin.

Ach choinnigh an IRA orthu lena bhfeachtas treallchogaíochta:

- Ar cheannairí an IRA bhí **Liam Ó Maoilíosa, Dónall Ó Braoin, Seán Mac Eoin** agus **Tomás de Barra**.
- I mí na Samhna 1920, mharaigh colún reatha Thomáis de Barra 17 mball de na Saighdiúirí Cúntacha i luiochán i gCill Mhichíl, Co. Chorcaí.
- Thar dhuine ar bith eile ar fud na hImpireachta bhí fórsaí na Breataine sa tóir ar Micheál Ó Coileáin. Thairg siad cúiteamh £10,000 don té a ghabhfadh é.

Dé Domhnaigh, an 21 Samhain 1920 ba ghéire a bhí an foréigean:

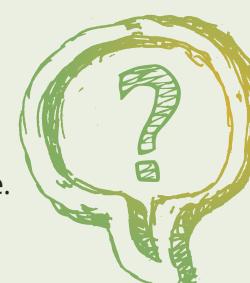

22. Póstaer de na hoifighí as Arm na Breataine a maraíodh ar Dhomhnach na Fola

- An mhaidin sin d'ordaigh an Coileánach don Scuad 12 spaire de chuid na Breataine agus beirt de na Saighdiúirí Cúntacha a mharú ag seoltaí éagsúla ar fud Bhaile Átha Cliath.
- An lá céanna bhí cluiche peile idir Tiobraid Árann agus Baile Átha Cliath i bpáirc an Chrócaigh. Chuaigh na Dúchrónaigh isteach i bpáirc an Chrócaigh agus scaoil siad piléir leis an slua. Mharaigh siad 14 shibhialtach. Ar dhuine díobh bhí **Micheál Ó hÓgáin** a bhí ag imirt do Thiobraid Árann. Is i gcuimhne air atá Seastán Uí Ógáin i bpáirc an Chrócaigh ainmnithe.
- Níos déanaí an tráthnóna sin ghabh fórsaí na Breataine beirt de cheannairí Óglaigh Éireann Bhaile Átha Cliath **Dick Mc Kee** agus **Peadar Clancy**. Tugadh go Caisleán Bhaile Átha Cliath iad agus maraíodh an bheirt acu ar chuma nár míníodh i gceart riamh.
- Faoin am a bhí 'Domhnach na Fola' thart bhí os cionn 30 duine marbh.

Súil siar agus machnamh

- Cén toradh a bhí ar olltoighchán 1918?
- Cén áit agus cén t-am a ndearnadh an chéad ghníomh foréigin i gCogadh na Saoirse?
- Ainmnigh **ceathrar** de cheannairí an IRA le cinn Chogadh na Saoirse.
- Mínigh na téarmaí 'treallchogaíocht' agus 'colún reatha'?
- Cérbh iad na Dúchrónaigh agus na Saighdiúirí Cúntacha?
- Scríobh alt faoi na príomheachtráí a tharla ar Dhomhnach na Fola, an 21 Samhain 1920.
- Tarraing meabhairmhana ag tabhairt an oiread fíric faoi Chogadh na Saoirse agus is féidir leat a thabhairt chun cuimhne taobh istigh de 60 soicind. Cuir do mheabhairmhana féin i gcomparáid le meabhairmhana do pháirtí.

Ag scrúdú na fianaise

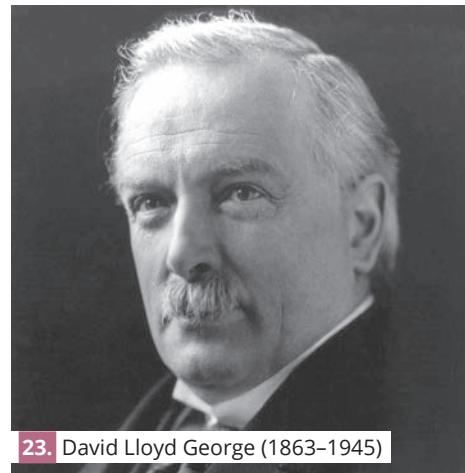

Féach leathanach 29 den Leabhar Fianaise.

Tráth le haghaidh comhráite

D'éirigh go han-mhaith leis an IRA i rith Chogadh na Saoirse. Idir 1919 agus 1921 ní raibh riámh níos mó ná 2,000 óglach gníomhach ag troid uair ar bith in aghaidh na mílte ball den RIC, de na Dúchrónaigh, de na Saighdiúirí Cúntacha agus de ghnáthshaighdiúirí na Breataine. Shaothraigh na hÓglaigh an saol go crua agus ba amhlaidh an cás ag an bpobal sibhialtach a bhí ag tacú leo. Thuig na ceannairí, ar nós Micheál Ó Coileáin agus Éamon de Valera, de réir a chéile nach bhféadfadh Óglaigh na hÉireann bua iomlán a fháil ar arm na Breataine. Ní raibh ach bealach amháin ann le deireadh a chur leis an gcogadh agus ba é sin go ndéanfaí idirbheartaíocht faoi shocrú leis an mBreatain.

Ba é **David Lloyd George** a bhí ina Phríomh-Aire ar an mBreatain. Bhí seisean freisin ag iarraidh deireadh a chur leis an gcogadh. Cogadh costasach a bhí ann agus ní raibh muintir na Breataine sásta tacú leis. Ar an 11 lúil 1921 fógraíodh sos cogaidh. Gealladh go gcoinneofaí trúpaí na Breataine sna bearicí agus go n-éireodh Óglaigh na hÉireann as a bheith ag ionsaí fhórsaí na Breataine.

23. David Lloyd George (1863–1945)

Ní i gcónaí a gheobhaidh tú an rud atá uait

I mí Dheireadh Fómhair 1921, chuaigh toscaireacht Éireannach (grúpa ionadaithe) go Londain le conradh a shocrú leis an mBreatain. Le poblacht a bhaint amach a troideadh Cogadh na Saoirse ach thuig an chuid ba mhó den toscaireacht nach nglacfadh rialtas na Breataine le poblacht go deo.

Ar na daoine a bhí ar thoscaireacht na hÉireann bhí Micheál Ó Coileáin, Art Ó Gríofa agus dlíodóir darbh ainm Seoirse Gabhánach Ó Dubhthaigh. Ní raibh Éamon de Valera in éineacht leo. Pointe tábhachtach é sin mar gurbh eisean Uachtaráin Shinn Féin agus Phoblacht na hÉireann. Ach thug de Valera lánchumhacht don toscaireacht conradh a shíniú leis an mBreatain.

Ar an dream a bhí ar fhoireann na Breataine bhí David Lloyd George, Winston Churchill agus Austen Chamberlain.

Ar dhá phríomhhéileamh a bhí cás na hÉireann bunaithe:

- Poblacht iomlán neamhspleách Éireannach.
- Deireadh le críochdheighilt na hÉireann a raibh dlí déanta de ag an Acht Um Rialú na hÉireann 1920.

24. Micheál Ó Coileáin i Londain in éineacht le hionadaithe Shinn Féin, Seoirse Gabhánach Ó Dubhthaigh, Art Ó Gríofa agus Roibeárd Bartún tar éis dóibh an Conradh Ángla-Eireannach a shíniú

Féach seo!

Rinneadh dlí den **Acht um Rialú na hÉireann 1920** le linn do Chogadh na Saoirse a bheith faoi lánseol in Éirinn. Scar an tAcht seo sé chontae ón gcuid eile d'Éirinn. Ba iad sin Fear Manach, Ard Mhacha, Tír Eoghain, Doire, Aontroim agus an Dún. Protastúnaigh ba ea tromlach an daonra sna sé chontae. Bunaíodh parlaimint in Stormont, díreach taobh amuigh de Bhéal Feirste. Tugadh cumhacht do na hAontachtaithe socrutithe áitiúla a dhéanamh agus fanacht i gcónaí ina gcuid den Bhléatain. Chuir Náisiúnaigh agus Poblachtánaigh na hÉireann in aghaidh an Acharta **um** Rialú na hÉireann 1920 ó ba rud é go ndearna sé **críochdheighilt** ar Éirinn sa mhéid is gur scoilt sé an tís in dhá stát.

Ní raibh ríaltas na Breataine sásta glacadh le ceachtar den dá éileamh. Thairg siad neamhspleáchas teoranta don 26 contae. Ní raibh toscaireacht na hÉireann, faoi cheannas Uí Choileáin agus Uí Ghríofa, ag iarráidh breathnú ar an rogha seo ar chor ar bith, ós rud é go raibh siad ag troid ar son poblachta.

Gheall ríaltas na Breataine go gcuirfidís **Coimisiún na Teorann** ar bun a chaithfeadh síul ar an gcríochdheighilt san am a bhí le teacht. Thuig toscaireacht na hÉireann as sin go dtóigfaí Fear Manach agus Tír Eoghain as na sé chontae ós rud é go raibh móramh ag na Caitlicigh sa dá chontae.

Thoiligh toscaireacht na hÉireann an Conradh Angla-Éireannach a shíniú. Bhí an-bhrú curtha ag Lloyd George orthu. Bhagair sé go mbeadh 'cogadh uafásach ann láithreach' mura síneoidís é. Ba é an Coileánach a bhí i gceannas ar Chóras Faisnéise an IRA agus bhí a fhios aigeanach nach mbeidís in ann an fód a sheasamh ina leithéid de chogadh. Shínigh an Coileánach agus an chuid eile den toscaireacht an conradh agus fios acu nach gcaillódh sé dada ach amháin dá nglacfadh an Dáil leis na téarmaí.

Meaisín ama

Foghlaimeoidh tú tuilleadh faoi stair Thuaisceart Éireann i gCaibidil 11.

An Conradh Angla-Éireannach

Ar an 6 Nollaig 1921 síníodh an conradh Angla-Éireannach. Sonraíodh ann:

- Saorstát Éireann a thabharfaí ar Éirinn.
- Bheadh a n-arm féin, a mbratach féin agus a n-airgeadra féin ag an Saorstát.
- D'fhanfadh an Stát ina chuid d'Impireacht na Breataine agus bheadh ar na Teachtaí Dála ar fad (baill na Dála) mionn dílseachta a thabhairt do rí na Breataine.
- D'fhanfadh na sé chontae a bhí críochdheighilte mar sin go dtiocfadh tuarascáil ó Choimisiún na Teorann (coimisiún a gheall Lloyd George).
- Bheadh Seanascal ag ríaltas na Breataine in Éirinn. Bheadh seisean ina ionadaí ag an rí in Éirinn. Go teoiriciúil bheadh sé de chumhacht aige rialú in aghaidh socrú ar bith a dhéanfadh an Dáil. Bheadh an Seanascal ina chóinéar i bhfoirgneamh ar a dtugaimid Áras an Uachtaráin i bPairc an Phointe sa lá atá inniu ann.
- Choinneodh an Bhléatain greim ar thrí 'chalafort Conartha' in Éirinn le bheith ar fáil ag an gCabhlach Ríoga. Ba iad sin na calafoirt i gCuan Bhaile an Chaisleáin agus sa Chóbh i gCo. Chorcaí agus Loch Súilí i gCo. Dhún na nGall.

Dearcadh agus oibiachtúlacht

Ag smaoineamh go stáriúil

Tá radharc sa scannán *The Wind That Shakes the Barley* den phlé faoin gConradh. Féach ar an radharc sin. Téigí in bhur ngrúpaí ceathair agus tugaigí cúiseanna a mbeadh sibh ar son/in aghaidh an Chonartha Angla-Éireannaigh.

Céim ar aghaidh?

Tharraing an conradh scoilt mhór i measc na náisiúnaithe. Ba chúis mhór áthais d'fhormhór an phobail go raibh deireadh ag teacht le sé bliana de chogaíocht. Bhí siad ar aon intinn leis an gCoileánach go raibh an conradh lochtach ach gur socrú eatramhach a bhí ann ar an mbealach chun na Poblachta.

Níor thaitin an conradh leis an gCoileánach: ní raibh seisean sásta glacadh le rud ar bith ní ba lú ná poblacht neamhspleách na hÉireann. Ach ón eolas a bhí aige mar dhuine de cheannairí an IRA bhí a fhios aige gur beag armlón a bhí acu le cogadh a throid in aghaidh Impireacht na Breataine. Ba é an argóint a bhí aige ná gur chéim chun cinn a bhí sa chonradh ar an mbealach go dtí an sprioc, saoirse iomlán. Dúirt sé freisin nach raibh sa mhionn dílseachta ach focail agus nár ghá iad a chreidiúint. Chreid sé féin go dtiocfadh deireadh leis an gCríochdheighilt nuair a d'fhoilseodh Coimisiún na Teorann a thuarascáil. Bhí an Coileánach cinnte gurbh é an socrú ab fhéarr é a d'fhéadfaí a bhaint amach ag an am sin agus go mbeadh rialtas nua an tSaorstáit in ann é a bhaint as a chéile de réir a chéile.

Feall?

Feall a bhí sa Chonradh Angla-Éireannach a dúirt Éireannaigh eile, go háirithe daoine as Óglaigh na hÉireann a throid cogadh ar son Poblachta. Dúirt siadsan gur ghníomh fill a bhí ann ar reibiliúnaigh 1916 agus ar na poblachtánaigh ar fad a d'fhuilaing ó 1919 ar aghaidh.

Bhí Óglaigh na hÉireann go mór in aghaidh an chonartha. Shocraigh fir ar nós **Liam Ó Maoilfosa**, **Earnán Ó Máille** agus **Ruairí Ó Conchúir** troid ina aghaidh. Ar na daoine ba ghéire a cháin an conradh bhí **Caitlín Uí Chléirigh**, Bean Thomáis Uí Chléirigh, agus **Mairéad Mhic Phiarais**, máthair Phádraig agus Liam Mhic Phiarais.

Rinne an dá thaobh díospóireacht faoin gconradh sa Dáil i mí na Nollag 1921. Cuireadh ar vóta é nuair a tháinig na Teachtaí Dála ar ais i mí Eanáir 1922 tar éis shos na Nollag. **Vótáil 64 ar a shon agus 57 ina aghaidh.** Bhí glacadh leis an argóint a bhí ag an dream a bhí ar son an Chonartha ach ní raibh de dhifríocht ann ach 7 vóta. Níor ghlac an dream a bhí in aghaidh an chonartha leis an toradh agus shiúil siad amach as an Dáil faoi cheannas de Valera.

Ag smaoineamh
go stáiriúil

Cúiseanna agus cad a thit amach

Cor mór cinniúnach i stair na hÉireann a bhí sa toradh ar vóta an chonartha i mí Eanáir 1922. Dúshlán dúinn a shamhlú cén leagan eile a thiocfadh ar chúrsaí murach gur glacadh leis an gconradh. In bhur ngrúpaí, déanaigí plé ar a bhféadfaí tarlú:

- (a) Dá mba roimh Nollaig 1921 a chuirfí ar vóta é
- (b) Dá bhféadfaí a chur ina luí ar Micheál Ó Coileáin a intinn a athrú
- (c) Dá mba rud é gur ghlac de Valera le vóta daonlathach na Dála.

Ag scrúdú na fianaise

Féach leathanach 30 den Leabhar Fianaise.

Súil siar agus machnamh

1. Ainmnigh **beirt** a bhí ar an toscaireacht a chuaigh go Londain.
2. Cad iad an **dá** phríomhhéileamh a bhí ag toscaireacht na hÉireann?
3. Cad a bhí san Acht um Rialú na hÉireann 1920?
4. Cad a bhí sa mhionn dílseachta?
5. Cad a bhí i gceist ag Micheál Ó Coileáin nuair a dúirt sé gur chéim i dtreo na Poblachta a bhí sa Chonradh?
6. Cén toradh a bhí ar an vóta Dála ar an gConradh Angla-Éireannach ar an 7 Eanáir 1922?

An Cogadh Cathartha

Nuir a bhí an díospóireacht faoin gconradh agus toghchán 1922 thart cheap an dream a bhí ar son an chonartha go gcaithfí glacadh leis na téarmaí ós rud é go raibh an Dáil tar éis glacadh leo agus go raibh na daoine tar éis vótáil ar a son. Chuaigh an Coileánach agus an Gríofach i mbun rialtas an tSaorstáit nua a chur le chéile, iad féin agus daoine cáiliúla eile as Sinn Féin agus as Óglaigh na hÉireann, ar nós Risteárd Ó Maolchatha, L. T. Mac Cosgair agus Caoimhín Ó Uiginn.

Ach bhí daoine mar de Valera, Liam Ó Loingsigh agus Cathal Brugha in aghaidh an Chonartha agus dhiúltaigh siad glacadh leis na téarmaí. Bhí siad meáite ar chur in aghaidh an chonartha. An chuid d'Óglaigh a bhí in aghaidh an chonartha, na '**Neamhrialtaigh**' mar a tugadh orthu, ghabh buón acu faoi cheannas Ruairí Uí Chonchúir, na **Ceithre Cúirteanna** i mBaile Átha Cliath.

Ar an 28 Meitheamh 1922 a thosaigh an cogadh cathartha nuair a d'ordaigh an Coileánach d'Arm an tSaorstáit na Neamhrialtaigh sna Ceithre Cúirteanna a ionsaí. As sin a tháinig '**Cath Bhaile Átha Cliath**'. Troideadh cath géar sa chathair ar feadh cúpla lá. Ar dhuine de na céad daoine a maraíodh bhí Cathal Brugha, a maraíodh i dtroid ghunnaí ar Shráid Uí Chonaill.

Níos mó bunús sa naimhdeas/ná mar atá sa ghrá

Bhí roinnt tacaíochta ar fud na tíre ag na Neamhrialtaigh, i mBaile Átha Cliath agus i gCúige Mumhan go háirithe. Ach bhí tromlach an phobail turseach den chogaíocht agus thacaigh siad leis an gCoileánach agus leis an rialtas sealadach. Níor thóg sé i bhfad ar Arm an tSaorstáit na Neamhrialtaigh a chloí. Chríochnaigh an Cogadh Cathartha i mí na Bealtaine 1923, ach faoin am sin bhí Micheál Ó Coileáin agus Art Ó Gríofa marbh. Bhásaigní an Gríofach ar an 12 Lúnasa 1922 nuair a bhual stróic é de bharr a bheith ag obair róchrua. Deich lá dar gcionn, ar an 22 Lúnasa 1922, mharaigh fir a bhí in aghaidh an Chonartha an Coileánach i mBéal na mBláth iniarthar Chorcaí.

Rinneadh gníomhartha brúidiúla le linn an Chogadh Chathartha. Ar an 7 Deireadh Fómhair 1922 gabhadh triúr déagóirí mar go raibh siad ag crochadh póstaer in aghaidh an chonartha i nDroim Conrach i mBaile Átha Cliath. Ba iad sin Ed Hughes (17), Brendan Holohan (17) agus Joe Rogers (16). Dúnmharaíodh an triúr: fuarhas a gcoirp i gcairéal an mhaidin dar gcionn. Bhí lámh sa dúnmarú seo ag iarbhaill den Scuad, Charlie Dalton ina measc. Níor cúsídodh aon duine riaghfaoi.

Lean an bhrúidiúlacht ar aghaidh ag túis 1923. Nuair a maraíodh Liam Ó Loingsigh, ceannaire na Neamhrialtach, chuir de Valera ina luí ar Phroinsias Mac Aogáin (ceannaire nua an IRA) gur cheart deireadh a chur leis an gcogadh.

25. Na Ceithre Cúirteanna trí thine: ar an 28 Meitheamh 1922 d'iionsaigh Arm an tSaorstáit na Neamhrialtaigh sna Ceithre Cúirteanna.

26. Sochraid Mhichil Uí Choileáin

Tháinig síochán sa tír anois ar feadh tréimhse. Bhunaigh an dream a bhí ar son an chonartha páirtí nua, **Cumann na nGaedheal**. L.T. Mac Cosgair a bhí i gceannas orthu. Ba iadsan a chuir le chéile an céad rialtas neamhspleách de chuid Shaorstát na hÉireann.

Laoch gan iomrá

Linda Kearns

I Sligeach a rugadh Linda Kearns sa bhliain 1888. 27 bliana d'aois a bhí sí nuair a tharla Éirí Amach na Cásca. Poblachtánach dílis a bhí inti agus banaltra cáilithe. D'eagraigh sí ospidéal machaire i Sráid Sheoirse Mhór Thuaidh i mBaile Átha Cliath le cóir leighis a chur ar dhaoine a gortaíodh i rith Sheachtain na Cásca. Dhún fórsaí na Breataine an t-ospidéal cé gur thug Kearns agus banaltraí eile aire do throdaithe as an dá thaobh a gortaíodh.

Bhí ról lárnach ag Linda Kearns i gCogadh na Saoirse. Chuidigh sí go dlúth le Micheál Ó Coileáin. Bhí a teach in 29 Plás Ghairdinéir ar cheann de na tithe sábháilte a bhí aige i rith na tréimhse sin. Nuair a fuair sí airgead uachta ó fhear a raibh sí ag obair dó roimhe sin, Maurice O'Connor Morris, cheannaigh sí gluaisteán agus bhí sí ina teachtaire ag an IRA i rith Chogadh na Saoirse. Blianta ina dhiaidh sin rinne sí cur síos ar an gcaoi ar iompair sí teachtaireachtaí, airm agus 'uibheacha' – pléascáin bhaile – ar fud na hÉireann. Chaith sí an chuid ba mhó de 1920 i gCiarraí. Ina contae féin, Sligeach, a gabhadh í tar éis di lámh a bheith aici i luíochán Chliafuine agus luíochán na nGráinsí inar maraíodh ceathrar pólíní.

Cuireadh 10 mbliana príosúnachta ar Kearns. Seoladh chuig príosún ardslándála in Walton, Learpholl, í. Ach oiread le mná poblachtánacha eile chuaigh sí ar stailc ocrais. Aistríodh chuig príosún Mhuinseo í. I mí Dheireadh Fómhair 1921 d'éalaigh sí féin agus triúr ban eile as an bpríosún. Ba iad sin Mae Burke, Eileen Keogh agus Eithne Coyle. Ba iontach an gníomh bolscaireachta é sin do na poblachtánaigh: tuairiscíodh ar an gcéad leathanach den *New York Times* é fiú ar an 31 Deireadh Fómhair 1921.

Bhí Kearns in aghaidh an Chonartha Angla-Éireannaigh. Bhí sí in éineacht le Cathal Brugha nuair a maraíodh é le linn Chath Bhaile Átha Cliath in 1922. Bhí sí ar dhuine de bhunaitheoirí Fhianna Fáil ina dhiaidh sin, an páirtí a bhunaigh Éamon de Valera in 1926, páirtí a bhí in aghaidh an Chonartha. Bhí sí ina Seanadóir ina dhiaidh sin arís agus lean sí dá cuid obair bhanaltrachta. In 1951 a fuair sí bás. I Reilig Ghlas Naón atá sí curtha. In agallamh a thug a nia, Michael Clarke, don *Sligo Champion* in 2016 dúirt sé an méid seo:

[The] streets and the train stations are all called after men: Connolly, Cathal Brugha, Séan Mac Diarmada – if a man did what Linda did, Sligo County Hospital would be called after him.

Ní raibh i Linda Kearns ach duine amháin den dream a rinne a gcion blianta na réabhlóide in Éirinn.

27. Linda Kearns

Torthaí foghlama

Ag cuimhneamh

- (a) Ainmnigh an seachtar a shínigh an Forógra Éirí Amach 1916.
- (b) Cé mhéad suíochán a bhain Sinn Féin i dtoghchán 1918?
- (c) Luaigh trí théarma den Chonradh Angla-Éireannach.

Ag tuiscint

- (a) Mínigh an tionchar a bhí ag cur chun báis an 16 phríosúnach tar éis Éirí Amach 1916 ar mheon phobal na hÉireann.
- (b) Cén fáth ar chuir rialtas na Breataine na Dúchrónaigh agus na Saighdiúirí Cúntacha go hÉirinn le linn Chogadh na Saoirse?
- (c) Cén fáth ar shínigh toscaireacht na hÉireann an Conradh Angla-Éireannach má cheap siad go raibh sé lochtach?

Ag déanamh anailíse

- (a) Cén fáth, dar leat, ar thréig vótálaithe na hÉireann Páirtí an Rialtais Dúchais in 1918?
- (b) Cén fáth, dar leat, a raibh aontachtaithe Uladh sásta le téarmaí an Acht um Rialú na hÉireann 1920?
- (c) Pléigh an chúis a gceaptar gurbh é Éirí Amach 1916 an cor is tábhachtaí i stair na hÉireann san fhichiú haois.

Ag cruthú

- (a) Samhlaigh go bhfuil tú i gcolún reatha d'Óglaigh na hÉireann in 1921. Tá na téarmaí atá sa Chonradh Angla-Éireannach díreach léite agat. Scríobh litir chuig Art Ó Gríofa ag tabhairt do thuairime faoin gconradh. Mínigh go soiléir dó cé acu an gceapann tú nó nach gceapann tú go ndearna sé an rud ceart nuair a shínigh sé an conradh. Tabhair cúiseanna le do thuairim.

Fíric nó tuairim?

Inis cé acu thíos ná tuairim gach aon cheann de na ráitis seo a leanas.

- (a) 'Bhí Eoin Mac Néill in aghaidh Éirí Amach 1916.'
- (b) 'Bhí marú cheannairí 1916 éagórach.'
- (c) 'Bhuaign Sinn Féin tromlach na suíochán in Éirinn i dtoghchán 1918.'
- (d) 'Ba é Éamon de Valera a tháinig ina cheannaire ar Shinn Féin in áit Airt Uí Ghriofa.'
- (e) 'Baill den IRA a bhí sna Dúchrónaigh.'
- (f) 'Laoch ab ea Micheál Ó Coileáin.'
- (g) 'De réir an Chonartha Angla-Éireannaigh bhí sé de dhualgas ar bhaill na Dála mionn dílseachta a thabhairt do rí na Breataine.'
- (h) 'Ba é diúltú de Valera dul go Londain i gcomhair na hidirbheartaíochta faoin gConradh an chúis a bhí leis an gCogadh Cathartha.'

CAIBIDIL

08

An Éigeandáil: Éire le linn an Dara Cogadh Domhanda

Cas leis an bhfoireann

Seán Lemass

Éamon de Valera

Eochairfhocail

An tAcht Cumhachtaí Práinne • Neodrach • Ciondáil • Cinsireacht
Fórsa Cosanta Áitiúil • Curaíocht • Fear fannléis • Aerbhuaamáil na Trá Thuaidh

An Mórphictiúr

Ba é an Dara Cogadh Domhanda an eachtra ba thábhachtaí a tharla i stair an fhichiú haois. Shocraigh rialtas na hÉireann fanacht **neodrach** sa choimhlint seo. Is é atá i gceist leis sin nár thaobhaigh Éire le taobh amháin seachas taobh eile. Cinneadh tábhachtach a bhí ann: d'éalaíomar ó uafás an chogaidh dá bharr. Ach cinneadh conspóideach a bhí ann freisin agus is ea go fóill. Ón eolas atá againn anois ar an rialtas coiriúil Naitsíoch, is deacair a thuiscint cén fáth nach ndeachaigh an tir seo againn isteach sa chogadh. Tá sé tábhachtach go mbeadh tuiscint ar na cúiseanna a bhí leis an neodracht ag dalta ar bith a bheadh ag déanamh staidéir air. Is ceart freisin eolas a fháil ar shaol na ndaoine sa tir seo ag an am. Ach oiread le go leor caibidlí eile sa leabhar seo, nuair a fhaigheann tú an t-eolas faoi shaol mhuintir na hÉireann le linn na hÉigeandála tabharfaidh sé tuiscint duit ar an tsaoirse agus ar na pribhléidí atá againn in Éirinn an lae inniu.

Tús an chogaidh

Nuar a d'éirigh le hÉirinn a saoirse a bhaint amach in 1922 tháinig dhá pháirtí i gcumhacht. Ba é Cumann na nGaedhael a bhí 'ar thaobh an Chonartha', a bhí i gcumhacht ó 1922 go dtí 1932. Bhí Fianna Fáil in aghaidh an Chonartha. Ba iadsan a bhí i gcumhacht sna 1930idí. Ba é Éamon de Valera a bhí i gceannas ar Fianna Fáil. Ba é Fianna Fáil a bhí i gcumhacht nuair a thosaigh an Dara Cogadh Domhanda an chéad tseachtain de mhí Mheán Fómhair 1939. Rinne Gearmáin na Naitsíoch ionradh ar an bPolainn ar an gcéad lá den mhí sin. Dhá lá dar gcionn d'fhógair an Bhreatain agus an Fhrainc cogadh ar an nGearmáin. Cuireadh brú láithreach ar rialtas na hÉireann faoi cheannas **Éamon de Valera** dul sa chogadh ar thaobh na Breataine.

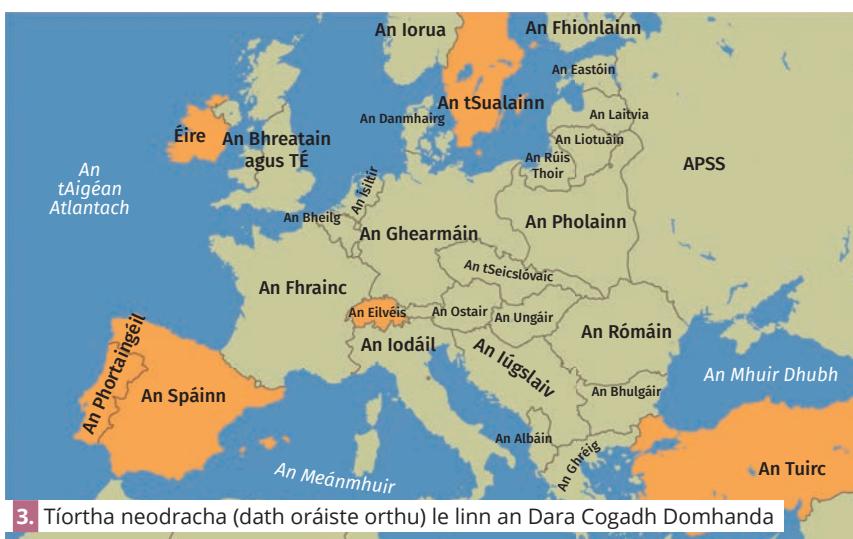

1. Éamon de Valera (1882–1975)

2. Fianaise ar an gciondáil sa Bhreatain: siopadóir ag coinneáil cuntais ar na cúpín sheachtainiúla a cheadódh tae, siúcra, sail chócaireachta agus bagún a dhíol le lón tí amháin.

Ach, dhiúltaigh de Valera é sin a dhéanamh. Is é a bhí i gceist leis sin nach mbeadh Éire ar thaobh ar bith sa chogadh. I mí Mheán Fómhair 1939 rith an Dáil an **tAcht Cumhachtaí Práinne**. Socraíodh gur ar bhonn práinne a rialófaí Éire le linn an chogaidh. Tugadh **cumhachtaí speisialta** don rialtas lena chinntiú go bhfanfadh Éire neodrach. Sin é an fáth gurbh é an t-ainm a tugadh sa tír seo ar an Dara Cogadh Domhanda 'An Éigeandáil'.

3. Tiortha neodracha (dath oráiste orthu) le linn an Dara Cogadh Domhanda

Dearcadh agus oibiachtúlacht

Ba é **Bunreacht na hÉireann** atá fós ann bundlí na tíre. Fógraíodh ann gur poblacht 'ar gach uile bhealach ach amháin de réir teidil' a bhí sa stát 26 contae. Níor theastaigh ó Fianna Fáil leas a bhaint as an bhfocal 'poblacht' go dtí go mbeadh leigheas faigte ar an gcríochdheighilt. Cad is cuimhin leat as Caibidil 7 faoin gcúis a ndearnadh críochdheighilt ar Éirinn? I gCaibidil 9 gheobhaidh tú eolas ar an dearcadh a bhí ar mhná i mBunreacht na hÉireann.

Ag smaoineamh
go stairiúil

Cén chúis a bhí leis an neodracht?

Bhí go leor cúiseanna ann go raibh sé ciallmhar go bhfanfad Éire as an gcogadh.

Níor tháinig deireadh le **Cogadh na Saoirse** in Éirinn ach 18 mbliana roimh thús an Dara Cogadh Domhanda. Bhí cuimhne mhaith ag daoine fós ar na Dúchrónaigh agus ar an méid a d'fhulaing daoine i rith an chogaidh in aghaidh na Breataine. Ghlac an chuid is mó den dream a bhí i gcomh-aireacht Fhianna Fáil páirt i gCogadh na Saoirse. Bhí siadsan in aghaidh troid gualainn ar ghualainn le harm na Breataine, arm a bhí ina namhaid acu féin roimhe sin.

Ba ghéar a saothraíodh an tsaoirse: measadh gur **chruthú a bhí sa neodracht go raibh an tsaoirse sin i réim**.

Ní raibh aon ghlacadh ag rialtas na hÉireann le **críochdheighilt** na hÉireann. Thug de Valera leid go bhféadfad Éire dul sa chogadh ar thaobh na Breataine. Ach bhí sé soiléir faoi rud amháin: chaithfeadh rialtas na Breataine deireadh a chur leis an gcríochdheighilt sula dtarlódh sé sin.

Ní raibh baol ar bith go dtaobhódh Éire le Gearmáin na Naitsíoch. Stát faisisteach ba ea an Ghearmán nach raibh glacadh ann le daonlathas ná le saoirse cainte. Tír dhaonlathach ba ea Éire agus dá bhrí sin ní fhéadfadh sí tacáiocht a thabhairt do Hitler ná do na Naitsithe.

Teannas Angla-Éireannach

Chuir an Bhreatain na trí **chalafoirt de chuid an Chonartha, Cuan Bhaile an Chaisleáin, an Cóbh agus Loch Súilí** ar ais faoi cheannas na hÉireann de réir an **Chomhaontaithe Angla-Éireannaigh** sa bhliain 1938. Dá mbeadh na calafoirt sin i lámha rialtas na Breataine ba mhór an seans go n-ionsófaí iad agus is ar éigean a bheadh Éire in ann páirt sa chogadh a sheachaint. Ghlac Príomh-Aire na Breataine, Neville Chamberlain, leis an gcomhaontú sin agus cáineadh é mar gheall air sin. Nuair a tháinig Winston Churchill isteach mar Phríomh-Aire in 1940 d'éisigh sé go dtabharfad rialtas na hÉireann cead don Chabhlaich Ríoga leas a bhaint as na calafoirt seo arís. Ba í an argóint a bhí aige go raibh ar longa na Breataine turas contúirteach a dhéanamh go Meiriceá agus ar ais ar thóir soláthairtí agus dá mbeadh cead isteach i gcalaprocht na hÉireann acu go ndéanfadh sé an turas níos sábhalte. Níor ghéill de Valera dá chuid élimh.

I mí an Mheithimh 1940 chuir beirt as rialtas na Breataine moladh chun cinn ar son aontú na hÉireann mar mhalaírt ar Éirinn a bheith sásta dul sa chogadh. Ba iad Malcolm McDonald agus an t-iar-Phríomh-Aire Neville Chamberlain a rinne an tairiscint. Dhiúltaigh rialtas na hÉireann an moladh seo ar an 4 Iúil 1940. Ó mhí na Nollag 1940 ar aghaidh chuir rialtas na Breataine **smachtbhannaí eacnamaíocha** i bhfeidhm ar Éirinn. Lena rá i mbeagán focal dhiúltaigh rialtas na Breataine gnáth-thrádáil a dhéanamh le hÉirinn de bharr nach rabhamar sásta dul sa chogadh. Ós rud é gurbh í an Bhreatain an comhpháirtí trádála ba mhó ar fad a bhí ag Éirinn cruthaíodh **géarchéim gheilleagrach** sa tir seo mar gheall ar an gcinneadh seo.

Féach seo!

Ba é an fáth ar dhiúltaigh de Valera do thairiscint na Breataine ar aontú na tíre gur chreid sé gur ghealltanás a bhí ann nach mbeidís in ann a chur i bhfeidhm. Bhí an pobal **aontachtach** i d'Tuaisceart Éireann chomh mór in aghaidh aontú le deisceart na tíre agus a bhí siad in 1920 (féach Caibidil 7). Rinne na haontachtaithe é soiléir nach mbeadh brú curtha orthu le glacadh le rialtas uile-Éireann mar mhalairt ar dheireadh a chur le neodracht na hÉireann.

Ullmhúchán míleata

Tír bheag ab ea **Éire**, gan inti in 1939 ach níos lú ná 3 mhilliún duine agus gan ach 20,000 saighdiúir san arm. Bhí thír bheag mar sin i mbaol mór go n-ionsófaí í. Mhéadaigh an rialtas an t-arm le linn chéad bhlianta an chogaidh. I mí na Bealtaine 1941 bhí os cionn 40,000 saighdiúir in arm na hÉireann (cuimhnigh go gceaptar go raibh os cionn 4 mhilliún saighdiúir san ionradh a rinne na Gearmánaigh i samhradh na bliana 1941 ar Aontas na bPoblachtaí Sóivéadacha Sóisialacha (APSS)). Eagraíocht óglach ba ea an **Fórsa Cosanta Áitiúil (FCA)** a bunaíodh le sibhialtaigh a thraenáil le haghaidh troda i gcás go mbeadh gá leis sin. Faoin m bliain 1943 bhí 106,000 óglach san FCA. Ach, faoi mar a tharla ní raibh ar arm na hÉireann dul ar pháirc an chatha ar chor ar bith, cé go raibh an baol ann go ndéanfadh na Comhghuaillithe (taobh na Breataine) nó fórsaí na hAise (taobh na Gearmáine) ionradh ar an thír.

7. An Fórsa Cosanta Áitiúil i mbun traenála, 1942

Ag smaoineamh
go stairiúil

Dearcadh agus oibiachtúlacht

Téigh ag obair in éineacht le do pháirtí le dhá meabhairmha pa a tharraingt: bíodh cúiseanna ar son na neodrachta i gceann acu agus cúiseanna in aghaidh na neodrachta sa cheann eile. Nuair a bheidh na meabhairmha pái tarraigthe agaibh pléigí an gceapann sibh go raibh an ceart ag rialtas na hÉireann cloí le polasaí na neodrachta in 1939.

Súil siar agus machnamh

1. Cad is Bunreacht na hÉireann 1937 ann?
2. Cén fáth ar éiligh Winston Churchill cead isteach i gcalafóirt an Chóibh, Chuan Bhaile an Chaisleáin agus Loch Súilí in 1940?
3. Cá mhéad saighdiúir a bhí in Arm na hÉireann
(a) in 1939 agus (b) in 1941?
4. Cad a bhí san FCA agus cén fáth ar cuireadh ar bun é?
5. Scríobh alt a léireoidh **trí** chúis ar lean Éire polasaí neodrachta le linn an Dara Cogadh Domhanda.

Bainistiú na heacnamaíochta

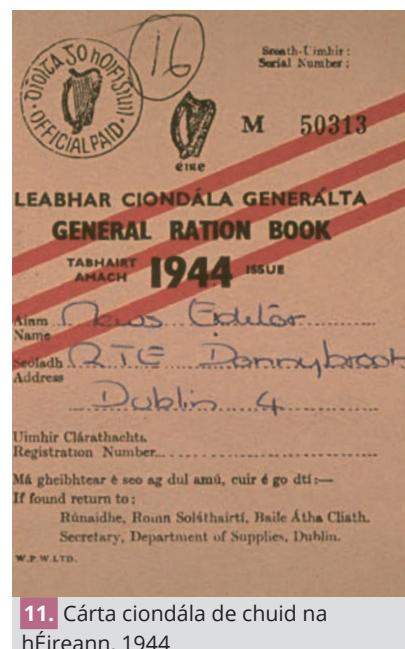
Ón mbliain 1941 ar aghaidh ba é **Sean Lemass** a bhí ina Aire Tionscail agus Tráchtála. Sa bhliain 1942 ceapadh ina Aire Soláthairtí é. De bharr a chuid oibre siúd, agus saothar na státseirbhíseach, ar nós **J.J. McElligott** agus **John Leydon**, bhí stát na hÉireann in ann déileáil leis an Éigeandáil. Bhí bagairt láithreach ar shlándáil bia agus fuinnimh na hÉireann. I dtús na 1940idí bhí Éire ag brath ar earraí iompórtáilte áirithe ar nós leasacháin, bia ainmhithe, cruithneacht, gual, tae agus tobac. Ní raibh aon loingeas tráchtála ag Éirinn agus b'éigean a bheith ag brath ar longa na Breataine leis na hearraí a thabhairt isteach.

Bhí **Cath an Atlantaigh** ar bun agus fomhuireáin na Gearmáine ag ionsaí, rud a d'fhág go raibh longa na Breataine curtha ag iompar soláthairtí cogaidh don Bhreatain féin. D'fhág sé Éire i ndrochchaoi. Ba é an leigheas a bhí air **Loingeas Éireann** a bhunú. Tar éis cuid mhaith deacrachaí cheannaigh an comhlacht **15 long** a chuir soláthairtí chuig an tír seo i rith an chogaidh. Idir 1942 agus 1945 d'iompórtáil Loingeas Éireann:

- 712,000 tonna cruithneachta
- 178,000 tonna guail
- 24,000 tonna tobac
- 10,000 tonna adhmaid

Ach cé gur éirigh le loingeas Éireann bhí deacrachaí sa tír i gcónaí.

- Cuireadh **ciondáil** i bhfeidhm chomh luath agus a thosaigh an cogadh. Ní raibh duine ar bith i dteideal ach méid áirithe d'earraí éagsúla a fháil dá bharr. Ar na hearraí a ciondáladh bhí tobac, éadach, tae, plúr agus peitreal.
- Tugadh ordú d'fheirmeoír **curaíocht** a dhéanamh ar roinnt dá gcuid talún le barraí gráin a fhás. Mhéadaigh an méid den talamh a cuireadh ó 1 mhilliún acra in 1939 go dtí 1.5 milliún acra idir 1940 agus 1945.
- Tugadh ordú do státseirbhísigh dul go dtí ceantair tuaithe le cuiдиú le feirmeoír an fómhar a dhéanamh.
- Rinneadh gairdíní glasraí i gcodanna de **Pháirc an Phionnúisce** le go bhféadfadh Baile Átha Cliath a gcuid bia féin a fhás.

11. Cárta ciondála de chuid na hÉireann, 1944

8. Seán Lemass

9. U-bhád

10. Bratach na hÉireann agus 'Éire' ar The Irish Pine le taispeáint gur long neodrach í.

Féach seo!

Rinne an U-608 ionsaí toirpéid ar *The Irish Pine*, bád de chuid Loingeas Éireann ar an 15 Samhain 1942. Níor tháinig duine ar bith slán.

12. Siopa búsára i Loch Garman, Aibreán 1944

Bhí an peitreal ar an tráchttearra ba ghainne.

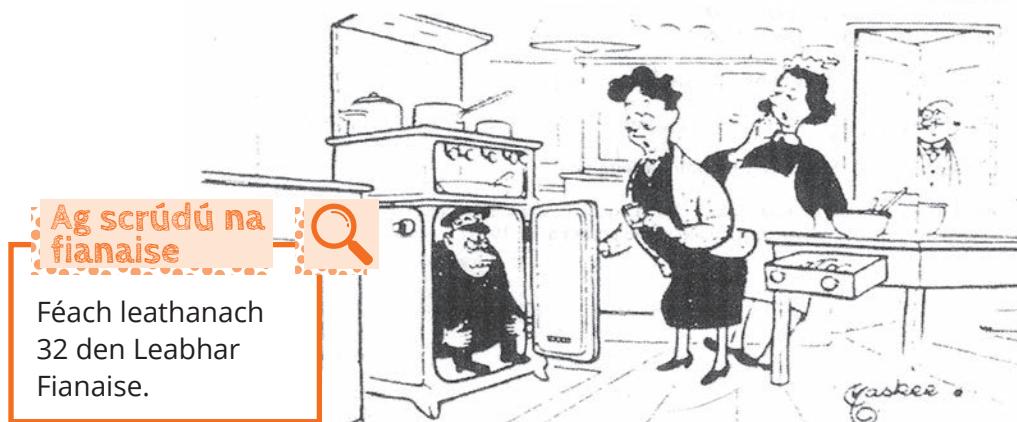
- Tugadh díolúine speisialta ar dtús do dhochtúirí agus do shagairt mar gur ceapadh go raibh a gcuid oibre ríthábhachtach. Ach de réir mar a lean an cogadh ní raibh an díolúine seo i bhfeidhm chomh mór sin.
- Ba é an rothar an príomh-mhodh taistil a bhí sna ceantair uirbeacha. D'fhéach Seán Lemass chuige gur foilsíodh grianghraif de agus é ag dul chuig a chuid oibre ar rothar.
- Faoin tuath tháinig an capall agus an chairt ar ais arís mar phríomh-mhodh taistil. Tá léiriú ar cé chomh tábhachtach agus a bhí an capall do chúrsaí eacnamaíochta sa mhéid seo: idir 1940 agus 1945 cuireadh coirce ag fás ar 834,000 acra de thalamh curadóireachta na hÉireann. Ba é an coirce an bia ba mhó a thugtaí do na capaill.

13. Capall agus cairt mar mhodh taistil, larthar na hÉireann, 1940idí

Bhí easpa guail ar cheann de na fadhbanna ba mhó le linn na hÉigeandála.

- Bhí Éire ag brath go hiomlán ar an mBreatain i gcomhair guail. Theastaigh an gual go géar le tithe a théamh agus le traenacha gaile a choinneáil ag imeacht. Ar éigean a bhí gual ar bith ag teacht isteach le linn an chogaidh. Leis an bhfadhb a leigheas baineadh tuilleadh móna ar na portaigh.
- Rinneadh ciondáil ar an ngás freisin.
- Is beag an fháilte a bhíodh ag daoine roimh an gcnag ón 'fear fannléis' ar dhoras an tí. Is é sin an leasainm a tugadh ar an oifigeach a raibh sé de dhualgas air a chinntí nach raibh gás á chur amú.

14. Fear fannléis sa teach

Súil siar agus machnamh

- Cé a bhí ina Aire Soláthairtí le linn na hÉigeandála?
- Bhí Éire ag brath ar go leor earraí riachtanacha a chaithfí a iompórtáil. Déan liosta de cheithre cinn de na hearraí seo.
- Cén fáth ar bunaíodh Loingeas Éireann?
- Scríobh alt agus mínígh an chúis ar tugadh ciondáil isteach in Éirinn in 1939.
- Mínigh an chúis ar cuireadh os cionn 800,000 acra de thalamh talmhaíochta na hÉireann faoi choirce le linn na hÉigeandála.

Ag smaoineamh
go stairiúil

Cúiseanna agus cad a thit amach

Féach ar an tábla seo a chuir taidhleoir de chuid na hÉireann, Robert Brennan, ar fáil do rialtas na Stát Aontaithe in 1942. Léiríonn sé an laghdú a tháinig ar sholáthar tráchttearraí éagsúla a raibh tábhacht leo. Pléigh an tionchar a bhíodh aige sin ar shaol laethúil mhuintir na hÉireann.

IOMPÓRTÁIL BIA: easnamh mar gheall ar easpa loingis.

Tráchttearra (tonna)	Eanáir–Márta 1939	Eanáir–Márta 1941	laghdú %
Cruithneacht	86,668	16,394	81.1
Grán buí	96,736	39,450	59.6
Barraí gráin eile	31,427	5,917	81.2
Torthaí agus glasraí	16,946	3,766	77.7
Tobac	751	263	65.0
Leasacháin	77,706	4,354	94.4
Olashíol	3,847	3,860	+ 0.3
Síolta talmhaíochta	15,261	3,772	75.3
Adhamad	448,806	139,336	69.0

Choinnigh Lemass smacht dian ar an eacnamaíocht. Rinne an rialtas iarracht cuidiú leis na daoine is mó a bhí ag fulaingt le linn na hÉigeandála.

- **D'ardaigh siad an sochar difhostaíochta.**
- I rith an gheimhridh 1942/43 thug siad bia agus ábhar tine saor in aisce do na bochtáin.
- Shocraigh an rialtas **liúntas leanaí** a thabhairt isteach do gach duine in 1944.

Cé gur cuireadh ina aghaidh, choinnigh rialtas Fhianna Fáil tacaíocht láidir i rith na hÉigeandála. D'éirigh leo in dhá olltoighchán.

Féach seo!

Mhéadaigh boilsciú pragh sanna faoi 74% i rith bhlianta an chogaidh. Ghoill sé sin go trom ar dhaoine gairmiúla mar gur laghdaigh a gcaighdeán maireachtála. In 1940 chuaigh **Cumann Múinteoirí Éireann** ar stailc. Ba iadsan a bhí ag déanamh ionadaíochta ar mhúinteoirí bunscoile na tíre. D'éiligh siad ardú pá. Rinne múinteoirí agóid nuair a chuaigh siad amach ar an bpáirc ag leath ama i gCluiche Ceannais Peile na hÉireann an bhliain sin. Thiomáin na Gardaí siar le fórsa iad.

Neodracht cairdiúil

Bhí De Valera agus an rialtas meáite ar neodracht na hÉireann a choinneáil. Ach ba léir ó rudaí a rinne siad le linn an chogaidh go raibh Éire claonta agus cairdiúil ar thaobh na Breataine. Bhí samplaí éagsúla de sin ann:

- Bhí Éire ag díol bia leis an mBreatain i rith an chogaidh.
- Tugadh cead do mhairnéalaigh nó eitleoirí de chuid na Breataine nó Mheiriceá a tháinig i dtír in Éirinn dul trasna na teorann go Tuaisceart Éireann. Cuireadh i ngéibheann gan triail i gCampa Coinneála an Churraigh, Co. Chill Dara ar feadh an chogaidh mairnéalaigh agus eitleoirí Gearmánacha a tháinig isteach, is é sin, rinneadh imtheorannú orthu.
- Tugadh cead don Chabhlach Ríoga úsáid a bhaint as **Loch Feabhall** le linn an chogaidh agus fágadh conair i ndeisceart Dhún na nGall do bháid aeir de chuid na Breataine.
- Cuireadh **tuar aimsire** suas chun dáta ar fáil d'fhórsaí na Breataine. Bhí an t-eolas sin ríthábhachtach go háirithe sna chéad bhlianta den chogadh agus le linn Chath an Atlantaigh.
- Ghabh rialtas na hÉireann na céadta ball den **IRA** le linn an chogaidh freisin. Rinneadh imtheorannú orthusan freisin. Chuimhnigh an IRA ar theagasc an Phiarsaigh 'práinn an tSasanaigh faill an Éireannaigh.' Bhí fonn orthuanois an Bhreatain a ionsáí le deireadh a chur leis an gcríochdheighilt. Ní raibh de Valera sástá cur suas sin agus dhéileáil sé go láidir leis an IRA le linn na hÉigeandála.
- **Chuaigh idir 150,000 agus 250,000 duine as an 26 contae go Sasana ag obair i rith bhlianta an chogaidh.** Bhí an-tábhacht lena gcuid oibre i ngeilleagar na Breataine le linn an chogaidh. Chuidigh a n-imeacht freisin le cúrsáí eacnamaíochta in Éirinn mar laghdaigh an ráta difhostaíochta dá bharr. Ba mhór an leas ina cheann sin an t-airgead a chuir siad abhaile ag a muintir a raibh saol sách crua acu ag an am.

16. Saighdiúirí Gearmánacha a imtheorannaíodh ar an gCúrrach, Co. Chill Dara

17. Múrpictiúr de James Magennis

Féach seo!

Meastar gur fhág os cionn 50,000 Éireannach an tír seo le seirbhís a dhéanamh i bhfórsaí armtha na Breataine. Léirigh taifid oifigiúla i mí na Nollag 1944 go raibh 37,440 fear agus 4,510 bean a rugadh in Éirinn ag déanamh seirbhíse in arm na Breataine. Orthu sin bhí:

- **James Magennis** as Béal Feirste a fuair Cros Victoria as a chrógacht.
- An **Maor K.F. Patton** as Tearmann Feichín, Co. Lú a fuair an Chros Mhíleata le linn dó a bheith i gCór Liachta an Airm Ríoga.

18. Leacht cuimhneacháin Ché na Cathrach, Baile Átha Cliath

Anseo is ansiúd

Tá cuimhne coinnithe ar na fir agus ar na mná a bhí in Arm na Breataine le linn an Dara Cogadh Domhanda i nGairdíní an Leacht Cuimhneacháin ar an gCogadh i nDroichead na hInse, Baile Átha Cliath. Tá leacht cuimhneacháin freisin ar Ché na Cathrach, Baile Átha Cliath i lár Chathair Bhaile Átha Cliath ar na mairnéalaigh trádála a bádh le linn na hÉigeandála.

Gníomhaíocht mhíleata

Bíodh is go raibh Éire neodrach bhí an tír i mbaol le linn an chogaidh. Rinne an Luftwaffe ionsaithe buamála i gCeann Poill, Co. Loch Garman in 1940, sa Bhuiríos, Co. Cheatharlaigh in 1941 agus in áiteanna eile.

Calafort tábhachtach ba ea calafort Bhéal Feirste le trúpaí agus soláthairtí a thabhairt isteach as Meiriceá. Nuair a bhuamáil an Luftwaffe é i mí Aibreáin 1941, chuir de Valera briogáid dóiteáin na hÉireann trasna na teorann leis na tinte a mhúchadh. I mí na Bealtaine 1941 bhuamáil na Gearmánaigh an Trá Thuaidh i mBaile Átha Cliath. Dúradh ag an am gur de thaisme a rinneadh an bhuamáil sin ach fuarhas doiciméid tar éis an chogaidh a thug le tuiscint go mb'fhéidir gurbh é an fáth ar ordaíodh an bhuamáil ná mar go ndeachaigh an bhriogáid dóiteáin go Béal Feirste leis na tinte a mhúchadh.

Ag smaoineamh
go stairiúil

Fianaise agus foinse

Déan taighde ar an idirlíon ar chuntais a tugadh ar an mbuamáil ar an Trá Thuaidh agus i gCeann Poill. Cén fhianaise atá ann go bhféadfadh sé gur d'aon turas a rinneadh an bhuamáil?

19. Buamáil na Trá Thuaidh, 1941

Deireadh an chogaidh

Chríochnaigh an cogadh go hofigiúil i mí na Bealtaine 1945. Choinnigh de Valera Éire neodrach go dtí an deireadh. Nuair a bhásaih Uachtarán na Stát Aontaithe, an tUachtarán Roosevelt, ar an 12 Aibreán 1945 chuaigh de Valera go dtí ambasáid Mheiriceá lena chomhbhrón a chur in iúl ar son mhuintir na hÉireann. Níos deireanaí an mhí sin chuir Hitler lámh ina bhás féin. Chuaigh De Valera chuig ambasáid na Gearmáine an iarraidh seo agus chuir sé a chomhbhrón in iúl faoi sin. Tháinig tuilleadh feirge ar Churchill toisc go ndearna sé é sin. Chuir sé i leith rialtas na hÉireann go ndearnadh marú agus scríos sa Bhreatain mar go raibh Éire neodrach, go háirithe in 1940 agus in 1941 nuair a bhí mhuintir na Breataine ag troid ina n-aonar in aghaidh na Gearmáine.

Thug de Valera freagra láithreach air. D'fhiatraigh sé de Churchill cén fáth nach raibh sé in ann buanseasmhacht mhuintir na hÉireann a thuiscent, dream, a dúirt sé, a sheas ina n-aonar ní hamháin ar feadh bliana ná dhá bhliain, ach ar feadh roinnt céadta bliain in aghaidh ionsaithe. Dúirt De Valera nár ghéill Éire riamh sa troid in aghaidh na Breataine ar an gcaoi chéanna ar dúirt Churchill nach ngéillfeadh an Bhreatain don Ghearmáin nuair a rinne sé an óráid 'we will fight them on the beaches' in 1940.

Bhí an-tóir in Éirinn ar óráid de Valera; coimriú a bhí ina chuid cainte ar an gcúis ar fhan Éire neodrach le linn na hÉigeandála.

That Mr Churchill should be irritated when our neutrality stood in the way of what he thought he vitally needed, I understand, but that he or any thinking person in Britain or elsewhere should fail to see the reason for our neutrality, I find it hard to conceive ...

... Mr Churchill is proud of Britain's stand alone, after France had fallen and before America entered the war. Could he not find in his heart the generosity to acknowledge that there is a small nation that stood alone not for one year or two, but for several hundred years against aggression; that endured spoliations, famines, massacres in endless succession; that was clubbed many times into insensibility, but that each time on returning consciousness took up the fight anew; a small nation that could never be got to accept defeat and has never surrendered her soul?

20. De Valera ag tabhairt a óráide ar an raidió nuair a bhí an cogadh thart

Ag scrúdú na fianaise

Féach leathanach 35 den Leabhar Fianaise.

Laoch gan iomrá

Criú an MV Kerlogue

Siombail ar neodracht na hÉireann ba ea an gníomh a rinne criú an MV *Kerlogue* oíche an 29 Nollaig 1943. Long bheag a bhí sa *Kerlogue* a raibh an Captaen Tom Donohue i gceannas uirthi. Ar a bealach as Liospón go hÉirinn a bhí sí. Le linn di a bheith ag seoladh trasna Bhá na Bioscáine tháinig sí ar dhream a tháinig beo as scuadrún de longa Gearmánacha ar ionsaigh an HMS *Enterprise* agus an HMS *Glasgow* na Breataine iad. Bhí 300 duine curtha i bhfarraige. D'oibrigh criú an *Kerlogue* 10 n-uair an chloig ag iarraidh iad a tharrtháil agus a thabhairt ar bord.

Tharrtháil siad 168 Gearmánach ar fad. Bhí trí lá caite san fharraige acu agus bhí drochbhail orthu. Lastas oráistí a bhí á iompar ag an *Kerlogue*. D'ordaigh an Captaen Donohue an lastas a oscailt agus deochanna te a thabhairt do na mairnéalaigh Gheimánacha. Shroich an long an Cóbh, Co. Chorcaí, sa deireadh. Tugadh na Gearmánaigh as sin go dtí an Currach i gCill Dara agus rinneadh imtheorannú orthu ann go dtí go raibh an cogadh thart.

An criú a bhí ar an MV *Kerlogue* ba ea an Captaen Tom Donohue, an Príomhoifigeach Denis Valencie, an 2ra hOifigeach Patrick Whelan, an Príomhínnealtóir Eric Giggins, an 2ra hInnealtóir Joseph Donahue, an 3^ú hInnealtóir Gary Roche, AB Tom Grannell, AB Dick Roche agus AB Tom O'Neill. Gníomh cróga neamhleithleasach a rinne siad oíche an 29 Nollaig 1943. Ba mhaithe an sampla é de neodracht na hÉireann. Tharrtháil longa na hÉireann 521 fear ar fad le linn an Dara Cogadh Domhanda.

21. MV Kerlogue

22. Leacht cuimhneacháin ar chriú an MV Kerlogue

Torthaí foghlama

Ag cuimhneamh

- (a) Mínigh na téarmaí seo a leanas 'neodracht', 'ciondáil' agus 'cinsireacht'.

Ag tuiscint

- (a) Cén fáth a raibh síniú Chonradh Angla-Éireannach 1938 tábhachtach nuair a thosaigh an Dara Cogadh Domhanda in 1939?
- (b) Cén fáth ar cuireadh codanna de Pháirc an Fhionnusce i mBaile Átha Cliath ar fáil le glasraí a fhás?
- (c) Cén fáth, dar leat, a ndeachaigh de Valera chuig Ambasáid na Gearmáine lena chomhbhrón a chur in iúl faoi bhás Hitler in Aibreán 1945?

Ag déanamh anailíse

- (a) Samhlaigh gur ball den FCA tú in 1942. Mínigh cén fáth ar liostáil tú leo.
- (b) Pléigh an tuairim gur bhain rialtas Fhianna Fáil leas as an Dara Cogadh Domhanda lena léiriú don saol gur náisiún neamhspleách amach is amach a bhí in Éirinn.
- (c) Tá meas ar Sheán Lemass mar phearsa thábhachtach staire. An gceapfá gur mhéadaigh a cháil de bharr cad a rinne sé le linn na hÉigeandála?

Ag cruthú

- (a) Samhlaigh gur tú Éamon de Valera agus go bhfuil tú ag scríobh óráide faoi na socruithe a rinne tú le linn na hÉigeandála. Mínigh agus tabhair údar leis na cúiseanna ar choinnigh do rialtas leis an neodracht. Mínigh san óráid freisin agus tabhair údar faoin gciondáil a rinne an rialtas ar earraí agus an chinsireacht a rinne siad ar eolas.

Fíric nó tuairim?

Inis cé acu thíos nó tuairim gach aon cheann de na ráitis seo a leanas.

- (a) 'Ba cheart d'Éirinn dul sa chogadh in aghaidh Ghearmáin na Naitsíoch.'
- (b) 'Deis nár tapaíodh a bhí sa tairiscint a rinne Winston Churchill in 1940 faoi aontú na hÉireann.'
- (c) 'Bhí ról lárnach ag Seán Lemass i rialú na tíre le linn na hÉigeandála.'
- (d) 'Bhí ciall le ciondáil agus le cinsireacht nuair a chuimhnítar ar an gcaoi a raibh cursaí le linn na hÉigeandála.'
- (e) 'Ní mar a chéile a caitheadh le príosúnaigh Ghearmánacha agus le príosúnaigh de chuid na Comhghuaillíochta le linn an chogaidh.'
- (f) 'Bhí an ceart ag Éamon de Valera nuair a chuaigh sé chuig Ambasáid na Gearmáine lena chomhbhrón a chur in iúl faoi bhás Hitler.'

Mná in Éirinn san fhichiú haois

CAIBIDIL
09

Cas leis an bhfoireann

Hanna Sheehy-Skeffington

Nuala Fennell

Máire Mhic Róibín

Constance Markievicz

Susan Denham

Eochairfhocail

- Ceart Vótala • Vóta • Sufraigéid • An tAcht um Ionadaíocht an Phobail 1918
- Cumann na mBan • Neachtlanna Mhaigdiléana • ‘Bac an phósta’
- An Scéim Mháthar agus Linbh • Gluaiseacht Shaoirse na mBan in Éirinn
- ‘Traein na frithghiniúna’ • Reachtaíocht Comhionannais

An Mórphictiúr

For most people, history is what is in the history books, and what is not there has not happened.

Mary Cullen, *The Irish Times*, 17 Deireadh Fómhair 2012

An staraí Mary Cullen a dúirt an méid seo ag deireadh ailt fhada dar teideal ‘A history of her story.’ San alt, scrúdaigh sí scéal na mban in Éirinn san fhichiú haois. Is beag a bhí le léamh faoi mhná na hÉireann sna leabhair staire. Sa chaibidil seo breathnóimid ar an ról a bhí ag na mná ag dul i bhfeidhm ar an tír ina bhfuilimid ag maireachtáil; is scéal spéisiúil é ina raibh údar imní ó am go chéile; scéal atá anois sna leabhair staire.

Féach seo!

I mbunreacht Shaorstát Éireann, a foilsíodh in 1922, luadh ann:

Bainfidh gach duine, gan idirdhealú a dhéanamh ar inscne, atá ina c(h)ónaí sa limistéar ... de Shaorstát Éireann ag an am a thagann an Bunreacht seo i bhfeidhm ... tairbhe as na pribhlédí agus beidh sé/sí faoi réir oibleagáidí dá leithéid saoránachta.

Dá bhrí sin, ba léir ó na dlíthe den chéad stát neamhspleách de chuid na hÉireann gurbh ionann fir agus mná. Ní mar sin a bhí an saol ag mná le linn an fhichiú haois.

Stádas na mban i ré neamhspleáchas na hÉireann

Ba chuid d'impireacht na Breataine í Éire ag deireadh an naoú haois déag. Ní raibh parlaimint ag Éirinn agus bhíodh feisirí Éireannacha ag taisteal go Londain lena gcuid suíochán a thógáil in Westminster. Ba mar a chéile iad dlíthe na Breataine agus dlíthe na hÉireann den chuid is mó. Is amhlaidh a bhí cinnte maidir leis an dearcadh ar mhná. Sna blianta deiridh den naoú haois déag:

- Ní raibh cead vótala ag mná i dtoghcháin pharlaiminte.
- Ní raibh cead ag mná seasamh mar iarrthóirí i dtoghcháin pharlaiminte.
- Ní raibh cead ag mná freastal ar an ollscoil.
- Bhí oideachas do chailíní óga síceáilte ar ‘mná céile maithe’ agus ‘máithreacha maithe’ a chothú.
- Bhí cearta maoine na mban an-teoranta.

Meaisín ama

I gCaibidil 6 agus i gCaibidil 7 d'fhoghlaim tú faoi Éirinn roimh an neamhspleáchas.

Cead vótala: Emmeline Pankhurst agus na ‘Sufraigéidí’

Sa Bhreatain agus sna Stáit Aontaithe, ba léir do mhná go mbeadh cead vótala lárnach d'aon athruithe a bheadh le cur i bhfeidhm. Bhunaigh Emmeline Pankhurst an **Léig um Cheart Vótala do Mhná** agus ina dhiaidh sin **Cumann Sóisialta agus Polaitiúil na mBan (WPSU)** le dul i mbun feachtasaíochta ag iarraidh cead vótala do mhná a bhaint amach.

1. Emmeline Pankhurst (1858–1928)

Féach seo!

Go polaitiúil, is é is brí le ceart vótala ná cead vótála a chaitheamh i dtoghcháin. Sa Bhreatain agus sna Stáit Aontaithe tugadh ‘Sufraigéidí’ ar mhná a bhí ag iarraidh ceart vótala a bhaint amach. Bhí ciall mhagúil frithbhan le baint as an bhfocal ‘sufraigéidí’ ag tabhairt le fios nár bhí fhiú vótála na mban.

2. Daoine a bhí in aghaidh na sufraigéidí a rinne an pictiúr grinn seo. Pléigh cén fhianaise den chlaontacht atá le feiceáil sa phictiúr agus sa téacs.

Mná a d'éiligh cearta ban in Éirinn

In Éirinn bhí go leor ban gníomhach ar thóir cearta comhionanna.

- **Isabella Tod**, Preispitéreach as Béal Feirste a bhunaigh an **Cumann Thuaisceart Éireann um Cheart Vótala do Mhná** in 1872.
- **Anna agus Thomas Haslam** a bhí i measc na mbunaitheoirí de **Chumann Bhaile Átha Cliath um Cheart Vótala do Mhná** in 1876.

Faoi thús an fhichiú haois bhí eagraíoctaí tábhachtacha ag éileamh chearta na mban in Éirinn.

- Bhí **Margaret Cousins, Hanna Sheehy-Skeffington** agus **Francis Sheehy-Skeffington** i measc na mbunaitheoirí de **Léig na hÉireann um Chearta Vótala do Mhná (IWFL)** in 1908.

3. Hanna Sheehy-Skeffington (1877–1946)

Ráiteas cáiliúil ó Hanna Sheehy-Skeffington, ‘Go dtí go mbíonn mná na hÉireann saor, ní bhfaighidh na fir fuascailt’ (*Until the women of Ireland are free, the men will not achieve emancipation*). Chaith sí a saol le cúis an chomhionannais.

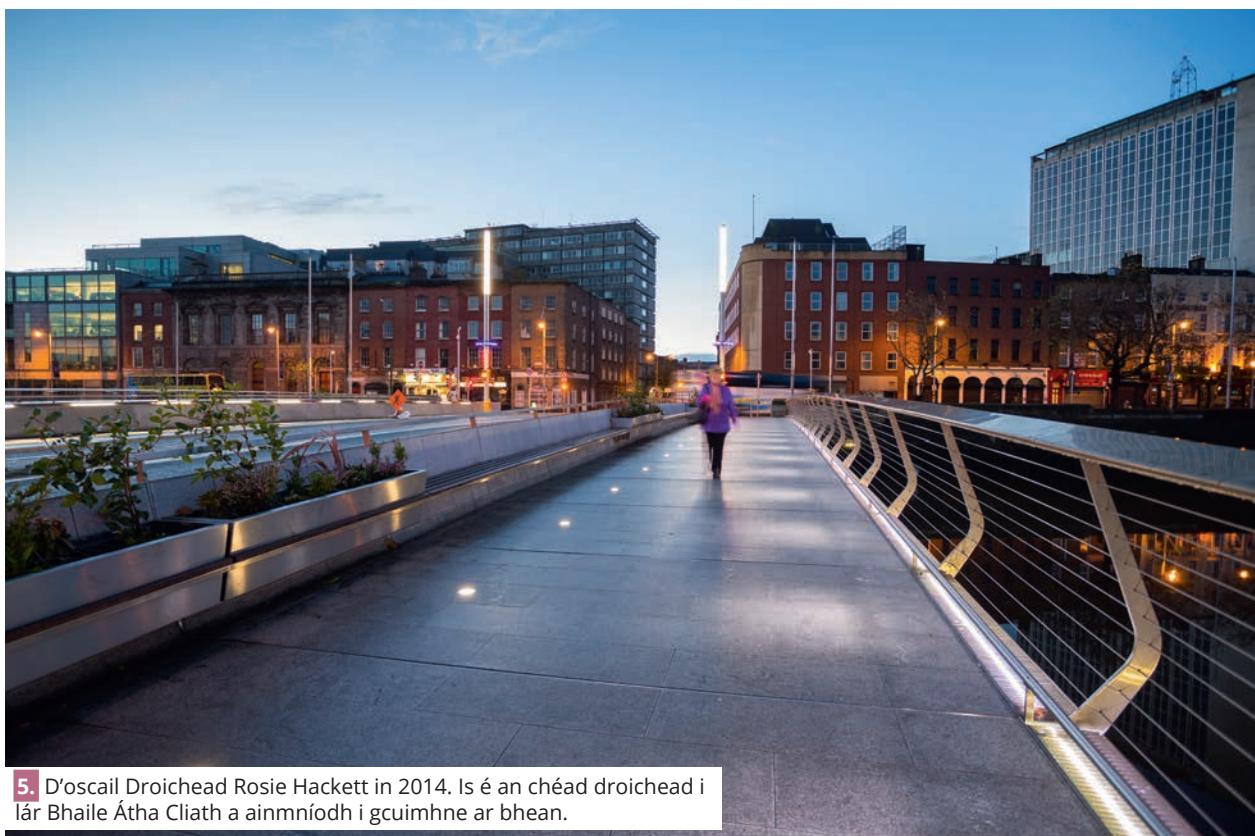
Lucht tacáiochta agus freasúra chearta na mban in Éirinn.

Bhí ceannaire Pháirtí an Rialtais Dúchais **John Redmond** in aghaidh céad vótála do mhná agus dhiúltáigh sé an ceart a chur san áireamh sa **Tríú Bille Rialtas Dúchais d'Éirinn** in 1912. Chuaigh Hanna Sheehy-Skeffington agus baill eile den IWFL go dtí Caisleán Bhaile Átha Cliath, lárionad rialtas na Breataine in Éirinn, agus bhris siad fuinneoga agus clocha á gcaitheamh acu mar agóid in aghaidh an chinnidh. Mar thoradh air seo, gabhadh Sheehy-Skeffington (agus níorbh é seo an uair dheireanach!), agus chaill sí a post mar mhúinteoir.

Bhí tóir ag go leor ban ar ghluaiseacht na gceardchumann mar gur éiligh siad comhionannas idir daoine saibhre agus daoine bochta chomh maith le comhionannas idir fir agus mná. Bhí baint freisin ag Hanna Sheehy-Skeffington le **Ceardchumann Oibrithe Ban na hÉireann (IWWU)**, craobh na mban den ITGWU. Bhíodh sí ag obair ansin le **Rosie Hackett** agus **Louie Bennett** a bhí i mbun abhcóideachta iad féin ar son chearta na mban i dtús an fhichiú haois. Ba í Bennett an chéad uachtarán mná ar **Chomhdháil na gCeardchumann**.

Dul chun cinn do mhná sa dlí

In 1918 rith Parlaimint na Breataine an **tAcht um Ionadaíocht an Phobail** a thug céad vótála agus céad seasamh i dtoghcháin do mhná ar deireadh thiad. Bhí coinníollacha leis na cearta mar sin féin: chaithfeadh an bhean a bheith os cionn 30 bliain d'aois agus cáilíocht mhaoine a bheith aici.

5. D'oscail Droichead Rosie Hackett in 2014. Is é an chéad droichead i lár Bhaile Átha Cliath a ainmníodh i gcuimhne ar bhean.

Meaisín ama

I gCaibidil 7 d'fhoghlaim tú faoi Séamas Ó Lorcáin agus an frithdhúnadh.

Féach seo!

Ba cheardchumann é an **ITGWU (Ceardchumann Oibrithe Iompair agus Ilساothair na hÉireann)** a raibh fear darbh ainm Séamas Ó Lorcáin ina bhun. Bhí siad ag éileamh ar fhostóirí i mBaile Átha Cliath cearta a gcuid oibrithe a fheabhsú.

4. Suaitheantas an ITGWU

Féach seo!

6. An Chuntaois Markievicz ag caint le lucht tacáiochta Shinn Féin i gCill Chainnigh

Ba í an Chuntaois Constance Markievicz an chéad bhean a toghadh mar fheisire in Westminster. Éireannach as Contae Shligigh ab ea í – Constance Gore Booth an t-ainm breithe a tugadh uirthi. An íoróin ba mhó a bhí ann ná tar éis an méid sin blianta caite ag iarraidh cead vótála agus seasamh i dtoghcháin do mhná a bhaint amach, dhiúltaigh an Chuntaois Markievicz glacadh lena suíochán i Londain. An chúis a bhí aici ná gur bhall de Shinn Féin í agus bhí tús áite faoin tráth sin ag cúrsaí na réabhlóide tar aon ní eile in Éirinn.

In 1919, rith Parlaimint na Breataine an **Acht um Dhícháiliú Inscne (Baint)**.

San Acht seo dúradh:

A person shall not be disqualified by sex or marriage from the exercise of any public function, or from being appointed to or holding any civil or judicial office or post, or from entering or assuming or carrying on any civil profession or vocation ...

Ach an oiread leis an Acht um Ionadaíocht an Phobail ba chéim mhór i dtreo an chomhionannais a bhí anseo. Ó tharla go raibh Éire fós mar chuid den Ríocht Aontaithe ag an am seo, bhí tionchar mór ag an dlí seo ar mhná na hÉireann. Mar shampla, in 1921 ba í **Francis Kyle** an chéad bhean a cháligh mar ábhcóide in Éirinn agus ba í **Averill Deverell** an chéad bhean a d'oibrigh mar abhcóide in Éirinn.

Súil siar agus machnamh

1. Cad is brí le 'ceart vótála'?
2. Ainmnigh sufraigéid cháiliúil **amháin** as an mBreatain agus an eagraíocht a bhunaigh sí.
3. Ainmnigh sufraigéid cháiliúil **amháin** as Éirinn agus an eagraíocht a bhunaigh sí.
4. Cén fáth ar briseadh fuinneoga i gCaisleán Bhaile Átha Cliath ar an 13 Meitheamh 1912?
5. Cad a bhí san IWUU?
6. Cén fáth ar dhul chun cinn mór do mhná na hÉireann é an tAcht um Ionadaíocht an Phobail 1918?
7. Cén chéad bhean a toghadh mar fheisire Parlaiminte i Londain?
8. Déan taighde ar shaol Rosie Hackett agus scríobh alt faoin ról a bhí aici i stair na hÉireann san fhichiú haois?
9. Déan an ceangal idir na mná seo agus an ról a bhí acu.
 1. Hanna Sheehy-Skeffington (a) Comhdháil na gCeardchumann (ICTU)
 2. Isabella Tod (b) Ceannaire na Sufraigéidí i Sasana
 3. Averill Deverell (c) Bunaitheoir de Léig na hÉireann um Chearta Vótála do Mhná
 4. Louie Bennett (d) An chéad bhan-abhcóide a d'oibrigh in Éirinn
 5. Emmeline Pankhurst (e) Preisbitéireach as Cúige Uladh a d'éiligh cearta do mhná

Féach leathanach 37 den Leabhar Fianaise.

Mná agus réabhlóid na hÉireann

Thug Forógra na Cásca 1916 geallúint go mbeadh 'saoirse chreidimh agus saoirse shibhialta, cearta comhionanna agus comhdheisceanna dá saoránaigh uile'. Bhí idir náisiúnaithe, shóisialaigh agus mhná a bhí ar thóir an chomhionannais an-tóghtha leis an gcur chuige ilghnéitheach seo.

Bhí go leor ban in Éirinn gníomhach sa pholaitíocht náisiúnach agus phoblachtánach i dtús an fhichiú haois. Bunaíodh **Cumann na mBan** in 1913 agus d'oibrigh an cumann i gcomhar le hÓglaigh na hÉireann le neamhspleáchas a bhaint amach.

- Ba í an Chuntaois Markievicz an bhean ab aitheanta sa chumann. Bhí sí ina ball d'Arm na Saoránach chomh maith le bheith ina ceannaire ar Chumann na mBan agus ar **Fhianna Éireann**, rannóg óige na n-óglach.
- Bhí **Winifred Carney** ar dhuine den iliomad ball de Chumann na mBan a ghlac páirt in Éirí Amach na Cásca in 1916. Ba mhinic go mbíodh mná ag tabhairt teachtaireachtaí idir na láithreacha éagsúla troda. Bhí an Chuntaois Markievicz i gceannas ar gharastún Fhaiche Stiabhna.
- Altra ab ea **Elizabeth O'Farrell** a bhí in éineacht le Pádraig Mac Piarais nuair a ghéill sé ag deireadh an Éirí Amach. Sufraigéid agus diágraiseoir Poblachtánach a bhí inti ar feadh a saoil.

Meaisín ama

I gCaibidil 7
d'fhoghlaim tú faoi Éirí Amach 1916

7. Winifred Carney (1887–1943)

Foinse agus Fianaise

Sa ghrianghraf seo tá Pádraig Mac Piarais ag géilleadh don Ghinearál Lowe. Pictiúr cáiliúil atá ann toisc go léiríonn sé teip na reibiliúnach le saoirse na hÉireann a bhaint amach. Ach, is pictiúr tábhachtach é do mhná freisin. Mar is léir dúinn sa ghriangraf, bhí Elizabeth O'Farrell ag seasamh le taobh an Phiarsaigh ag an bpóinte cinniúnach seo i stair na hÉireann. I leaganacha níos déanaí den phictiúr, 'glenadh' O'Farrell amach as.

Deir go leor staraithe gur léargas é seo – neamhaird nó dearmad iomlán a dhéanamh de ról na mban inár stair – ar stair na mban trí chéile in Éirinn.

Pléigí na cúiseanna a bhí leis seo in bhur ngrúpaí.

Ag smaoineamh
go stairiúil

8. Pádraig Mac Piarais ag géilleadh don Ghinearál Lowe. Le taobh an Phiarsaigh (le feiceáil ar éigin) tá Elizabeth O'Farrell.

Kathleen Lynn

Bhí **Kathleen Lynn** ar dhuine de na mná ba thábhachtaí a bhí páirteach sa troid ar son an neamhspleáchais. Ba chéimí dochtúireachta as Scoil Leighis na hOllscoile Caitilicí (An Coláiste Ollscoile, Baile Átha Cliath anois) í agus fuair sí blaiseadh den leatrom ar mhná nuair a diúltáodh post di in Ospidéal an Adelaide ó tharla gur bhean í. D'éirigh thar barr léi ina dhiaidh sin ina gairm mar dhochtúir.

In 1913, mar thoradh ar an gcairdeas a bhí aici le Markievicz agus **Helena Molony** ghlac sí ballraíocht in Arm na Saoránach. Thug sí cúnamh do na hoibrithe le linn Fhrithdhúnadh 1913 agus mhúin sí scileanna garchabhrach do bhaill Arm na Saoránach agus do Chumann na mBan. Faoi 1916 bhí sí ina príomhoifigeach leighis le hArm na Saoránach.

Bhí Lynn i Halla na Cathrach ag túis na troda san Éirí Amach in 1916 agus chonaic sí **James O'Brien** agus **Seán Connolly** ag fáil bháis. Oifigeach san RIC ab ea O'Brien, an chéad duine a maraíodh san Éirí Amach agus ceannaire in Arm na Saoránach ab ea Connolly, a mharaigh O'Brien. Gabhadh í agus cuireadh i bpríosún í. Choinnigh sí dialann faoin méid a chonaic sí – ceann de na doiciméid is tábhachtaí a tháinig slán ó Éirí Amach 1916. Bhí sí i bpríosún Chill Mhaighneann nuair a cuireadh na ceannairí chun báis. Tá ábhar na dialainne Dé Luain, an 8 Bealtaine agus Dé Máirt, an 9 Bealtaine thar a bheith corraitheach:

9. Kathleen Lynn

Dé Luain, an 8 Bealtaine

Chuala mé 3 urchar ar maidin. Dúradh liom níos déanaí go raibh Mallinn, Ceannt agus Colbert marbh. B'in seachtar anois. Cén téile a scaoileann urchair ar a príosúnaithe go fuarchúiseach? Beannacht Dé leo, ní raibh eagla orthu bás a fháil ar son na hÉireann.

Dé Máirt, an 9 Bealtaine

Chuala mé caoineadh truamhéalach. Nellie Gifford a bhí ann nuair a dúirt a deartháir léi gur maraíodh a beirt deartháireacha céile, Pluincéad agus Mac Donncha. Thug an mátrún cineálta cead dom cuairt ghearr a thabhairt uirthi.

Foinse agus Fianaise

Pléigh cén fáth a bhfuil scríbhinní dialainne mar atá thuas chomh tábhachtach mar fhianaise do staraithe. An bhfuil tú in ann cuimhneamh ar aon dialanna stairiúla eile atá cáiliúil? Nuair a bhíonn tú ag léamh dialainne, cuimhnigh i gconaí go raibh dearcadh ar leith ag an duine a bhí á scríobh. Ní foinsí neamhchlaonta a bhíonn iontu i gcónaí agus níor mhór a bheith san airdeall go bhféadfadh an fhianaise a bheith claonta. Foghlaimeoidh tú tuilleadh faoi dhialann cháiliúil eile sa stair i gCaibidil 22.

Ag smaoineamh
go stáiriúil

Bhí ról gníomhach ag mná ar nós O'Farrell, Markievicz agus Lynn i ngluaiseacht an neamhspleáchais idir 1916 agus 1922. Is cosúil gurbh iad na mná a raibh an tionchar is mó acu le linn na tréimhse seo ná **Kathleen Clarke**, baintreach Tom Clarke agus **Mairéad Mhic Phiarais**, máthair Phádraig agus Willie Mhic Phiarais. Ba bhaill shinsearacha de Shinn Féin iad agus toghadh iad mar Théachtaí Dála (TD). Ghlac siad seasamh láidir frith-Chonartha le linn an chogaidh chathartha.

10. Kathleen Clarke in éide chaoilena clann mhac. Tógaadh an grianghraf seo tar éis Tom Clarke, a fear céile, a bheith curtha chun báis in 1916.

Meaisín ama

D'fhoghlaim tú faoi Chogadh Cathartha na hÉireann i gCaibidil 7.

Súil siar agus machnamh

- Cad a bhí i gCumann na mBan?
- Aimníogh **beirt** bhall shinsearacha den Chumann.
- Cén fáth ar diúltáodh post do Kathleen Lynn in Ospidéal an Adelaide?
- Cén post a bhí ag Kathleen Lynn in Arm na Saoránach?
- Cad a léiríonn an méid a scríobh Lynn ina dialann ar an 8 Bealtaine 1916 faoina tuairimí?
- Ar an Máirt, an 9 Bealtaine, déanann Lynn tagairt ina dialann do Nellie Gifford. Faigh amach cérbh í Nellie agus a beirt deirfiúracha. Déan beagán taighde faoin ról a bhí acu le linn agus i ndiaidh an Éirí Amach.
- Tarraing meabhairmhana dar teideal 'Mná agus réabhlóid na hÉireann'. Scríobh an oiread sonraí agus ainmneacha agus is féidir leat cuimhneamh orthu taobh istigh de 60 soicind. Cuir do chuid oibre i gcomparáid le hobair daltaí eile sa rang.

Bunaíodh Saorstát Éireann i mí Eanáir 1922 mar thoradh ar an gConradh. Áit choimeádach a bhí inti agus polasaithe go mór faoi thionchar na hEaglaise Caitilicí.

Srianta dlíthiúla agus bunreachtúla

Ba léir gur chreid an Stát gurbh é an príomhról a bhí ag bean ná mar bhean chéile agus mar mháthair.

- In 1935 cuireadh cosc ar **fhrithghiniúint** a dhíol agus a iompórtáil sa Saorstát.
- Nuair a foilsíodh **Bunreacht na hÉireann**, bunreacht an stáit neamhspleáigh in 1937, bhí roinnt Airteagal ag cur srian le cearta ban. In **Airteagal 41** deirtear:

Go sonrach, admhaíonn an Stát go dtugann an bhean don Stát, trína saol sa teaghlaigh, cúnamh nach bhféadfaí leas an phobail a ghnóthú dá éagmas.

Uime sin, féachfaidh an Stát lena chur in áirithe nach mbeidh ar mháithreacha clainne, de dheasca uireasa, dul le saothar agus failí a thabhairt dá chionn sin ina ndualgais sa teaghlaigh.

- Bhí cosc i mBunreacht na hÉireann freisin ar **cholscaradh** i Saorstát Éireann. Bhí an Eaglais Chaitiliceach in aghaidh colscartha ar fhaítios go ndéanfadh sé dochar don teaghlaigh.

Ag smaoineamh
go stairiúil

Dearcadh agus oibiachtúlacht

An gcreideann tú go mbeadh mná nua-aimseartha sásta glacadh lena bhfuil sna ráitis thall? Pléigh an cheist. An dóigh leat go bhfuil dearctaí i leith na mban in Éirinn athraithe ó 1937?

11. Agnes Guinan ar lá a bainise i 1917

Féach seo!

Bhíodh teaghlaigh an-mhór sa tír mar thoradh ar an gcosc ar fhrithghiniúint. Sampla den saol in Éirinn sna blianta sin ba ea Agnes Guinan. Rugadh í i bparóiste Chionn Eitigh in Uíbh Fhailí i mí na Samhna 1900. Phós sí in 1917 agus rugadh a céad pháiste níos déanaí an bhliain sin. Bhí ochtar gclainne déag aici ar fad. Rugadh an duine deiridh díobh in 1947. Cé go raibh clann mhór ar Agnes fiú sna blianta sin, ba mhinic do mhná Éireannacha clann mhór a bheith acu.

Neachtlanna Mhaigdiléana

In 1922, ritheadh an **tAcht um Rialtas Áitiúil (Forálacha Sealadacha)** le plean a chur le chéile do mháithreacha in Éirinn nach raibh pósta. Ar feadh trí scór bliain ina dhiaidh sin cuireadh na mílte bean óg faoi choinneáil mar thoradh ar an reachtaíocht sin i **Neachtlanna Mhaigdiléana**.

Bhí **Neachtlanna Mhaigdiléana** ann i bhfad sular bunaíodh an Saorstát. Úsáideadh iad le lóistín a thabhairt do mhná nach raibh pósta a bhí ag súil le páiste. Ní raibh cead ag mná na neachtlanna a fhágáil gan chead ó na mná rialta a bhí ina mbun. Cuireadh iallach ar na mná a bheith ag obair sna neachtlanna le híoc as an lóistín. Nuair a tháinig na páistí ar an saol, tógadh ó na mná iad agus cuireadh i ndíleachtlanna nó ar altramas iad. Bhí ceann de na díleachtlanna seo sa Droichead Órga i mBaile Átha Cliath. In 1996 chuir clár fáisnéise ina ndearna Christine Buckley cur síos ar a hóige ansin, alltacht ar an téama. Dúnadh an neachtlann dheireanach in 1996.

12. Mná óga ag obair i neachtlann Mhaigdiléana

Dearcadh agus oibiachtúlacht

Breathnáigh ar an gclár fáisnéise *Dear Daughter* ina ndéanann Christine Buckley cur síos ar na trí bliana déag a chaith sí sa Droichead Órga. Pléigh an saol a bhí ag cailíní ar nós Christine Buckley agus dean comparáid idir an saol a bhí aici ag fás aníos agus an saol atá agatса.

13. Christine Buckley (1946–2014)

Ag smaoineamh
go stairiúil

Srianta ar mhná san ionad oibre

I rith na 1940idí agus na 1950idí, mar a tharla roimhe sin, cuireadh srianta suntasacha ar chearta na mban.

- I stailc oibrithe na neachtlann i mBaile Átha Cliath in 1945 – ina raibh ról lárnach ag **Louie Bennett** – tharraing an stailc aird ar an leatrom a rinneadh ar oibrithe ban. Chaill go leor de na mná seo a gcuid post nó b'éigean dóibh glacadh le pá íseal mar go raibh siad in iomaíocht le neachtlanna Mhaigdiléana. Bhí na mná sna neachtlanna sin ag obair saor in aisce.
- Tugadh aird arís ar dheacrachaí ban san ionad oibre in 1956 nuair a rith rialtas Fhianna Fáil an **tAcht um Rialachán sa Státseirbhís**. De réir an dlí seo b'éigean d'aon bhean a bhí ag obair sa státseirbhís éirí as a post chomh luath agus a phós sí. Tugadh 'bac an phósta' air seo. An t-aon dá eisceacht a bhí ann ná múinteoir scoile agus máistreás poist.

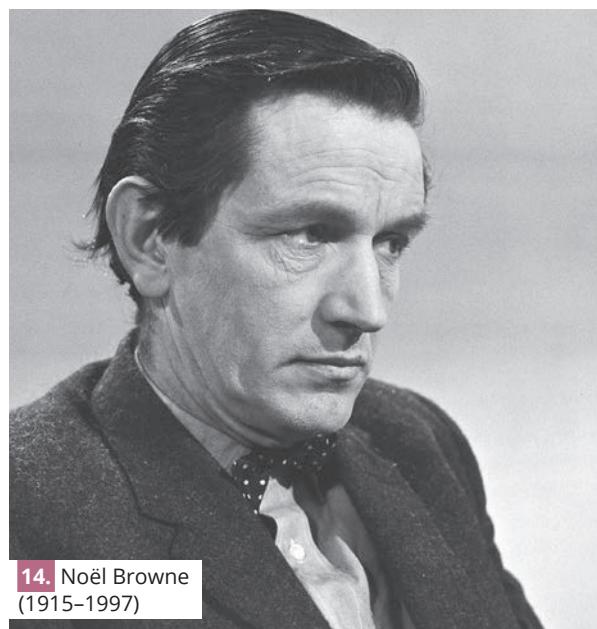
Dearcadh agus oibiachtúlacht

An bhfuil aithne agat ar aon duine a mhair in Éirinn sna 1950idí nó sna 1960idí? Cuir agallamh orthu agus fiafraigh díobh an raibh a fhiú acu faoi bhac an phósta agus dearctaí i dtaobh na mban in Éirinn ag an am.

*Ag smaoineamh
go stairiúil*

An Scéim Mháthar agus Linbh

In 1951 thug an **Dr Noël Browne**, an tAire Sláinte, isteach an **Scéim Mháthar agus Linbh**. Bhí sé molta sa scéim go mbeadh cúram sláinte saor in aisce ar fáil do bhean le linn di bheith ag iompar agus ina dhiaidh. Cé go raibh géarghá leis an leasú seo, chuir an Eaglais Chaitiliceach agus eagraíochtaí leighis ina haghaidh. Dúirt siad nár cheart don Stát a ladar a chur i gcúraimí príobháideacha teaghlacha.

14. Noël Browne
(1915–1997)

Súil siar agus machnamh

1. Cad a bhí i gceist le Neachtlanna Mhaigdiléana?
2. Cén fáth ar chuir Saorstát Éireann cosc ar fhrithghiniúnt in 1935?
3. Cén fáth, dar leat, nár thaitin Airteagal 41 de Bhunreacht na hÉireann leo siúd a bhí ag éileamh cearta do mhná?
4. Cad a bhí i gceist le bac an phósta?
5. Cad a bhí i gceist leis an Scéim Mháthar agus Linbh agus cé a chuir ina haghaidh?

Fuascailt na mBan

Sna 1960idí, tháinig glúin nua díograiseoirí chun cinn ag éileamh go gcuirfí deireadh leis an leatrom. Tharla go leor athruithe le linn na 1960idí in Éirinn agus ar fud an domhain. Ar cheann de na hathruithe sin bhí gluaiseacht a thosaigh sna Stáit Aontaithe ar ar tugadh 'Fuascailt na mBan'. D'éiligh an ghluaiseacht sin comhionannas do mhná sa tsochaí.

In 1971 bunaíodh **Gluaiseacht Saoirse na mBan in Éirinn (IWLM)**. I measc na mbunaitheoirí bhí **Nuala Fennell, Nell McCafferty** agus **Mary Kenny**. Níor mhair an grúpa ach bliain ach bhí tionchar ollmhór aige ar chúrsaí. D'fhoilsigh an grúpa leabhrán cáiliúil **Chains or Change** inar éiligh siad comhionannas do mhná. Rinne an leabhrán cur síos soiléir ar an leatrom in aghaidh na mban sa tréimhse seo inár stair.

... upon marriage a woman in Ireland enters into a state of civil death ... she is still regarded as the chattel [property] of her husband ... a man may desert his wife for as long as he chooses – but return whenever he wishes and automatically resume all his marital and parental rights. A woman immediately forfeits all her rights, including access to the marital home or to the children, if she leaves him.

Bhí na mná san IWLM ag éileamh athruithe agus bhí sé de rún acu aird a tharraingt ar an leatrom a rinneadh orthu. D'eagraigh siad 'træin na frithghiniúna' go Béal Feirste, áit a raibh frithghiniúnt ar fáil go héasca. Tarraingíodh aird fhoreathan ar a gcás go raibh dlíthe frithghiniúna na hÉireann éagórách agus gan chiall. Ina dhiaidh sin féin, ní raibh frithghiniúint ar fáil go forleathan gan oideas dochtúra go dtí 1985.

18. Baill den IWLM ag éileamh reacthaíochta le go mbeadh frithghiniúint dhleathach ann

Meaisín ama

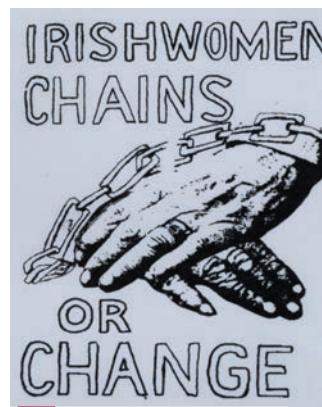
Foghlaimeoidh tú tuilleadh faoi na 1960idí i gCaibidil 12 agus i gCaibidil 25.

15. Nuala Fennell (1935–2009)

16. Nell McCafferty

17. Foilsíodh *Chains or Change* in 1971.

Tharla **athruithe dearfacha** i stádas na mban i rith na 1970idí agus na 1980idí, bíodh go raibh moill leo. Ritheadh dlíthe comhionannais le deireadh a chur le leatrom ar mhná san ionad oibre.

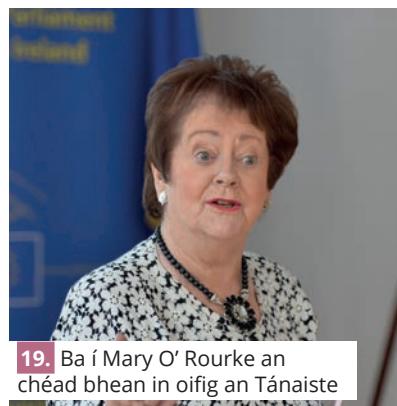
- In 1973 cuireadh deireadh le bac an phósta.
- In 1974 ritheadh dlí le deireadh a chur le leatrom pá bunaithe ar inscne.
- In 1977 ritheadh an tAcht um Chomhionannas Fostaíochta le deireadh a chur le leatrom ar bith ar bhonn inscne.

Athrú ar shaol na mban i saol na hÉireann

Bhí ról thábhachtacha ag mná i saol polaitiúil agus poiblí na hÉireann i rith na 1980idí agus 1990idí.

- Chaith **Mary O'Rourke, Gemma Hussey, Niamh Bhreathnach** agus **Mary Harney** tréimhsí mar **airí rialtais**.
- In 1990 toghadh **Máire Mhic Róibín** mar **Uachtarán na hÉireann**.
- In 1992 ba í **Susan Denham** an chéad bhean a ceapadh mar bhreitheamh ar an gCúirt Uachtarach.

Níl amhras ar bith ach go gcuirfeadh an méid atá bainte amach acusan chomh maith le mná eile i saol an ghnó, na polaitíochta, na n-ealaíon agus iliomad gné eile den saol gliondar ar chroí Hanna Sheehy-Skeffington agus na ceannródaithe eile a bhí i ngluaiseacht na mban in Éirinn.

19. Ba í Mary O'Rourke an chéad bhean in oifig an Tánaiste

20. Susan Denham

An chéad Uachtarán mná ar Éirinn

Is í Máire Mhic Róibín duine de na mná is tábhactaí i nua-stair na hÉireann. Is abhcóide í a ceapadh ina hOllamh Reid le dlí coiriúil i gColáiste na Tríonóide í agus gan í ach cúig bliana is fiche d'aois. Ba éacht é seo ní hamháin do bhean ach do dhuine chomh hóg sin sa saol acadúil. Ba Sheanadóir í ó 1969 i leith agus d'úsáid sí an oifig sin chomh maith lena saineolas sa dlí le cúiseanna a bhí tábhachtach do mhná a chur chun cinn. Throid sí ar son:

- **Deireadh a chur le 'bac an phósta' sa státseirbhís**
- **Deireadh a chur le cosc ar fhrithghiniúint**
- **Cearта ban le bheith ar ghiúiré**

An t-éacht is mó a rinne Robinson ná gur insealbhaíodh í mar Uachtarán, an seachtú duine san oifig sin. Rinne sí téarma seacht mbliana agus tháinig bean eile, **Máire Mhic Giolla Íosa**, i gcomharbacht uirthi.

21. An tUachtarán Máire Mhic Róibín

Ag scrúdú na fianaise

Féach leathanach
39 den Leabhar
Fianaise.

Súil siar agus machnamh

1. Cad a bhí san IWLM? Ainmnigh **triúr** de bhunaitheoirí na heagraíochta.
2. Cad a bhí i gceist le teideal an leabhráin *Change or Chains* a d'fhoilsigh an IWLM?
3. Cad a bhí i gceist le 'traein na frithghiniúna'?
4. Cérbh í an chéad bhean a ceapadh ina breitheamh ar an gCúirt Uachtarach?
5. Ainmnigh **dhá** ábhar a raibh Máire Mhic Róibín i mbun feachtasaíochta fúthu sular toghadh ina huachtaráin í.

Laoch gan iomrá

Dorothy Stopford-Price

Ba dhochtúir í Dorothy Stopford Price a raibh tionchar mór agus cinniúnach ag a cuid oibre ar shaol na hÉireann. Ó 1923 ar aghaidh bhí sí i mbun oibre in **Ospidéal Naomh Ultan** ar Shráid Charlemont i mBaile Átha Cliath. Bunaíodh an t-ospidéal le cúram a dhéanamh do naónain. Mar thoradh ar a cuid oibre san ospidéal in éineacht le ceannródaithe eile, **Kathleen Lynn, Nan Dougan** agus **Margaret Enright**, thuig Stopford Price an saol uafásach a bhí ag daoine sna ceantair is boichte sa chathair. In 1916, léiríonn na taifid gurbh é 16.1 duine in aghaidh gach míle duine a bhí ag fáil bháis in Éirinn. I mBaile Átha Cliath an bhliain chéanna, ba é an figiúr ná 23.8 duine in aghaidh an mhíle duine. Bhí an eitinn (TB) ar cheann de na cúiseanna ba mhó a raibh daoine ag fáil bháis. Nuair a bunaíodh an Stát in 1922 bhásaih 4,614 duine den eitinn. Ba pháistí iad 611 díobh sin.

22. Dorothy Stopford-Price (1890–1954)

Chaith Dorothy Stopford Price a saol sa tóir ar leigheas don eitinn. Rinne sí taighde faoin gcur chuige idirnáisiúnta agus thug sí an **vacsáin BCG** go hÉirinn. Rinneadh an chéad triail air in ospidéal Naomh Ultan agus bunaíodh **clár náisiúnta vacsaín** in 1949. Tugtar an vacsaín do pháistí in Éirinn go fóill agus tá ag éirí go han-mhaith leis. In 1904 bhásaih 12,000 duine den eitinn. In 2015, rinneadh beirt a thaifeadadh a raibh an eitinn luaite mar an chúis a bhfuair siad báis. Bhí baint nach beag ag obair éachtach Dorothy Stopford Price leis an athrú seo.

*Ag smaoineamh
go stairiúil*

Dearcadh agus oibiachtúlacht

Ceadaíodh colscaradh in Éirinn in 1995. Bhí an feachtas reifriann nimhneach agus achrannach. Diúltáodh do reifreann ar an ábhar céanna in 1986. Bain úsáid as an idirlíon chun a fháil amach faoi na hargóintí ar son gach aon taobh le linn na reifreann tabháchtach seo. Labhair le baill teaghlaigh a vótáil agus fiafraigh díobh faoi na tuairimí a bhí acu i dtaobh an cholscartha agus faoi mar atá na tuairimí sin athraithe ó 1995.

Torthaí foghlama

Ag cuimhneamh

- (a) Cén eagraíocht a bhunaigh Hanna Sheehy-Skeffington, Margaret Cousins agus Francis Sheehy-Skeffington?
- (b) Cad a bhí i gceist leis an Acht um Ionadaíocht an Phobail 1918?
- (c) Cérbh í an chéad bhean a d'oibrigh mar abhcóide in Éirinn?

Ag tuiscint

- (a) Cén fáth a raibh sé le tuiscint ó Fhorógra na Cásca 1916 gur thír mhaith do mhná a bheadh i bPoblacht na hÉireann?
- (b) Cad é an rud suntasach a bhí ann do mhná nuair a cuireadh cosc ar an bhfrithghiniúint in 1935?
- (c) Cén fáth, dar leat, ar bhunaigh an Dr Noël Browne An Scéim Mháthar agus Linbh?

Ag déanamh anailíse

- (a) Samhlaigh gur sufraigéid tú. Conas a mhothaíonn tú nuair a thoghtar an Chuntaois Markievicz ina feisire pairliminte in 1918?
- (b) Pléigh tábhacht na reachtaíochta cearta comhionanna a tugadh isteach sna blianta idir 1973 agus 1977.
- (c) An pointe tábhachtach a bhí ann i stair na mban in Éirinn nuair a toghadh Máire Mhic Róibín mar Uachtarán na hÉireann?
Déan plé air seo.

Ag cruthú

- (a) Samhlaigh gurb é seo 1971 agus gur ball tú de Ghluaiseacht Saoirse na mBan in Éirinn. Scríobh litir chuig cara leat ag míniú:
 - Cén fáth a ndeachaigh tú leis an eagraíocht?
 - Cad atá tú ag iarraidh a bhaint amach leis an eagraíocht?

Fíric nó tuairim?

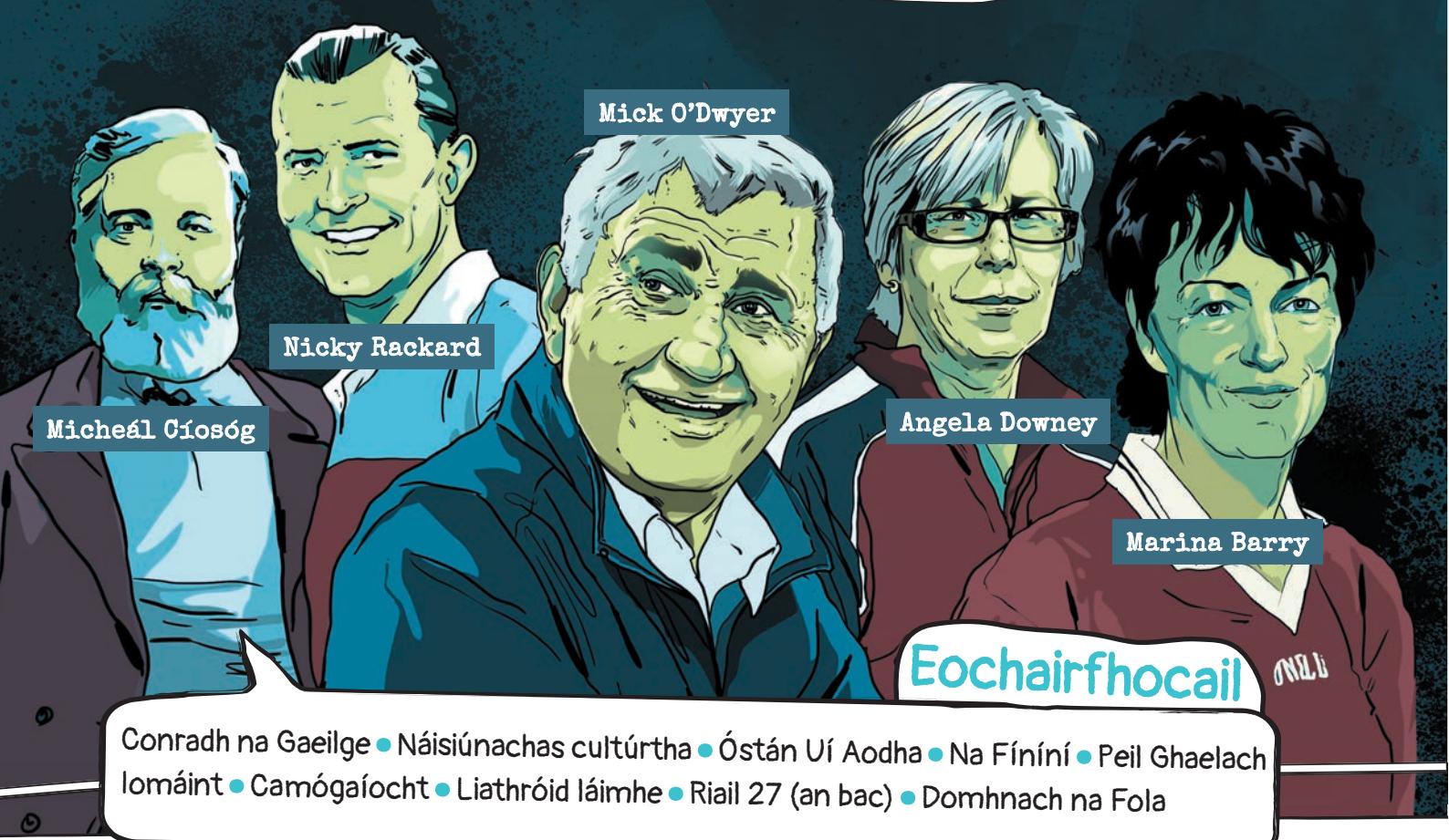
Inis cé acu thíos ná tuairim gach aon cheann de na ráitis seo a leanas.

- (a) 'Chuidigh obair Dorothy Stopford-Price go mór le feabhas a chur ar shláinte mhuintir Bhaile Átha Cliath.'
- (b) 'Léargas ar an leatrom in aghaidh na mban in Éirinn a bhí sa chosc ar fhrithghiniúint.'
- (c) 'Ba í an Chuntaois Markievicz an chéad bhean a toghadh mar fheisire parlaiminte in Westminster.'
- (d) 'Bhí an ceart ag Noël Browne an Scéim Mháthar agus Linbh a bhunú.'
- (e) 'In *Chains or Change* bhí comhionannas á éileamh do mhná na hÉireann i gcúrsaí dlí.'
- (f) 'Rinne Susan Denham agus Mary Robinson éachtaí suntasacha i dtreo an choimhionannais do mhná in Éirinn.'

CAIBIDIL 10

Cumann Lúthchleas Gael

Cas leis an bhfoireann

An Morphictiúr

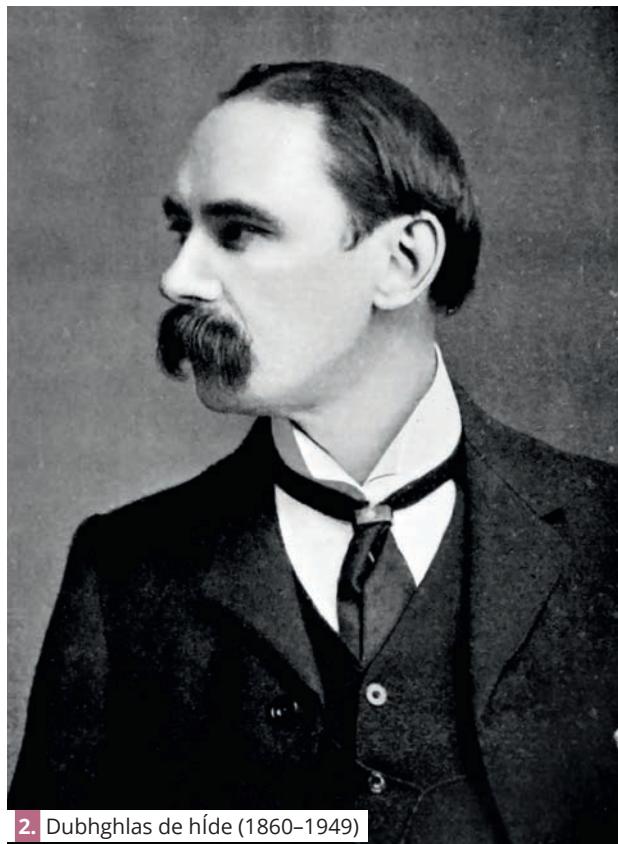
Tá an CLG ar cheann de na heagraíochtaí spóirt agus cultúrtha is tábhactaí in Éirinn. Tá a lorg le fáil i ngach cathair, baile agus sráidbhaile sa tír. Imríonn go leor in bhur measc cluichí Gaelacha nó chuaigh sibh chuig Cúl Camps sa samhradh chomh maith le dul chun féachaint ar do chlub nó do chontae ag imirt sna comórtais idirchontae. I rith an tsamhraidh, bíonn an téar ar fad gafa le cén fhoireann a bheidh mar Sheaimpíní Uile-Éireann. Scríobhtar na milliún focal sna meáin chlóite agus craoltar iliomad uair an chloig faoi na cluichí Gaelacha. Tá ról tábhachtach ag an CLG i measc phobail na tíre. Tá an cumann áitiúil i gcroílár gach pobail, an áit a dtagann daoine le chéile. Tá sé deacair a chreidiúint nár bunaíodh eagraíocht atá chomh lárnach i gcultúr na hÉireann go dtí 1884. Is é Micheál Cíosóg a bhunaigh an CLG.

Micheál Cíosóg

Rugadh Micheál Cíosóg sa Charn i gContae an Chláir. Ba mhúinteoir é a d'oibrigh i gColáiste na Carraige Duibhe i mBaile Átha Cliath agus Coláiste Choill Chluana Gabhann i gCill Dara. Bhí sé ar dhuine de na chéad bhaill de **Chonradh na Gaeilge** a bhunaigh **Dubhghlas de hÍde** in 1893. Bhí sé mar aidhm ag Conradh na Gaeilge athbheochan a dhéanamh ar an nGaeilge. Ó aimsir an Ghorta bhí líon na ndaoine a bhí ag labhairt na Gaeilge mar theanga dhúchais ag dul i léig. Ba é an Béalá príomhtheanga fhormhór na dtíortha a raibh daoine ag dul ar imirce chucu – na Stáit Aontaithe, Ceanada, an Bhreatain agus an Astráil. Theastaigh cumas sa Bhéalá ó aon duine a bhí ar thóir poist sa státseirbhís agus dá bhrí sin, ar chuíseanna eacnamaíocha, bhí sé riachtanach Béalá a fhoghlaim. Tá an fhianaise seo le feiceáil i ndaonáireamh na bliana 1891. Léirítear ann titim mhór i líon na gcainteoirí dúchais Gaeilge a thit ó 900,000 duine in 1881 go 700,000 duine in 1891.

1. Micheál Cíosóg (1847–1906)

2. Dubhghlas de hÍde (1860–1949)

Bhí imní ar dhaoine ar nós Cíosóg agus de hÍde go raibh meath na Gaeilge ag déanamh dochair do chultúr na hÉireann. Bhí **coilíniú cultúrtha** ag tarlú in Éirinn, dar leo, agus ba ghearr nach mbeadh aitheantas náisiúnta ag an tír. Bhí an-rath ar Chonradh na Gaeilge: bhunaigh díograiseoirí teanga agus náisiúnaigh chultúrtha craobhacha ar fud na tíre.

ADVERTISEMENTS.

CONRADH NA GAEILGE

AS 4, i b-páircé an Coláir, i m-Baile Átha Cliath.

Haónaíonn: Dubhglás de hÍde, LL.D.

Do cuipeadh an cumann go aip bun aip aon toisí leis an nGaeilge vo eongbair ná labhar i n-Éirinn, Mír i man leat Gaeilge vo magair i mbailiúch Gaeilteach, cabair congnáil vo píle t' achrannn o'n iarrhaíte go!

The Gaelic League,
4 COLLEGE GREEN, DUBLIN.
President: DOUGLAS HYDE, LL.D.

This Association has been founded solely to keep the Irish Language spoken in Ireland. If you wish the Irish Language to live on the lips of Irishmen, help this effort according to your ability!

3. Fógra faoi Chonradh na Gaeilge ón *Gaelic Journal*, 1894

Bunú Chumann Lúthchleas Gael

Bhí an cion céanna ag Micheál Cíosóg ar spórt agus a bhí aige ar an nGaeilge. Ba lúthchleasaí oilte é féin a d'imir rugbaí agus cruciéad. Mhéadaigh an tóir a bhí ar na cluichí Sasanacha seo go mór le linn an naoú haois déag nuair a leagadh síos rialacha foirmeálta dóibh.

Féach seo!

Is dóigh gurb é an spórt is mó a bhfuil tóir air a tháinig chun cinn sa naoú haois déag ná peil 'Shasanach' ar a dtugtar 'sacar'. Úsáideadh an focal 'sacar' lena léiriú go raibh an pheil seo bunaithe ar rialacha an FA (Cumann Peile) i Sasana. Bunaíodh an FA i Londain in 1863. Roimhe sin, bhí go leor cineálacha éagsúla peile le rialacha éagsúla á n-imirt ar fud na Breataine.

Ba iománaí díograiseach é Cíosóg. D'imir sé liathróid láimhe freisin agus d'éirigh go maith leis in imeachtaí caitheamh meáchain. Le linn na 1870idí agus na 1880idí d'éirigh sé mífhoghneach leis an mbealach ar eagraíodh cúrsaí spóirt in Éirinn. Bhí díomá ar leith air le fás na spórt gairmiúil. In 1882 bhunaigh sé **Cumann Iomána Bhaile Átha Cliath**. In 1884 scríobh sé sraith alt ag maíomh gur cheart eagraíocht nua a bhunú le spóirt náisiúnta in Éirinn a eagrú. Fuair sé tacaíocht ó na lúthchleasaithe clúiteacha **Muiris Ó Daimhín** agus **Pádraig Mac an Fhailigh**. Tháinig borradh faoin bhfeachtas ar an **1 Samhain 1884** nuair a bunaíodh **Cumann Lúthchleas Gael (CLG)** ag cruinniu a bhí in **Óstán Uí Aodha** i nDurlas, Co. Thiobraid Árann.

4. Muiris Ó Daimhín (1842-1927)

An aidhm a bhí leis an gcrúinniú ná 'Cumann Gaelach a bhunú ar mhaithe le caitheamh aimsire an náisiúin a chaomhnú agus a fhorbairt chomh maith le siamsaíocht náisiúnta a chur ar fáil do mhuintir na hÉireann.' Tá sé suntasach go bhfuil an focal 'náisiúnta' luaite sa ráiteas faoi dhó. Bunaíodh an CLG mar chuid de ghluaiseacht athbheochana níos leithne de **'náisiúnachas cultúrtha'**. Theastaigh ó Éireannaigh a n-aitheantas féin a chaomhnú agus a úsáid ag tráth ina raibh Éire faoi smacht go polaitiúil ag rialtais Londan ainneoin iarrachtaí **Charles Stewart Parnell** agus an Pháirtí Rialtais Dúchais.

Meaisín ama

I gCaibidil 6 d'fhoghlaim tú faoi Charles Stewart Parnell.

Ba é Muiris Ó Daimhín an chéad uachtarán tofa ar an CLG agus bhí Cíosóg ar dhuine de thriúr rúnaithe. Bhí an rogha 'pátrún' don chumann thar a bheith tábhachtach. Roghnaíodh triúr – an tArdeaspag Tomás Cróic, Micheál Mac Daibhéid agus Charles Stewart Parnell.

Anseo is ansiúd

In 1913 tugadh aitheantas don ról lárnach a bhí ag an Ardeaspag Cróic sa CLG le linn na céad bhlianta; ainmníodh príomhpháirc an CLG i mBaile Átha Cliath ina dhiaidh. Tá seastáin i bPáirc an Chrócaigh ainmnithe i ndiaidh cuid eile de bhunaitheoirí an chumainn – Pádraig Mac an Fhailigh agus Micheál Cíosóg. Is páirc nua-aimseartha í **Páirc an Chrócaigh** sa lá atá inniu ann agus tá ceann de na músaem is spéisiúla in Éirinn ann. Is fiú go mór cuairt a thabhairt ar Pháirc an Chrócaigh – le cluiche a fheiceáil agus foghlaim faoi stair an CLG.

Ag smaoineamh
go stáiriúil

Dearcadh agus oibiachtúlacht

Breathnaigh siar ar Chaibidil 6 agus smaoinigh ar an staid pholaitiúil a bhí in Éirinn in 1884. Bhí tóir mhór ar Mhicheál Mac Daibhéid mar gheall ar an mbaint a bhí aige le **Cogadh na Talún** agus ba ghearr go mbeadh bua iontach ag Parnell in **olttoghchán na bliana 1885**. An cinneadh cliste a bhí ann an bheirt seo chomh maith le heaspag Caitliceach clúiteach a roghnú mar phátrún tosaigh ar an CLG?

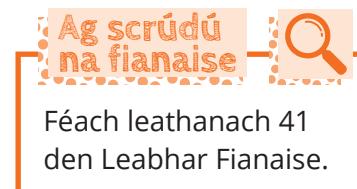

5. Dealbh de Mhicheál Cíosóg ar an mbealach isteach go dtí Ardán Uí Chíosóig i mBaile Átha Cliath

Na blianta tosaigh

Nuar a bhí sé i mbun machnaimh níos déanaí ina shaol ar bhlianta tosaigh an CLG, dúirt Cíosóg gur scaip an eagraíocht trasna na tíre ar 'luas lasrach'. Bunaíodh os cionn **400 cumann** faoin mbliain 1886. Bhí os cionn 50,000 ball ag an gcumann. Bhí roinnt cúiseanna le rath an chumainn.

- Fuair an CLG tacaíocht ón Eaglais Chaitliceach a raibh tionchar mhór aici.
- Ní dhearna an CLG aon idirdhealú ar bhonn aicme. Murab ionann agus cluichí eile, bhí fálte roimh chách.
- Reáchtáladh imeachtaí an CLG ar an Domhnach. Ba chinneadh tábhachtach é seo mar go raibh formhór na ndaoine ag obair sé lá na seachtaine. Ní raibh ag go leor daoine ach an Domhnach le bheith páirteach i spórt. Mar thoradh ar an gcinneadh seo braith go leor Protastúnach go raibh siadsan á bhfágáil ar lár. Chuir go leor eaglaisí Protastúnacha cosc ar a gcuid ball ó bheith rannpháirteach i gcaitheamh aimsire ar an Domhnach.
- Bhí ballraíocht saor in aisce. Thug sé sin deis do dhaoine níos boichte bheith páirteach sa chumann.
- Ó thus, ba eagraíocht shóisialta í an CLG. Reáchtáladh damhsaí, oícheanta ceoil agus oícheanta filíochta do na baill.
- Ba bheag deis siamsaíochta agus caidrimh go sóisialta a bhí ag daoine sa naoú haois déag, rud a d'fhág go raibh tóir ar bhallraíocht sa CLG.

6. Micheál Ó Coileáin, an tUas. Dunphy agus Annraoi Ó Beoláin ag cluiche iomána i bPáirc an Chrócaigh 1921

Súil siar agus machnamh

1. Cé a bhunaigh Conradh na Gaeilge?
2. Ainmnigh **triúr** bunaitheoirí den CLG?
3. Ainmnigh an **chéad** triúr pátrún ar an CLG.
4. Mínigh an téarma 'náisiúnachas cultúrtha.'
5. Scríobh alt ina míníonn tú **trí** chuí ar éirigh chomh maith leis an CLG sna blianta tosaigh.

Tionchar an IRB agus scannal Parnell

Seachtar fear a bhí i láthair ag an gcéad chruinniú den CLG in Óstán Uí Aodha in 1884. Baill den IRB a bhí i mbeirt díobh – **John Wyse Power** agus **Joseph Kevin Bracken**. Eagraíocht rúnda a bhí san IRB (ar tugadh na Fíníní uirthi uaireanta) a raibh sé mar aidhm aici neamhspleáchas na hÉireann ón mBreatain a bhaint amach trí choimhlint armtha. Luigh sé le réasún go mbeadh baint ag an IRB leis an CLG ó tharla an ceangal idir an eagraíocht agus aitheantas náisiúnta na tíre. Chomh maith leis sin, áfach, ghlac an IRB leis gur bealach a bheadh sa CLG le fir óga aclaí a mhealladh le páirt a ghlacadh ina bhfeachtas armtha.

Bhí baint lárnach ag baill den IRB leis an gcinneadh in 1887 cosc a chur ar bhaill reatha den RIC ó bheith páirteach san CLG. Níos déanaí an bhliain chéanna d'éirigh an tArdeaspag Cróic as an gcumann ar feadh tamaill mar agóid in aghaidh smacht an IRB ar an gcumann. Ba é ról Charles Stewart Parnell, duine eile de phátrúin an chumainn, a spreagfadh an scannal ba mhó go dtí sin i stair an chumainn.

Meaisín ama

I gCaibidil 7 d'fhoghlaim tú faoin IRB.

Féach seo!

In 1886 thug an CLG cuireadh do **John O'Leary** bheith ar an gceathrú pátrún den eagraíocht. Bhí O'Leary ina uachtarán ar Ardchomhairle an IRB ag an am. Chaith sé cuid mhór blianta i bpriosún i Sasana mar gheall ar a chuid gníomhaíochtaí leis an IRB. Rinne an file cáiliúil W.B. Yeats comóradh air sa dán cáiliúil a bhí aige 'September 1913', sna línte seo:

*Romantic Ireland's dead and gone,
It's with O'Leary in the grave.*

7. W.B. Yeats (1865–1939)

Cuireadh Parnell as oifig mar cheannaire an **Pháirtí Rialtais Dúchais (PRD)** tar éis an scannail maidir le colscaradh mhuintir O'Shea. Bhí deighilt san PRD mar gheall ar an eachtra seo: ní raibh ach líon beag, faoi cheannas John Redmond, a d'fhan dílis don fhear ar tugadh 'an taoiseach' air. Cháin an Eaglais Chaitliceach Parnell mar gheall ar an gcaidreamh a bhí aige le bean a bhí pósta. Ach thug an IRB tacaíocht do Parnell agus, dá bhrí sin, thug an CLG tacaíocht do Parnell freisin. Chuir an CLG garda onóra ar fáil ag sochraíd Parnell in 1891: meastar go raibh 2,000 ball den CLG páirteach ann.

Meaisín ama

I gCaibidil 6 d'fhoghlaim tú faoin scannal a bhain le Parnell agus colscaradh mhuintir O'Shea.

8. Tá Páirc Parnell i mBaile Átha Cliath ainmnithe i ndiaidh Charles Stewart Parnell.

Ach, rinne an tacaíocht a tugadh do Parnell dochar don chumann freisin. D'éirigh baill as an CLG agus tháinig deireadh le roinnt cumann.

Stopadh de bheith ag eagrú cluichí Gaelacha i gcodanna áirithe den téar. Faoi 1893 ní raibh ach 118 cumann sa téar i gcomparáid le níos mó ná 1,000 cumann i ndeireadh na 1880idí.

D'fhéadfadh sé seo bheith tubaisteach don chumann ach baineadh an dochar as an ngéarchéim sna 1890idí nuair a d'fhágair an CLG gur eagraíocht neamhpholaitiúil a bheadh inti feasta. Cuireadh cosc ar chomhráite polaitiúla ag cruinnithe de chuid an CLG. Dúirt **Frank Dineen**, a raibh ról lárnach aige an tráth sin, 'go ndearna an pholaitíocht dochar suntasach don eagraíocht'. Tháinig an Cumann as agus d'fhás sé as cuimse san fhichiú haois nuair a bhí ról níos lú ag baill an IRB ann.

9. Frank Dineen (1862-1916)

Cluichí Chumann Lúthchleas Gael

Sa lá atá inniu ann, aithnímid **an iománaíocht, peil Ghaelach, camógaíocht agus liathróid láimhe** leis an CLG. I dtús aimsire, ní bhíodh ach fir páirteach sna cluichí. Leagadh amach rialacha na gcluichí seo i mblianta tosaigh an chumainn. Níor leagadh amach go foirmiúil rialacha don chamógaíocht go dtí 1903. Déanann an Cumann Camógaíochta a bunaíodh in 1905, atá mar eagraíocht ar leith, an spórt seo a riart.

Bíonn sé éasca dearmad a dhéanamh go bhfuil an focal 'lúthchleas' luaite in ainm an CLG. Sna blianta tosaigh, bhíodh comórtais lúthchleasaíochta á reáchtáil ag an CLG chomh maith leis na cluichí páirce. Laghdaigh an bhéim ar an lúthchleasaíocht de réir mar a mhéadaigh an téar ar an bpeil agus ar an iománaíocht. Bhí an lúthchleasaíocht an-tábhachtach sna blianta tosaigh den eagraíocht.

- Reáchtáladh an chéad Cluiche Ceannais **Peile** uile Éireann in 1887. Ba í Luimneach a bhuaigh é. Ba í Baile Átha Cliath an fhoireann ba láidre i mblianta tosaigh an chumainn – bhuaigh siad 11 chluiche as an gcéad fhiche cluiche ceannais na hÉireann. Ina dhiaidh sin ba í Ciarraí an fhoireann ba láidre san fhichiú haois – bhuaigh siad 23 craobh Éireann. Bhí Mick O'Dwyer ina bhainisteoir ar fhoirne Chiarraí a bhuaigh sna 1970idí agus 1980idí. Chaith sé 15 bliana ina bhainisteoir agus bhuaigh siad ocht gcraobh Éireann le linn na tréimhse sin. Bhí sé ina bhainisteoir freisin ar pheileadóirí Chill Dara, Laoise, Chill Mhantáin agus an Chláir.

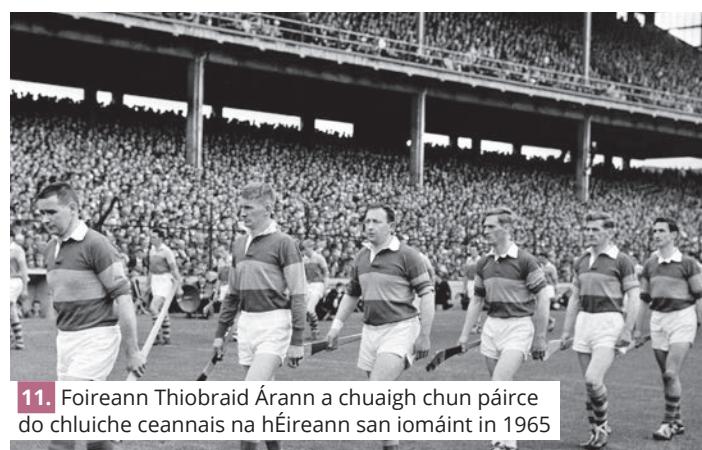
Féach seo!

Ní raibh aon Chluiche Ceannais Peile uile Éireann in 1885 mar gur eagraigh Muiris Ó Daimhín, duine de na bunaitheoirí, turas go dtí na Stáit Aontaithe le hairgead a bhailíú. Theip ar an turas agus fágadh an cumann i ngéarchéim airgeadais go ceann roinnt blianta. Cuireadh iallach ar Ó Daimhín éirí as.

10. Pat Spillane ag imirt do Chiarraí, an fhoireann sinsir peile ba rathúla san fhichiú haois

- Bhuaigh Tiobraid Árann an chéad Chluiche Ceannais **iomána** uile Éireann in 1887. Idir 1887 agus 1907 bhí ceannas ag trí fhoireann ar an gcraobh iomána – bhuaigh Tiobraid Árann é seacht n-uaire, bhuaigh Corcaigh sé cinn agus bhuaigh Cill Chainnigh trí cinn díobh. Tá na foirne sin fós láidir san iomáint sa lá atá inniu ann. Suimiúil go leor bhuaigh Londain an cluiche ceannais in 1901; agus in 1891 bhuaigh Ciarraí an t-aon chraobh iomána atá acu. Is iad seo a leanas na foirne ba rathúla san fhichiú haois – Corcaigh (26 craobh); Cill Chainnigh (23 craobh); agus Tiobraid Árann (19 gcraobh).
- Imríodh an chéad Chluiche Ceannais **Camógaíochta** uile Éireann in 1932. Ba í Baile Átha Cliath a bhuaigh agus a bhí chun cinn sa spórt ar feadh leathchéad bliain.
- In 1974 imríodh an chéad Chluiche ceannais uile Éireann i **bPeil na mBan**, nuair a bhuaile Tiobraid Árann Uíbh Fhailí le haon phointe amháin. Ar feadh dhá scór bliain ina dhiaidh sin, bhí dhá fhoireann i réim – Ciarraí a bhuaigh naoi gcraobh as a chéile idir 1981 agus 1991; agus Corcaigh a bhuaigh aon chraobh déag as a chéile idir 2005 agus 2016.
- Tá Marina Barry Chiarraí ar dhuine de na peileadóirí ban is rathúla riamh. D'imir sí i ndeich gcinn de chraobhacha uile Éireann agus bhuaigh sí iad ar fad!

11. Foireann Thiobraid Árann a chuaigh chun páirc do chluiche ceannais na hÉireann san iomáint in 1965

12. Foireann Camógaíochta Bhaile Átha Cliath, 1984

Féach seo!

Bhí roinnt pátrún tábhachtacha ag an CLG i rith na mblianta ach ní raibh bean riamh ina pátrún. Ainmníodh Maude Gonne McBride in 1902. Níor ceadaíodh an t-ainmniúchán, áfach, mar nach raibh an fógra cuí tugtha chun í a ainmniú.

13. D'éirigh thar barr le foireann sinsir peil ban Chorcaí le blianta beaga anuas.

'An bac' agus Rial 27

Mar a chonaiceamar níos luaithe, in 1887 chuir an CLG bac ar gach ball den RIC ó bheith páirteach in imeachtaí an CLG. An bhliain roimhe sin, tugadh isteach **Rial 12** inar dúradh:

Ní ceadmhach d'aon bhall de chlub in Éirinn atá ag imirt iomána, liathróide láimhe nó peile atá faoi aon rialacha eile seachas rialacha an CLG bheith mar bhall den chumann ná ní féidir le baill d'aon chumann lúthchleasaíochta eile in Éirinn bheith mar bhaill den CLG.

Is é a bhí i gceist leis seo ná nach bhféadfadh na baill bheith páirteach i gcluichí 'Gallda', ar nós rugbaí, peil (sacar), agus cruicéad. D'eascair na cluichí sin as Sasana. Bhí an CLG chomh diongháilte céanna le srian a chur leis na cluichí sin agus a bhí sé le cultúr na hÉireann a chosaint agus a chothú.

Bhí go leor easaontais faoin rial seo i mblianta tosaigh an CLG. In 1902, áfach, rinneadh an bac éigeantach le **Rial 27** a d'fhan i bhfeidhm go dtí 1971. Chuir Rial 27 bac ar bhaill den CLG ó bheith páirteach i gcluichí gallda nó fiú freastal ar chluichí gallda mar dhuine den lucht féachana. Cuireadh aon bhall a bhris an rial seo ar fionraí. Níl aon amhras ach gur chuidigh an bac leis an CLG éirí níos láidre sna blianta tosaigh. Tá sé soiléir freisin gur chruthaigh an bac cuid mhór deighiltí.

Tugadh cuireadh do **Dhubhglas de hÍde**, bunaitheoir Chonradh na Gaeilge, bheith ina phátrún ar an CLG in 1902. Rinne sé go leor oibre chun tacú leis an gcumann sna blianta ina dhiaidh sin. Faoi dheireadh na 1930idí bhí sé roghnaithe mar an chéad Uachtaráin ar Éirinn. Tugadh cuireadh dó in 1938 freastal ar chluiche sacair idir Éire agus an Pholainn. Mar Uachtaráin, chinn sé freastal ar an gcluiche. Cuireadh amach as an CLG é dá bharr. Rinne an cinneadh seo an-dochar do chlú na heagraíochta. Glacadh leis mar mhasla pearsanta do de hÍde agus masla d'oifig an Uachtaráin.

Súil siar agus machnamh

1. Cad a bhí san IRB?
2. Tabhair **dhá** chús a raibh suim ag an IRB an CLG a chur chun cinn.
3. Cén seasamh a ghlac an CLG maidir le scannal Parnell agus an colscaradh agus cén tionchar a bhí ag an seasamh sin ar thuairimí i leith an Chumainn?
4. Cén aidhm a bhí le bac 1902 agus Rial 27?
5. Cén fáth ar cuireadh an tUachtaráin Dubhghlas de hÍde amach as an CLG in 1938?

An troid ar son an neamhspleáchais agus Domhnach na Fola

Mar eagraíocht náisiúnach bhí tionchar ag an ngéarchéim pholaitíuil sna blianta idir 1921 agus 1922 ar an CLG. Bhí go leor ball den chumann gníomhach sna hÓglacha agus ina dhiaidh sin i Sinn Féin agus san IRA. Le linn Chogadh na Saoirse, rinneadh iarracht an eagraíocht a chur faoi chois trí pháirceanna a scriosadh agus cuailí a leagan. Ar an **4 Lúnasa 1918** d'eagraigh an CLG '**Domhnach na nGael**' mar fhreagra ar an mbac a bhí curtha ar chluichí Gaelacha ag údaráis na Breataine. Ghlac 54,000 imreoir páirt sna cluichí agus bhí na mílte lucht féachana i láthair. Ba ghníomh tábhachtach san agóid shíochánta a bhí i nDomhnach na nGael agus léiríonn sé an ról tábhachtach a bhí ag an CLG i rith na mblianta.

15. Foireann sinsir peile Thiobraid Árann, 1920

Tharla ceann de mhór-eachtraí Chogadh na Saoirse ar '**Dhomhnach na Fola**' ar an **21 Samhain 1920**. Mar a chonaiceamar i gCaibidil 7, d'ordraigh **Micheál Ó Coileáin** feallmharú ar roinnt oifigeach de chuid na Breataine i mBaile Átha Cliath an mhaidin sin. Bhí cluiche dúshlán le himirt idir Baile Átha Cliath agus Tiobraid Árann i bPáirc an Chrócaigh an lá céanna. Bhí timpeall 10,000 duine i láthair. Chruinnigh fórsaí na Breataine faoi cheannas **Leifteanant-Coirnéal Bray** timpeall na páirce. Thosaigh siad ag scaoileadh ar an slua nuair a thuairiscigh na saighdiúirí go raibh an tIRA ag scaoileadh orthu. Ní raibh aon fhianaise gur scaoil an tIRA urchair, dar le fiosrúchán a rinneadh níos déanaí.

Chuaigh saighdiúirí na Breataine isteach i bPáirc an Chrócaigh agus lean siad orthu ag scaoileadh ar feadh 90 soicind. Maraíodh triúr déag an lá sin – ina measc **John William Scott** a bhí 14 bliana d'aois agus **Jerome O'Leary** a bhí 10 mbliana d'aois. Ba é **Micheál Ó hÓgáin**, leathchúlaí le Tiobraid Árann an duine ab aitheanta a maraíodh. Scaoileadh air os comhair sheastán Mhic Fhailghe agus nuair a tógadh seastán nua i bPáirc an Chrócaigh in 1924 cuireadh a ainm leis.

16. Ardán Uí Ógáin ag Cluiche Ceannais Chorn an Bhóthair larainn, 7 Meitheamh 1959

17. Pádraig Ó Caoimh

Tháinig an CLG slán as blianta na coimhlinte agus bhí ról an-lárnach ag an eagraíocht ar feadh céad bliain ina dhiaidh sin. Agus a bhuíochas sin do na céadta míle duine a thugann am go deonach gach seachtain go háitiúil le himeachtaí agus cluichí a eagrú.

Cuimhneofar ar **Phádraig Ó Caoimh** a bhí ina Ard-Rúnaí ar an gcumann idir 1929 agus 1964 mar gheall ar an ról a bhí aige i rathúlacht an CLG. Breathnaítear air mar an riarthóir is fearr i stair na heagraíochta. Is é a rinne an obair bhunúsach le go mbeadh an CLG láidir mar a aithnímid sa lá atá inniu ann. Tá príomhpháirc an CLG i gCorcaigh ainmnithe i gcuimhne air.

18. Micheál Ó hEithir (1920-1996)

Féach seo!

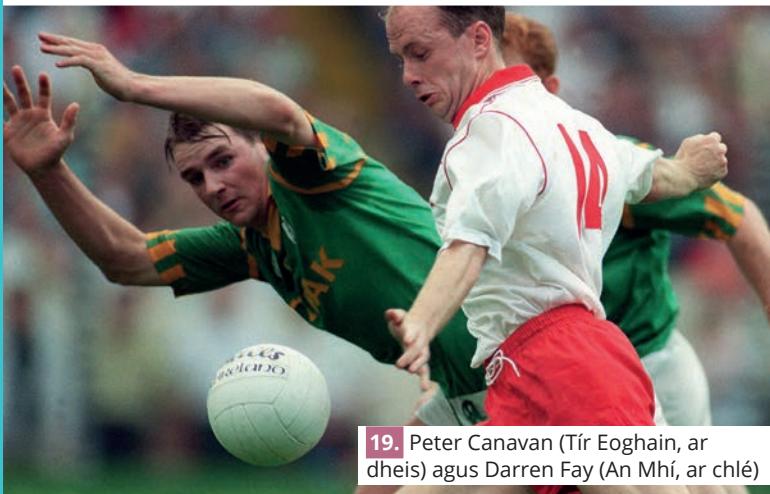
Ba thráchtóra raidió é **Micheál Ó hEithir** a d'oirbhrigh le RTÉ. D'éist na céadta míle duine lena chuid tráchtareachta ar chluichí ceannais uile Éireann idir na 1930idí agus na 1980idí. Thaitin an cur síos bríomhar a bhí aige ar na cluichí le daoine agus baisteadh '**Glór na gCluichí Gaelacha air.**'

Imreoirí agus bainisteoirí an CLG

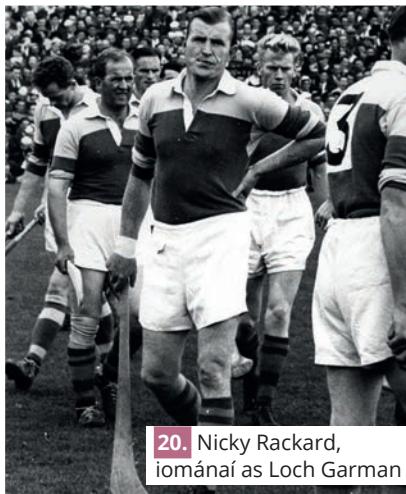
Nuair a chuimhnímid ar stair an CLG, tá sé ríthábhachtach na himreoirí agus na bainisteoirí a chruthaigh na cluichí draíochtacha i rith na mblianta a thabhairt chun cuimhne. Níl anseo ach bailiúchán beag de phearsana aitheanta an CLG.

Ag scrúdú
na fianaise

Féach leathanach 43 den Leabhar Fianaise.

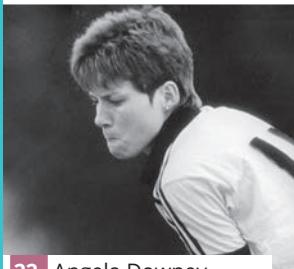
19. Peter Canavan (Tír Eoghain, ar dheis) agus Darren Fay (An Mhí, ar chlé)

20. Nicky Rackard, iománaí as Loch Garman

21. Christy Ring, iománaí as Corcaigh

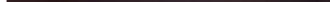
22. Angela Downey, imreoir camógaíochta as Cill Chainnigh

23. Mick O'Dwyer, bainisteoir peile

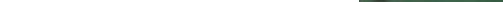
24. Nicky English, (Tiobraid Árann, ar dheis) agus Sylvie Linnane, (Gaillimh, ar chlé)

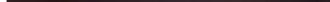
25. Dermot Earley, peileadóir as Ros Comáin

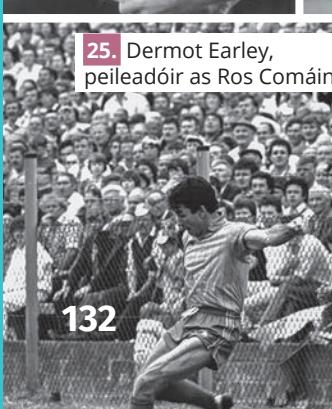
26. Cora Staunton, peileadóir as Maigh Eo

27. Stephen Cluxton, peileadóir as Baile Átha Cliath

28. Micky Harte, bainisteoir peile

Laoch gan iomrá

Tom Woulfe

Ba fhear mór le spórt é an tAire Rialtais de chuid Fhianna Fáil, Donogh O’Malley. Bhí sé go mór in aghaidh bhac an CLG ar chluichí gallda faoi Rial 27. Agus é ag labhairt in 1967, dúirt O’Malley:

Rugby and soccer people, as well as others, are sick and tired of having the finger pointed at them as if they were any worse Irishmen for playing these games. We are proud of our games and do not see anything wrong in our sons playing them.

Ba ionann caint O’Malley agus na tuairimí a bhí ag go leor de mhuintir na hÉireann sna 1960idí ach ina dhiaidh sin féin bhí tacaíocht láidir i measc bhaill an CLG do Rial 27. Ba é Tom Woulfe a raibh a shaol caite aige mar bhall den CLG le Cumann na Státseirbhíseach i mBaile Átha Cliath a bhí lárnach ag iarraidh fáil réidh le Rial 27.

Agus é ina fhear óg, bhí Woulfe mar bhall de ‘**Choiste Faireachais**’ an CLG. An obair a bhí le déanamh ag na coistí seo ná monatóireacht a dhéanamh ar ‘chluichí gallda’ lena chinntí nach raibh aon bhall den CLG páirteach iontu. Chuir Woulfe tuairisc ar aghaidh maidir le ball den CLG as ucht an bac a bhriseadh agus cuireadh an fear ar fionraí agus níor tháinig sé ar ais riamh le bheith mar bhall den CLG. Bhí déistin ar Woulfe: ón am sin amach, bhí sé tiomanta do dheireadh a chur le Rial 27.

I rith na 1960idí scríobh Woulfe sraith alt i nuachtán a bhí cáinteach ar an mbac. Rinne sé cás ag comhdháil an CLG gur chóir deireadh a chur leis an rial. In 1962 diúltaodh an rún a mhol sé le 180 vóta in aghaidh 40 vóta agus cáineadh go géar é as a chuid iarrachtaí le fáil réidh leis an rial. Níor chuir sé sin lagmhisneach air. Lean sé lena fheachtas le fáil réidh le Rial 27. Ag comhdháil na bliana 1965, buaileadh go dona air arís nuair a caitheadh 230 vóta in aghaidh 52 vóta i gcoinne a rúin.

I rith na 1960idí thacaigh daoine le seasamh Woulfe, Donogh O’Malley agus Seán Ó Loingsigh ina measc. Ba iománaí clúiteach é Ó Loingsigh a ceapadh ina Thaoiseach in 1967. Cheistigh Tomás Ó Fiaich, ball sinsearach den chléir, an bac. Dúirt sé go raibh sé ag cothú deighiltí idir Caitlicigh agus Protastúnaigh i dTuaisceart Éireann. Faoi thus na 1970idí bhí brú ollmhór ar an CLG le fáil réidh le Rial 27, rud a tharla ar an 11 Aibreán 1971.

Sa lá atá inniu ann is féidir le himreoirí an chumainn freastal ar aon imeacht spóirt ar mian leo agus tá cead acu cluichí ‘gallda’ a imirt gan fuacht ná faitíos. Bhí baint ag an seasamh cróga a ghlac Tom Woulfe leis an athrú seo.

29. Éire v Sasana i gComórtas Rugbaí na Sé Náisiún 2009 i bpáirc an Chrócaigh

Torthaí foghlama

Ag cuimhneamh

- (a) Cén fáth ar theastaigh ó Micheál Cíosóg eagraíocht a bhunú le cluichí Gaelacha a chur chun cinn?
- (b) Cérbh é 'Glór na gCluichí Gaelacha' ar RTÉ?
- (c) Cé mhéad duine a maraíodh i bPáirc an Chrócaigh ar an 21 Samhain 1920?

Ag tuiscint

- (a) Cén fáth a raibh tacaíocht an Ardeaspaig Cróic agus na hEaglaise Caitlicí tábhachtach don CLG?
- (b) Cén fáth a raibh tábhacht le ceapachán John O'Leary mar cheathrú pátrún an Chumainn?
- (c) Cén ról a bhí ag Pádraig Ó Caoimh san CLG?

Ag déanamh anailíse

- (a) Samhlaigh gur chláraigh tú leis an CLG sna 1880idí. Ainmnigh **trí** chuíos a ndearna tú amhlaidh.
- (b) Léigh an sliocht ó óráid Donogh O' Malley in 1967 (féach leathanach 133). Cén tionchar a bheadh ag óráid dá leithéid ar do thuairimí pearsanta faoi Riaill 27?
- (c) Pléigh an tuairim gur léiriú tábhachtach ar aitheantas cultúrtha agus ar neamhspleáchas na hÉireann a bhí san CLG ag tráth nuair a bhí an tír faoi smacht polaitiúil Impireacht na Breataine.

Ag cruthú

- (a) Cruthaigh cur i láthair Powerpoint le léargas a thabhairt ar shaol d'imreoir cáiliúil i stair an CLG.

Fíric nó tuairim?

Inis cé acu thíos nó tuairim gach aon cheann de na ráitis seo a leanas.

- (a) 'Ba chuid de ghluaiseacht le cultúr na hÉireann a chaomhnú a bhí san CLG i dtús báire.'
- (b) 'Ba é Christy Ring an t-iománaí is fearr riamh.'
- (c) 'Chaill Dubhghlas de híde a bhallaíocht den CLG toisc gur fhreastail sé ar chluiche sacair.'
- (d) 'Bhí bunús le Riaill 27 mar gur thug sé cosaint don CLG ó chluichí 'gallda'.'
- (e) 'Rinne scannal Parnell agus an colscaradh dochar don CLG.'
- (f) 'Bhí ról tábhachtach ag Pádraig Ó Caoimh i gcur chun cinn an CLG.'
- (g) 'Ba iad Ciarraí agus Corcaigh na foirne peile ban is fearr riamh ar éirigh leo.'
- (h) 'Chuidigh Micheál Ó hEithir le cáil an CLG a scaipeadh lena chuid tráchtaireseachta.'

Na Trioblóidí: cúiseanna, mar a tharla agus a thit amach

CAIBIDIL 11

Cas leis an bhfoireann

An Mórphictiúr

Tugann na grianghraif ar leathanaigh 136–137 léargas éigin ar an ainriail agus marú a tharla i dTuaisceart Éireann sa tríocha bliain deiridh den fhichiú haois. Tugtar 'na Trioblóidí' ar an tréimhse seo. Bhí tionchar ollmhór ag an tréimhse ar shaol na ndaoine in Éirinn – ó thuaidh agus ó dheas den teorainn. Bhí tionchar ag an gcoimhlint agus ag na bealaí inar cuireadh deireadh leis ar an gcaidreamh atá idir muid fén agus ár gcomharsa, an Bhreatain. Téann bunús na coimhlinne siar i bhfad go dtí Plandál Uladh, Cogadh na Saoirse agus an Conradh Angla-Éireannach.

30 EANÁIR 1972

Mharaigh an Reisimint Paraisiúit 13
Caitliceach i nDoire – Domhnach na Fola

21 IÚIL 1972

Mharaigh buamaí de chuid an IRA naonúr
i mBéal Feirste – Aoine na Fola

8 BEALTAINE 1987

Scaoil saighdiúirí de chuid an SAS ar
ochtár ball den IRA ag Loch gCál,
Co. Ard Mhacha, agus maraíodh iad

27 LÚNASA 1979

Mharaigh buamaí de chuid an IRA an Tiarna
Mountbatten (gaol leis an mBanríon Eilís II)
agus triúr eile i gContae Shligigh

8 SAMHAIN 1987

Mharaigh buamaí de chuid an IRA dháréag
in Inis Ceithleann, Co. Fhear Manach

23 DEIREADH FÓMHAIR 1993

Mharaigh buamaí de chuid an IRA deichniúr, duine
den lucht ionsaithe ina measc, i siopa éisc Frizzell ar
Bhóthar na Seanchille i mBéal Feirste

31 IÚIL 1972

Mharaigh buama de chuid an IRA naonúr i gClóidigh, Co. Dhoire

17 BEALTAINE 1974

Mharaigh buamaí de chuid an UVF 34 duine i mBaile Átha Cliath agus i Muineachán

17 FEABHRA 1978

Mharaigh buama tine de chuid an IRA dháréag i mbialann an La Mon

21 SAMHAIN 1974

Mharaigh buamaí de chuid an IRA 21 duine i dtithe tábhairne in Birmingham, Sasana

1. Stair na dTrioblóidí

18 MEITHEAMH 1994

Scaoil an UVF ar sheisear Caitliceach agus maraíodh iad ag Loch an Oileáin, Co. an Dúin

Foinse agus fianaise

Ag smaoineamh go stairiúil

I ngrúpaí, pléigí an tuairim a thugann na pictiúir seo den saol i dTuaisceart Éireann idir 1970 agus 1995.

Meaisín ama

Ní fheidhmíonn an stair i bhfolús. Bíonn cúiseanna agus iarmhairtí ag baint le heachtraí stáiriúla. Féach siar ar na heachtraí i gCaibidil 3 agus i gCaibidil 7. Cuideoidh sé seo leat tuiscint a fháil ar an deighilt i sochaí Thuaisceart Éireann a bhí mar bhunús leis na trioblóidí.

Téarmaí tábhachtacha don chaibidil seo

Aontachtaí	Duine atá tiomanta leis an gceangal idir Tuaisceart Éireann agus an Bhreatain a choinneáil; Protastúnach a bhíonn ann de ghnáth
Dílseoir	Aontachtaí amach is amach a bheadh sásta foréigean a úsáid leis na haidhmeanna polaitiúla a chur i gcrích
Náisiúnaí	Duine atá tiomanta le deireadh a chur leis an gcríochdheighilt in Éirinn agus tacú le cearta na gCaitliceach i dTuaisceart Éireann; Caitliceach a bhíonn ann de ghnáth
Poblachtánach	Náisiúnaí amach is amach a bheadh sásta foréigean a úsáid leis na haidhmeanna polaitiúla a chur i gcrích
IRA	Arm Poblachtánach na hÉireann nó na 'Provos': grúpa paraímíleata poblachtánach a reáchtáil feachtas foréigin.
INLA	Arm Fuascailte Náisiúnta na hÉireann: grúpa paraímíleata poblachtánach a reáchtáil feachtas foréigin
UVF	Óglaigh Uladh: eagraíocht pharaímíleata de dhílseoirí a reáchtáil feachtas foréigin
RHC	Cománláith na Láimhe Deirge (Red Hand Commandoes): eagraíocht sceimhlitheoiríreachta de dhílseoirí a reáchtáil feachtas in aghaidh na bPoblachtánach agus an phobail Chaitlicigh náisiúnaigh i gcoitinne le linn na dTrioblóidí
UDA	Cumann Cosanta Uladh: eagraíocht pharaímíleata de dhílseoirí a reáchtáil feachtas foréigin.

2. Múrphictiúr i gceantar Thaobh an Bhogaigh i nDoire, ag tabhairt aitheantais do mhná Phoblachtánacha

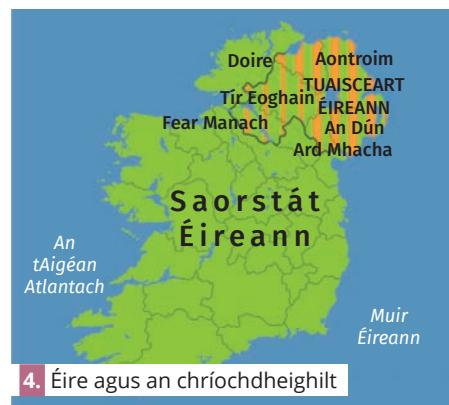

3. Múrphictiúr i dTuaisceart Éireann faoin UVF. Pléigh an chúis a dtaispeánann an dá phobal sa Tuaisceart atá i gcoinne a chéile na múrphictiúir seo.

Acht um Rialú na hÉireann 1920

Mar thoradh ar **Acht um Rialú na hÉireann 1920** bunaíodh stát Thuaisceart Éireann. Rinneadh Éire a dheighilt mar thoradh ar fheachtas a bhí ar siúl ar feadh deich mbliana ag Aontachtaithe Uladh le cosc a chur ar an Rialtas Dúchais. Sna sé chontae – **Fear Manach, Ard Mhacha, Tír Eoghain, Doire, Aontroim agus an Dún (FATDAD)** ba Phrotastúnaigh iad tromlach an daonra ach bhí daonra mór Caitliceach ann freisin. Go deimhin ba Chaitlicigh iad tromlach an daonra a bhí i dTír Eoghain agus Fear Manach, chomh maith le cathair Dhoire.

D'fhan Tuaisceart Éireann mar chuid den Ríocht Aontaithe agus bhunaigh Rí na Breataine parlaimint dá cuid féin in **Stormont**. Bhí cumhactaí ag an bparlaimint seo a bhain le cúrsaí inmheánacha na sé chontae. Ba é **James Craig** an chéad Phríomh-Aire ar Thuaisceart Éireann. Bhí sé ar dhuine de lucht tacaíochta **Edward Carson** le linn na géarchéime faoi rialtas dúchais. Nuair a tharla críochdheighilt bhí Carson tar éis éirí as agus bhí James Craig anois ina cheannaire ar an bPáirtí Aontachtach.

4. Éire agus an chríochdheighilt

5. James Craig (1871-1940)

Leatrom

Stát **seicteach** a bhí i dTuaisceart Éireann. Bhí sé roinnte ar bhonn creidimh agus rinne an Páirtí Aontachtach **leatrom** ar an bpobal náisiúnach. Tá fianaise den leatrom seo le feiceáil i réimsí éagsúla.

Póilíneacht

Ba Phrotastúnaigh iad formhór na bpóilíní – an **RUC** (Constáblacht Ríoga Uladh) – agus an chuid is mó de na státseirbhísigh. Bhí cíltaca deonach ag an RUC ar tugadh Constáblacht Speisialta Uladh nó na '**B-Specials**' orthu. Iarbháill den UVF den chuid is mó a bhí sna 'B-Specials' agus bhí cáil na brúidiúlachta i leith na gCaitliceach orthu.

6. Baill den RUC i mbun oiliúna le gunnaí láimhe c. 1961.

Féach seo!

Bhí go leor foréigin sheictigh i dTuaisceart Éireann idir 1920 agus 1922. Tharla ceann amháin de na heachtraí ba mheasa i **Sráid an Fhíodóra i mBéal**

Feirste in 1921. Maraíodh seisear páistí Caitliceacha in ionsaí buamála. Baill de na 'Specials' a chaith an buama leo tar éis a rá leo 'dul ag spraoi le bhur gcineál féin'. Ba shráid Chaitliceach i gceantar Protastúnach í Sráid an Fhíodóra. Caitheadh amach 23,000 Caitliceach as a gcuid tithe i mBéal Feirste sa chéad dá bhliain de stát Thuaisceart Éireann.

7. Póilíní ar dualgas tar éis foréigin sheictigh, Béal Feirste, 1922

Toghcháin

Is é is brí le **claonroinnt** (gerrymandering) ná teorainneacha toghcheantair a shocrú ar mhaithe le leas polaitiúil. D'úsáid na haontachtaithe claonroinnt i dTuaisceart Éireann le smacht a fháil ar chomhairl áitiúla. Nuair a bhí toghcheantair á gcruthú ba mhinic a cuireadh ceantar ina raibh tromlach ag Caitlicigh isteach le ceantar i bhfad níos mó ina raibh tromlach ag na Protastúnaigh. Chiallaigh sé seo nach bhféadfadh Caitlicigh dóthain vótáil a fháil le smacht a fháil ar chomhairle agus dá bhrí sin d'fhan an chomhairle faoin smacht aontachtach. **Bealach a bhí sa cláonroinnt le torthaí toghcháin a shocrú.**

Fostaíocht

I dtús na 1920idí cuireadh tuairim agus 10,000 Caitliceach amach as a gcuid post i mBéal Feirste sna longchlóis agus sna mulite línéadaigh. Bhí poist sa státseirbhís faoi smacht an Pháirtí Aontachtaigh. Protastúnaigh den chuid is mó a bhí ag obair sa státseirbhís.

Súil siar agus machnamh

- Cén tAcht a bhunaigh Stát Thuaisceart Éireann?
- Cén páirtí a bhí i réim i bParlaimint Thuaisceart Éireann in Stormont?
- Nuair a bunaíodh stát Thuaisceart Éireann dúirt James Craig gur 'Parlaimint Protastúnach a bheadh ann do na Protastúnaigh'. Cad a bhí i gceist aige leis sin, dar leat?
- Cad a bhí i gceist le cláonroinnt agus conas a rinne sé leatrom i gcoinne na gCaitliceach?
- Seachas cláonroinnt, ainmnigh **dhá** bhealach eile a ndearnadh leatrom i gcoinne phobal na gCaitliceach i dTuaisceart Éireann sna 1920idí.

Dearcadh agus oibiachtúlacht

Ag smaoineamh
go stairiúil

- (a) Cén fáth, dar leat, ar bhris Aontachtaithe a raibh gnóthaí móra acu Caitlicigh as a gcuid post? Cén aidhm a bhí acu leis seo?
- (b) Cuireadh tuairim agus 10,000 Caitliceach amach as a gcuid post. Conas a d'fhéadfá na figíúirí seo a dheimhniú? Cad iad na foinsí a d'fhéadfadh staráil a scrúdú leis an líon Caitliceach a chaill a gcuid post a chruthú?

Lár an fhichiú haois

D'fhan James Craig mar Phríomh-Aire go dtí go bhfuair sé bás in 1940. Ceapadh **Basil Brooke**, aontachtaí eile mar Phríomh-Aire in 1943 agus d'fhan sé in oifig go dtí 1963. Bhí sé diongbháilte go mbeadh smacht ag na haontachtaithe ar an stát.

Mhéadaigh an seicteachas le linn na chéad leathchéad bliain den Stát. Bhí Caitlicigh agus Protastúnaigh **ina gcónai i gceantair éagsúla** agus **chuaign siad chuig scoileanna éagsúla**. Tugadh túis áite go minic do Phrotastúnaigh nuair a bhí tithíocht shóisialta á gcur ar fáil. Ba mhinic gur tugadh poist do Phrotastúnaigh seachas do Chaitlicigh díreach ar bhonn creidimh. D'fhág sin go raibh ráta an-ard difhostaíochta i measc na bhfeair Caitliceach.

Féach seo!

Ba as Doire ó dhúchas é an cumadóir **Phil Coulter**. Scríobh sé faoina óige san amhrán 'The Town I Loved So Well'. Déanann sé cur síos ann ar na deacraíochtaí a bhí ag fir Chaitliceacha i nDoire mar gheall ar bheith difhostaithe.

*In the early morning the shirt factory horn
called women from Creggan, the Moor and the Bog,
while the men on the dole played a mother's role:
fed the children and then trained the dogs*

8. Dhá theaghlaigh Chaitliceacha ar liostaí feithimh tithíochta ar feadh 13 bliana ag roinnt tí gan uisce né leithreas; Doire, 1968.

An Dara Cogadh Domhanda

Bhí ról an-tábhachtach ag Tuaisceart Éireann sa Dara Cogadh Domhanda. Bhí calafoirt Dhoire agus Bhéal Feirste tábhachtach le bia agus earrai eile as Meiriceá a thabhairt chun na Breataine as na Stáit Aontaithe in 1940 agus 1941. Bhí an longchlós ollmhór Harland and Wolff i mBéal Feirste gnóthach ag cur long ar fáil don Chabhlach Ríoga agus don chabhlach trádála. D'ionsaigh an Luftwaffe, aerfhórsa na Gearmáine, Béal Feirste ag amanna éagsúla le linn an chogaidh; maraíodh na céadta duine. Níos déanaí úsáideadh Tuaisceart Éireann mar bhunáit do na mílte agus na mílte saighdiúir Meiriceánacha sular ionsaigh na comhghuaillithe Tuaisceart na hEorpa in 1944.

9. Oibrithé tarthála ag guardach tríd an smionagar ar Shráid Eglington tar éis ionsaithé ón Luftwaffe Gearmánach ar an 7 Bealtaine 1941. Déan comparáid idir an pictiúr seo agus an ceann ina bhfuil an Trá Thuaidh, Baile Átha Cliath ar Ich 105.

Nuir a chríochnaigh an Dara Cogadh Domhanda, toghadh rialtas de chuid an **Lucht Oibre** sa Bhreatain. Gheall an Lucht Oibre saol an phobail a fheabhsú tríd an **stát leasa shóisialaigh** a bhunú. Chiallaigh seo go raibh saoránaigh na Breataine ar fad i dteideal oideachais agus cúram sláinte saor in aisce. Bhain pobal Caitliceach Thuaisceart Éireann leas as an gcóras nua. Tháinig glúin óg de Chaitlicigh chun cinn i dTuaisceart Éireann – daoine nach mbíodh in acmhainn go dtí sin dul ar aghaidh go dtí an mheánscoil.

An Ghluaiseacht Cearta Sibhialta

In 1963 ceapadh an **Captain Terence O'Neill** mar Phríomh-Aire ar Thuaisceart Éireann. Chas sé le Taoiseach Phoblacht na hÉireann **Seán Lemass** in 1965. Chas sé freisin leis an Taoiseach **Seán Ó Loingsigh** in 1967. Go dtí sin, dhiúltaigh na haontachtaithe aon aitheantas a thabhairt do rialtas Phoblacht na hÉireann. Ar deireadh thiarr, áfach, theip ar O'Neill aghaidh a thabhairt ar an mbrú le hathrú a dhéanamh i dTuaisceart Éireann agus ba é seo an clú a bhí air dá bharr.

Ag an tráth seo, bhí na Caitlicigh a fuair oideachas saor in aisce sna 1940idí ag éileamh go gcaithfeadh an rialtas níos fearr leo. Theastaigh ó na Caitlicigh go gcuirfí **deireadh leis an leatrom**. Thosaigh agóidí faoi cheist na tithe. Bhí sé socraite ag an rialtas 64,000 teach a bhí ag teastáil go géar a thógáil taobh istigh de chúig bliana. I **nDún Geanainn**, mar shampla, tugadh túis áite i ndáileadh na dtithe seo do Phrotastúnaigh. Chuaigh Caitlicigh i mbun agóide faoi stiúir **Patricia agus Conn McCluskey**. Le linn an fheachtais tithe bunaíodh an **Feachtas ar son Ceartas Sóisialta**. Go gairid ina dhiaidh sin, bunaíodh **Cumann Cearta Sibhialta Thuaisceart Éireann (NICRA)**. I measc cheannairí na gluaiseachta sin bhí **Gerry Fitt** agus **John Hume**.

10. Gerry Fitt (1926–2005)

Féach seo!

Lean lucht na gceart sibhialta Caitliceacha sampla Martin Luther King agus feachtas na gceart sibhialta i Stáit Aontaithe Mheiriceá sna 1960idí. Ó tharla go raibh níos mó teilihiseán ag daoine sna 1960idí, chonaic siad níos mó eachtraí a craoladh ó na Stáit Aontaithe, an mórshiúl ó **Selma go Montgomery**, Alabama, ina measc. Bhí go leor Caitliceach den tuairim go raibh an RUC agus na 'B-Specials' ag caitheamh leasan mar a bhí na pólíní ciníocha sna Stáit Aontaithe ag caitheamh leis na daoine gorma. Foghlaimeoidh tú tuilleadh faoi na heachtraí seo i gCaibidil 25.

11. Martin Luther King

12. Radharc foréigneach le linn an mhórshiúil cearta sibhialta i nDoire ar an 5 Deireadh Fómhair 1968

Ar an **5 Deireadh Fómhair 1968** reáchtáladh mórshiúl cearta sibhialta i nDoire. Tá go leor staraithe den tuairim go raibh an mórshiúl seo mar chor cinniúnach i stair Thuaisceart Éireann. Rinne na pólíní iarracht an mórshiúl a stopadh. Thaifead ceamaraí teilifíse an foréigean a tharla agus craoladh a híomhánna ar fud an domhain.

Dearcadh agus oibiachtúlacht

(a) Féach ar phictiúr 12 (thuas) agus ansin féach ar fhíseán den agóid ar YouTube. Conas a mhothófá, meas tú, faoi na pólíní dá mba náisiúnaí tú i dTuaisceart Éireann ag an am? Conas a mhothófá, meas tú, faoi lucht agóide na gceart sibhialta dá mba aontachtaí tú?

(b) Ag cur san áireamh an méid atá ar eolas agat faoi Thuaisceart Éireann i lár an fhichiú haois, pléigh na cúiseanna a bhí ag daoine páirt a ghlacadh sa ghluaiseacht cearta sibhialta. An dóigh leat dá mbeifeá i do chóinéar ann ag an am go mbeifeá féin páirteach sa ghluaiseacht?

*Ag smaoineamh
go stairiúil*

Bhí go leor Aontachtaithe, an tUrramach Ian Paisley ina measc, go láidir in aghaidh ghluaiseacht na gceart sibhialta. D'eagraigh siad agóidí ina n-aghaidh. B'éigean do O'Neill éirí as mar Phríomh-Aire. Chuir na ceannairí aontachtacha a tháinig ina áit in aghaidh aon athrú.

Thosaigh dhá ghrúpa aontachtacha, an **UDA** agus an **UVF** feachtas foréigneach in aghaidh náisiúnaithe. D'iarr rialtas Thuaisceart Éireann cabhair ar rialtas na Breataine le smacht a chur ar chúrsáí. **In 1969 tháinig na chéad saighdiúirí ón mBreatain.** I dtús báire, d'fháiltigh Caitlicigh roimh na saighdiúirí ag súil go dtabharfaidís cosaint dóibh ar an RUC agus na 'B-Specials'.

Bhí Gerry Fitt agus John Hume i measc bunaitheoirí **Pháirtí Sóisialta agus**

Daonlathach an Lucht Oibre (SDLP) in 1970. Theastaigh uathu deireadh a chur leis an leithcheal ar bhealach síochánta agus daonlathach. Chuaigh roinnt náisiúnaithe i dtreo an fhóréigin mar go raibh siad den tuairim nach n-athródh rialtais na Breataine agus na rialtais aontachtacha go deo. Chuaigh cuid mhór díobh leis an IRA a thosaigh feachtas sceimhlitheoireachta in aghaidh rialtas na Breataine i dtús na 1970idí.

13. An tUrramach Ian Paisley ag Teach na dTeachtaí i Londain i mí an Mheithimh 1970

Foréigean

Ba ghéarr go ndeachaigh an foréigean ó smacht de réir mar a d'ionsaigh an tIRA, an UVF agus an UDA pobail a chéile. Tugadh **na Trioblóidí** ar an tréimhse seo. Thosaigh an tIRA ag ionsáí arm na Breataine agus an RUC chomh maith le **hionsaithe** ar chathracha sa Bhreatain. D'ionsaigh siad tithe tábhairne in Birmingham agus Guildford. D'fhogair rialtas **Brian Faulkner** – a ceapadh ina Phríomh-Aire i dTuaisceart Éireann in 1970 – **imtheorannú** leis an bhforéigean a stopadh in 1971. **Thug imtheorannú cumhacht don rialtas daoine a ghabháil agus a chur go príosún gan triail.**

Gabhadh na mílte idir fhir agus mhná. Is amhlaidh a chuaigh cúrsaí chun donais dá bharr mar gur gabhadh go leor nach raibh baint acu leis an bhforéigean. Níor gabhadh ach náisiúnaithe ar an gcéad lá den imtheorannú.

14. Saighdiúir i mbun fear a chuardach i dTuaisceart Éireann c. 1969. Cuireadh an 1ú Reisimint Paraísíúit (na 'Paras') go Tuaisceart Éireann le tacú le saighdiúirí de chuid na Breataine a bhí ann cheana féin agus a raibh deacrachtaí acu an foréigean seicteach a láimhseáil.

Domhnach na Fola 1972

Chuir **Domhnach na Fola ar an 30 Eanáir 1972** an pobal náisiúnach ar mire le fearg. Bhí mórshiúil in aghaidh an imtheorannaithe eagraithe an lá sin i gceantar **Thaobh an Bhogaigh**, ceantar Caitliceach i gCathair Dhoire. Scaoil saighdiúirí de chuid na Breataine ar 13 duine de lucht an mhórshiúil á marú. D'imigh an foréigean ó smacht ar fad agus lean sé ar feadh 30 bliain. Maraíodh os cionn 3,000 duine dá bharr.

Na stailceanna ocras

Tháinig ardú ar líon na ndaoine sa phríosún i dTuaisceart Éireann de bharr na dTrioblóidí. Coinníodh go leor de na príosúnaithe i bpríosún an '**Maze**' i mBéal Feirste agus is ansin a bhí na stailceanna ocras in 1981. Bhí coimhlint idir príosúnaithe poblachtánacha agus údaráis an phríosúin le fada an lá. Níor theastaigh uathu go gcaithfí leo mar 'gnáthchoirpigh'. Dar leo, ba phríosúnaithe cogaidh iad agus bhí stádas speisialta dlite dóibh.

Ar an 1 Márta 1981 thosaigh **Bobby Sands**, duine de cheannairí na bpriosúnach poblachtánach stailc ocrais. Sna seachtainí ina dhiaidh sin, chuaigh fir eile ar stailc. Bhí go leor tacaíochta ag an stailc ocrais i measc an phobail náisiúnaigh. Ar an 9 Aibreán 1981, agus é fós ar stailc ocrais, toghadh Sands ina fheisire do **Fhear Manach-Tír Eoghan Theas**. Fuair sé bás tar éis 66 lá ar stailc ocrais. Bhí suas le 100,000 duine ag an sochraíd. Fuair naonúr eile bás ar an stailc ocrais sular cuireadh deireadh leis i mí Dheireadh Fómhair 1981.

15. Sochraíd Bobby Sands i mBéal Feirste ar an 7 Bealtaine 1981

Bhí na stailceanna ocrais mar chor cinniúnach sna Trioblóidí. D'éirigh go leor náisiúnaithe a bhí in aghaidh Shinn Féin agus an IRA níos báula leo. Cuireadh le fearg na náisiúnaithe nuair a dhiúltaigh Príomh-Aire na Breataine, **Margaret Thatcher**, labhairt leis na príosúnaithe. Ba léargas ar dhearcadh na Breataine é an ráiteas ó Humphrey Atkins, Rúnaí Stáit Thuaisceart Éireann a dúirt: '*If Mr Sands persisted in his wish to commit suicide, that was his choice. The government would not force medical treatment upon him.*'

Chuir na stailceanna ocrais le tacaíocht Shinn Féin. Bhí ról tábhachtach ag an tacaíocht bhreise sin sna blianta ina dhiaidh sin.

Caidreamh Angla-Éireannach

Chothaigh na Trioblóidí teannas ollmhór idir rialtas na hÉireann agus na Breataine. Nuair a thosaigh an foréigean in 1969, bhí go leor sa Phoblacht ag iarraidh ar an Taoiseach **Seán Ó Loingsigh** Arm na hÉireann a sheoladh ó thuaidh leis an bpobal náisiúnach a chosaint. Bhí rialtas na hÉireann thar a bheith míshásta go raibh Arm na Breataine le teacht in áit an RUC mar gur thuig siad an tionchar a bheadh aige seo ar thacaíocht don IRA.

Tar éis **Dhomhnach na Fola 1972** bhí an teannas i bhfad níos measa: Dódh Ambasáid na Breataine go talamh. Bhí an mhífhaoighne a bhí ag rialtas na hÉireann i dtaoibh dhearcadh na Breataine soiléir ón méid a dúirt Liam Cosgrave: 'Níor thuig polaiteoirí na Breataine Éire ná muintir na hÉireann, agus ní thuigfidh siad iad riamh.'

Ach, léirigh **Comhaontú Sunningdale (1973)** agus an **Comhaontú Angla-Éireannach (1985)** go bhféadfadh an dá rialtas oibriú le chéile go dearfach i dtreo na síochána.

Buaicphointe sa chaidreamh Angla-Éireannach a bhí i g**Comhaontú (Aoine an Chéasta) Bhéal Feirste** 1998, a thug na trioblóidí chun críche. Shínigh ceannairí na hÉireann agus na Breataine ag an am – an Taoiseach **Bertie Ahern** agus an Príomh-Aire **Tony Blair** – comhaontú a bhí i bhfad faoi bhealach. Bhí go leor tráchtairí den tuairim nach bhféadfaí a leithéid a dhéanamh go deo. Bunaíodh Comhaontú Aoine an Chéasta ar obair a rinne polaiteoirí, taidhleoirí agus oibrithe pobail ón dá thaobh i rith na 1990idí. Bhí baint ag ceannairí éagsúla ar nós **Albert Reynolds, John Bruton** agus **John Major** leis an bpróiseas freisin.

16. Stormont, Béal Feirste

Súil siar agus machnamh

- Cé a ceapadh mar Phríomh-Aire ar Thuaisceart Éireann in 1963?
- Cad a bhí san NICRA agus cén aidhm a bhí leis?
- Ainmnigh **beirt** de bhunaitheoirí an NICRA.
- Cérbh iad na 'B-Specials'?
- Cén fáth ar bhunaigh Gerry Fitt agus John Hume an SDLP in 1970?
- Cé a ceapadh mar Phríomh-Aire ar Thuaisceart Éireann in 1971?
- Cad a bhí i gceist leis an imtheorannú?
- Cé mhéad duine a maraíodh i nDoire ar Dhomhnach na Fola, ar an 30 Eanáir 1972?

Socruithe polaitiúla

Comhaontú Sunningdale 1973

Chuir rialtas na Breataine rialtas Stormont ar fionraí i mí an Mhárta 1972 agus cuireadh riall dhíreach i bhfeidhm as Londain. Rinne Comhaontú Sunningdale iarracht réiteach a fháil ar an bhfadhb seo. Bhí an comhaontú bunaithe ar **rialtas comhroinnte cumhachta** a bhunú ina mbeadh ról ag Caitlicigh agus Protastúnaigh. Theip ar Sunningdale mar chuir stailc aontachtach deireadh a bheag nó a mhór le gnó i dTuaisceart Éireann. Fágadh an rialtas lag dá bharr.

Comhaontú Angla-Éireannach 1985

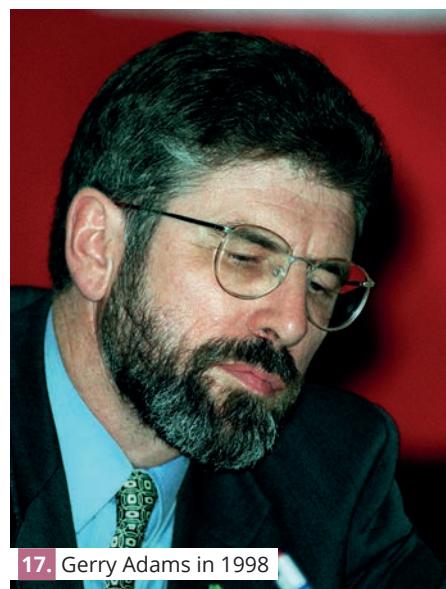
Rinneadh iarracht eile cúrsaí a fheabhsú in 1985. Shínigh Príomh-Aire na Breataine **Margaret Thatcher** agus Taoiseach na hÉireann **Garrett Fitzgerald** an comhaontú. Chuir an DUP agus a gceannaire Ian Paisley go láidir in aghaidh an chomhaontaithe seo. Theastaigh ón DUP smacht na n-aontachtach ar Thuaisceart Éireann a choinneáil slán agus ba chéim i dtreo Éire aontaithe aon chomhaontú leis an deisceart, dar leo. D'ainneoin an dearcadh láidir aontachtach sin, mhair an comhaontú agus glactar leis anois gur céim thábhachtach i dtreo **shos comhraic** an IRA in 1994 a bhí ann.

Ag scrúdú na fianaise

Féach leathanach
47 den Leabhar
Fianaise.

Comhaontú Bhéal Feirste 1998

I 1998 rinneadh an iarracht is déanaí leis na fadhbanna a réiteach le Comhaontú Bhéal Feirste, ar a dtugtar Comhaontú Aoine an Chéasta freisin. D'aontaigh ceannairí **Pháirtí Aontachtach Uladh** (David Trimble), **Shinn Féin** (Gerry Adams) agus an **SDLP** (John Hume) **rialtas comhroinnte cumhachta** a bhunú le deireadh a chur leis an bhforéigean. Thacaigh tromlach an phobail i dTuaisceart Éireann leis an gcomhaontú i reifreann. Tá rialtas comhroinnte cumhachta ag Tuaisceart Éireann anois ina mbíonn Protastúnaigh agus Caitlicigh ag obair le chéile. Tá parlaimint in Stormont atá curtha le chéile le hionadaíocht a thabhairt do mhuintir Thuaisceart Éireann ar fad. In 2007 tharla ócáid iontach agus stairiúil nuair a chuaigh an DUP agus Sinn Féin i rialtas le chéile. Ceapadh Ian Paisley mar an Chéad-Aire agus Martin McGuinness mar an LeasChéad-Aire.

17. Gerry Adams in 1998

Fear na síochána

Bhí ról lárnoch ag John Hume i bpolaitíocht Thuaisceart Éireann i rith na dTrioblóidí. Tá sé tábhachtach go bhfoghlaiméoidh tú faoi shaol an fhir a sheas go daingean ar feadh 30 bliain le **leasuithe agus athruithe síochánta** a chur i gcrích de réir mar a bhí an foréigean i réim ina thimpeall.

Rugadh Hume in 1937 agus thosaigh sé ag plé le polaitíocht ag leibhéal pobail i dtús na 1960idí. Bhí sé gníomhach san fheachtas le hollscoil **nua** a thógáil i gcathair Dhoire agus bunú ghluaisceacht na gComhar Creidmheasa sa chathair. Bhí sé páirteach i **gCoiste Gníomhaíochta Saoránaigh Dhoire (DCAC)** agus i mórshiúlta na gceart sibhialta. In 1970 bhí sé ar dhuine de bhunaitheoirí **Pháirtí Sóisialta agus Daonlathach an Lucht Oibre (SDLP)**, páirtí a thug ionadaíocht do náisiúnaithe (Caitlicigh den chuid is mó) a bhí **in aghaidh an fhóréigin** agus ag iarraidh athruithe polaitiúla a chur i bhfeidhm trí **mhodhanna síochánta**.

Toghadh Hume ar dtús mar Fheisire in 1969. Le linn na dTrioblóidí thug sé ceannasaíocht don phobal náisiúnach agus cheistigh sé rialtas na Breataine go poiblí maidir le cúrsaí cosúil le himtheorannú agus foréigean an RUC in aghaidh na náisiúnaithe. Bhí baint mhór ag a chuid smaointe le Comhaontú Sunningdale in 1973, an Comhaontú Angla-Éireannach in 1985 agus Comhaontú Aoine an Chéasta in 1998. Bhí baint mhór aige le deireadh a chur le feachtas an IRA trí chainteanna rúnda a bhí aige leis an gceannaire poblachtánach Gerry Adams i ndeireadh na 1980idí agus i dtús na 1990idí.

In 1998, bronnadh **Duais Nobel na Síochána** ar John Hume agus ar cheannaire Pháirtí Aontachtach Uladh (UUP) **David Trimble** as an obair a rinne siad ar Chomhaontú Aoine an Chéasta. Ní gan íobairt a bhí an obair seo. Mar a dúradh in *The Irish Times*: *'They took political risks and ultimately saw their parties carved apart by the DUP and Sinn Féin.'* Chaill an páirtí a bhunaigh John Hume tacaíocht i measc na náisiúnaithe de réir mar a d'fhág Sinn Féin agus an tIRA an foréigean ina ndiaidh le dul i dtreo na polaitíochta.

An oidhreacht mhór atá fágtha ag John Hume go bhfuil foréigean uafásach na dTrioblóidí thart. Tá Tuaisceart Éireann fós deighilte ar go leor bealaí. Mar sin féin, tá na pobail éagsúla fós dílis don athrú polaitiúil agus síochánta ar chaith John Hume a shaol leis.

18. John Hume i nDoire, 1970

19. David Trimble agus John Hume nuair a bronnadh Duais Nobel na Síochána orthu in 1998

Torthaí foghlama

Ag cuimhneamh

- (a) Cén tAcht faoinar bunaíodh stát Thuaisceart Éireann?
- (b) Cad nó cé a bhí san NICRA i dTuaisceart Éireann sna 1960idí?
- (c) Ainmnigh ceannaire aontachtach amháin **agus** ceannaire poblachtánach amháin a raibh baint acu le Comhaontú Aoine an Chéasta 1998?

Ag tuiscint

- (a) Cad go díreach a tharla le hagóid Patricia agus Conn McCloskey a spreagadh i nDún Geanainn in 1965?
- (b) Conas a fuair náisiúnaithe spreagadh ó Martin Luther King agus ó ghluaiseacht chearta sibhialta na Stát Aontaithe?
- (c) Cén fáth, dar leat, ar tháinig méadú ar thacaíocht an IRA tar éis eachtraí Dhomhnach na Fola i mí Eanáir 1972.

Ag déanamh anailíse

- (a) Pléigh na cúiseanna ar chuir an pobal aontachtach chomh mór in aghaidh Chomhaontú Sunningdale 1973 agus Chomhaontú Angla-Éireannach 1985.
- (b) Cén fáth a ndearna an tIRA ionsaithe buamála ar an mBreatain le linn na dTrioblóidí?

Ag cruthú

- (a) Scríobh óráid dar teideal 'Na Ceachtanna atá le Foghlaim Againn sa Lá atá inniu Ann ó na Trioblóidí.' Tabhair an óráid os comhair an ranga.

Fíric nó tuairim?

Inis cé acu thíos nó tuairim gach aon cheann de na ráitis seo a leanas.

- (a) 'Rinne rialtas Thuaisceart Éireann leatrom i gcoinne phobal mionlaigh na gCaitliceach.'
- (b) 'Úsáideadh claoiroinnt lena chinntíú go mbeadh smacht ag na haontachtaithe ar údarás áitiúla.'
- (c) 'Eagraíocht sheicteach a bhí sna "B-Special".'
- (d) 'Fuair gluaiseacht chearta sibhialta Uladh spreagadh ó ghluaiseacht chearta sibhialta na Stát Aontaithe.'
- (e) 'Bhí Poblachtánaigh agus Dlíseoirí páirteach san fhóireigean le linn na dTrioblóidí.'
- (f) 'D'oibrigh Bertie Ahern agus Tony Blair as lámha a chéile le deireadh a chur le foréigean na dTrioblóidí.'

Éire le linn na 1960idí

Cas leis an bhfoireann

Gay Byrne

TK Whitaker

Seán Lemass

Eochairfhocail

Borradh Eacnamaíochta • Eisimirce • Na Náisiúin Aontaithe • Teilifís Éireann • Pionós corportha • Oideachas dara leibhéal saor in aisce • Leictriú na tuaithe • Seó-bhannaí

An Mórphictiúr

I do rang Tíreolaíochta, b'fhéidir go bhfoghlaimeoíodh tú faoi chuid de na cúiseanna go lonnáíonn comhlachtaí ilnáisiúnta iad féin in Éirinn. Go deimhin, b'fhéidir go bhfuil gaol nó cara agat ag obair le Apple, Microsoft, Pfizer nó ceann de na céadta comhlacht idirnáisiúnta atá ag feidhmiú sa tir seo. Sa chaibidil seo, foghlaimeoíodh tú faoin mbealach inar féidir le cinntí a rinneadh blianta ó shin thír agus sochaí a athrú ó bhonn. In 1967 shocraigh rialtas Fhianna Fáil go mbeadh oideachas dara leibhéal ar fáil saor in aisce do leanaí na tíre ar fad. Mar thoradh ar an gcinneadh seo, rinneadh Éire a nua-aoisiú agus mealladh infheistíocht ón iasachta, a chruthaigh saibhreas agus fostáiocht.

Ag smaoineamh
go stáiriúil

Foinse agus fianaise

Ní raibh na 1960idí rófhada ó shin. Rugadh go leor de bhur dtuismitheoirí sna blianta sin agus beidh cuimhne ag formhór bhur gcuid seantuismitheoirí ar an saol lena linn. B'fhéidir, má fhoghlaímíonn tú faoi cé chomh difriúil agus a bhí an saol do dhaoine roinnt blianta ó shin, go bhfaighidh tú léargas ar an rachmas a bhaineann lenár saol nua-aimseartha. B'fhéidir go spreagfadh an chaibidil seo comhrá idir tú féin agus mamó nó daideo – d'fhoinse phríomha féin – faoin saol sna 1960idí.

An pholaitíocht agus an geilleagar

Ceapadh **Seán Lemass** mar Thaoiseach nuair a tháinig sé i gcomharbacht ar **Éamon de Valera** in 1959. Toghadh de Valera ina Uachtarán nuair a bhí sé 75 bliain d'aois agus chuaigh Lemass i bhfeighil rialtais ina raibh tromlach mó� ag Fianna Fáil agus go leor fear óg. Bhí ról lárnach ag **Neil Blaney** (a bhí 35 bliain d'aois nuair a ceapadh é), **Kevin Boland** agus **Seán Ó Loingsigh** (bhí an bheirt acu 40 bliain d'aois) sa rialtas sna deich mbliana ina dhiaidh sin. Ach, áirítear go raibh an obair a rinne **TK Whitaker**, a bhí mar Rúnaí sa Roinn Airgeadais, ar an obair is tábhactaí a rinneadh le linn rialtas Lemass a mhair go dtí gur éirigh sé as in 1966.

1. Seán Lemass

2. TK Whitaker (1916–2017)

Cheap **Gerard Sweetman** ó Fine Gael Whitaker in 1956 agus is é a bhí freagrach as an gClár um **Fhorleathnú Eacnamaíoch** a foilsíodh in 1958. Chruthaigh an clár an chéad bhorradh eacnamaíochta i stair an stáit i dtús na 1960idí.

Bhí **clár infheistíochta cúig bliana** a chruthódh fostáiocht agus fás eacnamaíoch mar chuid de straitéis Whitaker. Ba chuid thábhachtach den straitéis í an **tAcht um Fhorbairt Thionsclaíoch (1958)** a d'fhéach le hinfheisteoirí ón iasachta a mhealladh go hÉirinn. Theastaigh ón rialtas ballraíocht a ghlacadh san **CEE** (EEC). Ceann de na príomhaidhmeanna a bhí le plean Whitaker ná cúrsaí talmhaíochta a athrú ionas go mbeadh feirmeoirí ag díriú ar a gcuid earraí a easpórtáil.

3. Eisimircigh ag fágáil na hÉireann sna 1960idí

4. Bhunaigh comhlachtaí ar nós Pfizer, Warner-Lambert agus General Electric monarchana in Éirinn sna 1960idí.

Tá fianaise ann faoi chomh maith agus a d'éirigh le polasaithe Lemass/Whitaker.

- **Mhéadaigh an OTN** (an méid saibhris a chruthaíonn an tír) **faoi 4.5 faoin gcéad gach bliain idir 1959 agus 1963.**
- **Thit an eisimirce go mór** sna 1960idí mar thoradh ar na deiseanna breise fostáiochta.
 - Idir 1956 agus 1961, d'fhág 43,000 duine Éire le dul ar imirce.
 - Idir 1966 agus 1971, thit an figiúr sin go dtí 11,000 duine.
- Tháinig fás ar líon na ndaoine óga in Éirinn. In 1971 bhí 80,000 duine óg breise in Éirinn – idir 25 agus 35 bliain d'aois – ná mar a bhí in 1961. Ó tharla gurb iad an óige is minice a théann ar imirce, glacaimid leis seo mar fhianaise den fheabhas ar an staid eacnamaíochta.
- Tháinig ardú 90% sa mheánphá tionsclaíoch in Éirinn idir na 1950idí agus na 1960idí.

Féach seo!

Chuaigh Lemass agus a rialtas i gcion ar phobail vótala éagsúla. Bhí buanseasmhacht an rialtais soileir ón líon ard de phobal an lucht oibre a vótáil d'Fianna Fáil chomh maith leis an líon ard síntíúis a bhíodh á dtabhairt ag lucht gnó do **Taca**, grúpa bailiúchán airgid Fhianna Fáil. Mar sin féin, is ar éigin a fuair Fianna Fáil dóthain suíochán sna holltoighcháin in 1961 agus in 1965 le leanúint ar aghaidh sa rialtas.

5. Seán Ó Loingsigh (1917-1999)

Níor lean an rath eacnamaíochta a bhí ann sa chéad leath de na 1960idí. Diúltaíodh d'iarratas na hÉireann ar bhallraíocht den CEE in 1962. Faoin am a tháinig Seán Ó Loingsigh i gcomharbacht ar Séan Lemass mar Thaoiseach i ndeireadh na 1960idí bhí an ráta **boilscithe** (costas ar earrai) ag ardú. Rinne sé seo dochar don eacnamaíocht agus bhain sé an chuid is mó den mhaitheas a rinne an Clár um Fhorleathnú Eacnamaíoch.

Súil siar agus machnamh

1. Cé a ceapadh ina Thaoiseach in 1959?
2. Cén ról a bhí ag TK Whitaker i bpolasáí an rialtais?
3. Ainmnigh **dhá** aidhm a bhí leis an gClár um Fhorleathnú Eacnamaíoch.
4. Ainmnigh **dhá** chomhlacht idirnáisiúnta a lonnáigh iad féin in Éirinn le linn na 1960idí.
5. Cén fáth, i do thuairim, a raibh an rialtas chomh dirithe sin ar an ráta eisimirce as an tír a mhoilliú?

Polasaí Gnóthaí Eachtracha

Bhí fonn ar rialtas Lemass go mbeadh Éire gníomhach i gcúrsaí idirnáisiúnta. Mar dhaonlathas in iarther an domhain agus mar thoradh ar na naisc chultúrtha, bhí dlúthchaidreamh idir Éire agus na Stáit Aontaithe. Is mar gheall ar an gcaidreamh seo nár ceadaíodh Éire isteach sna Náisiúin Aontaithe go dtí 1955. Bhí imní ar an APSS go leanfadh Éire polasaí na Stát Aontaithe gan cheist. Ach, léirigh an tAire Gnóthaí Eachtracha, **Frank Aiken**, gur thír neamhspleáach í Éire agus nár aontaigh sí le polasaí na Stát Aontaithe i gcónaí.

Meaisín ama

Foghlaimeoidh tú tuilleadh i gCaibidil 23 faoin teannas idir an SAM agus an APSS le linn na tréimhse seo, ar ar tugadh an 'Cogadh Fuar'.

6. Frank Aiken ag tabhairt óráide ag na Náisiúin Aontaithe i Nua-Eabhrac

Féach seo!

Ba é buaicphointe an chaidrimh idir na Stáit Aontaithe agus Éire cuairt an Uachtaráin John F. Kennedy in 1963. Ba é Kennedy an chéad Uachtarán Caitliceach ar na Stáit Aontaithe agus bhí naisc láidre teaghlaigh aige le hÉirinn. Thug sé óráid i dTithe an Oireachtais inar thagair sé don dlúthcheangal idir a thír féin agus Éire:

I am proud to be the first American President to visit Ireland during his term of office, proud to be addressing this distinguished assembly, and proud of the welcome you have given me. My presence and your welcome, however, only symbolise the many and the enduring links which have bound the Irish and the Americans since the earliest days.

Meaisín ama

An cuimhin leat an tUachtaráin Kennedy ó Chaibidil 5? Bhí sé ar dhuine de dhiaspóra na hÉireann a ndeachaigh a theaghlaich ar imirce as Éirinn le linn an Ghorta Mhóir sna 1840idí. Beidh tuilleadh le foghlaim faoin Uachtaráin Kennedy i gCaibidil 23. Foghlaimeoidh tú tuilleadh faoi na Náisiúin Aontaithe i gCaibidil 24.

7. John F. Kennedy ag tabhairt óráide do Thithe an Oireachtais

D'fheabhsaigh an caidreamh lenár gcomharsana sa Bhreatain sa chéad leath de na 1960idí. In 1965 d'aontaigh an dá thír **Comhaontú Saorthrádála idir Éire agus an Bhreatain** a cheadaigh easpórtáil **saor ó tharaiffí** as Éirinn go dtí margáí na Breataine. Céim mhór a bhí anseo go háirithe do thionscal na talmhaíochta. Léirigh sé freisin go raibh an dá thír sásta comhoibriú le chéile le ballraíocht a fháil san CEE.

8. Seán Lemass agus Harold Wilson agus an Comhaontú Saorthrádála idir Éire agus an Bhreatain á shníú acu in 1965

9. Casann Seán Lemass le Príomh-Aire Thuaisceart Éireann, Terence O'Neill, in 1965.

D'fheabhsaigh an caidreamh le Tuaisceart Éireann freisin tar éis blianta fada teannais in 1965. Ba é an Taoiseach Lemass an chéad cheannaire i ré an neamhspleáchais le cuairt a thabhairt ar Bhéal Feirste i mí Eanáir na bliana sin; thug Príomh-Aire Thuaisceart Éireann, **An Captaen Terence O'Neill**, cuairt ar Bhaile Átha Cliath i mí Feabhra. Ach, níor mhair an dea-chaidreamh idir an dá rialtas i bhfad.

Meaisín ama

I gCaibidil 11 d'fhoghlaim tú faoin teannas idir rialtais na hÉireann agus rialtas na Breataine i ndeireadh na 1960idí nuair a phléamar cás Thuaisceart Éireann san fhichiú haois.

10. Paráid Éirí Amach na Cásca 1966

In 1966 rinneadh ceiliúradh spleodrach ar leathchéad bliain ó Éirí Amach na Cásca. Ní raibh ról lárnach ag ceist na críochdheighilte i gcúrsaí polaitíochta sa chéad leath de na 1960idí. D'athraigh sé sin go mór nuair arbh éigean do rialtas Sheáin Uí Loingsigh aghaidh a thabhairt ar an ngéarchéim sna Sé Chontae ag deireadh na 1960idí.

Féach seo!

Bhí an Phoblacht páirteach freisin le **hobair shíochána idirnáisiúnta do na Náisiún Aontaithe**. Bhí saighdiúirí as Éirinn páirteach in dhá cheann déag de thurais idir 1955 agus 1970. Ní gan íobairt a bhí an obair seo. I mí na Samhna 1960 maraíodh deichniúr saighdiúirí Éireannacha agus iad ar dualgas i **Niembá**, an Congó. Bhí léigear **Jadotville** mar cheann de na heachtraí ba chonspóidí le linn an chogaidh sa Chongó, nuair a gabhadh complacht saighdiúirí Éireannacha tar éis catha fhíochmhair. Coinníodh ina bpríosúnaigh iad ar feadh míosa sular scaoileadh saor iad.

Tá taispeántas cuimsitheach ag **Ard-Mhúsaem na hÉireann** ag Dún Uí Choileáin i mBaile Átha Cliath faoi ról na hÉireann le fórsaí coimeádta síochána na Náisiún Aontaithe (NA). Trasna an bhóthair díreach tá séipéal Chnoc an Arbhair áit a bhfuil leacht cuimhneacháin do na saighdiúirí Éireannacha ar fad a bhásáigh agus iad ar dualgas leis na NA.

Anseo is ansiúd

An Eaglais Chaitliceach

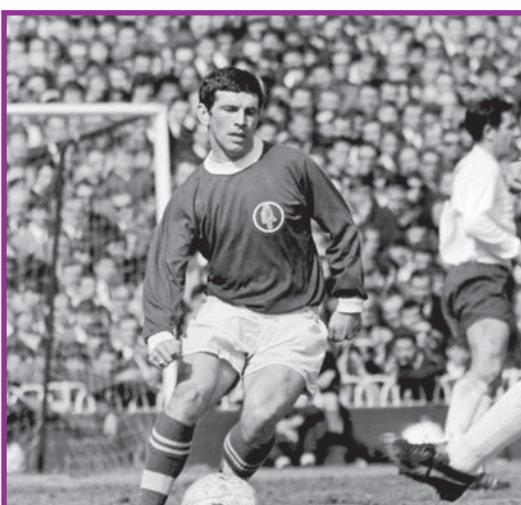
Bhí ról an-tábhachtach ag an Eaglais Chaitliceach i saol na hÉireann le linn na 1960idí. Bhí an **Dr John Charles McQuaid**, Ardeaspag Bhaile Átha Cliath, thar a bheith cumhachtach. Bhí tionchar aige ar chinntí rialtais ón uair a ceapadh é sna 1940idí. Feicimid fianaise dá chuid cumhachta sa chaoi ar eirigh leis cosc a chur ar Chaitlicigh freastal ar Choláiste na Tríonóide mar gurbh í tuairim na hEaglaise Caitlicí gur ollscoil 'Phrotastúnach' a bhí inti. In ollscoil 'Chaitliceach' an Choláiste Ollscoile, Baile Átha Cliath, sheas mic léinn sa leabharlann le Paidir an Aingil a rá ag meán lae agus ag a sé a chlog gach lá.

Lean an nós seo go dtí 1966. Bhí an caidreamh idir an Eaglais Chaitliceach agus Eaglais na hÉireann cairdiúil i rith na tréimhse seo ach is beag teaghmáil a bhí ag an dá phobal le chéile. Ní raibh cead ag Caitlicigh cluichí galda cosúil le sacar agus rugbaí a imirt. Bhíodh drogall ar Phrotastúnaigh cluichí Gaelacha a imirt mar gur reáchtáladh formhór na gcluichí seo ar an Domhnach agus chuir go leor Eaglaisí Protastúnacha cosc ar a gcuid ball ó pháirt a ghlacadh in aon imeachtaí ar an Domhnach.

11. An Dr John Charles McQuaid, Ardeaspag Bhaile Átha Cliath (1895–1973)

Féach seo!

12. John Giles ag imirt do Leeds United in 1968

Bhí **John Giles** ar dhuine de na pearsana spóirt is clúití in Éirinn sna 1960idí agus sna 1970idí. D'imir sé sacar le Manchester United, Leeds United agus Poblacht na hÉireann. Ina dhírbheathaisnéis déanann sé cur síos ar mhúinteoirí a bhíodh ag piocadh air mar gur sacar arbh fhearr leis. Bhraith sé go raibh daoine den tuairim nár bh Éireannach ceart é mar gheall ar a rogha spóirt.

Tionchar na hEaglaise Caitlicí

Tá fianaise den tionchar a bhí ag an Eaglais le feiceáil i ngach gné den saol ag an am.

- Bhí duine amháin ar a laghad i ngach teaghlaigh sna hoird rialta. In 1965, bhí 550 sagart ag Ard-dheoise Bhaile Átha Cliath agus 140 duine ag dul leis an sagartacht.

Féach seo!

In 1962, tháinig athrú mór ar nósanna na hEaglaise Caitlicí tar éis **Vatacáin II**, iarracht leis an Eaglais a nua-aoisiú. Ní raibh an tAifreann á rá i Laidin níos mó ach i dteanga na ndaoine áitiúla. Ní bhíodh a ndroim ag na sagaírt leis an bpobal agus iad ag ceiliúradh an Aifriinn níos mó ach an oiread.

- Bhí ról lárnach ag an sagart sna pobail áitiúla. Is iad na sagaírt a bhíodh mar mhaoirseoí ag damhsaí agus ócaídí sóisialta eile lena chinntíú nach mbeadh aon iompar 'mímhórálta' ar bun.
- Bhíodh teaghlaigh an-mhór ag lánúineacha mar gheall ar an gcosc ar **fhrithghiniúint**. Ba chúis náire go háitiúil é d'aon bhean a raibh leanbh aici gan bheith pósta. Cuireadh brú ar na mná seo na leanaí a thabhairt suas le bheith uchtaithe ag lánúineacha 'a raibh meas orthu.' Rugadh 1,600 leanbh do mhná nach raibh pósta in 1969 agus uchtaíodh 1,400 díobh.

Féach seo!

Sna 1960idí in Éirinn, an **bhunaois dhílíthíúil ag a bhféadfadh** cailín **pósadh** ná 12 bláthain d'aois agus ba é 14 bliana d'aois an bhunaois do bhuachaill. I ndáiríre, is beag leanbh a phós chomh hóg sin. Ba dhíol náire a bhí sa dlí sa deireadh de bharr tuairiscí i nuachtáin sa Bhreatain faoi fhir a bheith ag tabhairt cailíní óga go hÉirinn ionas go bhféadfaidís iad a phósadh. Theastaigh ón rialtas an dlí a athrú go dtí 16 bliana d'aois in 1962. Chuir an Eaglais go láidir in aghaidh athruithe den saghas seo mar gur theastaigh uathu go gcaithfeadh aon chailín a bhí ag iompar athair an linbh a phósadh. Níor athraíodh an dlí go dtí 1972 sa deireadh.

13. Láthair na huaigne ollmhóire a aimsíodh i dTeach Mhuire na Máthar agus Linbh i dTuaim, Co. na Gaillimhe

- Bhí tionchar dearfach ag an Eaglais i gcúrsaí teilihíse. Baill den chléir a léirigh agus a chuir i láthair na cláir teilihíse ***Radharc*** agus ***Outlook***. Tharraing na cláir **aird ar fhadhbanna sóisialta**, go háirithe an **ghéarchéim tithíochta** i measc na mbocht sna ceantair uirbeacha.

- Bhí ról tábhachtach ag an Eaglais i reáchtáil **ospidéil** na tíre ag lónadh na mbearnaí a raibh neamháird déanta ag an rialtas diobh.
- Is i réimse an **oideachais** is mó ar fad a bhí tionchar na hEaglaise.

Súil siar agus machnamh

- Cérbh é an chéad Uachtaráin de chuid na Stát Aontaithe a thug cuairt ar Éirinn?
- Cén fáth a raibh an Comhaontú Saorthrádála idir Éire agus an Bhreatain tábhachtach do gheilleagar na hÉireann.
- Cérbh é Príomh-Aire Thuaisceart Éireann in 1965 agus cén fáth a raibh na cruinnithe a bhí aige le Seán Lemass chomh tábhachtach sin?
- Ainmnigh thír amháin ina raibh saighdiúirí Éireannacha ar dualgas síochána leis na Náisiúin Aontaithe le linn na 1960idí.
- Cén t-athrú a tharla ar an Aifreann de bharr Vatacán II sna 1960idí?
- Cén tionchar a bhí ag cláir teilihíse cosúil le *Outlook* agus *Radharc* ar shochaí na hÉireann sna 1960idí?
- Ainmnigh trí bhealach ina raibh tionchar ag an Eaglais Chaitliceach ar an saol in Éirinn le linn na 1960idí.
- Déan meabhairmhana agus scríobh an oiread sonraí agus is féidir leat faoin saol in Éirinn le linn na 1960idí taobh istigh de 60 soicind. Cuir do léarscáil i gcomparáid le ceann do pháirtí. Pléigí na pointí is tábhactaí, dar libh.

Oideachas

Ó bhunú an Stáit go luath sna 1920idí i leith fágadh cúrsaí oideachais don chuid is mó faoi na hEaglaisí.

- Seachas scoileanna beaga náisiúnta faoin tuath, bhí scoileanna **deighilte** idir buachaillí agus cailíní.
- In 1960, bhí os cionn 1,000 sagart chomh maith leis na mílte bean rialta agus bráthair fostaithe in earnáil an oideachais.
- Ba ghnáthchuid de shaol na scoile é an **pionós corpartha**.
- Bhí an tríú cuid d'am scoile gafa le múineadh na Gaeilge.
- Spreagadh na buachaillí staidéar a dhéanamh ar an Eolaíocht agus níor tugadh an spreagadh sin do chailíní.

In 1963 ní dhearna ach 25% de na cailíní Eolaíocht mar ábhar Meántestiméireachta agus ní dhearna ach 5% de chailíní Ceimic mar ábhar Ardtestiméireachta.

D'fhreastail an chuid is mó de leanaí na tíre ar an scoil náisiúnta ach is beag díobh a rinne an Ardtestiméireacht nó a d'imigh chuig an tríú leibhéal:

- In 1961, bhí níos lú ná 10 faoin gcéad de leanaí idir 15 bliana d'aois agus 19 mbliana d'aois nach raibh oiliúint ar a n-athair, fós ar scoil. An chíos leis sin ná go raibh táillí le híoc nó scoláireacht le baint amach le freastal ar an meánscoil agus is beag teaghlaigh a bhí in acmhainn a leithéid a dhéanamh.
- In 1963, as na daoine úd a rinne an Ardtestiméireacht, ní dheachaigh ach 25 faoin gcéad de bhuachaillí agus 10 faoin gcéad de chailíní chuig an ollscoil.
- I staitisticí ó 1964 léirítéar na nithe seo a leanas:
 - D'fhág 25 faoin gcéad de leanaí a bhí 13 bliana d'aois an scoil ag an aois sin.
 - Bhí níos nó ná 45 leanbh i gcuid mhór ranganna i mbunscoileanna i gceantair uirbeacha.

Oideachas dara leibhéal saor in aisce

I mí Mheán Fómhair 1966, tharla an t-athrú is mó i gcúrsaí oideachais, agus an cinneadh polaitiúil is tábhactaí sa dara leath den fhichiú haois, dar le go leor daoine. D'fhógair an tAire Oideachais **Donogh O'Malley** go raibh oideachas dara leibhéal le cur ar fáil saor in aisce do gach duine. Cuirreadh é seo i bhfeidhm in 1967 agus d'imir sé tionchar ollmhór. Faoi 1970 – díreach trí bliana tar éis an polasaí a thabhairt isteach – bhí ardú 46 faoin gcéad ar líon na ndaltaí a bhí ag freastal ar an dara leibhéal.

15. Ba ghnáthchuid de shaol na scoile é an pionós corpartha.

16. Donogh O'Malley 1921–1968

Féach leathanach 50 den Leabhar Fianaise.

Scoileanna Tionsclaíocha

Ceann de na gnéithe ba mheasa den oideachas in Éirinn ag an am ná cé chomh forleathan agus a bhí scoileanna tionsclaíocha. Is iad na hoird rialta a bhí i gceannas ar na scoileanna seo. Chuirtí leanaí chucu ar chuíseanna éagsúla: dá mbeadh tuismitheoirí linbh marbh nó mura raibh ar a gcumas aire a thabhairt dá gclann; dá gceapfaí go raibh leanbh ‘cointach’; nó dá mba leanbh é nó í le bean nach raibh pósta nó leanbh a bhí fágtha i ‘dteach máthar agus linbh’. Ba mhinic a rinneadh spídiúlacht agus drochúsáid uafásach ar leanaí ina leithéid de scoileanna ar nós **Leitir Fraic, Ard Aidhin** agus **an Daingean**.

17. Buachaillí óga ag obair i Scoil Thionsclaíoch Naomh Seosamh, Ard Aidhin, c.1941

Cultúr

Cé nár tharla na hathruithe radacacha a tharla san Eoraip agus sna Stáit Aontaithe le linn na 1960idí in Éirinn, tharla athruithe suntasacha ag an am céanna.

Tithíocht

Tugadh an **leictriú na tuaithe** chun críche in 1965 agus thug **scéimeanna tuaithe uisce** an t-uisce i bpíobáin go dtí tithe faoin tuath. Mar thoradh air seo cuireadh **leithris** agus **meaisíní níocháin** sna tithe. Tógadh tithe nua-aimseartha ar tugadh **bungalónna** orthu a tháinig in áit na dtithe traidisiúnta, agus bhí seomraí breise agus teas lárnach i bhformhór díobh. Lean na fadhbanna leis na slumaí i mBaile Átha Cliath a bhí ann ar feadh na mblianta. Mar iarracht leis an bhfadhb a réiteach tógadh scéimeanna nua tithíochta sna bruachbhailte cosúil le **Baile Munna**. Ó tharla go raibh an daonra ag aistriú amach as lár na cathrach, scriosadh nó tréigeadh go leor de na seanfhoirgnimh Sheoirseacha i lár na cathrach.

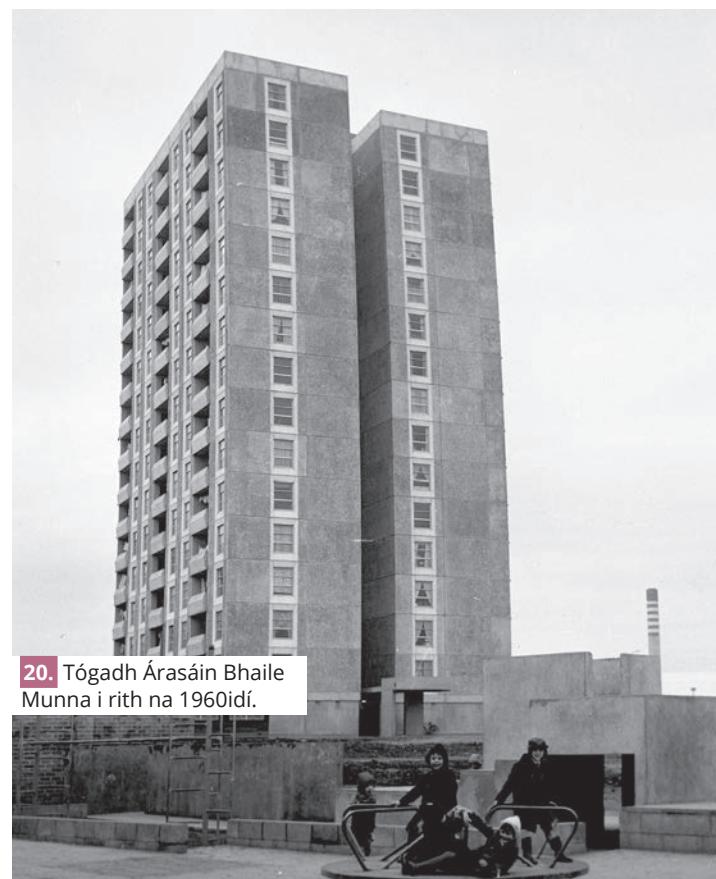
18. Teach traidisiúnta roimh na 1960idí (athchóirithe)

19. Bungalow a tógadh sna 1960idí

Meaisín ama

Beidh tuilleadh le foghlaim agat faoi na 1960idí i gCaibidil 25.

20. Tógadh Árasán Bhaile Munna i rith na 1960idí.

Bia

Tháinig athruithe beaga ach bunúsacha ar an saol. Is beag teach a raibh **cuisneoir** ann roimh na 1960idí agus bhíodh siopadóireacht á déanamh faoi dhó nó faoi thrí in aghaidh na seachtaíne. D'oscail teaghlaigh Quinn an **chéad ollmhargadh féinfhreastail** i nDún Dealgan in 1960. Le himeacht na mblianta d'oscail siopaí eile ar fud na tíre – **Roches Stores** a bhí lonnaithe i gCorcaigh agus **Dunnes Stores**. Mar thoradh air seo tháinig laghdú ar an tábhacht a bhí ag an siopa/teach tábhairne áitiúil i sráidbhailte na tíre.

21. Gay Byrne agus *The Late Late Show* á chur i láthair aige in 1965

Teilifís

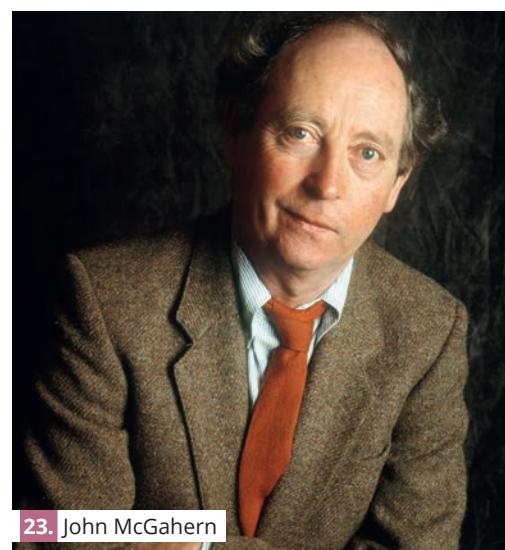
Thosaigh **Teilifís Éireann** in 1961. Faoin mbliain 1966, bhí teilifís ag 55 faoin gcéad de thithe na tíre. Bhí an-tóir ar *The Late Late Show* agus ba é **Gay Byrne** an láithreoir. Bhí meascán den tsiamsaíocht agus den phlé ar cheisteanna sóisialta ar an gclár. Spreag sé go leor díospóireachtaí nuair a pléadh ceisteanna ar nós an cosc ar fhrithginiúint agus pionós corportha i scoileanna.

Scribhneoireacht agus cinsireacht

Ní raibh an **chinsireacht** chomh dian sin faoi réim an Aire **Brian Lenihan**. Go dtí sin cuireadh i bhfeidhm go láidir í faoi thionchar na hEaglaise Caitlicí. Mar sin féin, nuair a foilsíodh *The Country Girls* le **Edna O'Brien** in 1960 bhíothas den tuairim go raibh sé chomh mímhórálta sin gur dódh cóipeanna den leabhar go poiblí. Briseadh **John McGahern**, múinteoir náisiúnta, as a phost mar gheall ar an úrscéal *The Dark* a scríobh sé agus a foilsíodh in 1965. Ceapadh go raibh an leabhar seo mímhórálta freisin.

22. Edna O'Brien

23. John McGahern

Ceol

Tháinig borradh nua faoin **gceol traidisiúnta agus ceol tíre** le linn na 1960idí. Bhí antóir ar ghrúpaí cosúil leis the Clancy Brothers, the Chieftains agus the Dubliners. Bhí níos mó tóir arís ar ghrúpaí na **seó-bhannaí** ar nós the **Royal, Miami** agus **Capitol**. Bhíodh na mílte duine ag triall ar na hallaí damhsa gach deireadh seachtaine le héisteacht le réaltaí ar nós **Butch Moore, Eileen Reid** agus **Brendan Bowyer**.

24. The Royal Showband

25. The Dubliners

Spórt

Bhí an-tóir ar an CLG. Ba í an Ghaillimh an fhoireann ab fhearr ar éirigh léi sa pheil i rith na mblianta seo; bhuaigh sí trí chraobhchomórtas de chuid na hÉireann as a chéile idir 1964 agus 1966. Ba í Tiobraid Árann an fhoireann ba rathúla san iomáint – thug an fhoireann ceithre chraobh léi sna 1960idí. Bhí aithne mhór ar an imreoir **Jimmy Doyle**, laoch dá cuid.

26. Jimmy Doyle, iománaí Thiobraid Árann a bhuaigh craobhchomórtas de chuid na hÉireann

27. George Best

28. Celtic, 'Leoin Liospón' in 1967

D'fhás an tóir a bhí ar fhoirne sacair as an mBreatain i rith na 60aidí. Bhí go leor de lucht leanúna ag **Manchester United** in Éirinn. Bhí duine dá cuid imreoirí, **George Best**, ar dhuine de na pearsana spóirt Éireannacha ba cháiliúla ag an am.

Bhí tóir freisin ar **Celtic de chuid Ghlaschú**, go háirithe nuair a bhuaigh siad Corn na hEorpa in 1967, nuair a baisteadh

'Leoin Liospóin' orthu. Is ar an gcósta thoir is mó a bhí tóir ar an sacar mar go raibh ar chumas daoine ansin comhartha an BBC a fháil agus féachaint ar *Match of the Day*.

Meaisín ama

D'fhoghlaim tú faoi Celtic de chuid Ghlaschú i gCaibidil 5.

Súil siar agus machnamh

1. Cén t-ionchur suntasach a bhí ag Donogh O'Malley i sochaí na hÉireann?
2. Bain úsáid as fianaise leis an tionchar láithreach a bhí ag fógra O'Malley in 1966 a mhíniú.
3. Cad a bhí i gceist leis na scoileanna tionsclaíocha?
4. Ainmnigh **dhá** bhealach inar fheabhsaigh an saol faoin tuath in Éirinn sna 1960idí.
5. Cén áit agus cén uair ar osclaíodh an chéad ollmhargadh féinfhreastail in Éirinn?
6. Ainmnigh **dhá** údar Éireannacha ar ceapadh go raibh a gcuid saothar mímhórálta sna 1960idí.
7. Ainmnigh **dhá** sheó-bhanna Éireannacha a raibh tóir orthu ón tréimhse seo.
8. Cad iad na contaetha is fearr ar éirigh leo sa pheil Ghaelach agus san iomáint sna 1960idí?
9. Cén bhliain inar bhuaigh Manchester United Corn na hEorpa den chéad uair?

29. George Best ag imirt do Thuaisceart Éireann in aghaidh Shasana in Wembley in 1965. Tá na cosantóirí George Cohen (sa lár) agus Jack Charlton ag breathnú air.

Laoch gan iomrá

Peter Tyrrell

Rugadh Peter Tyrrell in 1916 i mBéal Átha na Slua, Co. na Gaillimhe. Is léargas é an scéal ar cé chomh crua agus a bhí an saol ag go leor daoine in Éirinn sna blianta tar éis an neamhspleáchais. Ba dhuine d'ochtar clainne é. Bhí an teaghlaach bocht agus bhíodh ar a mháthair déirce a lorg le bia agus airgead a fháil chun aire a thabhairt dá clann.

30. Scoil Thionsclaíoch Leitir Fraic

In 1924 tógadh Peter agus triúr deartháireacha leis óna máthair mar gur cinneadh nach raibh ar a cumas cúram a dhéanamh dóibh. Cuireadh na buachaillí chuig **Scoil Thionsclaíoch Naomh Seosamh i Leitir Fraic**. Coinníodh Peter ansin ar feadh ocht mbliana. D'fhulaing sé spídiúlacht agus brúidiúlacht le linn na mblianta sin. Is iad **na Bráithre Críostaí**, eagraíocht a raibh ardmheas orthu sa stát nua Caitliceach, a reáchtáil an scoil.

Chuir an méid a d'fhulaing sé i rith na mblianta isteach go mór ar Peter. Bhí deacrachartaí aige post a choinneáil nuair a ligeadh amach as an scoil é. Chuaigh sé ar imirce

go Sasana agus chaith sé seal in arm na Breataine le linn an Dara Cogadh Domhanda. Ghabh na Gearmánaigh é in 1945 agus rinne sé comparáid idir a thréimhse faoi choinneáil ag arm na Gearmáine agus an tréimhse a chaith sé i Leitir Fraic.

I ndeireadh na 1950idí thosaigh Peter Tyrrell **feachtas le haird a tharraingt ar an drochúsáid a bhí fós ag tarlú i scoileanna tionsclaíocha na hÉireann**. Scríobh sé litreacha chuijg go leor pearsana poiblí ag cur síos ar an taithí a bhí aige agus ag éileamh go mbunófaí fiosrúchán faoi reáchtáil na scoileanna. Bhí an Eaglais Chaitliceach in ard a réime i ndeireadh na 1950idí agus i dtús na 1960idí agus rinne an chuid is mó de na pearsana poiblí agus na polaiteoirí neamháird de litreacha Peter. Eisceacht ab ea an **Seanadóir Owen Sheehy Skeffington**, mac le Francis agus Hanna Sheehy-Skeffington. Dúirt Owen gur cheart do Peter a bhfaca sé a scríobh síos agus léargas a thabhairt ar an mbrúidiúlacht a bhí sna scoileanna tionsclaíocha.

Níor foilsíodh an leabhar, áfach, agus chuir Peter lámh ina bhás féin sa deireadh i Londain in 1967. Fear cróga a bhí ann a thug aghaidh ar an mbunaíocht ar mhaithé le deireadh a chur leis an méid a bhí á fhulaingt ag na mílte leanbh. Chuir a chuid oibre túis le díospóireacht faoi chóras na scoileanna tionsclaíocha agus dúnadh iad sa deireadh sna 1970idí. Foilsíodh leabhar Peter, **Founded on Fear**, in 2004. Más mian leat ábhar foinse phríomha a scrúdú a thugann léargas ar an saol a bhí ag páistí sa chóras scoileanna tionsclaíocha sa tír seo san fhichiú haois, níl áit níos fearr ná níos brónaí le tosú ná *Founded on Fear*.

Meaisín ama

D'fhoghlaim tú faoi Hanna Sheehy-Skeffington i gCaibidil 9.

Torthaí foghlama

Ag cuimhneamh

- (a) Cé a chuir in aghaidh bhallraíocht na hÉireann sna Náisiúin Aontaithe go dtí 1955?
- (b) Cé a dhear an Clár um Fhorleathnú Eacnamaíoch?
- (c) Ainmnigh **beirt** laochra spóirt Éireannacha ó na 1960idí.

Ag tuiscint

- (a) Cén fáth ar theastaigh ón Eaglais Chaitliceach mic léinn Chaitliceacha a stopadh ó bheith ag freastal ar Choláiste na Tríonóide i mBaile Átha Cliath?
- (b) Cén fáth a mbítí ag iarraidh ar mháithreacha nach raibh pósta a gcuid páistí a thabhairt suas le bheith uchtaithe i rith na 1960idí?
- (c) Cén fáth, dar leat, ar thug Donogh O’Malley isteach oideachas dara leibhéal saor in aisce in 1967?

Ag déanamh anailíse

- (a) Pléigh an tábhacht a bhain leis an Eaglais Chaitliceach i saol na hÉireann sna 1960idí.
- (b) Cén fáth, dar leat, a raibh an oiread foinn ar rialtas na hÉireann ballraíocht a ghlagadh san CEE?
- (c) Roghnaigh **trí** bhealach tábhachtacha ina bhfuil athruithe tagtha ar an saol in Éirinn ó na 1960idí agus **trí** bhealach ina bhfuil an saol mar a chéile.

Ag cruthú

- (a) Samhlaigh gur iriseoir tú ag obair ar shuíomh gréasáin do scoile. Tá iarrtha ort alt a scríobh dar teideal ‘Cúrsaí Oideachais in Éirinn sna 1960idí’. Samhlaigh go gcuireann tú agallamh ar ghaol nó cara a bhí ar scoil i rith na mblianta sin. Scríobh **cúig** cheist a chuirfeá orthu faoin taithí a bhí acu. Scríobh amach an t-agallamh a bheadh agat le foilsíú.

Fíric nó tuairim?

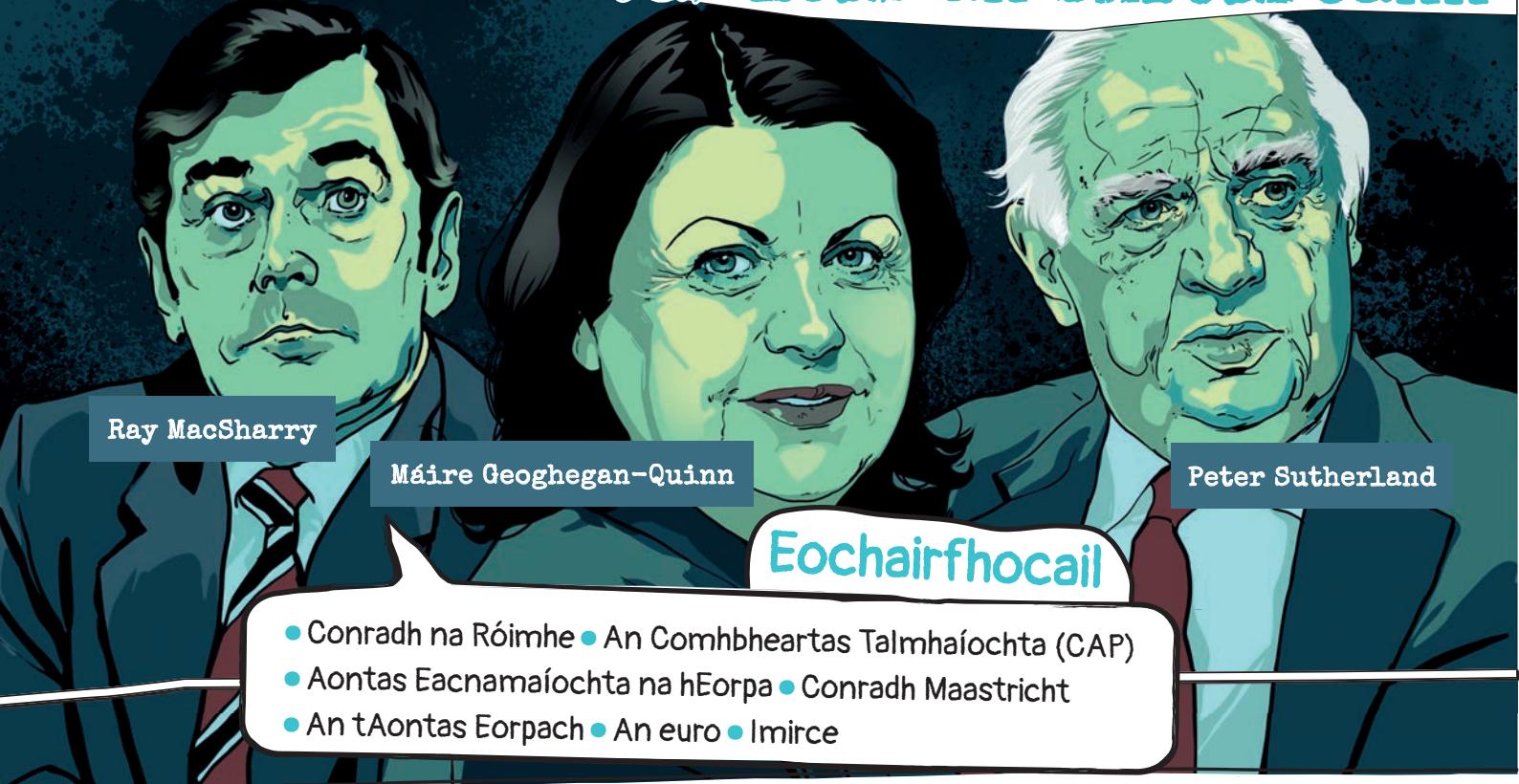
Inis cé acu thíos ná tuairim gach aon cheann de na ráitis seo a leanas.

- (a) ‘Bhí ról tábhachtach ag TK Whitaker i ngeilleagar na hÉireann sna 1960idí.’
- (b) ‘Bhí cinneadh Donagh O’ Malley le hoideachas dara leibhéal saor in aisce a chur ar fáil in Éirinn ar cheann de na cinní polaitíula is tábhactaí sna 1960idí.’
- (c) ‘Bhí tionchar ag John Charles McQuaid agus ag an Eaglais Chaitliceach ar chinntí rialtas na hÉireann le linn na mblianta seo.’
- (d) ‘Bhí go leor cosúlachtaí idir an saol in Éirinn sna 1960idí agus saol an lae inniu.’
- (e) ‘Glacadh le pionós corpartha mar chuid den lá scoile in Éirinn sna 1960idí.’
- (f) ‘Ba é Gay Byrne an phearsa teilifíse ba thábhactaí in Éirinn sna 1960idí.’

CAIBIDIL 13

Stádas na hÉireann san Eoraip

Cas leis an bhfoireann

An Mórphictiúr

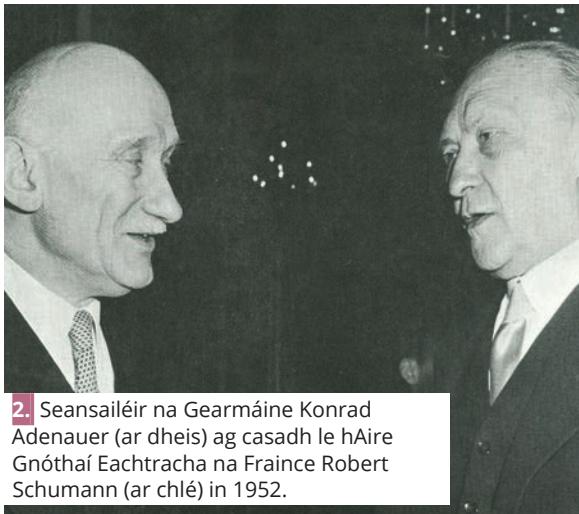
Tá Éire san Eoraip go sóisialta agus ó thaobh an chultúir agus na tíreolaíochta de. Cuimhnigh siar go dtí na chéad chaibidlí den leabhar. D'fhoghlaím tú faoi na tréimhsí éagsúla imirce ón Ostair, ón Eilvéis, ó na críocha Lochlannacha agus ón mBreatain agus faoin tionchar a bhí acu ar ár stair. D'fhoghlaím tú conas a tháinig an Chríostaíocht go hÉirinn as an Eoraip agus conas a thaistil manaigh na hÉireann ar fud na hEorpa ag scaipeadh an tsoiscéil agus ag bunú mainistreacha. D'fhoghlaím tú faoin ról a bhí ag an Spáinn agus ag an bhFrainc ag tréimhsí éagsúla i bhfeachtas an neamhspleáchais ón mBreatain. Sa chaibidil seo, feicfimid an chaoi ina bhfuil Éire – atá go thíreolaíoch ar imeall na hEorpa – tar éis bogadh go dtí croílár na hEorpa ó thaobh na polaitíochta agus na heacnamaíochta de, agus go sóisialta le 70 bliain anuas. Táimid anois ar cheann den 28 ballstát de chuid an Aontais Eorpaigh. Táimid tugtha do naisc agus ceangail níos daingne a dhéanamh lenár gcomhbhaill. Bíonn tionchar ag ballraíocht sa chomhphobal sin ar go leor gnéithe den saol ó lá go lá. Tá sé tábhachtach go dtuigfimis stair, forbairt agus nádúr an chaidrimh sin.

1. Tá 12 réalta ar bhratach an AE, atá ina siombailí ar an aontas, dlúthpháirtíocht agus deachaidreamh atá i measc bhaill an phobail.

Ag glacadh ballraíochta

Chríochnaigh an Dara Cogadh Domhanda in 1945. Bhí go leor damáiste déanta san Eoraip de bharr an chogaidh. Bhí léarscáil na Mór-Roinne idir an bonneagar (gréasán taistil), an eacnamaíocht agus an pholaitíocht, scriosta. As an gcíor thuathail seo tháinig glúin nua polaiteoirí chun cinn – **Konrad Adenauer** as larthar na Gearmáine, agus **Jean Monnet** agus **Robert Schumann** as an bhFrainc. Bhí na polaiteoirí seo diongbhálte coimhlint den chineál seo a sheachaint go deo arís. Mhol siad comhphobal aontaithe Eorpach a bheadh ag obair le chéile ar son na compháirtíochta agus na síochána.

2. Seansailéir na Gearmáine Konrad Adenauer (ar dheis) ag casadh le hAire Gnótháí Eachtracha na Fraince Robert Schumann (ar chlé) in 1952.

Ar an 9 Bealtaine 1950, d'fhoilsigh Schumann dréachtphelean ina raibh na céimeanna tosaigh don Eoraip nua. Mar thoradh air seo, bunaíodh an **Comhphobal Eorpach do Ghual agus Chruach (CEGC)** ar an 18 Aibreán 1951. Leag na sé thír seo – An Bheilg, an Fhrainc, larthar na Gearmáine, an Iodáil, an Luchsamburg agus an Ísiltír – an bhunchloch don Aontas Eorpach trí chomhbheartas a aontú maidir le táirgeacht guail agus cruaiche. In 1957, bhunaigh **Conradh na Róimhe Comhphobal Eacnamaíochta na hEorpa** (an CEE, ar a dtugtar an AE sa lá atá inniu ann) a rinne soláthar do shaorghluaiseacht daoine, earráí agus seirbhísí ar fud na margaí. Thug Conradh na Róimhe níos dlúithe le chéile na tíortha seo.

Mar a d'fhoghlaímíomar i gCaibidil 12, tharla athruithe móra eacnamaíochta in Éirinn le linn na 1950idí agus i dtús na 1960idí. Tharla athruithe dearfacha mar thoradh ar an **Clár um Fhorleathnú Eacnamaíoch**, ach ag an am céanna thuig **Seán Lemass** agus polaiteoirí Éireannacha eile an tábhacht a bheadh ann do gheilleagar na hÉireann mar bhall den CEE a raibh dul chun cinn suntasach á dhéanamh aige. Cuireadh suim ar leith sa bhallraíocht in 1962 nuair a thosaigh an **Comhbheartas Talmhaíochta (CAP)**. Chomh maith le margaí nua a sholáthar d'fheirmeoirí i mballstáit an CEE, bhí cabhair airgid le fáil acu freisin. Do thír cosúil le hÉirinn a bhí ag brath chomh mór ar an talmhaíocht ba chúis ollmhór í CAP le bheith mar bhall den Chomhphobal Eorpach.

Bhí suim ag an mBreatain freisin ballraíocht san CEE a lorg agus ní fhéadfadh Éire iarratas a dhéanamh gan an páirtí trádála is mó a bhí aici. Bhí Uachtaráin na Fraince **Charles de Gaulle** in aghaidh bhallraíocht na Breataine. Níor éirigh le hÉirinn ina cuid iarratas le bheith mar bhall den CEE don chuid is mó de na 1960idí. D'athraigh gach rud ansin in 1969 nuair a toghadh uachtaráin nua sa Fhrainc, **George Pompidou**. Gan aon chur i gcoinne ón bhFrainc cuireadh túis leis an idirbheartaíocht. Faoi 1972, bhí coinníollacha ballraíochta na hÉireann leis an CEE aontaithe ag an Taoiseach **Seán Ó Loingsigh**. I reifreann a reáchtáladh i mí na Bealtaine 1972, thacaigh 83 faoin gcéad den phobal le ballraíocht na hÉireann. Thosaigh ballraíocht na hÉireann, na Breataine agus na Danmhairge go hoifigiúil ar an 1 Eanáir 1973. Bhí ré nua ag tosú.

Cúiseanna agus cad a thit amach

Seo sampla de phóstaer a bhí ag páirtíthe polaitiúla Éireannacha ag spreagadh daoine le vótáil ar son bhallraíocht an CEE. Pléigí cé chomh héagsúil agus a bheadh Éire inniu dá mbeadh na vótálaithe tar éis an bhallraíocht a dhíultú.

Ag smaoineamh go stairiúil

3. Póstaer Fhianna Fáil, 1972

An geilleagar ag athrú ó bhonn

An chéad mhórathrú eacnamaíochta a tharla agus Éire mar bhall ná tionchar an **Chomhbheartais Talmhaíochta**. Idir 1973 agus 2015 chuir polasaithe an CEE/AE **€54 billiún** isteach i dtionscal talmhaíochta na hÉireann. Bhí praghsanna seasmhacha agus margai ollmhóra nua curtha ar fáil d'fheirmeoirí na hÉireann. Bhí siad anois in acmháinn innealra nua a cheannach agus tháinig nósanna **nua-aimseartha** chun cinn sa tionscal feirmeoireachta.

Tá go leor buntáistí bainte amach ag eacnamaíocht na hÉireann i gcoitinne de bharr bheith ag comhoibriú leis na comhpháirithe Eorpacha.

- Tá méadú suntasach tagtha ar infheistíocht dhíreach eachtrach (**IDE**) mar thoradh ar bheith in ann fáil ar mhargaí ollmhóra (os cionn 500 milliún duine). Is é an IDE an t-airgead a dhéanann comhlachtaí (m.sh. Intel agus Facebook) a infheistiú in Éirinn.
- In 1973 ba é €16 mhilliún méid iomlán an IDE in Éirinn. B'fhiú €30 billiún an infheistíocht chéanna in 2017.
- Measann saineolaithe eacnamaíochta gur cruthaíodh **978,000** post in Éirinn ó 1973 i leith mar thoradh ar bhallaíocht san CEE/AE.
- Rinneadh infheistíocht mhór i **mbonneagar iompair** na tíre. In 1973 ní raibh oiread agus ciliméadar de mhótarbhealach in Éirinn – tá os cionn 1,000 ciliméadar anois sa tir. Tá seachbhóithre déanta timpeall ar chuid mhór bailte agus tá earraí agus daoine in ann taisteal timpeall an oiléain níos tapúla dá réir. Tháinig go leor den airgead leis an uasghrádú náisiúnta a dhéanamh ó **Chistí Struchtúracha na hEorpa**.

4. Is cuid thábhachtach agus rathúil í tionscal na déiríochta i ngeilleagar na hÉireann. Chuidigh an infheistíocht a chuir an CAP ar fáil go mór le cur chun cinn na hearnála seo.

5. Acomhal an M50: sampla amháin de na feabhsuithe ar infraestruchtúr na hÉireann. Tharla a leithéid mar thoradh ar dhlúthchaidreamh agus ballraíocht an Aontais Eorpaigh.

Súil siar agus machnamh

1. Ainmnigh na chéad sé thír a bhí san CEGC/Aontas Eorpach.
2. Cén fáth ar cuireadh bac ar iarratas na hÉireann sna 1960idí?
3. Cén uair a chuaigh Éire isteach sa chomhphobal Eorpach? Ainmnigh dhá thír eile a fuair ballraíocht an lá céanna.
4. Scríobh alt gairid faoin leas atá déanta ag an gComhbheartas Talmhaíochta don tionscal talmhaíochta in Éirinn.
5. Ainmnigh trí bhealach ina bhfuil tairbhe bainte ag Éirinn as ballraíocht sa Chomhphobal Eorpach.

Dearcadh agus oibiachtúlacht

Tharla rótháirgeacht mar thoradh ar an gComhbheartas Talmhaíochta. Sholáthair feirmeoirí Eorpacha an iomarca bia agus mar thoradh air seo bhí carnán mhóra de bhia ann. Bhí an bia seo ar fad ag dul amú. In 1987 bhí 143,000 tonna mairteola, 165,000 tonna ime agus barraíocht barr gráin i 'gcarnán bia' na hÉireann. Mar thoradh ar an iomarca bia bunaíodh Scéim Bia Saor in Aisce den CEE ar mhaithle le dul i ngleic leis na carnáin. Bhain os cionn 500,000 Éireannach leas as an scéim seo sna 1980idí. Le tuairisc ar na himeachtaí seo a fheiceáil téigh chuig suíomh gréasáin Chartlanna RTÉ agus cuardaigh an físeán 'End of Free Food Scheme 1987'.

Ag smaoineamh
go stairiúil

Bhí daoine in aghaidh an AE i gcónaí. Tugtar 'Euroscieptecha' orthu go minic. Luann siad an Comhbheartas Talmhaíochta mar shampla de dhrochriarachán na hEorpa. Féach ar an tuairisc ó Chartlanna RTÉ agus pléigh an scéal seo le do rang.

Conarthaí agus athruithe: forbairt agus leathnú an AE

Bhí fíos ag bunaitheoirí an tionscadail Eorpach go scaipfeadh an comhphobal ar fud na Mór-Roinne agus go ndéanfaí naisc chultúrtha, eacnamaíochta agus polaitiúla. Tá leathnú agus fás déanta ag an gcomhphobal ó 1951 i leith. Aontaíodh roinnt conarthaí tábhachtacha. I measc na gconarthaí is tábhacthaí bhí na cinn seo a leanas:

- An Ionstraim Eorpach Aonair (1986)
- Conradh Maastricht (1992)
- Conradh Nice (2001)
- Conradh Liospóin (2007).

Tá an ceangal idir na ballstáit neartaithe ag na conarthaí seo ar fad. Leag **Conradh Maastricht** síos an bhunchloch do chóras **airgeadra aonair** do na ballstáit. Réitigh conarthaí eile an bealach do bhallstáit nua agus chuir siad le cumhacht agus ról **Pharlaimint na hEorpa**.

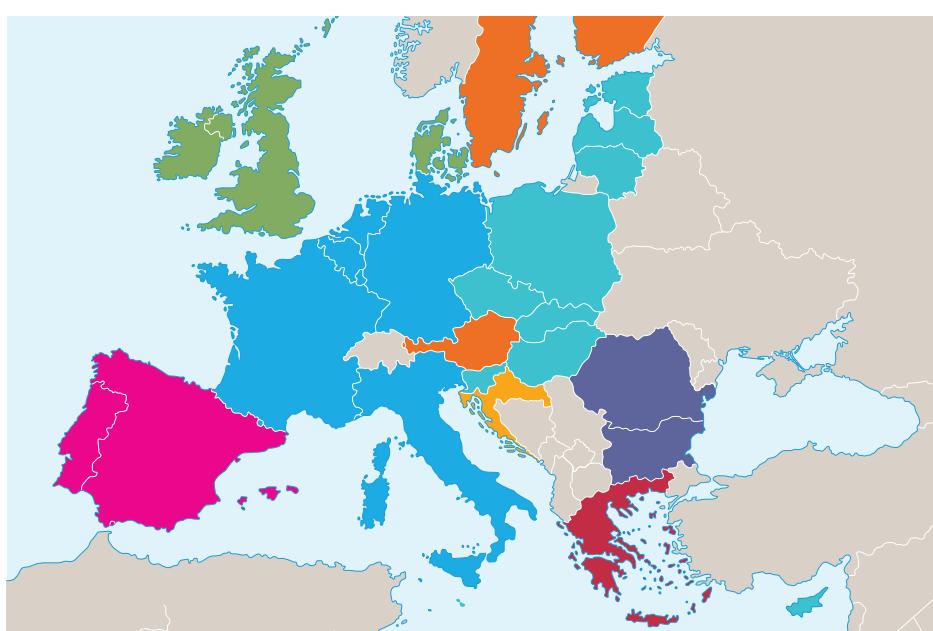
6. Déanann an dealbh seo i Maastricht, cathair san Ísiltír, comóradh ar an síniú de cheann de na conarthaí is tábhacthaí sa tionscadal Eorpach.

Féach seo!

Tá dlí na hÉireann neamhghnách sa mhéid is gur gá reifreann a reáchtáil le hathrú ar bith a dhéanamh ar **Bhunreacht na hÉireann**. Tá roinnt deacraí cruthaithe ag an vóta seo a bhíonn ag muintir na hÉireann don tionscadal Eorpach. Dhiúltaih pobal na hÉireann dhá chonradh Eorpacha. In 2001 diúltáiodh Conradh Nice le tromlach 53.87% agus in 2008 diúltáiodh Conradh Liospóin le tromlach 53.4%. Chruthaigh sé seo deacraí don AE mar nach mór do chonarthaí nua tacáiocht a fháil ó na ballstáit ar fad. Ar an dá ócáid sin rinneadh athruithe ar na conarthaí, ritheadh na reifrinn sin arís agus glacadh leo.

Meaisín ama

Smaoinigh siar go dtí Caibidil 8 agus Caibidil 9. An cuimhin leat sonraí tábhachtacha faoi Bhunreacht na hÉireann? Murar cuimhin leat, téigh siar ar na caibidlí sin le súil siar a chaitheamh orthu!

- An Bheilg, an Fhrainc, Iarthar na Gearmáine, Luksamburg, an Ísiltír, an Iodáil: na céad bhaill, 1951
- Éire, an Breatain, an Danmhairg: ballraíocht in 1973
- An Ghréig: ballraíocht in 1981
- An Spáinn, an Phortaingéil: ballraíocht in 1986
- An Ostair, An Phionlainn, An tSualainn: ballraíocht in 1995
- Poblacht na Seice, an Chipir, an Eastóin, an Laitví, an Liotuán, an Ungáir, Málta, an Pholainn, an tSlováic, an tSlóivéin: ballraíocht in 2004
- An Bhulgáir, an Rómáin: ballraíocht in 2007
- An Chrót: ballraíocht in 2013

7. Taispeánann an léarsáil seo fás agus forbairt an chomhphobail Eorpach ó 1951 go dtí an lá atá inniu ann; d'fhás sé ó ghrúpa ina sé thír amháin go dtí eagraíocht ina bhfuil 28 ball.

Struchtúr, eagraíocht agus stádas na hÉireann

Is eagraíocht ollmhór í an tAontas Eorpach. Tá go leor institiúidí éagsúla ann a dhéanann cinntí. I measc na ngrúpaí is tábhactaí tá na cinn seo a leanas:

- Parlaimint na hEorpa
- An Coimisiún Eorpach
- Cúirt Bhreithiúnais an Aontais Eorpaigh (CBAE)
- An Banc Ceannais Eorpach

Tá daonra tuairim is 4.7 milliún duine i bPoblacht na hÉireann. Tá sé sin **níos lú ná 1 faoin gcéad** de dhaonra iomlán an Aontais Eorpaigh. In ainneoin seo, tá seasamh láidir ag Éirinn san Eoraip. Tá **11 fheisire de chuid**

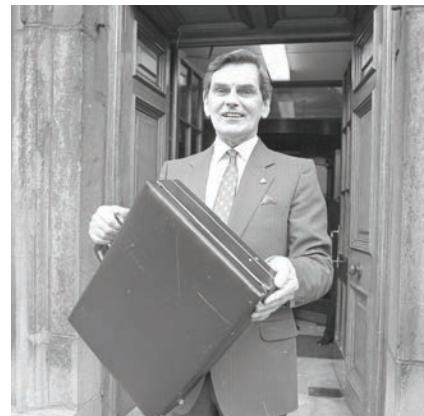
Pharlaimint na hEorpa ag an thír (as 751 Feisire san iomlán) agus bíonn ionadaí ag rialtas na hÉireann ag gach cruinniú den Chomhairle Eorpach. Tá sé de cheart ag Éirinn freisin ball a cheapadh ar an g**Coimisiún Eorpach**, eagraíocht thábhachtach a bhfuil smacht aici ar go leor gnéithe de rialú an Aontais Eorpaigh. Bhí ról thábhachtacha ag coimisinéirí Éireannacha i réimsí éagsúla ar nós **cánachas, iomaíocht, talmhaíocht** agus **gnóthaí sóisialta**.

8. Parlaimint na hEorpa sa Bhruiséil

9. Bhí ról tábhachtach ag Máire Geoghegan-Quinn mar Choimisinéir Eorpach um Thaighde, Eolaíocht agus Nuálaocht idir 2010 agus 2014.

10. Tá aitheantas tugtha do Ray McSharry as go leor athruithe tábhachtacha a dhéanamh ar an CAP le linn a thréimhse mar Choimisinéir Talmhaíochta in 1992.

Súil siar agus machnamh

1. Ainmnigh conradh na hEorpa a leag an bhunchloch chun Airgeadra Aonair Eorpach a chur i bhfeidhm.
2. Cén dá thír a ghlac ballraíocht san Aontas Eorpach in 1986?
3. Cén thír is déanaí a tháinig isteach san AE?
4. Cé mhéad feisire atá i bParlaimint na hEorpa agus cé mhéad feisire de chuid na hÉireann atá ina measc?
5. Ainmnigh beirt de Choimisinéirí na hÉireann agus na réimsí a raibh siad freagrach astu.

Féach seo!

Tharla eachtra an-neamhghnách i bParlaimint na hEorpa in 1988. Bhí **Ian Paisley**, an polaiteoir aontachtach as Tuaisceart Éireann ina fheisire de Pharlaimint na hEorpa idir 1979 agus 2004. Mar Phreispitéireach ceartchreidmheach, bhí Paisley go láidir in aghaidh na hEaglaise Caitlicí. Chuir sé isteach ar chuairt an Phápa Eoin Pól II ar Pharlaimint na hEorpa, ag béisíl agus ag tabhairt 'ainchríost' air. Is féidir físeán den eachtra pharlaiminteach neamhghnách seo a fheiceáil ar YouTube!

Na 2000idí: tús leis an euro, agus ag déileáil le tubaistí

Is dóigh gurb é **an euro** an sampla laethúil is soiléire de bhallaíocht san AE. Úsáideann naoi gcinn déag as an 28 ballstát an t-airgeadra seo.

Limistéar an euro a thugtar ar an ngrúpa seo. Tugadh an euro isteach in 1999 agus eisíodh na chéad nótaí agus boinn in **2002**. Tá go leor buntáistí ag baint le ballraíocht na hÉireann i limistéar an euro. Tá sé níos éasca gnó trastearann a reáchtail mar gheall ar an euro.

Is é an **Banc Ceannais Eorpach (ECB)** a dhéanann bainistíocht ar an euro agus a shocraíonn rátaí úis de limistéar an euro. Tá go leor tráchtairí a cháineann an polasaí seo. Sna blianta tar éis 1999, shocraigh Banc Ceannais na hEorpa rátaí úis an-íseal agus bhí baint aige seo le **tobchliseadh an gheilleagair** a tharla in 2008. Rinne an tobchliseadh seo an-dochar do Phoblacht na hÉireann, a bhí **bancbhriste** ag an deireadh dá bharr. B'éisgean don tir pacáiste '**tarrthála**' airgeadais €83 billiún a lorg. Thug an tAontas Eorpach **€45 billiún** den airgead a bhí ag teastáil d'Éirinn. Tá roinnt conspóide faoin dearcadh a bhí ag an Aontas Eorpach i leith na hÉireann sa tréimhse sin agus rinne sé dochar don deachaidreamh idir Éire agus a comhpháirtithe Eorpacha.

11. Tháinig an euro i bhfeidhm in 2002.

12. Ceannlíne ón Financial Times ó mhí Mheán Fómhair 2011

Breatimeacht agus a bhfuil amach romhainn

Ar an 23 Meitheamh 2016, vótáil pobal na Breataine i reifreann chun imeacht as an Aontas Eorpach. Tráth cinniúnach é '**Breatimeacht**' i stair na Breataine. Tá caidreamh trádála chomh tábhachtach ag Éirinn leis an mBreatain inniu agus a bhí in 1973. Cruthaíonn imeacht na Breataine deacrachtaí móra, go háirithe chomh fada agus a bhaineann sé leis an teorainn idir Poblacht na hÉireann agus Tuaisceart Éireann.

13. Mórshiúl i mBaile Átha Cliath in aghaidh na gcorruithe rialtais nuair a fuair Éire an 'pacáiste tarrthála'

Murab ionann agus an Bhreatain, tá Poblacht na hÉireann fós dílis don Aontas Eorpach. Tharla go leor athruithe in Éirinn mar thoradh ar bhallaíocht san eagraíocht. Den chéad uair ón seachtú haois déag tá sciar suntasach d'**imircigh ag teacht chun na tíre**. Léiríonn daonáireamh na bliana 2016, mar shampla, go raibh os cionn **120,000 saoránach Polannacha** ina gconaí in Éirinn chomh maith leis na scórtha míle as tíortha eile san AE. Tá ár gcomhghleacaithe de chuid na hEorpa ina gconaí agus ag obair in Éirinn agus ag cur go mór le hildánacht ár gcultúir agus ár bhféiniúlachta. Bhí dea-chaidreamh riagh ag Éirinn le comharsana san Eoraip. Tír i bhfad níos córá í Éire anois agus a buíochas do dhlíthe Eorpacha a éilíonn comhionannas do gach saoránach. Tá caighdeán maireachtála mhuintir na hÉireann feabhsaithe mar thoradh ar na hathruithe seo.

14. Peter Sutherland
(1946–2018)

Fathach i bpolaitíocht na hEorpa

Peter Sutherland

Ar an 7 Eanáir 2018, d'eisigh Jean-Claude Juncker, Uachtarán an Choimisiúin Eorpaigh, an ráiteas seo leanas:

I am deeply saddened by the passing away of Peter Sutherland, former European Commissioner, Director-General of the World Trade Organization and Attorney General of Ireland.

In every sense of the word, Peter Sutherland was a true European. He believed strongly in the work of the European Union and other international organisations and their importance for cooperation and international dialogue. He was one of the founding fathers of the Erasmus Programme and was instrumental in shaping our internal market in the early days and competition policy as we know it today.

Above all, Peter Sutherland reflected the core values of the European spirit in his everyday work and was convinced that by working together, great things can be achieved.

His contribution internationally to business, politics, migration and human rights will not be forgotten. He was a giant of Irish, European and international public life. He will be deeply missed.

Ba Eorpach díograiseach é Peter Sutherland. Dlíodóir aitheanta a chaith tréimhse mar an tArd-Aighne ar Phoblacht na hÉireann sna 1980idí. D'oibrigh sé i gcuid mhór réimsí éagsúla ina ghairm agus d'éirigh leis go leor a bhaint amach. Bhí sé mar **Choimisinéir Eorpach** na hÉireann agus é freagrach as **lomaíocht** idir 1985 agus 1989. Le linn na tréimhse sin thug sé aghaidh ar nósanna a bhain le praghsanna a shocrú. Chuir sé brú freisin go ndéanfaí leasuithe ar an mbealach ina mbíodh 'gnólachtaí móra' ag feidhmiú san Aontas Eorpach. Bhí tionchar ar leith ag a chuid oibre ar an **tionscal aerlínte**, a bhíodh de nós acu praghsanna a ardú. Chuidigh na hathruithe a rinne sé go mór le tionscal aerthaistil níos saoire an lae inniu a chothú.

Bhí baint mhór aige freisin le bunú **Clár Erasmus** le linn a thréimhse mar choimisinéir. Cuidíonn an clár seo go mór le mic léinn ollscoile Eorpacha dul ag staidéar i dtíortha eile de chuid an AE. Tar éis a chuid ama mar choimisinéir lean Sutherland den obair i gcúrsaí gnó agus polaitíochta agus bhí ról tábhachtach aige i mbunú an **WTO**, an Eagraíocht Dhomhanda Trádála. Bhí sé mar Uachtarán Onórach ar **Ghluaiseacht na hEorpa in Éirinn** (EMI). Léiríonn an saol a bhí aige agus an obair a rinne sé an dlúthchaidreamh atá ag Éirinn lena comhpháirtithe Eorpacha agus an chumhacht atá ag an AE le hathruithe dearfacha a dhéanamh i saol a chuid 500 milliún saoránach.

Torthaí foghlama

Ag cuimhneamh

- (a) Cén bhliain a ghlac Éire ballraíocht sa chomhphobal Eorpach?
- (b) Cé a dhréacht an plean as ar eascair an CEGC in 1951?
- (c) Ainmnigh an beartas (polasaí) a chinntigh margáí dá dtáirgí agus tacaíocht airgid d'fheirmeoirí san AE.

Ag tuiscint

- (a) Cén fáth a dtagann infheistíocht dhíreach iasachta go hÉirinn mar thoradh ar bhallraíocht an Aontais Eorpaigh?
- (b) Mínigh tábhacht Chonradh Maastricht i bhforbairt an Aontais Eorpaigh.

Ag déanamh anailíse

- (a) Samhlaigh gur iarradh ort óráid a thabhairt ar son leanúint ar aghaidh le ballraíocht na hÉireann san Aontas Eorpach. Cad iad na pointí a bheadh agat san óráid bunaithe ar an méid a léigh tú sa chaibidil seo?
- (b) Pléigh cén fáth a gceapann tú go bhfuil Éireannaigh ann atá in aghaidh bhallraíocht na hÉireann san Aontas Eorpach.

Ag cruthú

Faigh amach cé hé/hí an feisire de chuid Pharlaimint na hEorpa áitiúil atá agat. Scríobh litir chuige/chuici agus iarr air/uirthi iad seo a leanas a dhéanamh:

- Léargas a thabhairt ar na buntáistí a bhaineann le ballraíocht na hÉireann san Aontas Eorpach, dar leis/iléi
- Cur síos a dhéanamh ar obair Pharlaimint na hEorpa
- Duine a roghnú a chreideann sé/sí a raibh tábhacht aige/aici i bhforbairt an chaidrimh idir Éire agus an Eoraip.

Fíric nó tuairim?

Inis cé acu thíos ná tuairim gach aon cheann de na ráitis seo a leanas.

- (a) 'Tá ballraíocht san AE go maith d'Éirinn.'
- (b) 'Ba é Peter Sutherland an Coimisinéir ba thábhactaí a bhí ag Éirinn.'
- (c) 'Tá 11 fheisire de chuid Pharlaimint na hEorpa ag Éirinn as 751 Feisire.'
- (d) 'Ciallaíonn Breatimeacht go mbeidh sé dodhóanta ag Éirinn fanacht san AE.'
- (e) 'Theastaigh ó ailtirí an AE an Eoraip a aontú ionas go seachnófaí coimhlint eile ar nós an Dara Cogadh Domhanda.'
- (f) 'Dhiúltaigh vótóirí na hÉireann Conradh Nice agus Conradh Liospóin.'

STÓR STAIRE

CLÁR IOMLÁN DON tSRAITH SHÓISEARACH NUA

STAIR

SEÁN DELAP

PAUL MCCORMACK

LEABHAR FIANAISE

Arna fhoilsiú den chéad uair in 2018 ag Fóilsitheoirí Folens

Eastát Tionscail Hibernian, Bóthar na gGlaschnoc, Tamhlacht, Baile Átha Cliath 24

© Seán Delap agus Paul McCormack, 2018

Léaráid chlúdaigh le Gavin Reece (New Division)

Léaráidí eile le Gavin Reece (New Division), Giorgio Bacchin, Gergely Fórizs, Tamara Joubert, Trystan Mitchell, agus Martin Sanders (Beehive Illustration ar fad).

ISBN: 9781-7892-7950-4

Gach ceart ar cosaint. Ní ceadmhach aon chuid den fhoilseachán seo a atáirgeadh, a chur i gcomhad athfhála nó a tharchur ar aon mhodh nó slí, bíodh sin leictreonach, meicniúil, bunaithe ar fhótachóipeáil ar thaifeadadh nó eile, gan cead a fháil roimh ré ón bhfoilsitheoir nó ceadúnas lena gceadaítear cóipeáil shrianta in Éirinn arna eisiúint ag Gníomhaireacht na Éireann um Cheadúnú Cóipchirt, 63 Sráid Phádraig, Dún Laoghaire, Co. Áth Cliath.

Chomh fada agus is eol don fhoilsitheoir, bhí an fhaisnéis sa leabhar seo cruinn agus í á cur i gcló. Ní ghlastar le haon fhreagracht as aon earráidí.

Is trádmharcanna de chuid Folens Publishers iad ainm cuideachta FOLENS agus na lógónna lena mbaineann, arna glárú in Éirinn agus i dtíortha eile.

Buíochas

Ba mhaith leis na húdair agus leis an bhfoilsitheoir buíochas a ghabháil leo siúd a chuir grianghraif faoi chóipcheart ar fáil dóibh:

Alamy, *An Cosantóir* – Iris Óglaigh na hÉireann, Associated Press, British Cartoon Library, Cummings/Daily Express/N&S Syndication, Leabharlann agus Cartlann Bhaile Átha Cliath, Getty, Great Irish People (www.greatirishpeople.com), Leslie Gilbert Illingworth/Associated Newspapers Ltd, Mary Evans, Leabharlann Náisiúnta na hÉireann, Leabharlann Grianghraf RTÉ, Shutterstock, Sportsfile, Strube/Daily Express/N&S Syndication, Músaem Chumann Lúthchleas Gael (CLG), The Irish Times, Wiener Library London, Wikicommons, Martyn Turner, Dublin Opinion.

Tá gach iarracht déanta ag an bhfoilsitheoir teagmháil a dhéanamh leis na sealbhóirí cóipchirt ar fad ach má tá aon duine acu sin fágtha ar lár, beimid sásta aon socruthe is gá a dhéanamh.

Níor cheart glacadh leis go bhfuil Folens ag tacú le hábhar nó le tuairimí a chuirtear in iúl ar shuíomhanna gréasáin seachtracha in áit a bhfeictear naisc chuig na suíomhanna sin nó a ndéantar tagairtí dóibh sa leabhar seo.

Leagan aistrithe

Arna aistriú ag Máirín Ní Ghadhra agus Seosamh Ó Cuag agus curtha in eagair ag Fionnuala Ní Mhuirí agus Síle Dolan le maoiniú ón gComhairle um Oideachas Gaeltachta agus Gaelscolaíochta.

Clár an Ábhair

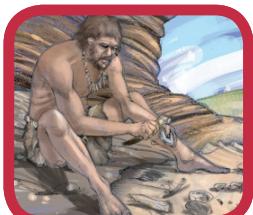
Béim ar an gcroineolaíocht	iv	
Réamhrá	viii	
caibidil		
Snáithe 1	1 Nádúr na staire	1
Snáithe 2	2 Éire luath-Chríostai	6
	3 Lonnaíochtaí agus Plandáil Uladh	10
	4 Éirí Amach 1798	14
	5 An Gorta Mór agus fás dhiaspóra na hÉireann	19
	6 Parnell agus Redmond: an feachtas ar son Rialtais Dúchais	23
	7 1916–1923: an troid ar son an neamhspleáchas	28
	8 An Éigeandáil: Éire le linn an Dara Cogadh Domhanda	32
	9 Mná in Éirinn san fhichiú haois	37
	10 Cumann Lúthchleas Gael	41
	11 Na Trioblóidí: cúiseanna, mar a tharla agus a thit amach	45
	12 Éire le linn na 1960idí	49
	13 Stádas na hÉireann san Eoraip	53
Snáithe 3	14 Impireacht na Róimhe	57
	15 Bás agus beatha sa Mheánaois	62
	16 An Renaissance	66
	17 Ré na Taiscéalaíochta, an choncais agus an choillinithe	71
	18 Tábhacht an reiligiúin agus an Reifirméisean	75
	19 Réabhlóid Mheiriceá	80
	20 An saol sa Ghearmáin fhaististeach agus sa Rúis chumannach	84
	21 An Dara Cogadh Domhanda: cúiseanna, mar a tharl agus iarmháirtí	88
	22 Frith-Sheimíteachas, an tUileloscadh agus cinedhíothú	93
	23 An Cogadh Fuar, 1945–1989	98
	24 Na Náisiúin Aontaithe	102
	25 Na 1960idí	107
	26 Tús agus forbairt teicneolaíochta an lae inniu	113
	27 Forbairt Leighis thar na blianta	117

Béim ar an gcroineolaíocht

Cabhróidh an amlíne seo leat na heachtraí tábhachtacha a bhaineann le **stair na hÉireann**, le **stair na hEorpa agus an Domhan Mór** a ndéanfaidh tú staidéar orthu mar chuid de chlár **Stór Staire** a chur in ord croineolaíoch.

2.5 milliún bliain RCh

An chéad lorg de
dhaoine daonna.

c.800 RCh

Forbairt chathair na Róimhe ar bhrúach na Tibre san Iodáil.
Cuireann na Rómhánaigh an chuid is mó den Eoraip agus codanna den Mheánoirthear faoi chois.

c.400 AD

Tosaíonn Impireacht na Róimhe ag titim.

1169

Tagann na Normannaigh go hÉirinn.
Seo túis choncas na Breataine ar Éirinn.

1492

Tagann Colambas ar Mheiriceá.

c.7000 RCh

Cuireann daoine daonna fúthu i gCill Santail i gCo. Dhoire. Deir na seandálaithe gurb é Cill Santail an áit a bhfuil an lonnáiocht is sine in Éirinn ann, go bhfios dúinn.

c.500 RCh

Tagann na Ceiltigh go hÉirinn. Imreoidh siad an-tionchar ar 'chultúr na hÉireann' mar a thuigimid sa lá atá inniu ann é; ár dteanga, ár n-ealaín agus ár gceol san áireamh.

c.432

Tagann Naomh Pádraig go hÉirinn agus scaiptear an Chríostaíocht. Ina dhiaidh sin, scaip cuid mhaith manach de shliocht na hÉireann a gcreideamh i réigiún phágánacha ar fud na hEorpa.

1503

Péinteálann Leonardo da Vinci an *Mona Lisa*, an píosa ealaíne is mó a raibh cáil uirthi é ó ré an Renaissance.

1609

Tús Phlandáil Uladh. Éiríonn an teannas idir na Protastúnaigh agus na Caitlicigh in Éirinn dá bharr, agus bíonn tionchar aige sin ar an oileán sna ceithre chéad bliain ina dhiaidh sin.

1517

Greamaíonn Martin Luther an 95 Téis le tairní ar dhoras séipéil i gCaisleán Wittenberg sa Ghearmáin agus tosaíonn an Reifirméisean.

1775

Teipeann ar éirí amach i gcoinne rial na Breataine in Éirinn.

1798

Tús Chogadh Saoirse Mheiriceá.

1801

Acht an Aontais. Dúntar an pharaimint i mBaile Átha Cliath agus rialaítear Éire, Sasana, Albain agus an Bhreatain Bheag ón bParlaimint in Westminster.

1845

An Gorta Mór. Faigheann milliún duine bás agus téann milliún duine eile ar an mbád bán ar imirce.

1884

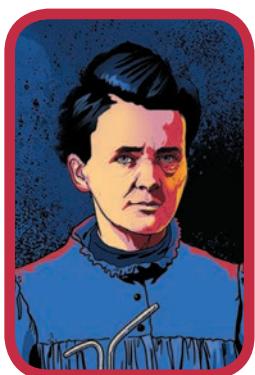
Bunaítear Cumann Lúthchleas Gael i nDurlas. Beidh sé mar cheann de na heagraíochtaí spóirt agus cultúrtha is tábhacthaí in Éirinn in imeacht ama.

1885

Ceapann Karl Benz an chéad ghluaiseáin peitril.

1896

Tagann Marie agus Pierre Curie ar dhá dhúil nua a astaíonn radaighníomhaíocht - raidiam agus polóniam. Déantar an-dul chun cinn ar fad maidir le cóir leighis le haghaidh ailse dá bharr.

1886

Tugtar an Chéad Bhille Rialtas Dúchais d'Éirinn isteach in Westminster. Ní éiríonn leis dul trí Theach na dTeachtaí.

1914

Briseann an Chéad Chogadh Domhanda amach. Maireann an cogadh go dtí 1918 tar éis do na milliúin duine bás a fháil. Déantar léarscáil na hEorpa a tharraingt arís mar thoradh air.

1918

Tá an ceart vótala ag mná na hÉireann agus na Breataine, tar éis dheireadh an Chéad Chogadh Domhanda.

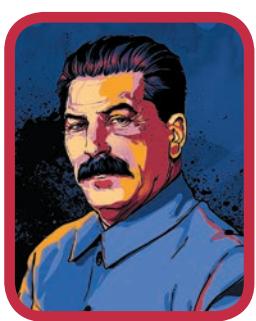
1916

Teipeann ar Éirí amach 1916, ach spreagtar daoine i dtreo neamhspleáchas a bhaint amach dá bharr.

1921

Tagann Joseph Stalin i réim san Aontas Sóivéadach nuair a fhaigheann Lenin bás, arbh é an duine a chuir túis leis an gcéad stát Cumannach ar domhan.

1921

Sínítear an Conradh Angla-Éireannach tar éis Chogadh na Saoirse.

1939

Briseann an Dara Cogadh Domhanda amach. Maireann an cogadh go dtí 1945 agus leanann an Cogadh Fuar é idir na sárchumhachtaí – SAM agus an tAontas Sóivéadach (APSS).

1933

Tagann Adolf Hitler agus an Páirtí Naitsíoch i réim sa Ghearmáin.

1948

Foilsítear Dearbhú Uilechoiteann Chearta an Duine.

1945

Ligeann SAM buamaí adamhacha anuas ar chathracha Hiroshima agus Nagasaki na Seapáine. Tagann deireadh leis an Dara Cogadh Domhanda.

1953

Bunaítear Comhphobal Eacnamaíochta na hEorpa (CEE) tar éis shíniú Chonradh na Róimhe.

1953

Tagann Crick agus Watson ar struchtúr DNA. Tagann feabhsuithe móra ar chóir Leighis dá bharr agus baintear úsáid as an eolas nua chun coireanna a aimsiú chomh maith.

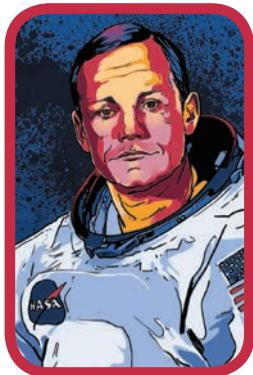

1961

Tógál Bhalla Bheirlín. Is mórsiombail é an balla den Chogadh Fuar.

1969

Tagann deich mbliana ina raibh athruithe chun deiridh. Tarlaíonn go leor sa bhliain 1969: féile cheoil Woodstock, an tuirlingt ar an ngealach, agus briseadh amach 'na Trioblóidí' i dTuaisceart Éireann.

1963

Feallmharaítear JFK in Dallas, Texas. Baintear geit uafásach as muintir Mheiriceá agus as muintir an domhain mhóir.

1973

Téann Éire, an Bhreatain agus an Danmhairg isteach i gComhphobal Eacnamaíochta na hEorpa.

1986

Pléascann imoibreoir núicléach in Chernobyl na hÚcráine. Is é an tubaiste núicléach is measa ar domhan é go fóill.

1990

Toghtar Mary Robinson mar an chéad bhan-Uachtarán ar Éirinn.

1989

Titeann Balla Bheirlín. Tagann deireadh leis an gCogadh Fuar mar thoradh air seo agus toghtar rialtais dhaonlathacha i gcuid mhaith stát in Oirthear na hEorpa.

Ceaptar an Gréasán Domhanda agus curtear tú le réabhlóid sa teicneolaíocht fainseise.

2001

Ionsaithe ar an Ionad Trádála Domhanda (*Twin Towers*) i Nua-Eabhrac ar an 11 Meán Fómhair. Maraítear 2,996 duine dá bharr.

1998

Sínítear Comhaontú Aoine an Chéasta i dTuaisceart Éirinn. Bronntar Duais Nobel na Síochána ar David Trimble agus ar John Hume araon mar gheall ar an dúthracht a chaith siad leis na Trioblóidí a réiteach.

2016

Caitheann muintir na Breataine vóta i reifreann i bhfabhar an tAontas Eorpach a fhágáil. Tá go leor imní in Éirinn faoin gcinneadh seo, go háirithe i dtaoibh thodhchaí na teorann idir Tuaisceart Éireann agus Poblacht na hÉireann.

Réamhrá

Ba í an aidhm a bhí againn nuair a bhí *Stór Staire* á scríobh againn ná gach dalta a spreagadh chun staidéar a dhéanamh ar an stair le teann fiosrachta, cur agus cúiteamh a dhéanamh ar chuíseanna agus cad a tharla mar thoradh ar imeachtaí stairiúla, agus an difríocht a bhí idir tuairim agus fíric a cheistiú i gcónaí. Chuige sin, dhíríomar ar an 'Mórphictiúr' nuair a bhí gach ré agus gach topaic á chur i láthair den chéad uair agus ansin tharraingíomar isteach a oiread foinsí agus ab fhéidir chun go bhféadfadh an dalta dul i ngleic leis na foinsí céanna, ag scrúdú agus ag ceistiú na hoibiachtúlachta agus an dearcaidh a bhaineann leo.

Táimid den tuairim mar sin féin, gur féidir tuilleadh foinsí fós a úsáid chun go mbeidh an tuiscint atá againn ar imeachtaí stairiúla chomh leathan agus is féidir, agus mar sin, bheartaíomar an *Leabhar Fianaise* seo a chur ar fáil i dteannta an chúrsa *Stór Staire* mar thaca leis. Tá níos mó foinsí agus ceisteanna fós curtha isteach sa leabhar seo againn chun an dalta a tháistíl agus chun spreagadh a thabhairt dó/di tuilleadh taighde a dhéanamh.

Táthar ag súil go ndéanfaidh na daltaí féinmheasúnú orthu féin mar chuid den tSraith Shóisearach nua, arb é is cúis leis an leathanach machnaimh ag deireadh gach caibidle. Spreagtar na daltaí chun machnamh a dhéanamh ar cháillíocht agus ar dhoimhneacht a gcuid foghlama agus a gcuid tuisceana a bhuí leis an leathanach seo.

Tá súil againn go mbainfidh tú taitneamh as do chuid taighde ar an stair.

Seán Delap agus Paul McCormack

Ceist 1: Ceist Doiciméad-bhunaithe

Baineann na doiciméid thíos le círéib a tharla i lár Chathair Bhaile Átha Cliath, Domhnach na Fola, an 31 Lúnasa 1913. Léigh na doiciméid agus freagair na ceisteanna.

Doiciméad A:

Bhí mé ar Shráid Uí Chonaill tráthnóna amháin nuair a tháinig Séamas Ó Lorcáin amach ar bhalcón an óstáin. Bhí féaság bhréige air ionas nach n-aithneofaí é. Labhair sé agus an slua ag déanamh gártha agus ag béiceadh in aghaidh na bhfostóirí. Tháinig na póilíní anuas go tapa ó thaobhanna éagsúla, bhí an slua teanntaithe acu, agus bhual siad duine ar bith a bhí sa tslí orthu lena smachtíní. Chonaic mé mná á leagan agus na póilíní á gciceáil. Rith mé ar luas lasrach suas taobhshráid; ag an taobh eile den tsráid bhí na póilíní ag bualach daoine a bhí sínte agus iad gortaithe ar an talamh, agus á mbualadh arís agus arís eile. Ar thaobh na stailceoirí a bhí mise.

Foinse: Ernie O'Malley, On Another Man's Wound (1936)

Doiciméad B:

Ar 5.30 p.m. nó mar sin ar Shráid Camden, rinne slua iarracht iallach a chur ar na tiománaithe as sé thram a gcuid lámh tiomána a thabhairt uathu. Iarradh ar na giollaí tram freisin na tramanna a fhágáil. Dhiúltáigh na tiománaithe agus na giollaí géilleadh don tslua. Thosaigh siadsan ag caitheamh cloch agus diúracán leis na tramanna. Ní raibh ach beagán de na póilíní ar an láthair ag an am. Chaith an slua clocha leo chomh maith. Níorbh fhada gur tháinig cúnamh chuig na póilíní. Thug siad sé ruathar smachtíní ar a laghad faoi na daoine a bhí sa slua agus scaip siad iad sa deireadh.

Foinse: Freeman's Journal, an 1 Meán Fómhair, 1913

- Roghnaigh sampla amháin d'fhíric a thug an t-údar i nDoiciméad A agus sampla de thuairim phearsanta a thug sé.

- De réir an eolais atá i nDoiciméad A, ar thaitin óráid Uí Lorcáin leis an slua?

- De réir an eolais atá i nDoiciméad B, cad a rinne an slua nuair a diúltáodh géilleadh don éileamh a rinne siad?

- Cé acu doiciméad is báúla leis na póilíní, dar leat?

5. In 1936 a scríobhadh Doiciméad A. An gciallaíonn sé sin gur lú iontaoibh is féidir a chur sa chuntas sin i gcomparáid le Doiciméad B a scríobhadh an lá i ndiaidh na círéibe? Mínigh do fhreagra.

6. An bhfuil samplaí den chlaontacht i nDoiciméad A nó i nDoiciméad B? Mínigh do fhreagra.

7. Bhí trí 'Domhnach Fola' i stair na hÉireann. Faigh amach cén áit agus cén uair ar tharla an dá cheann eile. Déan liosta díobh thíos.

Ceist 2: Ceist Doiciméad-bhunaithe

Féach ar na doiciméid ar leathanach 3. Baineann siad le tuairiscí daonáirimh maidir le Séamas Ó Conghaile. Bhí Séamas Ó Conghaile ar dhuine de phríomhcheannairí Éirí Amach 1916 (féach Caibidil 7). Léigh na doiciméid agus freagair na ceisteanna.

1. Cén aois a bhí Séamas Ó Conghaile in 1901?

2. Cén aois a bhí Séamas Ó Conghaile nuair a tharla Éirí Amach 1916?

3. De réir dhaonáireamh 1911, cé mhéad páiste Uí Chonghaile a rugadh taobh amuigh d'Éirinn?

4. Déan liosta de dhá dhifríocht atá idir an t-eolas i ndaonáireamh 1901 agus i ndaonáireamh 1911.

Nóta

Macasamhla atá sna híomhánna ar leathanach 3 de na doiciméid daonáirimh. Más mian leat na bunfhoinsí a fheiceáil téigh go dtí an Chartlann Náisiúnta ar líne.

Tá doiciméad 1901 le fáil ag <http://www.census.nationalarchives.ie/reels/nai003715871/>.

Tá doiciméad 1911 le fáil ag <http://www.census.nationalarchives.ie/reels/nai000111951/>.

Tuairisc Dhaonáireamh 1901

CENSUS OF IRELAND, 1901.

RETURN of the MEMBERS of this FAMILY and their VISITORS, BOARDERS, SERVANTS, &c., who slept or abode in this House on the night of SUNDAY, the 31st of March, 1901.

Christian Name	Surname	RELATION to Head of Family.	RELIGIOUS PROFESSION.	EDUCATION.	AGE.	YEARS MONTHS	RANK, PROFESSION OR OCCUPATION	MARRIAGE.	WHERE BORN.	IRISH LANGUAGE.	If Irish and Danish; Danish only; Irish or Danish; Or Danish.
1 James	Connolly	Head	Roman Catholic	Read + Write	32		M Printer Compositor	Married	Co. Monaghan	Irish + English	
2 Lillie	Connolly	Wife	Court of Ireland	Read + Write	33		3 ~	Married	Co. Wicklow		
3 Mona	Connolly	Daughter	Roman Catholic	Read	9		3 Scholar	Single	Scotland		
4 Nora	Connolly	Daughter	Roman Catholic	Read	8		3 Scholar	Single	Scotland		
5 Bridie	Lillie	Connolly	Daughter	Roman Catholic	Read	6	3 Scholar	Single	Scotland		
6 Eva Mary	Connolly	Daughter	Roman Catholic	Canot Read	4		3 Scholar	Single	City of Dublin		
7 Maria Elizabeth	Connolly	Daughter	Roman Catholic	Canot Read	2		3 ~	Single	City of Dublin		
8 Kieran James	Connolly	Son	Roman Catholic	Canot Read	1		M ~	Single	City of Dublin		
9											

Tuairisc Dhaonáireamh 1911

RETURN of the MEMBERS of this FAMILY and their VISITORS, BOARDERS, SERVANTS, &c., who slept or abode in this House on the night of SUNDAY, the 2nd of APRIL, 1911.

Christian Name	Surname	RELATION to Head of Family.	RELIGIOUS PROFESSION.	EDUCATION.	AGE.	YEARS MONTHS	RANK, PROFESSION OR OCCUPATION	MARRIAGE.	WHERE BORN.	IRISH LANGUAGE.	If Irish and Danish; Danish only; Irish or Danish; Or Danish.
1 James	Connolly	Head	Roman Catholic	Read + Write	43		M National Organiser for the Socialist Party	Married	Co. Monaghan	Irish + English	
2 Lillie	Connolly	Wife	Court of Ireland	Read + Write	43		3 ~	Married	Co. Wicklow	English	
3 Nora M	Connolly	Daughter	Roman Catholic	Read + Write	18		3 Dressmaker	Single	Scotland	English	
4 Bridie	L	Connolly	Daughter	Roman Catholic	Read + Write	16	3 ~	Single	Scotland	English	
5 Una Mary	Connolly	Daughter	Roman Catholic	Read + Write	14		3 Scholar	Single	Co. Dublin	English	
6 Maria E	Connolly	Daughter	Roman Catholic	Read + Write	12		3 Scholar	Single	Co. Dublin	English	
7 Kieran J	Connolly	Son	Roman Catholic	Read + Write	10		M Scholar	Single	Co. Dublin	English	
8 Fiona	Connolly	Daughter	Roman Catholic	Read	4		3 ~	Single	America		
9											

Ceist 3: Ceist faoi Phictiúir

Féach ar na pictiúir seo de sheandálaithe i mbun tochailte.

1. An bhfeiceann tú dhá uirlis atá ag na seandálaithe le linn na tochailte seo? Ainmnigh iad.

2. Déan liosta de dhá ghníomhaíocht atá ar siúl ag na seandálaithe mar chuid den tochait seo.

3. Mínigh dhá mhodh a úsáideann seandálaithe le dáta a chur ar ábhair a aimsítear ar láthair.

4. Go minic fostaitear gnólachtaí slándála chun láithreacha seandálaíochta a chosaint istoíche. Cén fáth a ndéantar é sin, dar leat?

Machnamh ar do chuid oibre

1. Tá mé in ann dhá fhíric a scríobh faoi gach aon duine ar chuir mé aithne orthu in ‘Cas leis an bhfoireann’ sa chaibidil seo.

- (a) (i) _____
 (ii) _____
- (b) (i) _____
 (ii) _____
- (c) (i) _____
 (ii) _____

Tá mé in ann é seo a dhéanamh

Caithfidh mé tuilleadh a léamh

2. Anois agus an chaibidil seo léite agam, tá mé in ann trí chuíos a scríobh faoi cé chomh tábhachtach agus atá sé foghlaim faoi scileanna an staráit.

- (i) _____
 (ii) _____
 (iii) _____

Tá mé in ann é seo a dhéanamh

Caithfidh mé tuilleadh a léamh

3. Tá mé in ann meabhairmhabha a tharraingt nó alt a scríobh, ina mbeidh cúig fhíric faoi gach aon cheann díobh seo a leanas.

	Tá mé in ann é seo a dhéanamh	Caithfidh mé tuilleadh a léamh
(a) Obair an staráit		
(b) Seandálaí i mbun tochailte		
(c) Dáta a chur ar dhéantáin		
(d) An Chroineolaíocht agus conas a dhéantar í a thaifeadadh		
(e) Tábhacht na staire		

4. Is féidir liom gné amháin den mhéid a d'foghlaim mé sa chaibidil seo a roghnú a bheadh ina hábhar spéisiúil taighde.

Tá mé in ann é seo a dhéanamh

Caithfidh mé tuilleadh a léamh

Éire luath-Chríostaí

Ceist 1: Ceist faoi Phictiúir

Féach ar an bpictiúr. Tá foirgnimh i mainistir Sceilg Mhichíl i gCo. Chiarraí le feiceáil ann. Freagair na ceisteanna thíos.

1. Ainmnigh:
 - (a) an foirgneamh atá chun tosaigh sa phictiúr agus
 - (b) an úsáid a baineadh as.

2. Cén fáth ar tógadh mainistreacha in áiteanna chomh hiargúlta le hoileáin na Sceilge?

3. Cén naomh cáiliúil a deirtear a bhunaigh an mhainistir?

4. Cén teideal a tugadh don mhanach a bhí i gceannas ar mhainistir?

5. Mínigh cé chomh luachmhar agus atá láithreacha ar nós Sceilg Mhichíl do sheandálaithe agus staraithe atá i mbun a gcuid staidéir maidir le hÉirinn sa ré luath-Chríostaí.

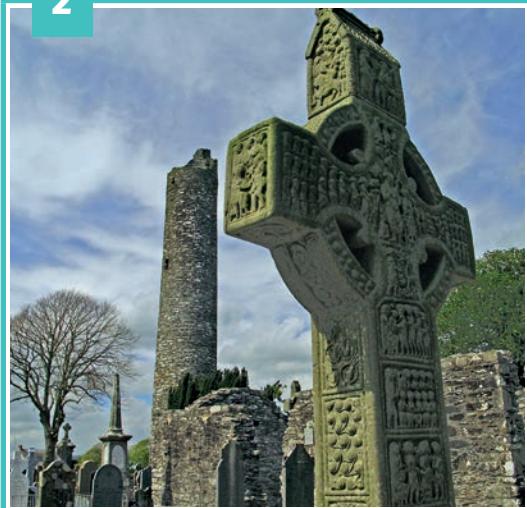
Ceist 2: Ceist faoi Phictiúir

Féach ar Phictiúr 1 agus Pictiúr 2. Freagair na ceisteanna.

1

2

1. Tá déantán cáiliúil ón ré luath-Chríostaí in Éirinn le feiceáil i bPictiúr 1. Ainmnigh an t-iarsma seo.

2. Tá mionobair mhiotail mar mhaisiúchán ar an iarsma i bPictiúr 1. Cén t-ainm a tugadh ar an obair mhaisiúcháin seo?

3. Cén úsáid a bhí ag manaigh don iarsma i bPictiúr 1?

4. Tá Cros Naomh Muiredach i gCo. Lú le feiceáil i bPictiúr 2. Cén fáth, dar leat, a rinneadh ardchrosa mar seo le linn na ré luath-Chríostaí in Éirinn?

5. Cén cheird a bhí ag na manaigh a rinne a leithéid as cloch?

6. Sa chúlra ar chlé i bPictiúr 2, tá fothrach d'fhoirgneamh ard le feiceáil. Cén t-ainm atá ar an gcineál seo d'fhoirgneamh?

7. Cén fáth ar tógadh foirgnimh dá leithéid?

Ceist 3: Ceist faoi Phictiúir

Tá leathanach as leabhar Dharú, lámhscríbhinn maisithe cáiliúil le feiceáil sa phictiúr. Freagair na ceisteanna thíos.

1. Cén áit a bhfuil leabhar Dharú le feiceáil go poiblí?

2. Ainmnigh lámhscríbhinn eile ón ré luath-Chríostaí in Éirinn.

3. Cén uirlis a d'úsáid manaigh lena leithéid de lámhscríbhinní a scríobh?

4. Cén teanga a úsáideadh sna lámhscríbhinní den chineál seo, dar leat?

5. Cad faoi a raibh na manaigh ag scríobh sna lámhscríbhinní seo?

Machnamh ar do chuid oibre

1. Tá mé in ann dhá fhíric a scríobh faoi gach aon duine ar chuir mé aithne orthu in ‘Cas leis an bhfoireann’ sa chaibidil seo.

(a) (i) _____
 (ii) _____

(b) (i) _____
 (ii) _____

(c) (i) _____
 (ii) _____

Tá mé in ann é seo a dhéanamh Caithfidh mé tuilleadh a léamh

2. Anois agus an chaibidil seo léite agam, tá mé in ann trí chúis a scríobh faoi cé chomh tábhachtach agus atá sé foghlaim faoin tréimhse seo sa stair.

(i) _____
 (ii) _____
 (iii) _____

Tá mé in ann é seo a dhéanamh Caithfidh mé tuilleadh a léamh

3. Tá mé in ann meabhairmhana a tharraingt nó alt a scríobh, ina mbeidh cúig fhíric faoi gach aon cheann díobh seo a leanas.

	Tá mé in ann é seo a dhéanamh	Caithfidh mé tuilleadh a léamh
(a) Saol Naomh Pádraig		
(b) Na príomhfhaoirgnimh i mainistir		
(c) Saol laethúil an mhanaigh		
(d) Éachtaí Ealaíne ón ré luath-Chríostaí in Éirinn		
(e) Obair Naomh Fionnán		

4. Is féidir liom gné amháin den mhéid a d'foghlaim mé sa chaibidil seo a roghnú a bheadh ina hábhar spéisiúil taighde.

Tá mé in ann é seo a dhéanamh Caithfidh mé tuilleadh a léamh

Lonnaíochtaí agus Plandáil Uladh

Ceist 1: Ceist faoi Phictiúir

Féach ar na láithreacha lonnaíochta atá ar an léarscáil. Scríobh sa bhosca thíos ainmneacha na ndaoine a raibh baint acu le gach aon láthair díobh.

Cill Santail	
Achaidh Chéide	
Eamhain Mhacha	
Baile Átha Cliath	
Baile Átha Troim	

Ceist 2: Ceist Doiciméad-bhunaithe

Sa bhliain 1612 tugadh talamh le linn Phlandáil Uladh d'fhear de na huaisle Sasanacha, Sir John Davies. Rinne sé cur síos ar aidhmeanna na plandála mar seo a leanas. Léigh an doiciméad agus freagair na ceisteanna.

Ba iad tailte na nÉireannach in Ulaidh an chuid ba mhíshibhialta agus ba mhí-eagraithe d'Éirinn. Is ansin a bhí an t-éirí amach mór deireanach. Tá siad níos eagraithe agus níos seánbhunaithe anois ná cuid ar bith de na tailte atá sna cúigí eile.

...

Is trí dheonú Dé a eagraíodh na tailte seo agus díbríodh na tréatúirí mailíseacha, míbhúiocha seo, naimhde an Reifirméisin in Éirinn.

...

Níor dhíbir a Mhórgacht na dúchasaigh go hiomlán as an bplandáil seo. Plandáil mheasctha de Bhriotanaigh agus d'Éireannaigh a rinneadh ionas go mbláthódh siad le chéile mar aon náisiún amháin. In áiteanna, athphlandáladh na hÉireannaigh as na coillte agus as na sléibhte go dtí na machairí agus amuigh faoin tuath le go mbeidís mar a bheadh crainn fhiáine torthaí in ann fás níos séimhe agus toradh níos fearr agus níos milse a thabhairt.

Nuair a bheidh an phlandáil seo fréamhaithe agus í socraithe agus daingean tar éis cúpla bliain le cúnamh Dé, beidh síocháin in Éirinn agus í ag Corón Shasana go deo go dtí sa deireadh go mbeidh sí ina Ríocht shibhialta, shaibhir, láidir agus mhórchumhachtach.

1. Cén 't-éirí amach' a bhí i gceist ag Davies sa chéad abairt?

2. Ainmnigh ceannaire amháin tábhachtach Éireannach a bhí san éirí amach sin.

3. Ainmnigh an rí a d'ordaigh Plandáil Uladh.

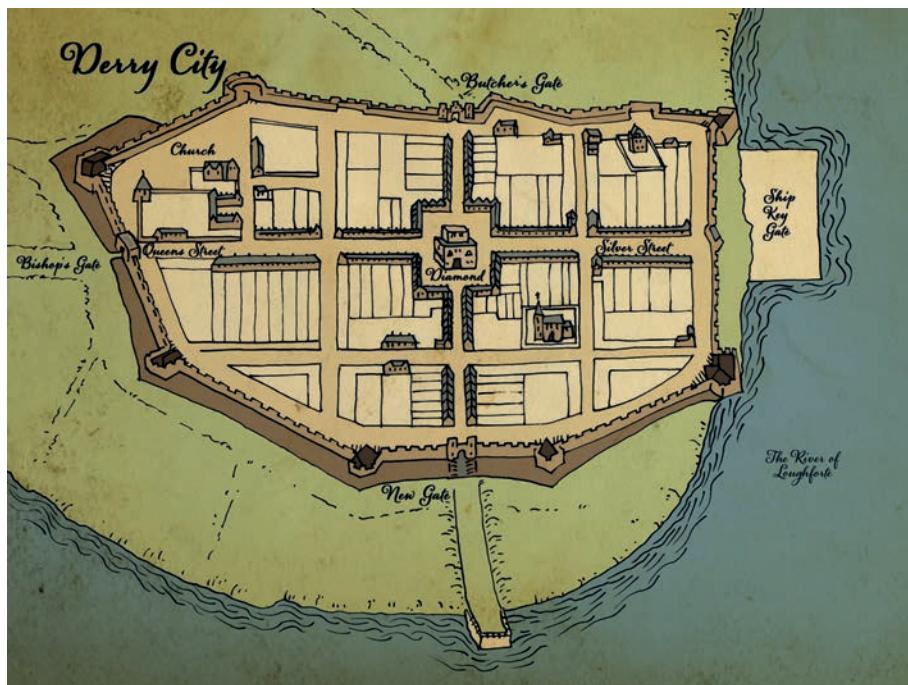
4. Cén fhianaise atá sa dara halt a léiríonn go raibh reiligiún ina chúis amháin le Plandáil Uladh?

5. Cad a bhí i gceist ag Davies nuair a dúirt sé gur athphlandáladh na hÉireannaigh ionas go mbeadh siad in ann 'fás níos séimhe agus toradh níos fearr agus níos milse a thabhairt'?

6. Mínigh i d'fhocail féin an dóchas a bhí ag Davies as an bplandáil, mar a dúirt sé san alt deireanach.

Ceist 3: Ceist faoi Phictiúir

Is pictiúr de léarscáil é seo de chathair Dhoire a tarraingíodh sa seachtú haois déag. Macasamhail atá ann de léarscáil as an *Great Parchment Book 1639*.

1. Cén fáth ar thóg na lonnaitheoirí ballaí timpeall a gcuid cathracha?

2. Cén fáth a dtugtar 'Londonderry' ar Dhoire uaireanta?

3. Cén t-ainm a thugtar ar an gcearnóg chosanta a rinneadh i lár na cathrach?

4. Ainmnigh trí chathair eile taobh amuigh de Dhoire a lonnáiodh le linn Phlandáil Uladh.

5. Cé acu díobh seo atá ann?

- (a) Foinse phríomha
- (b) Foinse thánaisteach

6. Mínigh na téarmaí seo a leanas as Plandáil Uladh.

- (a) Bábhún

- (b) Gealltóir

- (c) Seirbheoir

- (d) Tóraithe

Machnamh ar do chuid oibre

1. Tá mé in ann dhá fhíric a scríobh faoi gach aon duine ar chuir mé aithne orthu in ‘Cas leis an bhfoireann’ sa chaibidil seo.

(a) (i) _____

(ii) _____

(b) (i) _____

(ii) _____

Tá mé in ann é seo a dhéanamh Caithfidh mé tuilleadh a léamh

2. Anois agus an chaibidil seo léite agam, tá mé in ann trí chúis a scríobh faoi cé chomh tábhachtach agus atá sé foghlaim faoin tréimhse seo sa stair.

(i) _____

(ii) _____

(iii) _____

Tá mé in ann é seo a dhéanamh Caithfidh mé tuilleadh a léamh

3. Tá mé in ann meabhairmhana a tharraingt nó alt a scríobh, ina mbeidh cúig fhíric faoi gach aon cheann díobh seo a leanas.

	Tá mé in ann é seo a dhéanamh	Caithfidh mé tuilleadh a léamh
(a) Lonnaíochtaí stairiúla in Éirinn		
(b) Na cíuseanna a bhí le Plandáil Uladh		
(c) Príomheachtraí Phlandáil Uladh		
(d) Na tortaí a bhí ar Phlandáil Uladh		
(e) Scéal Chathair Dhoire		

4. Is féidir liom gné amháin den mhéid a d'foghlaim mé sa chaibidil seo a roghnú a bheadh ina hábhar spéisiúil taighde.

Tá mé in ann é seo a dhéanamh Caithfidh mé tuilleadh a léamh

Éirí Amach 1798

Ceist 1: Ceist faoi Phictiúir

1. Is é an teideal atá ar an bpictiúr seo 'an Captaen Swayne ag cur caipín píce ar dhaoine i gCorrchoill' (Co. Chill Dara). Cad a bhí sa chaipín píce agus cén fáth ar bhain daoine ar nós an Captaen Swayne leas as sna 1790idí in Éirinn?

2. Ba as mílísé Chorcaí é an Captaen Swayne. Cad go díreach a bhí sa 'mhílísé' sna 1790idí in Éirinn?

3. An dóigh leat go raibh an t-ealaíontóir claonta sa léiriú a rinne sé ar an gCaptaen Swayne? Mínigh do fhreagra.

4. Féach ar chúlra an phictiúir. An dóigh leat gur sampla de bholscaireacht atá sa phictiúr seo? Déan é seo a phlé.

5. Déan taighde ar an idirlíon faoi aon troid a tharla i do cheantar féin sa tréimhse ó 1796 go dtí 1798. Scríobh cuntas gearr ar an eolas a aimsíonn tú.

Ceist 2: Ceist Doiciméad-bhunaithe

Ba é Cathaoirleach na nÉireannach Aontaithe, William Drennan, a scríobh an litir seo chuig Thomas Braughall as Baile Átha Cliath in 1792. Léigh an doiciméad agus freagair na ceisteanna.

16 Samhain 1792

A Chara,

Ba mhór an chúis lúcháire ag Cumann na nÉireannach Aontaithe i mBaile Átha Cliath bhur dtuairisc ar imeachtaí Chaitlicigh na cathrach seo a fháil.

Ní tuillteanas ar bith dúinn ár ndúthrácht ar son Chearta na gCaitliceach a chur chun cinn mar nach lú ar son ár leasa ná ar son ár ndualgas an ní atá dár spreagadh.

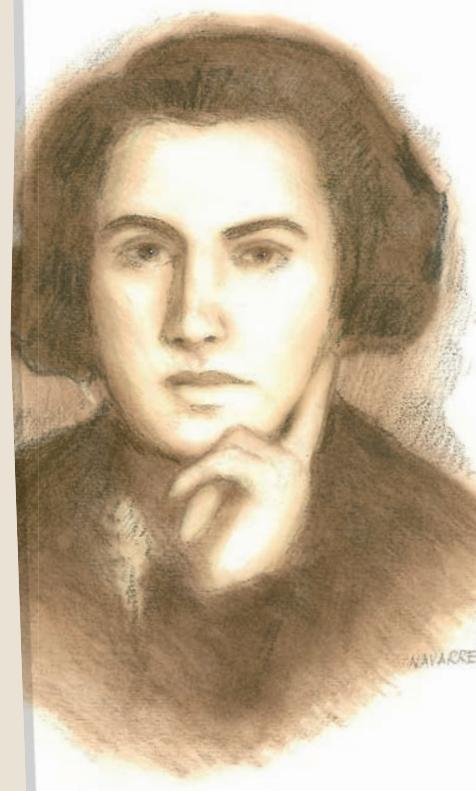
Is mar a chéile cearta na Protastúnach agus cearta na gCaitliceach. Ba pholasáí lag agus mailiseach a chuir deighilt eatarthu, áfach...

Táimid ar aon intinn libh, agus sibh ag leanúint an pholasáí radacaigh ar son comhcheangail pholaitíochta, nach féidir le cumann tarmhígthe, gan cúrsáí a chur ó cheart, leas a bhaint as cumhacht lena geruthaitheoirí a dhíothú, agus is trua linn nach é an polasáí atá ann láithreach le déireadh a chur le... an cuimhne fén den acht a fhágann formhór an phobail gan ceart vótala.

Is mise le mórmheas,

Do chuid searbhóntaí dilse umhla,

WILLIAM DRENNAN, Cathaoirleach

- Cé acu foinse phríomha nó foinse thánaisteach atá sa litir seo?

- Cén fáth ar bunaíodh Cumann na nÉireannach Aontaithe in 1792?

- Déanann Drennan tagairt don rún a bhí aige 'Cearta na gCaitliceach' a chur chun cinn. Déan liosta de thrí cheart a bhí ceilte ar Chaitlicigh na hÉireann san ochtú haois déag.

- Cén aidhm a bhí ag William Drennan leis an litir seo a scríobh, dar leat?

- Dúirt Drennan go raibh Caitlicigh agus Protastúnaigh na hÉireann deighilte ag 'polasaí lag mailíseach.' Ón eolas atá agat ar na hÉireannaigh Aontaithe, cén dream a gcuirfeadh sé milleán orthu mar gheall air sin, dar leat?

Ceist 3: Ceist faoi Phictiúir

Déan scrúdú ar an bpictiúr thíos a bhí in iris as Londain, *Punch*, a foilsíodh sna 1790idí. Freagair na ceisteanna.

1. An dóigh leat go bhfuil an pictiúr seo cothrom nó claonta? Mínigh do fhreagra.

2. Cén fáth a bhfuil na reibiliúnaigh Éireannacha á dtaispeáint agus sealúchais á scriosadh acu?

3. Cén fáth a mbíonn foinsí ar nós an pictiúr seo úsáideach do staraithe?

4. Ainmnigh dhá áit in Éirinn ina ndearnadh troid in Éirí Amach 1798.

5. Cén toradh is mó, dar leat, a bhí ar Éirí Amach 1798 i stair na hÉireann?

Ceist 4: Ceist Doiciméad-bhunaithe

Rinne Theobald Wolfe Tone óráid fhada nuair a bhí sé ar a thriail. Is é seo a leanas túis na hóráide. Léigh an doiciméad agus freagair na ceisteanna.

A Uachtarán Uasail agus a Dhaoine Uaisle na Cúirte Míleata, níl sé de rún agam a chur de stró oraibh le deimhniú dlíthiúil a thabhairt chun mé a chiontú de réir dlí faoi bheith ag feidhmiú go naimhdeach in aghaidh rialtas Rí na Breataine in Éirinn. Admhaím é. Ó laethanta m'óige d'fhéach mé ar an gceangal idir Sasana agus Éire mar mhallacht ar an náisiún Éireannach, agus chreid mé chomh fada agus a mhairfeadh sé nach bhféadfadh an tís seo a bheith saor ná sásta go deo. Deimhníodh an tuairim sin dom maidir lenar tharla bliain ar bliain agus leis an tátal a bhain mé as gach firic a bhí os comhair mo shúl. Dá bhrí sin, bhí sé de rún agam feidhm a bhaint as gach cumas a bhí ionam leis an dá thír a scaradh ó chéile. Thuig mé nach bhféadfadh Éire cuing na daoirse a bhriseadh aisti féin agus mar gheall air sin lorg mé cabhair ó áit ar bith ina raibh cabhair le fáil. Cé go riabh mé bocht bhí mé ionraic, agus dhiúltaigh mé do thairiscintí a d'fhéadfaí a cheapadh a bheith róthairbheach do dhuine cosúil liomsa. D'fhan mé dílis do chúis mo thíre, mar ba léir dom é sin, agus d'iarr mé cabhair ar Phoblacht na Fraince le trí mhilliún de mo chomhthírigh a tharrtháil.

- Cén fáth a ndéanann Tone tagairt don 3 mhilliún dá chomhthírigh a bhí ag fulaingt, nuair a mheastar gurbh é 4 mhilliún duine nó mar sin a bhí in Éirinn sna 1790idí?
-
-

- Cad a bhí i gceist ag Tone le 'mallacht ar an náisiún Éireannach', dar leat?
-
-

- Nuair a luaigne Tone 'cuing', is é a bhí i gceist ná tagairt dhíreach don ghléas a úsáideadh le sclábhaithe a choinneáil faoi smacht. Cén fáth ar úsáid Tone an íomhá sin ina óráid, dar leat?
-
-

- Tá Theobald Wolfe Tone ar dhuine de laochra poblachtánacha na hÉireann. An dóigh leat go raibh sé ag iarraidh cáil an laoch a tharraingt air féin leis an óráid seo? Tabhair cúiseanna le do fhreagra.
-
-
-

- Ainmnigh triúr tábhachtacha eile as na hÉireannaigh Aontaithe.
-
-
-

Machnamh ar do chuid oibre

1. Tá mé in ann dhá fhíric a scríobh faoi gach aon duine ar chuir mé aithne orthu in ‘Cas leis an bhfoireann’ sa chaibidil seo.

- (a) (i) _____
(ii) _____
- (b) (i) _____
(ii) _____
- (c) (i) _____
(ii) _____
- (d) (i) _____
(ii) _____

Tá mé in ann é seo a dhéanamh

Caithfidh mé tuilleadh a léamh

2. Anois agus an chaibidil seo léite agam, tá mé in ann trí chuíos a scríobh faoi cé chomh tábhachtach agus atá sé foghlaim faoin tréimhse seo sa stair.

- (i) _____

(ii) _____

(iii) _____

Tá mé in ann é seo a dhéanamh

Caithfidh mé tuilleadh a léamh

3. Tá mé in ann meabhairmhana a tharraingt nó alt a scríobh, ina mbeidh cúig fhíric faoi gach aon cheann díobh seo a leanas.

	Tá mé in ann é seo a dhéanamh	Caithfidh mé tuilleadh a léamh
(a) Na Péindlíthe		
(b) Na cúiseanna ar bunaíodh na hÉireannacha Aontaithe		
(c) Éirí Amach 1798 i gCúige Uladh		
(d) Éirí Amach 1798 i Loch Garman		
(e) Na tortaí a bhí ar Éirí Amach 1798 (sa ghearrthréimhse agus san fhadtréimhse)		

4. Is féidir liom gné amháin den mhéid a d'fhoghlaím mé sa chaibidil seo a roghnú a bheadh ina hábhar spéisiúil taighde.

Tá mé in ann é seo a dhéanamh

Caithfidh mé tuilleadh a léamh

An Gorta Mór agus fás dhiaspóra na hÉireann

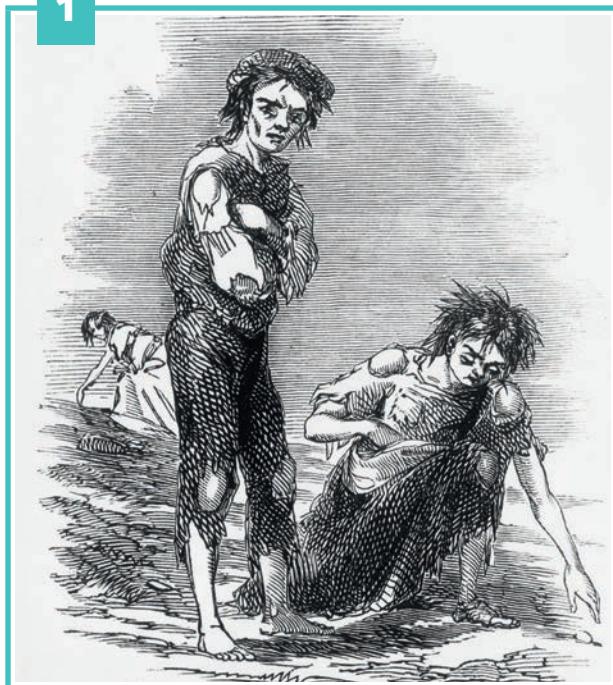
CAIBIDIL

05

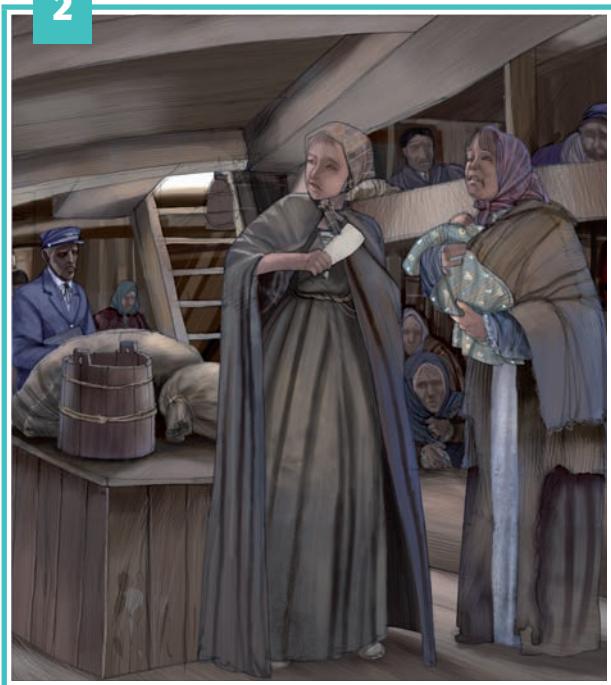
Ceist 1: Ceist faoi Phictiúir

Féach ar na pictiúir a bhfuil na lipéid 1 agus 2 orthu. Freagair na ceisteanna.

1

2

1. Féach ar Phictiúr 1. Cén fáth ar thaispeáin an t-ealaíontóir leanaí san íomhá seo, dar leat?

2. Cén fáth ar thaispeáin an t-ealaíontóir an buachaill ag breathnú go díreach ar an lucht féachana, dar leat?

3. An dóigh leat go raibh an t-ealaíontóir agus an foilsitheoir i bPictiúr 1:

(a) báúil le tuathánaigh na hÉireann?

(b) cáinteach ar pholasáí rialtas na Breataine le linn bhlianta an Ghorta?

4. Féach ar Phictiúr 2. Radharc atá ann ó bhád bán (long imirce) Éireannach i rith bhlianta an Ghorta. Ainmnigh trí thinneas a d'fhéadfadh teacht ar na daoine atá sa phictiúr.

5. Cén leasainm a tugadh ar na longa a ndeachaigh daoine thar lear as Éirinn iontu le linn aimsir an Ghorta?

6. Ainmnigh trí chathair ar tháinig méadú ar an daonra iontu de bharr eisimircigh as Éirinn ag teacht isteach iontu sna 1840idí.

Ceist 2: Ceist Doiciméad-bhunaithe

Léigh an sliocht seo a leanas as *The Illustrated London News*, ar an 6 Iúil, 1850. Freagair na ceisteanna.

Tuile na hEisimirce go dtí na Stáit Aontaithe agus go dtí Coilíneachtaí na Breataine

Tá an sruth eisimirce ag rith go tréan siar. Tuathánaigh agus oibrithe Éireannacha is ea formhór na n-eisimirceach. Ó bhlianta tubaisteacha an ghorta, tá líon na n-eisimirceach ag méadú in aghaidh na bliana agus tá an ráta eisimirce chomh hard sin anois go dtabharfadh sé le tuiscant, agus údar sách maith ann lena cheapadh, go ndéanfar Éire a bhánú de réir a chéile.

Is mór an tarraigting atá ag coilíneachtaí na Breataine Móire ar chuid mhór de na heisimircigh as Sasana agus as Albain. Fágann siadsan a dtíortha dúchais le cur fúthu sna críocha aineolacha. Ach is ar Mheiriceá atá sruth na n-eisimirceach as Éirinn sírithe. Bíonn beagán airgid ag a lán de na heisimircigh Éireannacha mar go mbíonn siad ag carnadh airgid ar feadh na mblianta agus á chur i dtaisce le go mbeidh dóthain acu chun iad féin agus a gclann a thabhairt trasna an Atlantaigh, agus dul ag iarraidh déirce lena mbealach a dhéanamh go dtí na stáit atá in iarthar Mheiriceá. Bíonn siad in ann 'lonnú' ansin ar thalamh nó talamh atá saor le ceannach. Is léir go dtarlaíonn sé sin, ach is cosúil gur den aicme is boichte iad formhór na n-eisimirceach Éireannach agus go dtéann siad go Meiriceá chuig cairde nó gaolta leo a chuaigh ann roimhe sin.

Tagann go leor airgid as Meiriceá chun na tíre seo gach bliain. Má thógann tú bainc Learphoill amháin, tagann beagnach milliún punt steirling tríothu ina sheiceanna beaga ó £2 go £3 go £10 le haghaidh daoine bochta in Éirinn ionas go mbeidh sé ar a gcumas dul ar imirce: agus lena chois sin íocatar an phaisinéireacht do na mílte eile i Nua Eabhrac. Bhí cuid mhaith daoine ag imeacht roimh bhliain thubaisteach 1847: ach tá méadú mór tagtha ar an eisimirce ó shin. Léiríonn an doiciméad seo ó Choimisinéirí Talaimh agus Eisimirce Choilíneachtaí na Banríona an méadú leanúnach a tháinig ar líon na ngéillsineach Briotanach a d'imigh ón tír seo idir 1825 agus an 1 Eanáir 1850.

- Deir an scríbhneoir sa chéad alt gur dóigh leis go leanfaidh daonra na hÉireann ag laghdú tar éis an Ghorta. An raibh an ceart ag an iriseoir seo? Mínigh do fhreagra.

- Deirtear sa tríú halt gur mhéadaigh an eisimirce go tréan tar éis 1847. Cén fáth ar tharla sé sin, dar leat?

- An dóigh leat go raibh an scríbhneoir cothrom nó claoonta san alt seo? Tabhair cúis amháin le do fhreagra.

- Ainmnigh Gael-Mheiriceánach cáiliúil amháin a ndeachaigh a bhunadh ar eisimirce as Éirinn go Meiriceá sa naoú haois déag.

Ceist 3: Ceist Doiciméad-bhunaithe

Léigh na sleachta seo a leanas as an óráid a rinne **Uachtarán Stáit Aontaithe Mheiriceá, John F. Kennedy**, sa Dáil ar an 23 Meitheamh 1963. Freagair na ceisteanna.

Is mór an chúis onóra dom a bheith i m'aoi i bParlaimint shaor in Éirinn shaor. Dá mbeadh an stádas polaitíochta agus eacnamaíochta atá ag an náisiún seo anois bainte amach céad bliain ó shin nó mar sin, b'fhéidir nach bhfágfadh mo shin-sheanathair Ros Mhic Thriúin ar chor ar bith agus bheinn féin, dá mbeadh an t-ádh orm, i mo shuí in éineacht libhse. Ar ndóigh, dá mba rud é nár fhág an tUachtarán seo agaibhse Brooklyn riamh, b'fhéidir gurbh eisean a bheadh ina sheasamh anseo i m'aitse.

...

Má tá achar fada idir an dá náisiún seo atá againn, táimid aontaithe ó thaobh na staire de. Ní raibh dream ar bith ba mhó a chreid i saorise na hÉireann ná muintir na Stát Aontaithe. Agus ní raibh thír ar bith ba mhó a chuidigh le forbairt mo thírse ná clann mhac agus clann iníonacha na tíre seo. Tháinig siad chugainn agus iad dóchasach agus céasta ag an am céanna, agus ní dhéanfaidh mé beag is fiú de na deacrachaí a bhí le sárú acu ar shroicheadh na Stát Aontaithe dóibh. D'fhág siad ina ndiaidh croíthe, páirceanna, agus náisiún a bhí ag tnúth le saorise.

...

Maraíodh seisear agus fiche de chlann na hÉireann sa Chongó: gortaíodh go leor eile. Tá ómós agam dóibh agus daoibhse ar fad de bharr bhur ndúthrachta agus bhur ndílseachta don ord domhanda. Cuireann a n-íobairt i gcuimhne dúinn nach féidir linn loiceadh anois.

- Rinne Uachtarán Kennedy trácht i dtús a chuid cainte don chaoi a ndeachaigh a sheanathair ar imirce as Éirinn go dtí na Stát Aontaithe sa naoú haois déag. Tabhair dhá chúis a ndeachaigh Éireannaigh ar imirce an uair sin. Déan tagairt i do fhreagra do thosca 'brú' agus 'tarraigthe'. (Críochnaigh an cheist seo i do chóipleabhar).

- Cé dó a raibh Uachtarán Kennedy ag tagairt nuair a dúirt sé 'Dá mba rud é nár fhág an tUachtarán seo agaibhse Brooklyn riamh, b'fhéidir gurbh eisean a bheadh ina sheasamh anseo i m'aitse.'

Meaisín ama

B'fhéidir go mbeadh ort dul go dtí Caibidil 7 le freagra na ceiste sin a fháil!

- Tá Uachtarán Kennedy ar dhuine de na daoine ba cháiliúla de **dhiaspóra** na hÉireann. Scríobh míniú soiléir ar an tuiscint atá agat ar an bhfocal 'diaspóra'.

-
- Ainmnigh beirt eile de diaspóra na hÉireann atá cáiliúil agus tabhair cuntas gearr ar an méid a bhain siad amach.
-
-
-
-

- Déan taighde ar an idirlón faoi eisimircigh as do cheantar féin. Scríobh próifil ar phearsa tábhachtach as diaspora na hÉireann arbh as do chontae a mhuintir. (Críochnaigh an cheist seo i do chóipleabhar).

Machnamh ar do chuid oibre

1. Tá mé in ann dhá fhíric a scríobh faoi gach aon duine ar chuir mé aithne orthu in ‘Cas leis an bhfoireann’ sa chaibidil seo.

- (a) (i) _____
(ii) _____
- (b) (i) _____
(ii) _____
- (c) (i) _____
(ii) _____
- (d) (i) _____
(ii) _____

Tá mé in ann é seo a dhéanamh

Caithfidh mé tuilleadh a léamh

2. Anois agus an chaibidil seo léite agam, tá mé in ann trí chuíos a scríobh faoi cé chomh tábhachtach agus atá sé foghlaim faoin tréimhse seo sa stair.

- (i) _____

(ii) _____

(iii) _____

Tá mé in ann é seo a dhéanamh

Caithfidh mé tuilleadh a léamh

3. Tá mé in ann meabhairmhana a tharraingt nó alt a scríobh, ina mbeidh cúig fhíric faoi gach aon cheann díobh seo a leanas.

	Tá mé in ann é seo a dhéanamh	Caithfidh mé tuilleadh a léamh
(a)	An saol in Éirinn mar a bhí go luath sna 1840idí (daonra, deighilt shóisialta, stíl mhaireachtála, srл.)	
(b)	Na cúiseanna a bhí leis an nGorta	
(c)	An freagra a tugadh ar an nGorta (ón rialtas agus taobh amuigh den rialtas)	
(d)	Eisimirce agus fás dhiaspóra na hÉireann	
(e)	Na tortaí a bhí ag an nGorta Mór sna 1840idí.	

4. Is féidir liom gné amháin den mhéid a d’fhoghlaim mé sa chaibidil seo a roghnú a bheadh ina hábhar spéisiúil taighde.

Tá mé in ann é seo a dhéanamh

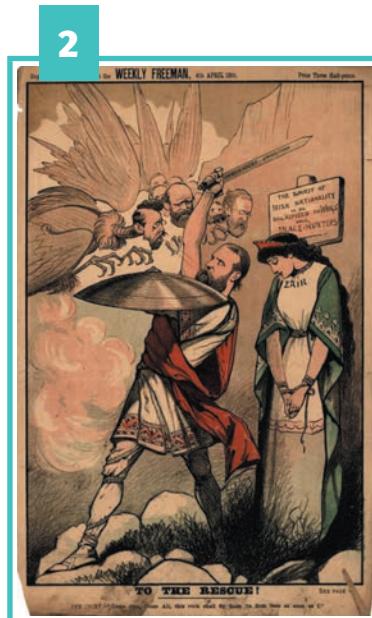
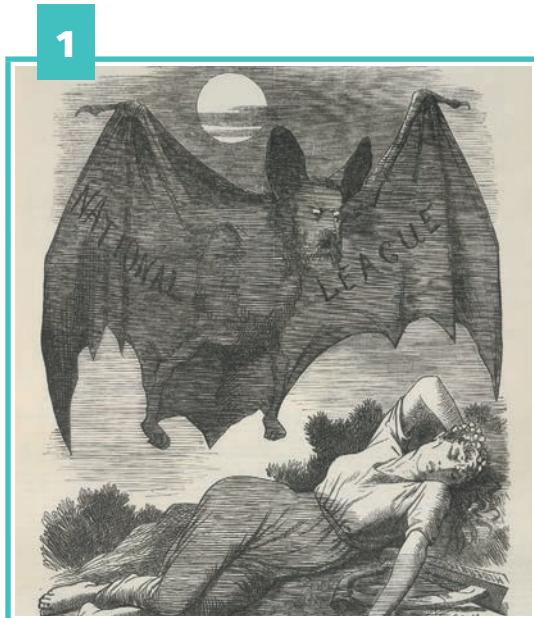
Caithfidh mé tuilleadh a léamh

Parnell agus Redmond: an feachtas ar son Rialtais Dúchais

CAIBIDIL
06

Ceist 1: Ceist faoi Phictiúir

Féach ar na pictiúir a bhfuil na lipéid 1 agus 2 orthu ina léirítear Charles Stewart Parnell. Freagair na ceisteanna.

1. I gcás Phictiúr 1, an dóigh leat gur duine a bhí ar son Parnell nó duine a bhí ina aghaidh a rinne é? Mínigh do fhreagra agus fianaise agat as an bpictiúr.

2. I gcás Phictiúr 2, an dóigh leat gur duine a bhí ar son Parnell nó duine a bhí ina aghaidh a rinne é? Mínigh do fhreagra agus fianaise agat as an bpictiúr.

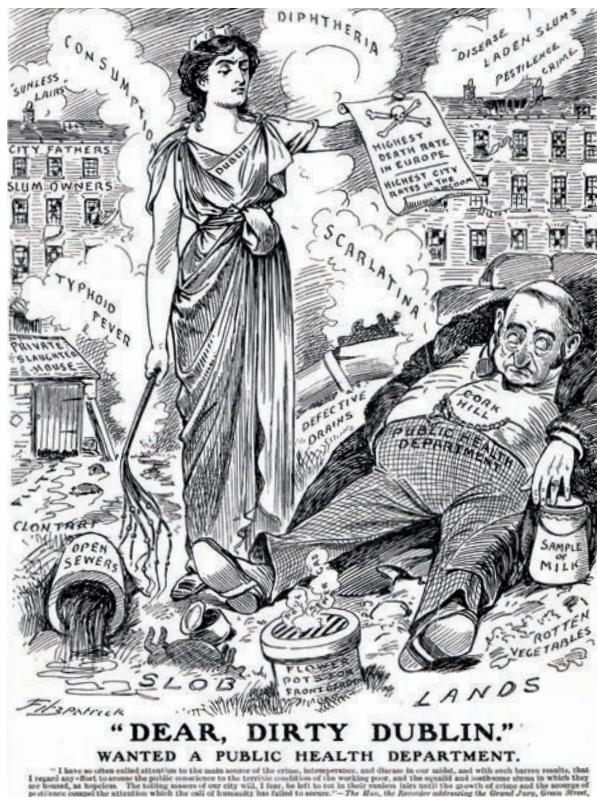
3. Féach arís ar Phictiúr 1. Céard a bhí sa 'Léig Náisiúnta' atá greanta ar sciathán an sciatháin leathair? Cén fáth a gceapfá gur bagairt a bhí ann?

4. Léiríonn Pictiúr 2 Parnell mar laoch ag cosaint na hÉireann. Cé hiad na daoine sa phictiúr atá ag ionsaí na hÉireann, dar leat?

5. Cén fáth a bhfuil foinsí ar nós Pictiúr 1 agus Pictiúr 2 tábhachtach don staraí atá ag iarraidh teacht ar an eolas iomlán?

Ceist 2: Ceist faoi Phictiúir

Scrúdaigh an cartún polaitíocha seo as an naoú haois déag. Freagair na ceisteanna.

1. Cén dearcadh atá sa chartún faoi chaighdeán an rialtais in Éirinn?

2. Cén fhianaise atá sa chartún faoin gcineál saoil a bhí i mBaile Átha Cliath sa naoú haois déag?

3. An bhuil léiriú sa phictiúr seo ar an gcúis a raibh an oiread sin de mhuintir na hÉireann ag iarraidh Rialtais Dúchais? Mínigh do fhreagra.

4. Mínigh foinse amháin eile a d'fhéadfadh staraí a scrúdú le cruthú a fháil ar an gcineál saoil i mBaile Átha Cliath atá léirithe sa chartún seo.

5. Cén fáth ar léirigh an t-ealaíontóir Baile Átha Cliath mar bhean a bhuil lasc ina lámh dheas aici, dar leat? Céard atá an t-ealaíontóir a thabhairt le tuiscint a d'fhéadfadh muintir Bhaile Átha Cliath a dhéanamh mura dtiocfadh feabhas ar chúrsaí? Mínigh do fhreagra.

Ceist 3: Ceist Doiciméad-bhunaithe

Léigh na doiciméid agus freagair na ceisteanna.

As óráid a rinne John Redmond, Ceannaire Pháirtí an Rialtais Dúchais, ar an 2 Nollaig 1911 a tógadh Doiciméad A.

Nuair a deirim Rialtas Dúchais is í an chiall a bhí ag Parnell agus ag Gladstone leis atá agam. Is é seo agus is é seo amháin atá i gceist agam, go mbunófar le reacht (dlí) de chuid pharlaimint na hImpireachta (Westminster) parlaimint Éireannach a thoghfaidh muintir na hÉireann agus é d'aon chúram ar an bparlaimint sin cúrsaí na hÉireann amháin a bhainistiú, agus go mbeidh feidhmeannas ann a bheidh freagrach don parlaimint sin leis na cúrsaí sin a riad agus le go mbeidh an parlaimint sin faoi réir na parlaiminte impiriúla mar atá gach parlaimint rialtais dúchais eile san impireacht inniu.

As óráid a rinne Edward Carson, Ceannaire Pháirtí Aontachtach Uladh, ar an 16 Bealtaine 1913 a tógadh Doiciméad B.

Níl ach an méid seo le rá agam libh: ‘ar aghaidh libh, bígí ullamh’. Is sibhse an t-arm breá seo againne, is oraibhse atáimid ag brath. Maidir leis na cúinsí faoina mbeidh oraibh dul i gcomhrac, caithfidh sibh é sin a fhágáil fúinne. Cúrsaí tromchúiseacha iad seo nach féidir linn agus nár cheart dúinn labhairt orthu go poiblí. Caithfidh sibh a bheith muiníneach asaínn go mbéarfaimid ar uair na faille.

...

Tá a fhios agam gur neamhdhleathacht reachtúil a bheidh i gcuid mhór de sin ach beidh go leor firéantachta ag baint leis freisin.

1. In Doiciméad A, labhair Redmond go láidir faoi ‘pharlaimint a thoghfadh muintir na hÉireann agus é d'aon chúram ar an bparlaimint sin cúrsaí na hÉireann a bhainistiú’. Cathain a tháinig deireadh lena leithéid de pharlaimint?

2. Cén fáth ar thagair Redmond do Parnell ina óráid, dar leat?

3. Ainmnigh an páirtí polaitíochta de chuid na Breataine a thacaigh le Rialtas Dúchais d'Eirinn.

4. Cad a bhí san Acht Parlaiminte 1911? Cén fáth a bhféadfadh dóchas a bheith ag Redmond ón acht sin go dtabharfaí parlaimint Rialtais Dúchais d'Éirinn sa deireadh?

5. Maidir le Doiciméad B: Bhí Carson agus a lucht éisteachta in aghaidh Rialtais Dúchais d'Éirinn. Mínígh go soiléir cúis amháin a bhí acu leis sin.

6. Cén 't-arm' atá i gceist ag Carson sa dara habairt dá óráid?

7. Déan plé ar a raibh ar intinn ag Carson, dar leat, nuair a labhair sé ar 'neamhdhleathacht reachtúil'.

- ^{8.} Ainmnigh an achainí a shínigh os cionn 400,000 duine in aghaidh Rialtais Dúchais.

Digitized by srujanika@gmail.com

Machnamh ar do chuid oibre

1. Tá mé in ann dhá fhíric a scríobh faoi gach aon duine ar chuir mé aithne orthu in ‘Cas leis an bhfoireann’ sa chaibidil seo.

- (a) (i) _____
 (ii) _____
- (b) (i) _____
 (ii) _____
- (c) (i) _____
 (ii) _____
- (d) (i) _____
 (ii) _____

Tá mé in ann é seo a dhéanamh

Caithfidh mé tuilleadh a léamh

2. Anois agus an chaibidil seo léite agam, tá mé in ann trí chuíos a scríobh faoi cé chomh tábhachtach agus atá sé foghlaim faoin tréimhse seo sa stair.

- (i) _____

- (ii) _____

- (iii) _____

Tá mé in ann é seo a dhéanamh

Caithfidh mé tuilleadh a léamh

3. Tá mé in ann meabhairmhap a tharraingt nó alt a scríobh, ina mbeidh cúig fhíric faoi gach aon cheann díobh seo a leanas.

	Tá mé in ann é seo a dhéanamh	Caithfidh mé tuilleadh a léamh
(a) An chiall a bhí le ‘Rialtas Dúchais’		
(b) Parnell agus Conradh na Talún		
(c) Bua agus teip Parnell		
(d) Gairmréim John Redmond		
(e) Conas a theip ar an iarracht le Rialtas Dúchais a bhaint amach in 1914 agus cad a thit amach mar thoradh air sin		

4. Is féidir liom gné amháin den mhéid a d’fhoghlaím mé sa chaibidil seo a roghnú a bheadh ina hábhar spéisiúil taighde.

Tá mé in ann é seo a dhéanamh

Caithfidh mé tuilleadh a léamh

1916-1923: an troid ar son an neamhspleáchais

Ceist 1: Ceist faoi Phictiúir

Scrúdaigh an pictiúr thuas agus freagair na ceisteanna.

- Seo pictiúr de Shráid Sackville (Sráid Uí Chonaill) tar éis Éirí Amach na Cásca 1916. Cén fáth ar tharla an oiread sin foréigin agus a ndearnadh scrios chomh mór sin ar an tsráid seo?
-
-

- Ainmnigh triúr a shínigh Forógra 1916.
-
-

- Cén t-ainm a bhí ar an árthach gunnaí ar scaoil fórsaí na Breataine sliogáin aisti le suíomhanna na reibiliúnach le linn sheachtain an Cásca?
-

- Taobh amuigh de Shráid Sackville, ainmnigh trí shuíomh eile ar tharla troid iontu le linn sheachtain na Cásca.
-

- Cén tionchar a bhí ag cur chun báis na reibiliúnach i rith na chéad choicíse de mhí na Bealtaine 1916 ar dhearcadh an phobail i dtreo Éirí Amach na Cásca?
-
-

Ceist 2: Ceist faoi Phictiúir

Scrúdaigh an pictiúr thíos agus freagair na ceisteanna.

1. Cérbh iad an 'An Drong Dúnmharaithe' (The Murder Gang) atá lúaite ag barr an phictiúir?

2. Cé a d'ordáigh na daoine atá sa phictiúr a mharú agus cén fáth ar maraíodh iad?

3. Cén leasainm a tugadh ar an ngrúpa feallmharfóirí a mharaigh iad?

4. Maraíodh na fir sa phictiúr Dé Domhnaigh, an 21 Samhain, 1920.
Cén t-ainm eile a thugann staraithe ar an lá sin?

5. Ainmnigh dhá ghrúpa eile a thug Rialtas na Breataine go hÉirinn le cabhrú leis an RIC le linn Chogadh na Saoirse.

Ceist 3: Ceist Doiciméad-bhunaithe

Léigh an sliocht seo as óráid a rinne Micheál Ó Coileáin sa Dáil i mí na Nollag 1921 le linn na ndíospóireachtaí faoin gConradh Angla-Éireannach. Freagair na ceisteanna.

Tugadh le tuiscint freisin gur ghéill an Toscaireacht roimh an gcéad chuid den bhagairt fholamh a rinne na Sasanaigh. Ba mhaith liom a chur i gcuimhne don Teachta a labhair go ndearna Sasana a dóthain féin den bhagairt fholamh anseo le cúig bliana anuas agus nár ghéill mise roimhe sin. Agus an gceapann duine ar bith dá mba rud é gurbh éigean dóibh urraim a thabhairt dom i mbeagán blianta gur laghdaigh sé sin ar bhealach ar bith i rith an dá mhí a bhí na comhráite ar siúl? Ní bhaineann sé sin le hábhar ach an oiread. Tá toradh ár gcuid oibre os comhair na Dála. Glactar leis nó ná glactar. Thug an tUachtaráin le fios go bhféadfaí toradh níos fearr a bhaint amach dá mbeifí níos stuama agus na comhráite á láimhseáil. B'fhéidir é. Ach arís, níl an locht ar an toscaireacht; baineann sé sin leis an Dáil.

Níl fún a rá ach go seasaim le gach gníomh a rinne mé mar dhuine den Chomh-Aireacht agus is dócha nach mbeidh mé sa Chomh-Aireacht anois amach anseo. Seasaim le gach gníomh, is cuma cé mar a d'fhéach siad i síle an phobail agus ba mhaith liom gur mar sin a chuimhneodh na fir orm i gcónaí. Agus mé ag teacht ar chinneadh rinne mé iarracht an fhreagracht a bhí orm féin a mheá. D'fhiadfraigheach Teachta an nglacfadh na fir atá marbh leis an socrú ach is beag acu a d'fhiadfraigheach an bhfuil an dream atá beo sásta leis? Ar mo bhealach beag féin rinne mise iarracht a shamhlú céard a cheapfaidís ar fad faoi. Níl aon fhear anseo is mó a bhfuil ómós aige do na fir atá marbh ná mise. Ní shílim go bhfuil sé cothrom a bheith á n-úsáid inár n-aghaidh. Feictear dom gur cheart cinneadh soiléir a bhunú ar na doiciméid atá os ár gcomhair – an Conradh atá os ár gcomhair. Is air sin a thabharfar breithiúnas orainn, an ndearnamar an rud ceart de réir ár gcoinsiasa nó nach ndearna. Ná cuirimis an fhreagracht, an fhreagracht phearsanta, ar dhuine ar bith eile. Glacaimis an fhreagracht orainn féin agus in ainm Dé seasaimis leis an gcinneadh.

1. Taobh amuigh de Mhicheál Ó Coileáin, ainmnigh beirt eile as an 'Toscaireacht' atá luaite sa chéad líne den doiciméad.

2. Cérbh e 'an tUachtaráin' a ndearna Ó Coileáin tagairt dó sa chéad alt?

3. Pléigh a raibh i gceist ag Ó Coileáin, dar leat, nuair a dúirt sé: 'Rinne Sasana a dhóthain féin den bhagairt fholamh anseo le cúig bliana anuas agus níor ghéill mise roimhe sin.'

4. Labhair Ó Coileáin ina óráid ar an gConradh Angla-Éireannach.
Déan liosta de thrí théarma as an gconradh sin.

5. Cérbh iad 'na fir atá marbh' atá luaite san alt?

Machnamh ar do chuid oibre

1. Tá mé in ann dhá fhíric a scríobh faoi gach aon duine ar chuir mé aithne orthu in ‘Cas leis an bhfoireann’ sa chaibidil seo.

- (a) (i) _____
 (ii) _____
- (b) (i) _____
 (ii) _____
- (c) (i) _____
 (ii) _____
- (d) (i) _____
 (ii) _____

Tá mé in ann é seo a dhéanamh

Caithfidh mé tuilleadh a léamh

2. Anois agus an chaibidil seo léite agam, tá mé in ann trí chuíos a scríobh faoi cé chomh tábhachtach agus atá sé foghlaim faoin tréimhse seo sa stair.

- (i) _____

- (ii) _____

- (iii) _____

Tá mé in ann é seo a dhéanamh

Caithfidh mé tuilleadh a léamh

3. Tá mé in ann meabhairmhana a tharraingt nó alt a scríobh, ina mbeidh cúig fhíric faoi gach aon cheann díobh seo a leanas.

	Tá mé in ann é seo a dhéanamh	Caithfidh me tuilleadh a léamh
(a) Na príomhchúiseanna a bhí le hÉirí Amach 1916		
(b) Príomheachtraí Éirí Amach 1916 agus cad a rinne an Bhreatain mar thoradh air		
(c) Na cúiseanna ar mhéadaigh an tacaíocht do Shinn Féin		
(d) Príomheachtraí Chogadh na Saoirse		
(e) Príomhfhíricí an Chonartha Angla-Éireannacha agus cad a thit amach mar thoradh air		

4. Is féidir liom gné amháin den mhéid a d'fhoghlaím mé sa chaibidil seo a roghnú a bheadh ina hábhar spéisiúil taighde.

Tá mé in ann é seo a dhéanamh

Caithfidh mé tuilleadh a léamh

An Éigeandáil: Éire le linn an Dara Cogadh Domhanda

Ceist 1: Ceist Doiciméad-bhunaithe

Léigh an sliocht seo a leanas a tógadh as *The Irish Experience During the Second World War* le Benjamin Grob-Fitzgibbon. Agallamh a chuir sé anseo ar fhear darbh ainm Ó Loingsigh faoin gcineál saoil a bhí aige in Éirinn le linn na hÉigeandála. Freagair na ceisteanna atá ina dhiaidh.

Ó LOINGSIGH: Is cuimhin liom bheith ag éisteacht le hóráid an Uasail Chamberlain ar an raidió. B'in é maidin Dé Domhnaigh, an 3 Meán Fómhair. Bhíomar ullamh i gcomhair na neodrachta in Éirinn. Ba léir go raibh cogadh ag teacht. Mhínigh an tUasal de Valera go soiléir go mbeimis neodrach. Bhí an chuid ba mhó den phobal ar son na neodrachta agus caithfear a rá go soiléir anseo gur mar sheift pholaitíochta amháin a ghlaic daoine leis an neodracht. Ní raibh brí mhorálta ar bith ag baint leis. Bhí mionlach ann a raibh bá acu leis an nGearmáin agus mionlach eile a raibh baint acu le hÓglaigh na hÉireann ag an am sin agus a bhí rud beag ar son na Naitsíoch, ach ní raibh iontu ach mionlach beag.

GROB-FITZGIBBON: I rith na chéad sé mhí nó mar sin tar éis thús an chogaidh, an 'cogadh bréige', ar athraigh cúrsaí in Éirinn?

Ó LOINGSIGH: Níor athraigh mórán. D'fhan cúrsaí socair go leor in Éirinn an chéad dá bhliain den chogadh. Sa bhliain 1941, bhí a fhios againn go maith go bhféadfáí ionradh a dhéanamh orainn ó thaobh na Gearmáine nó ó thaobh na Breataine. Agus de réir a chéile, freisin, bhí deachú le híoc againn as an neodracht; ganntanas earraí éagsúla, cé nár thosaigh an ganntanas sin ag cur as dúinn go dtí 1943.

GROB-FITZGIBBON: Cén cineál ganntanas a bhí i gceist?

Ó LOINGSIGH: Bhuel, mar a thuigfeá, rudaí cosúil le tobac agus tae. B'fhéidir go mbeifeá ar an eolas faoi seo, ach is dream mór tae atá ionainn agus rinneadh ciondáil ar an tae in 1942 sílim, nó in 1943. Ciondáil an-éifeachtach a bhí ann. Cuireadh an chiondáil i bhfeidhm go cothrom ionas go raibh cuid mhór daoine nach raibh in acmhainn tae a cheannach roimhe sin in ann a gciondáil tae a cheannachanois. Ach bhí neart bia, neart siúcra agus neart aráin againn go dtí 1943, nuair a cuireadh srian le hiompórtáil cruithneachta. As Ceanada a thagadh formhór na cruithneachta chugainn go dtí sin. Ach ansin, thosaíomar ag fás ár gcuid cruithneachta féin ionas go raibh ár ndóthain againn le harán a dhéanamh. Is cinnte go raibh neart feola, neart mairteola agus neart éisc againn. Tríd is tríd, níor chuala mé aon chasaoid réasúnach faoi ghanntanas bia. Maidir le breosla b'in scéal eile. Thosaigh an gual ag éirí gann de réir a chéile go dtí sa deireadh go rabhamar ag brath ar an móin. Ansin in 1943 agus in 1944 cuireadh ciondáil ghéar ar ghás agus ar leictreachas. Bhí an aimsir thar a bheith go dona an dá gheimhreadh sin agus is cuimhin liom go dtéadh a lán daoine ina gcodladh go luath de bharr easpa teasa sna tithe.

GROB-FITZGIBBON: Déan beagán cur síos dom ar chúrsaí iompair in Éirinn le linn na hÉigeandála.

Ó LOINGSIGH: Bhuel, ar ndóigh, saol eile a bhí ann in 1943 go dtí 1944. Dá bhféadfá saol a shamhlú nach raibh gluaisteáin phríobháideacha ann. Rinneamar ciondáil ar an bpeitreal luath go leor agus i ndeireadh na dála cáineadh tiomáint go príobháideach agus cuireadh cosc uirthi. Is cuimhin liom gur bheag gluaisteán a bhíodh ar Shráid Uí Chonaill; tacsaithe agus hacnaithe ar fad a bhíodh iontu. Agus ar ndóigh, faoin tuath in Éirinn bhí iompar le capaill an-choitianta. Is é sin rud amháin atá deacair ag duine chomh hóg leatsa a thuiscint, ach chomh déanach le 1943–1945 bhí iompar le capaill forleathan faoin tuath in Éirinn, agus nuair a rachfá deich míle taobh amuigh de Bhaile Átha Cliath bhí tú amuigh faoin tuath.

1. Deir Ó Loingsigh go raibh 'an chuid ba mhó de na daoine ar son na neodrachta agus caithfear a rá go soiléir anseo gur ghlac na daoine anseo leis an neodracht'. Scríobh dhá chúis a raibh tacaíocht ag an bpolasaí neodrachta in Éirinn.

2. Deir Ó Loingsigh 'go bhféadfaí ionradh a dhéanamh orainn'. Luaign dhá bhealach ina ndearna an rialtas socruithe le bheith ullamh dá mbeadh ionradh ann.

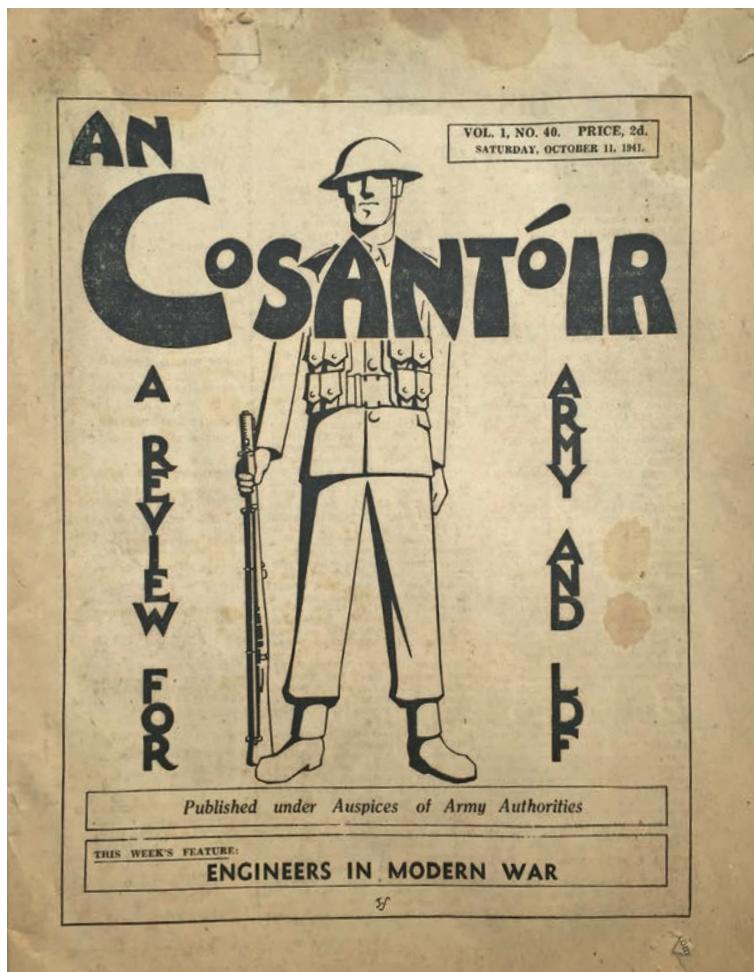
3. Cérbh é an t-aire rialtais a bhí i gceannas ar an gciondáil le linn na hÉigeandála?

4. Cén réiteach a fuair rialtas na hÉireann ar easpa loingis le hearraí a iompórtáil, cosúil leis an gcruthneacht as Ceanada mar atá luate?

5. Rinne Ó Loingsigh cur síos ar ghanntanas breosla. I bhfianaise a ndúirt sé maidir leis seo, mínígh an ról a bhí ag an 'fear fannléis' le linn na hÉigeandála.

Ceist 2: Ceist Doiciméad-bhunaithe

Scrúdaigh leathanach tosaigh de *An Cosantóir*, iris a d'fhoilsigh Fórsaí Cosanta na hÉireann (Óglaigh na hÉireann) le linn na hÉigeandála. Freagair na ceisteanna.

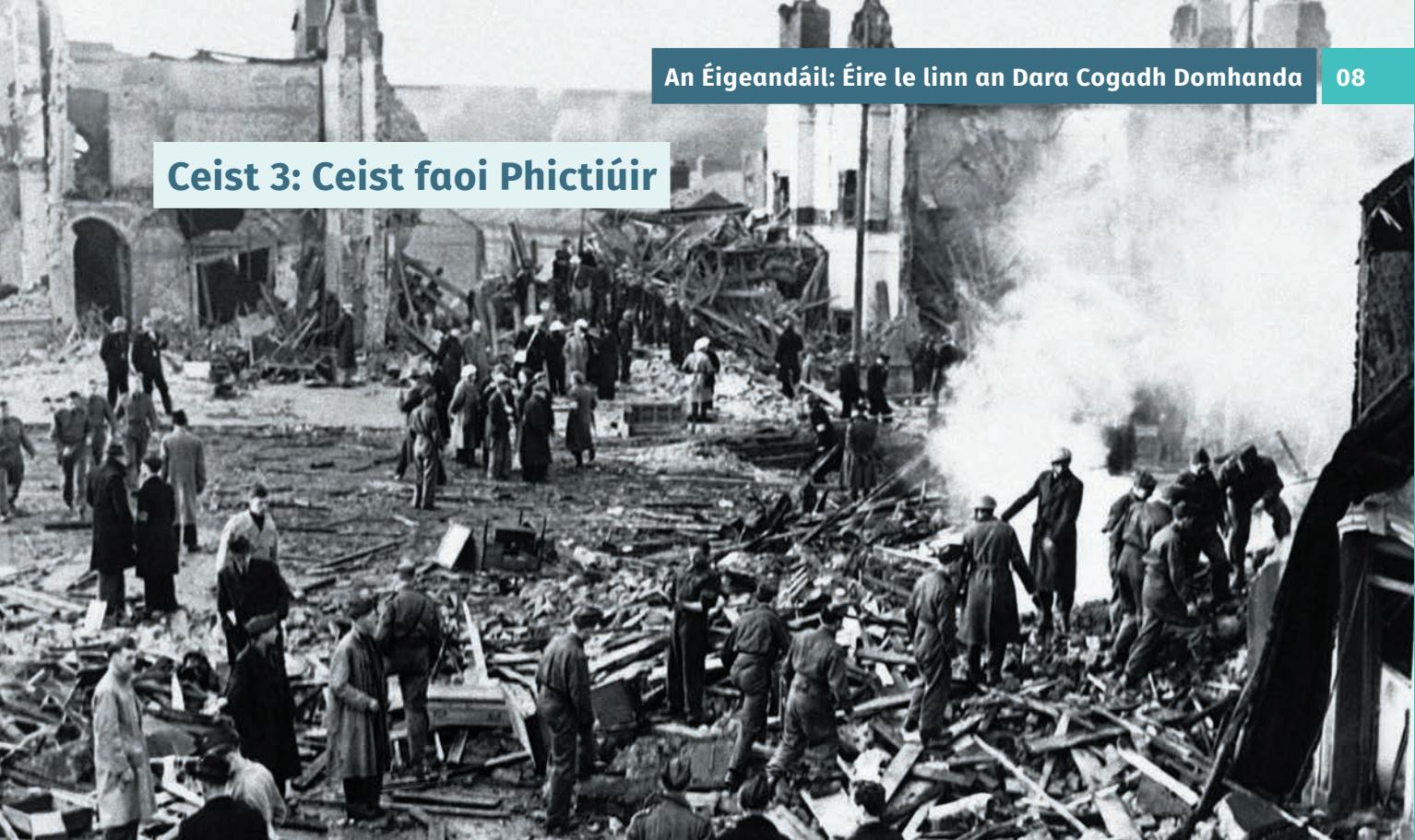

1. Tá trácht ar an bhFórsa Cosanta Áitiúil ar leathanach tosaigh na hirise. Cérbh iad siúd?

2. Sa bhliain 1943 is mó a bhí baill san Fhórsa Cosanta Áitiúil. Cé mhéad duine a bhí san eagraíocht an bhliain sin?

3. Is é leathanach tosaigh na hirise atá sa phictiúr. Dá mbeadh tionscadal taighde ar bun agat faoin Éigeandáil, an dóigh leat gur cabhair a bheadh ann duit an iris ar fad a léamh? Cén cineál eolais a gheofá inti, dar leat?

Ceist 3: Ceist faoi Phictiúir

Scrúdaigh an pictiúr thuas den toradh a bhí ar an mbuamáil a rinne na Gearmánaigh ar an Trá Thuaidh i mí na Bealtaine 1941. Freagair na ceisteanna.

1. Ainmnigh dhá áit eile in Éirinn a buamáladh le linn an Dara Cogadh Domhanda.

2. Mínigh an chaoi ar caitheadh go héagsúil le haerchriú na Gearmáine a thuirling in Éirinn le linn na hÉigeandála i gcomparáid leis an gcaoi ar caitheadh le haerchriú na Breataine.

3. Cén fáth ar buamáil an Luftwaffe Béal Feirste i mí Aibreáin 1941?

4. Taobh amuigh den chaoi ar caitheadh le próisúnaigh, luaigh dhá bhealach eile ina raibh stát na hÉireann báúil leis an mBreatain le linn na hÉigeandála.

5. I ndeireadh an Dara Cogadh Domhanda chuaigh an Taoiseach, Éamon de Valera, chuig Ambasáid na Gearmáine agus rinne sé comhbhrón faoi bhás Hitler. Cén fáth a ndearna sé é sin, dar leat? Pléigh conas a d'fhéadfadh dearcadh eile a bheith ann faoi sin sa saol atá inniu ann seachas mar a bhí ag muintir na hÉireann ag an am.

Machnamh ar do chuid oibre

1. Tá mé in ann dhá fhíric a scríobh faoi gach aon duine ar chuir mé aithne orthu in ‘Cas leis an bhfoireann’ sa chaibidil seo.

(a) (i)

(ii)

(b) (i)

(ii)

Tá mé in ann é seo a dhéanamh

Caithfidh mé tuilleadh a léamh

2. Anois agus an chaibidil seo léite agam, tá mé in ann trí chúis a scríobh faoi cé chomh tábhachtach agus atá sé foghlaim faoin tréimhse seo sa stair.

(i)

(ii)

(iii)

Tá mé in ann é seo a dhéanamh

Caithfidh mé tuilleadh a léamh

3. Tá mé in ann meabhairmhana a tharraingt nó alt a scríobh, ina mbeidh cúig fhíric faoi gach aon cheann díobh seo a leanas.

	Tá mé in ann é seo a dhéanamh	Caithfidh me tuilleadh a léamh
(a) Na cúiseanna ar chuir Éire an neodracht i bhfeidhm		
(b) Na polasaithe a lean an rialtas le déileáil leis an Éigeandáil		
(c) Na tortaí (gearrthréimhseacha agus fadtréimhseacha) a bhí ar an gcinneadh a rinne rialtas na hÉireann fanacht neodrach le linn an Dara Cogadh Domhanda		

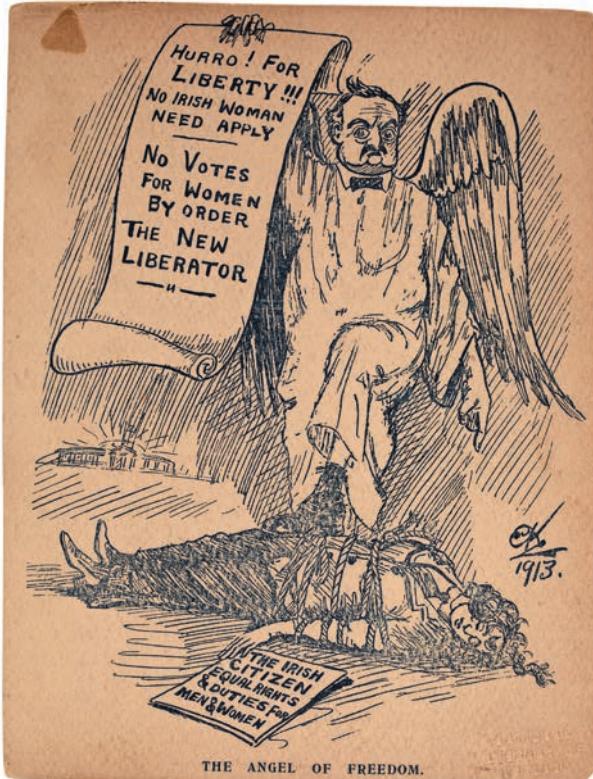
4. Is féidir liom gné amháin den mhéid a d'foghlaim mé sa chaibidil seo a roghnú a bheadh ina hábhar spéisiúil taighde.

Tá mé in ann é seo a dhéanamh

Caithfidh mé tuilleadh a léamh

Ceist 1: Ceist faoi Phictiúir

Léiríonn an pictiúr seo dearcadh shufraigéidí na hÉireann i dtaobh John Redmond. Scrúdaigh an pictiúr agus freagair na ceisteanna.

Tá an pictiúr seo arna tháirgeadh le caoinchead ó Leabharlann Náisiúnta na hÉireann [EPH B276]

1. An foinse phríomha nó foinse thánaisteach é an pictiúr seo?

2. Bhí John Redmond ag iarraidh Rialtas Dúchais d'Éirinn, ach chuir sé in aghaidh cearta vótála do mhná. Cad a cheapann an t-ealaíontóir faoi seo, dar leat?
-

3. Ainmnigh beirt shufraigéidí Éireannacha.
-

4. Cén tAcht a bhronn céad vótála ar mhná i dtoghchán sa Bhreatain (agus in Éirinn)?
-

5. Toghadh an chéad bhean mar fheisire parlaiminte do Westminster san olltoghchán in 1918. Cérbh í féin?
-

Ceist 2: Ceist Doiciméad-bhunaithe

Seo a leanas sliocht as an doiciméad *Chains or Change*, a d'fhoilsigh Gluaiseacht Saoirse na mBan in Éirinn (IWLM) in 1971. Léigh an doiciméad agus freagair na ceisteanna.

Cearta Comhionanna do Mhná na hÉireann!

An dóigh leat go bhfuil sé cóir ...

do gach 26p (5s 3d) a thuilleann bean, go dtuilleann a comhghleacaí ar fear é 47p (9s 6d)?

An dóigh leat go bhfuil sé cóir ...

go mbriseann an Státseirbhís agus na Comhlachtaí Stáit ar fad, Raidió Teilifís Éireann san áireamh, mná as a bpost nuair a phósann siad?

An dóigh leat go bhfuil sé cóir ...

go mbíonn an struchtúr cánach ag obair go gníomhach i gcoinne ban?

An bhfuil a fhios agat ...

nach bhfuil cead ag máthair admháil liúntais leanaí a shíniú gan chead óna fear céile?

An bhfuil a fhios agat ...

gurb é an áit a bhfuil bean chéile ina cónaí go hoifigiúil an áit a bhfuil a fear céile ina chónaí, is cuma cén áit ina bhfuil sise i ndáiríre

An bhfuil a fhios agat ...

nach bhfuil fear faoi cheanglas dlí an méid a thuilleann sé a noctadh lena bhean chéile, cé go bhfuil sise faoi cheangal an méid a thuilleann sí a noctadh leis?

An bhfuil a fhios agat ...

nach mór ráthóir ar fear é a bheith ag bean leis an gcuid is mó de chuntas chreidmheasa a oscailt nó le socruithe fruilcheannaigh a dhéanamh?

An bhfuil a fhios agat ...

nach bhfuil bean chéile in ann pas a fháil di féin agus dá leanaí gan cead a fháil óna fear céile, cé gur féidir leis a leithéid a dhéanamh gan a cead a fháil?

An cuma leat ...

nach nglaoitear ar mhná Éireannacha le seirbhís a dhéanamh ar ghiúiré, mar sin ní féidir le do phiaráí breithiúnas a dhéanamh ort?

An cuma leat ...

nach gá d'fhear céile aon liúntas a thabhairt dá bhean chéile atá níos mó ná an méid is lú atá riachtanach ina thuairim féin?

An cuma leat ...

nach mór do bhean chéile thréigthe cruthúnas a chur ar fáil do na húdaráis nár chuir a fear céile aon airgead chuici go dtí gur féidir léi leas a fháil?

An cuma leat ...

go n-éiríonn níos fearr le cailíní sa mheánscoil, ach go mbíonn níos lú áiteanna acu sna hollscoileanna agus is mná iad níos lú ná aon faoin gcéad de na daoine sna gairmeacha ar ardghrád?

An cuma leat ...

nuair a fhaigheann pinsinéir ar bean í bás, nach féidir lena cleithiúnaithe a sochair a fháil le huacht, cé go bhféadfadh cleithiúnaithe an fhir iad a fháil le huacht, sa chás céanna?

1. Ainmnigh triúr ball Ghluaiseacht Saoirse na mBan in Éirinn (IWLM).

2. Roghnaigh dhá ábhar ón doiciméad a léiríonn na hathruithe i gcearta na mban in Éirinn ó 1971 i leith.

3. An raibh cosc i gcónaí ar mhná in Éirinn ó bheith ar ghiúiré? Mínigh do fhreagra.
-
-
-

4. Cén dlí a dúirt go gcaillfeadh mná sa státseirbhís agus i gcomhlachtaí poiblí a bpost a luaithe agus a phós siad?
-

5. Cén fáth ar tharraing foilsitheoirí an doiciméid seo aird ar an leatrom ar mhná i gcúrsaí airgeadais, dar leat?
-
-
-

Ceist 3: Ceist faoi Phictiúir

Sa phictiúr seo tá Máire Mhic Róibín le feiceáil ar an lá in 1990 nuair a insealbhaídóth í mar Uachtarán na hÉireann. Féach ar an bpictiúr. Freagair na ceisteanna.

1. Ainmnigh bean amháin eile a toghadh ina hUachtarán ar Éirinn.
-
-

2. Ina hóráid ghlactha, thagair Máire Mhic Róibín do 'na mná in Éirinn atá fós ag streachailt ar bhóthar an chomhionannais agus na córa'. Ón méid atá foghlamtha agat faoi mhná na hÉireann san fhichiú haois, ainmnigh triúr ban a d'fhéadfadh a bheith i gceist ag Máire Mhic Róibín.
-
-

3. Féach go géar ar an bpictiúr. An dtugann sé aon leid dúinn faoi chomhionannas na mban in Éirinn in 1990 agus an raibh stádas comhionannais bainte amach? Pléigh do chuid tuairimí.
-
-
-

4. Is é Thomas Finlay, Príomh-Bhreitheamh na Cúirte Uachtaraí, an fear chun tosaigh ar dheis. Cérbh í an chéad bhean a toghadh ar an gCúirt Uachtarach agus cathain a toghadh í?
-

Machnamh ar do chuid oibre

1. Tá mé in ann dhá fhíric a scríobh faoi gach aon duine ar chuir mé aithne orthu in ‘Cas leis an bhfoireann’ sa chaibidil seo.

- (a) (i) _____
(ii) _____
- (b) (i) _____
(ii) _____
- (c) (i) _____
(ii) _____
- (d) (i) _____
(ii) _____
- (e) (i) _____
(ii) _____

Tá mé in ann é seo a dhéanamh

Caithfidh mé tuilleadh a léamh

2. Anois agus an chaibidil seo léite agam, tá mé in ann trí chúis a scríobh faoi cé chomh tábhachtach agus atá sé foghlaim faoin tréimhse seo sa stair.

- (i) _____
(ii) _____
(iii) _____

Tá mé in ann é seo a dhéanamh

Caithfidh mé tuilleadh a léamh

3. Tá mé in ann meabhairmhap a tharraingt nó alt a scríobh, ina mbeidh cúig fhíric faoi gach aon cheann díobh seo a leanas.

	Tá mé in ann é seo a dhéanamh	Caithfidh mé tuilleadh a léamh
(a) An feachtas ar son ceart vótála		
(b) Ról na mban san fheachtas ar son neamhspleáchais		
(c) Leatrom in aghaidh na mban in Éirinn neamhspleách		
(d) Na hathruithe a raibh mar aidhm acu comhionannas a thabhairt do mhná		
(e) Éachtaí ban ar leith in Éirinn san fhichiú haois		

4. Is féidir liom gné amháin den mhéid a d’fhoghlaím mé sa chaibidil seo a roghnú a bheadh ina hábhar spéisiúil taighde.

Tá mé in ann é seo a dhéanamh

Caithfidh mé tuilleadh a léamh

Ceist 1: Ceist Doiciméad-bhunaithe

Is é seo a leanas litir a scríobh Micheál Cíosóg chuig Maurice Davin in 1884. Léigh an doiciméad agus freagair na ceisteanna.

26/08/1884

A Uasail Davin, a chara,

Caithfear Cumann na hÉireann lena chuid ball a bhunú roimh dheireadh na bliana. D'fhéadfadh an Cumann an tír ar fad a eagrú faoin mbliain 1885. D'fhéadfaimis ansin an tionól náisiúnta a bhfuiltear ag súil leis a eagrú in 1886. Ní mór an gnó a dhéanamh ó Chúige Mumhan. Cad faoi chruinniú de thoscairí a bheith againn in áit lárnach ar nós Tiobraid Árann ar an 1 Samhain atá ag teacht?

Ná bac le Baile Átha Cliath. Ni fhéadfadh an áit sin a bheith níos measa ná mar atá sé. Beidh orainn féachaint ar an cúigí le fir a fháil. Beidh ar Bhaile Átha Cliath titim isteach le Sasana nó fanacht léi.

Scríobh mé chuig an dream i gCorcaigh inniu a rá leo gur fhreagair tú go han-dearfach. Táim cinnte go dtabharfaidh an tUasal de Staic aire do Chiarrá Thuaidh. Cé nach bhfuilim féin mar bhall den Léig Náisiúnta, is dóigh liom go bhfuil tionchar agam ar roinnt de na baill atá i gceannas ann. Tabharfaidh an preas náisiúnta spás dom le haghaidh na gcomhartháí nuair a bhíم ullamh. Tá an tseamróg ar fáil dom freisin. Tá súil agam go ndéanfar í a mhéadú i gceann míosa ná mar sin agus ansin d'fhéadfai oiliúint a chur ar na daoine i ndáiríre. Tá na haitl maidir leis an lúthchleasaíocht in 'Éire Aontaithe' ag teacht chun cinn ar nós siogáin i gcosmhuintir an namhad. Ar ndóigh tá a fhios acu go raibh baint agam leis agus ní dócha go mbeidh an nuachtán ann go luath amach anseo.

Mhathaigh mé éadóchasach amach is amach ár gcaithimh aimsire a athbheochan gan chúnamh cheannairí an phobail agus ní raibh drogall orm an t-éileamh seo a bhí agam a spreagadh agus táim diongháilte gan glacadh le haon diúltú. Tar éis dom bheith ag streacháilt le fada, déirigh liom gach rud a bhaint amach. Is é an gnó atá romhainn anois ná comhoibriú le chéile agus cúram a thabhairt do mhuintir na hÉireann amháin agus gach rud a chur ar leataobh a dhéanfadh na daoine seo a dhínáisiúnú.

Scríobhfaidh mé chugat arís nuair atá beagán níos mó dul chun cinn déanta.

Gabhaim mile buiochas leat. Is mise le meas.

Micheál Cíosóg

1. Tá tagairt do chruinniú sa chéad alt. An bhfuil a fhios agat cá raibh an cruinniú sin ar siúl?

2. Cad é an 'Léig Náisiúnta' a bhfuil tagairt dó sa tríú halt? Cé a bhunaigh an eagraíocht sin?

3. Déanann Cíosóg tagairt don mhian atá aige 'oiliúint a chur ar na daoine'. Cén oiliúint go díreach a theastaigh uaidh a chur ar mhuintir na hÉireann?

4. Sa cheathrú halt, déanann Cíosóg tagairt do 'cheannairí an phobail' a bhfuil a dtacaíocht faighe aige don eagraíocht nua. Ainmnigh triúr de cheannairí dá leithéid, an chéad triúr a bhí mar phátrúin ar CLG.
-

5. Tá imní ar Chíosóg go gcaillfidh muintir na hÉireann a n-aitheantas náisiúnta. Cad iad na spóirt ar leith a shíl sé a chothódh meath ar aitheantas cultúrtha na hÉireann?
-

Ceist 2: Ceist faoi Phictiúir

Tá ticéad do chluiche i bPáirc an Chrócaigh ar an Domhnach, an 21 Samhain 1920 ar taispeáint sa phictiúr seo. Féach ar an bpictiúr agus freagair na ceisteanna.

1. Bhí an cluiche le tosú ag 2.45 p.m. Cad a tharla i mBaile Átha Cliath níos luaithe an mhaidin sin?
-

2. Cén fáth a ndeachaigh saighdiúirí na Breataine isteach i bPáirc an Chrócaigh an trathnóna sin?
-

3. Cé mhéad duine a maraíodh i bPáirc an Chrócaigh an lá sin?
-

4. Ainmnigh an peileadóir as Tiobraid Árann a maraíodh le linn eachtraí an lae sin?
-

5. Samhlagh go raibh tú i láthair ag an gcluiche ar Dhomhnach na Fola. Cén tionchar a bheadh ag a bhfaca tú ar do dhearcadh i leith rialtas na Breataine in Éirinn?
-
-
-
-

Ceist 3: Ceist faoi Phictiúir

Tá seaimpíní na hÉireann a bhfuil clú orthu le feiceáil sna pictiúir seo thíos. Féach orthu agus freagair na ceisteanna.

1. Tá beirt de na hiománaithe is cáiliúla ón bhfichiú haois le feiceáil i bPictiúr 1 agus i bPictiúr 2. Cén contae a bhuaigh an chuid is mó de na craobhacha uile Éireann san fhichiú haois? Cé mhéad a bhuaigh siad?

2. Tá foireann bhuacach Chiarraí ó 1903 le feiceáil i bPictiúr 3. Cé mhéad Craobh Sinsir Peile a bhuaigh Chiarraí san fhichiú haois?

3. Tá an peileadóir iontach as Maigh Eo, Cora Staunton, le feiceáil i bPictiúr 4. Cén contae a bhuaigh an chuid is mó de Chraobhacha Sinsir Peile na mBan?

4. Bain úsáid as an idirlíon le taighde a dhéanamh faoi shaol agus saothar imreora cháiliúil de chuid an CLG. Mínigh cén fáth ar roghnaigh tú an t-imreoir sin le taighde a dhéanamh air/uirthi agus scríobh cuntas faoina s(h)aoil imeartha. (Freagair an cheist seo i do chóipleabhar.)

Machnamh ar do chuid oibre

1. Tá mé in ann dhá fhíric a scríobh faoi gach aon duine ar chuir mé aithne orthu in ‘Cas leis an bhfoireann’ sa chaibidil seo.

- (a) (i) _____
(ii) _____
- (b) (i) _____
(ii) _____
- (c) (i) _____
(ii) _____
- (d) (i) _____
(ii) _____
- (e) (i) _____
(ii) _____

Tá mé in ann é seo a dhéanamh Caithfidh mé tuilleadh a léamh

2. Anois agus an chaibidil seo léite agam, tá mé in ann trí chúis a scríobh faoi cé chomh tábhachtach agus atá sé foghlaim faoin tréimhse seo sa stair.

- (i) _____
(ii) _____
(iii) _____

Tá mé in ann é seo a dhéanamh Caithfidh mé tuilleadh a léamh

3. Tá mé in ann meabhairmhap a tharraingt nó alt a scríobh, ina mbeidh cúig fhíric faoi gach aon cheann díobh seo a leanas.

	Tá mé in ann é seo a dhéanamh	Caithfidh mé tuilleadh a léamh
(a) Na cúiseanna ar bunaíodh an CLG		
(b) Cúiseanna agus tionchar ‘An Bac’		
(c) An ról a bhí ag pearsana tábhachtacha i bhforbairt an CLG?		
(d) Imreoirí cáiliúla agus na contaetha is fearr ar éirigh leo		
(e) Tábhacht chultúrtha agus shóisialta an CLG		

4. Is féidir liom gné amháin den mhéid a d'foghlaim mé sa chaibidil seo a roghnú a bheadh ina hábhar spéisiúil taighde.

Tá mé in ann é seo a dhéanamh Caithfidh mé tuilleadh a léamh

Na Trioblóidí: cúiseanna, mar a tharla agus a thit amach

CAIBIDIL

11

Ceist 1: Ceist faoi Phictiúir

Féach ar an bpictiúr agus freagair na ceisteanna.

1. Ar tháinig baill de na *B-Specials* atá le feiceáil sa phictiúr ó chúlra náisiúnach nó ó chúlra aontachtach den chuid is mó?

2. Bhí cáil ar na *B-Specials* mar eagraíocht sheicteach. Cad a chialláíonn an focal 'seicteach'?

3. Cén tAcht Parlaiminte a bhunaigh stát Thuaisceart Éireann?

4. Cén t-ainm a bhí ar fhórsa póilíneachta Thuaisceart Éireann?

5. Cén áit ar bunaíodh parlaimint Thuaisceart Éireann agus cérbh é an chéad Phríomh-Aire?

Ceist 2: Ceist Doiciméad-bhunaithe

Is cur síos ó dhuine a bhí i láthair ag na heachtraí a thit amach i nDoire ar an 5 Deireadh Fómhair 1968 atá sa doiciméad seo.

Léigh an doiciméad agus freagair na ceisteanna.

Ach, ar an lá, ba chuma faoi cé mhéad duine a bhí i láthair. Chuir líne chosanta a bhí ag na pólíní bac ar ár mbealach, chomh maith le hinnill a tarraingíodh suas trasna an bhóthair timpeall trí chéad slat ón bpointe tosaigh. Mháirseálamar isteach sa líne chosanta ach níor éirigh linn fáil tríd. Doirteadh ful ó chloigeann Gerry Fitt a fuair an chéad bhualadh den lá ó smachtín. Thugamar faoi deara gur bhog líne chosanta eile a bhí ag na pólíní ón gcúl agus cuireadh cosc orainn ón taobh thiar. Ní raibh aon bhealaí amach ó Shráid an Diúic sa stráice idir an dá líne chosanta. Mar sin, bhíomar sáinnithe. Ar feadh cúpla nóiméad bhí an slua ag dul timpeall go neamhshocair, gan fhios acu cad ba chóir a dhéanamh. Ansin cuireadh cathaoir ar fáil agus sheas Betty Sinclair uirthi agus rinne sí óráid. Rinne sí comhghairdeas, a bhí róluth, leis an slua as ucht an dea-iompair a léirigh siad agus mhol sí do gach duine dul abhaile go síochánta. Thug an tUasal McAteer agus an tUasal Cooper óráidí den chineál céanna. Ní raibh Austin Currie, feisire parlaiminte Náisiúnach do Thír Eoghain Thoir, chomh soiléir sin faoi bheith síochánta. Rinne mé féin óráid, agus dúradh níos déanaí sa chuírt dúiche gur 'gríosú chun círéibe' a bhí i gceist leis. Ba chrúinniú gan stiúir a bhí ann. Ghabh na pólíní ár gcallaire agus bhí sé deacair muid a chloisteáil. Bhí cuid den slua ag éileamh go ngníomhóimis. 'Ní féidir linn bheith foréigneach,' a bhéic an Bhean Uasail Sinclair ar chuid mhór a bhí ag easaontú léi. Ach, go luath ina dhiaidh sin, baineadh an cinneadh as ár lámha faoi cé acu an mbeadh foréigeann ann.

Bhog an dá líne chosanta a bhí ag na pólíní le chéile isteach sa slua. Bualadh fir, mná agus leanaí go talamh. Bhí daoine ag éalú síos an tsráid ón líne chosanta chun tosaigh agus ag éalú suas an tsráid ón líne chosanta ar chúl, ag bualadh in aghaidh a chéile agus ag siúl go místuama thar a chéile, ag cuachadh le chéile sna doirse, roinnt díobh ag béiceadh. Bhog Cigire an Cheantair Ross McGimpsey, ceann na bpólíní áitiúla (ardú céime faigte aigeanois), isteach taobh thiar dá chuid fear agus thosaigh sé ag bualadh faoi agus thairis le fonn. Rith an chuid is mó den slua cursa na smachtíní go dtí gur shroich siad Droichead Craigavon, ag barr Shráid Diúic. Bhí canóin uisce le feiceáil – an chéad cheann a chonaiceamar riamh – agus scairdeadh uisce ar an slua thar an droichead. D'imigh an chuid eile den slua ar ais síos trí Shráid Diúic, iad cromtha agus a gcloigne clúdaithe chun iad féin a chosaint ó na pólíní, agus rith siad trí na taobhshráideanna agus ansin timpeall ar ais abhaile. B'éigean do thart ar chéad duine dul chuig an ospidéal le cóireáil a fháil.

1. Tá Gerry Fitt luaite in alt 1. Cén páirtí polaitíochta a raibh baint aige lena bhunú?

2. Cén tionchar a bhí ag an bhforéigeann ag an mórshiúl seo ar thuairimí an phobail náisiúnaigh i dTuaisceart Éireann?

3. Ba Chaitlicigh/náisiúnaithe iad tromlach an phobail i gcathair Dhoire, ach bhí smacht ag na haontachtaithe ar Phrotastúnaigh iad ar chomhairle na cathrach. Córas le toghcheantair a shocrú ba chúis leis seo. Cad a thugtar ar an gcóras sin?

Ceist 3: Ceist Doiciméad-bhunaithe

Seo an réamhrá ó Chomhaontú Bhéal Feirste 'Aoine an Chéasta'. Léigh an doiciméad agus freagair na ceisteanna.

- Creidimidne, na rannpháirtithe san idirbheartaíocht ilpháirtí, go dtugann an comhaontú atá socraithe againn trí idirbheartaíocht, deis fíorstairiúil dúinn tú a chur le ré nua.
- Mar thoradh ar na tragóidí a tharla san am a chuaigh thart, d'fhulaing daoine go mór agus go géar agus níor chóir go dtarlódh a leithéid. Níor chóir dearmad a dhéanamh ar na daoine a maraíodh nó a gortaíodh, chomh maith lena dteaghlaigh. Ach is féidir linn an t-ómós is fearr a thabhairt dóibh agus tosú as an nua, ina bhfuilimid go hiomlán tiomanta don athmhuintearas, caoinfhulaingt agus cómhuiún a bhaint amach, agus do chearta daonna gach duine a chosaint agus a dheimhniú.
- Táimid tiomanta don chomhpháirtíocht, comhionannas agus cóimheas ar bhonn na gcaidreamh laistigh de Thuaisceart Éireann, idir an Tuaisceart agus an Deisceart, agus idir na hoileáin seo.
- Athdhearbhaímid an fíorthiomantas iomlán atá againn do mhodhanna atá go hiomlán daonlathach agus síochánta lenár gcuid difríochtaí maidir le ceisteanna polaitíochta a réiteach, agus cuirimid in aghaidh daoine eile ag baint úsáid as bagairtí nó an lámh láidir ar mhaithe le haidhm pholaitíochta, is cuma má bhaineann sé leis an gcomhaontú seo nó le rud éigin eile.
- Aithnímid na difríochtaí móra atá idir ár spriocanna polaitíochta leanúnacha atá cuí agus cóir araon. Ach, déanfaimid gach iarracht dul chun cinn a dhéanamh ar gach bealach praiticiúil i dtreo an athmhuintearais agus na síochána laistigh de chreat socruthe daonlathacha agus comhaontaithe. Geallaimid go n-oibreoirímid, de mheon macánta, lena chinntí go n-éiríonn le gach aon cheann de na socruthe atá le bunú faoin gcomhaontú seo. Glactar leis go bhfuil gach aon cheann de na socruthe institiúideacha agus bunreachtúla - Tionól i dTuaisceart Éireann, Comhairle Aireachta Thuaidh/Theas, comhlachtaí forfheidhmithe, Comhairle na Breataine-na hÉireann agus Comhdháil Idir-Rialtasach na Breataine-na hÉireann agus aon leasuithe a dhéantar ar Achtanna Parlaiminte na Breataine agus ar Bhunreacht na hÉireann- comhcheangailte le chéile agus idirspleách ar a chéile agus go bhfuil an ceangal idir an Tionól agus an Chomhairle Thuaidh/Theas chomh dlúth sin go mbeidh siad ag brath ar a chéile le go n-éireoidh leo.
- Ar an mbonn sin, ar mhaithe le comhaontú, molaimid go mór go ndéanfaidh na daoine, ó Thuaidh agus ó Dheas, an comhaontú seo a fhaomhadh.

- 1.** 'Níor chóir dearmad a dhéanamh ar na daoine a maraíodh nó a gortaíodh, chomh maith lena dteaghlaigh,' a deirtear in Alt 2. Ainmnigh trí eachtra foréigneacha ó na Trioblóidí inar maraíodh daoine.
-

- 2.** Cén fáth a bhfuil sé suntasach gur luagh an Comhaontú 'cuirimid in aghaidh daoine eile ag baint úsáid as bagairtí nó an lámh láidir ar mhaithe le haidhm pholaitíochta'?
-

- 3.** Ba chomhaontú 'comhroinnt cumhachta' é Comhaontú Bhéal Feirste. Bunaithe ar an eolas atá agat faoi stair Thuaisceart Éireann, mínígh cad is brí le comhroinnt cumhachta.
-

Machnamh ar do chuid oibre

1. Tá mé in ann dhá fhíric a scríobh faoi gach aon duine ar chuir mé aithne orthu in ‘Cas leis an bhfoireann’ sa chaibidil seo.

- (a) (i) _____
(ii) _____
- (b) (i) _____
(ii) _____
- (c) (i) _____
(ii) _____
- (d) (i) _____
(ii) _____
- (e) (i) _____
(ii) _____

Tá mé in ann é seo a dhéanamh

Caithfidh mé tuilleadh a léamh

2. Anois agus an chaibidil seo léite agam, tá mé in ann trí chúis a scríobh faoi cé chomh tábhachtach agus atá sé foghlaim faoin tréimhse seo sa stair.

- (i) _____
(ii) _____
(iii) _____

Tá mé in ann é seo a dhéanamh

Caithfidh mé tuilleadh a léamh

3. Tá mé in ann meabhairmhabha a tharraingt nó alt a scríobh, ina mbeidh cúig fhíric faoi gach aon cheann díobh seo a leanas.

	Tá mé in ann é seo a dhéanamh	Caithfidh mé tuilleadh a léamh
(a) Conas a rinne rialtas Thuaisceart Éireann leatrom ar náisiúnaithe Caitliceacha		
(b) Gluaiseacht cearta sibhialta Thuaisceart Éireann: cúiseanna agus cad a thit amach		
(c) An tionchar a bhí ag na Trioblóidí ar an gcaidreamh idir Rialtas na hÉireann agus Rialtas na Breataine.		

4. Is féidir liom gné amháin den mhéid a d'fhoghlaím mé sa chaibidil seo a roghnú a bheadh ina hábhar spéisiúil taighde.

Tá mé in ann é seo a dhéanamh

Caithfidh mé tuilleadh a léamh

Ceist 1: Ceist faoi Phictiúir

Léiríonn an pictiúr láithreoir *The Late Late Show*, Gay Byrne, ar Theilifís RTÉ sna 1960idí.

Freagair na ceisteanna thíos.

1. Cén uair a thosaigh Teilifís RTÉ ag craoladh?

2. Seachas *The Late Late Show*, ainmnigh dhá chlár teilifíse a raibh tóir ag pobal na hÉireann orthu sna 1960idí.

3. Seachas an teilifís, ainmnigh dhá chineál eile siamsaíochta a raibh tóir ag pobal na hÉireann orthu sna 1960idí.

4. Déan cur síos ar dhá bhealach inar athraigh an leictreachas an saol do phobal na tuaithe in Éirinn sna 1960idí?

5. Déan cur síos ar dhá bhealach ina raibh an córas oideachais sna 1960idí difriúil leis an gcóras sa lá atá inniu ann.

Ceist 2: Ceist Doiciméad-bhunaithe

Is óráid é seo a leanas a thug an tAire Oideachais, Donogh O’Malley, do ghrúpa iriseoirí in 1966. Léigh an doiciméad agus freagair na ceisteanna.

Cad a tharlóidh amach anseo? Táimid ag maireachtáil trí ré na n-athruithe agus ní mór dúinn cuimhneamh air seo de shíor.

Tá ceisteanna á gcur faoi chuid mhór rudaí ar ghlacamar leo roimhe seo ar bhunaíomar ár saol orthu. Is beag aird sa saol inniu agus an lá amárach a thabharfaí orthu siúd nach bhfuil oideachas orthu nó cáilíocht acu.

Déanfaidh na glúnta amach anseo breithiúnas orainn faoi cad a rinneamar do leanaí na tréimhse seo.

Tá an t-ádh orm agus mé ag tosú mar Aire go bhfuil tuiscint ann nach raibh ann riamh roimhe seo, maidir leis an ról lárnach nach mór a bheith ag cúrsaí oideachais i dtodhchaí an náisiúin. Tugaim leis seo, mar a d’fhogair An Taoiseach i nDáil Éireann, gealltanás ón rialtas go dtabharfar túis áite do chúrsaí oideachais. Is é a bheidh i gceist le túis áite ná díreach mar atá á rá – agus tá súil agam go léireofar é seo mar thoradh ar na himeachtaí a bheidh ann amach anseo.

Níl aon deacracht teacht ar an mbunlocht atá inár struchtúr oideachais faoi láthair – agus is é a bhí ann ná go raibh go leor teaghlaigh nach raibh in acmhainn íoc as cuid amháin fiú den chostas oideachais dá leanaí.

Ceapaim gurb é ceann de na tubaistí ba mhó inár stair ó baineadh neamhspleáchas amach nár éirigh linn teacht ar mhodhanna le deireadh a chur leis an gcaillteanas uafásach seo don mhéad dul chun cinn a d’fhéadfaí a dhéanamh go náisiúnta i gcúrsaí eacnamaíochta agus cultúrtha.

Gach bliain críochnaíonn tuairim is 17,000 páiste a gcúrsa bunscoile agus ní chuirtear aon oideachas eile orthu. Ciallaíonn sé seo go dtugtar cúnlaí do bheagnach saoránach amháin as gach triúr ag an bpointe seo ó na deiseanna agus ní bhaineann siad amach na buntáistí d’fhorbairt chultúrtha a bhaineann le breisoideachas. Is smál dorcha é seo ar choinsias an náisiúin. Mar, ciallaíonn sé seo go bhfuil pionós curtha ar aon trian dár muintir a bheag nó a mhór – agus níl an locht ar an tromlach díobh – le bheith mar chuid den lucht saothair gan aon scileanna acu agus beagán oideachais orthu, a bheidh i gcónaí níos laige, agus a bheidh difhostaithe nó a rachaidh ar imirce.

Creidim gur gá tabhairt faoin bhfadhb seo go tapa agus go diongháilte. Agus is cúis áthais dom bheith in ann a fhógaírt go bhfuil scéim á cur le chéile agam agus amach anseo ní bheidh buachaill ná cailín ar bith sa Stát seo nach mbeidh deis oideachas iomlán a fháil curtha ar fáil dó nó di – ón mbunscoil go dtí leibhéal na hollscoile – toisc nach bhfuil na tuismitheoirí in acmhainn íoc as.

Ba ábhar imní dom i gcónaí an fhadhb seo a bhí ag tuismitheoirí, go háirithe iad siúd a bhfuil teaghlaigh mhóra acu, ar mhian leo an rud is fearr a dhéanamh dá leanaí ó thaobh an oideachais iar-bhunscoile, ach nach bhfuil siad in acmhainn íoc as na táillí scoile, fiú na táillí is saoire.

Dá bhrí sin, tá sé beartaithe agam, ó thús na chéad scoilbhliana eile, ag tosú i mí Mheán Fómhair na bliana seo chugainn, scéim a thabhairt isteach ina mbeidh oideachas iar-bhunscoile saor in aisce ar fáil do gach teaghlaigh suas go dtí deireadh chúrsa na Meántestiméireachta.

Beidh an t-oideachas saor in aisce seo ar fáil sna scoileanna cuimsitheacha agus sna gairmscoileanna, agus i reáchtáil na meánscoileanna i gcoitinne. Deirim reáchtáil na meánscoileanna i gcoitinne mar beidh scoileanna ann go fóill a bheidh ag gearradh táillí arda, agus b’fhéidir nach roghnóidh siad le bheith páirteach sa scéim; agus ar ndóigh, beidh tuismitheoirí ar mian leo a bpáistí a chur chuig ceann amháin de na scoileanna seo in ann íoc as na táillí seo.

Ag leanúint ar aghaidh uaidh sin, tá sé i gceist agam soláthar a dhéanamh ina mbeidh deis ag gach dalta, fiú mura mbíonn na hacmhainní acu, leanúint ar aghaidh ag fáil oideachais chomh fada le deireadh chúrsa na hArdteistiméireachta. Chomh maith leis sin, táim ag moladh go dtabharfaí cúnamh i dtreo chostas na leabhar agus na n-oiriúintí, le linn thréimhse an chúrsa, don scoláire ina mbeadh deacracht aige ná aici a leithéid de chostais a fóc.

Lena chois sin, is gá dúinn cúnamh airgeadais a chur ar fáil don dalta, a chaithfidh freastal ar scoil chónaithe toisc bacainní tíreolaíocha.

Ar deireadh, tá leibhéal ollscoile ann. Cé nach mian liom aon rud a rá ag an bpointe seo a d'fhéadfadh cur isteach ar na moltaí atá déanta ag an gCoimisinéir um Ardoideachas, is mian liom an deis seo a thapú chun tagairt a dhéanamh don dalta a bhaineann caighdeán maith amach i scrúdú na hArdteistiméireachta ach nach féidir leis nó léi dul ar aghaidh chuig an ollscoil nó chuig cursa eile ardoideachais mar nach bhfuil a t(h)uismitheoirí in acmhainn íoc as. Caithfimid teacht i gcabhair ar a leithéid de dhalta, rud a dhéanfaimid.

Dá bhrí sin, tá sé beartaithe agam tú a chur le scéim a oibriú amach go luath chun freastal ar a leithéid cásanna.

Tá oifigigh mo Roinne i mbun na mionoibre staitistiúla atá riachtanach lena leithéid d'athrú réabhlóideach inár gcur chuige i dtreo soláthair oideachais dár muintir a dhréachtú agus a chur i gcrích. Tá súil agam sonraí ionlána na scéimeanna seo a chur faoi bhráid na Dála nuair a thagaim leis an Meastachán do mo Roinn a thabhairt roimh an Nollaig.

Mar thoradh ar an tábhacht a bhaineann le daoine óga a bhfuil oideachas níos fearr acu a chur ar fáil dár ngeilleagar atá ag forbairt, tá níos mó práinne ag baint leis an 'scéim oideachais saor in aisce'. Tá sé soiléir cheana fein go bhfuil ganntanas d'oibrithe oilte in earnálacha áirithe dár dtionscal. Beidh an ganntanas sin ina ghéarchéim go luath, agus d'fhéadfadh sé dochar a dhéanamh don dul chun cinn eacnamaíochta – ach amháin má bhogaimid ar aghaidh go tapa isteach go ré na teicneolaíochta.

Go deimhin, tá fadhb mhór againn lenár n-ollscoileanna. Ar an gcéad dul síos, tá na hollscoileanna an-chostasach go ginearálta. Ar an dara dul síos, is oidhreacht na staire é an leagan amach atá againn faoi láthair inár n-ollscoileanna – agus is coráí ceanndána é an stair. Ach, mar is eol duit, tá an Coimisinéir um Ardoideachas i mbun pleán a ullmhú faoi láthair. Go dtí go labhraítear faoi, b'fhearr liom fanacht ciúin maidir leis na saincheisteanna móra a bhaineann le hollscoileanna. Tá cinneadh déanta agam, áfach, nach mór tabhairt faoin róphlódú sna hollscoileanna láithreach, agus dá bhrí sin, tabharfar an solas glas do Bhaile Átha Cliath agus do Chorcaigh le haghaidh na bpleannanna atá curtha faoi mo bhráid acu. Tá na deacrachtaí i gColáiste na hOllscoile, Gaillimh, á meas agam freisin.

1. Cén t-athrú tábhachtach ar an gcóras oideachais a d'fhógair O'Malley ina óráid?

2. Cé mhéad páiste in aghaidh na bliana nach ndeachaigh ar aghaidh ón mbunscoil go dtí an mheánscoil, dar le O'Malley?

3. Cad atá le rá ag O'Malley faoin tionchar a bhíonn ag an líon páistí seo nach leanann ar aghaidh lena gcuid oideachais ag an leibhéal iar-bhunscoile?

4. Ina réamhrá, deir O'Malley go bhfuil muintir na nÉireann 'ag maireachtáil trí ré na n-athruithe.' Ón eolas atá agat ar na 1960idí, déan cur síos ar thrí bhealach inar athraigh an tsochaí in Éirinn le linn na mblianta sin. (Freagair an cheist seo i do chóipleabhar.)
5. An raibh tionchar láithreach ag an athrú a d'fhógair an tAire?
Bain úsáid as na staitisticí ó Chaibidil 12 le tacú le do fhreagra.

Machnamh ar do chuid oibre

1. Tá mé in ann dhá fhíric a scríobh faoi gach aon duine ar chuir mé aithne orthu in ‘Cas leis an bhfoireann’ sa chaibidil seo.

- (a) (i) _____
(ii) _____
- (b) (i) _____
(ii) _____
- (c) (i) _____
(ii) _____
- (d) (i) _____
(ii) _____

Tá mé in ann é seo a dhéanamh

Caithfidh mé tuilleadh a léamh

2. Anois agus an chaibidil seo léite agam, tá mé in ann trí chuíos a scríobh faoi cé chomh tábhachtach agus atá sé foghlaim faoin tréimhse seo sa stair.

- (i) _____
(ii) _____
(iii) _____

Tá mé in ann é seo a dhéanamh

Caithfidh mé tuilleadh a léamh

3. Tá mé in ann meabhairmhana a tharraingt nó alt a scríobh, ina mbeidh cúig fhíric faoi gach aon cheann díobh seo a leanas.

	Tá mé in ann é seo a dhéanamh	Caithfidh mé tuilleadh a léamh
(a) Ról na hEaglaise Caitlicí in Éirinn sna 1960idí		
(b) Cúrsaí oideachais sna 1960idí agus tionchar thús an dara leibhéal a bhí saor in aisce ó 1967 ar aghaidh		
(c) Na hathruithe eacnamaíochta in Éirinn sna 1960idí		
(d) An tsiamsaíocht agus tionchar na teilihise in Éirinn sna 1960idí		
(e) Na hathruithe tithíochta a tharla in Éirinn sna 1960idí		

4. Is féidir liom gné amháin den mhéid a d'fhoghlaím mé sa chaibidil seo a roghnú a bheadh ina hábhar spéisiúil taighde.

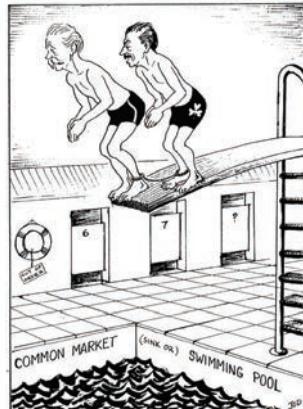
Tá mé in ann é seo a dhéanamh

Caithfidh mé tuilleadh a léamh

Ceist 1: Ceist faoi Phictiúir

Foilsíodh an cartún seo in *Dublin Opinion* in 1962. Tá Príomh-Aire na Breataine Harold MacMillan agus an Taoiseach Seán Lemass le feiceáil ann. Scrúdaigh an pictiúr agus freagair na ceisteanna.

“You go first, Macmillan,
see how deep it is.”

1. Cén eagraíocht atá á léiriú leis an linn snámha?

2. Tá cosa na bpolaiteoirí ceangailte le chéile. Cén fáth, dar leat, gur mar sin a tharraing an t-ealaíontóir an bheirt pholaiteoirí. Mínigh do fhreagra.

3. An léir ón gcartún go gcreideann Lemass go bhfuil an cinneadh ceart déanta aige? Mínigh do fhreagra trí úsáid a bhaint as an eolas sa chartún.

4. Foilsíodh an cartún seo in 1962. An dóigh leat go dtugann sé léargas cruinn ar sheasamh na hÉireann i dtaobh ballraíochta san CEE ag an am? Mínigh do fhreagra.

Ceist 2: Ceist Doiciméad-bhunaithe

Is é atá i nDoiciméad A ná sliocht as bileog a scaip an Coiste i gcoinne an CEE ag impí ar dhaoine vótáil in aghaidh ballraíochta i gComhphobal Eacnamaíochta na hEorpa sa reifreann i mí an Mheithimh 1972.

Baineann Doiciméad B le ceannlínte a foilsíodh i nuachtán an *Irish Independent* ar an 1 Eanáir 1973, an lá a d'imir Éire isteach san CEE. Léigh na doiciméid agus freagair na ceisteanna.

Doiciméad A

Vótáil ina Aghaidh!

Is é is brí leis an CEE ná pragh sanna arda, difhostaíocht, comhghéilleadh na n-iascach agus acmhainní nádúrtha eile, caillteanas neamhspleáchais, brú ón mBriúil le cumhacht núicléach a úsáid agus gan bheith neodrach.

Má bhíonn lín mó� daoine ann a thagann amach le haghaidh olltoighcháin an CEE i mí an Mheithimh, tabharfar le tuiscint don CEE go dtugann sé seo údarás dóibh níos mó cumhactha a bhaint de na parlaimintí agus rialtais náisiúnta, agus is é seo an t-aon áit ina bhféadfadh tionchar a bheith agat i ndáiríre.

Doiciméad B

Maidin Mhaith, Muintir na hEorpa!

Ar maidin rachaimid i gcomhpháirt le sárchumhacht nua a d'fhéadfadh a bheith ann agus a d'fhéadfadh a bheith in iomaíocht leis na Stáit Aontaithe agus an Rúis (a scríobhann David Haworth, ár gcomhfhreagraí sa Bhriúil). Ag meán oíche aréir, tharla an méadú foirmiúil le go mbeidh an Danmhairg agus an Bhreatain san áireamh freisin mar chuid de Chómhangadh na Eorpa anois.

1. Luaigní trí chúis atá tugtha i nDoiciméad A inar cheart don phobal vótáil in aghaidh an reifreann.

2. Cén bhrí a bhainfidh an CEE as tinreamh ard sa reifreann, de réir Dhoiciméad A?

3. Ón eolas i nDoiciméad B, cén dearcadh atá ag an *Irish Independent* ar an CEE?

4. Cé acu doiciméad is fearr a chuireann an cás ar son nó in aghaidh an CEE chun cinn, dar leat? Mínigh do fhreagra.

Ceist 3: Ceist faoi Phictiúir

Foilsíodh an cartún seo le Martyn Turner in *The Irish Times* ar an 20 Eanáir 2017. Baineann sé le Breatimeacht (Brexit). Léirítéar Príomh-Aire na Breataine Theresa May ag gearradh craobhie den chrann agus ar tí í féin a dheighilt ón gcrann. Scrúdaigh an pictiúr agus freagair na ceisteanna.

- Ainmnigh an eagraíocht atá á léiriú ag an gcrann.
- De réir an chartúnaí, cé eile ar a mbeidh tionchar ag gníomh an Phríomh-Aire, Theresa May, seachas Sasana?

- An dóigh leat go gcreideann an t-ealaíontóir go mbeidh Éire in ann nasc a choinneáil leis an AE tar éis an Bhreatimeachta? Mínigh do fhreagra agus bain úsáid as an bhfianaise sa phictiúr.

- An bhuil an teachtaireacht sa phictiúr seo bunaithe ar fhíricí nó ar thuairimí? Mínigh do fhreagra.

Machnamh ar do chuid oibre

1. Tá mé in ann dhá fhíric a scríobh faoi gach aon duine ar chuir mé aithne orthu in ‘Cas leis an bhfoireann’ sa chaibidil seo.

- (a) (i) _____
(ii) _____
- (b) (i) _____
(ii) _____
- (c) (i) _____
(ii) _____

Tá mé in ann é seo a dhéanamh Caithfidh mé tuilleadh a léamh

2. Anois agus an chaibidil seo léite agam, tá mé in ann trí chúis a scríobh faoi cé chomh tábhachtach agus atá sé foghlaim faoin tréimhse seo sa stair.

- (i) _____
(ii) _____
(iii) _____

Tá mé in ann é seo a dhéanamh Caithfidh mé tuilleadh a léamh

3. Tá mé in ann meabhairmhana a tharraingt nó alt a scríobh, ina mbeidh cúig fhíric faoi gach aon cheann díobh seo a leanas.

	Tá mé in ann é seo a dhéanamh	Caithfidh mé tuilleadh a léamh
(a) Cúlra an CEE		
(b) Cén chaoi agus cén fáth a ndeachaigh Éire isteach san CEE		
(c) Tionchar an Aontais Eorpaigh ar gheilleagar na hÉireann		
(d) Méadú an Aontais Eorpaigh		
(e) Athruithe ar riarrachán an Aontais Eorpaigh ó thosaigh ballraíocht na hÉireann in 1973		

Tá mé in ann é seo a dhéanamh Caithfidh mé tuilleadh a léamh

4. Is féidir liom gné amháin den mhéid a d'fhoghlaim mé sa chaibidil seo a roghnú a bheadh ina hábhar spéisiúil taighde.

Tá mé in ann é seo a dhéanamh Caithfidh mé tuilleadh a léamh

STÓR STAIRE

SEÁN DELAP
PAUL MCCORMACK

Is é atá i gceist le *Stór Staire*, Téacsleabhar agus Leabhar Fianaise na Chéad Bhliana, ná Snáithe 1 & Snáithe 2 de chúrsa nua Staire na Sraithe Sóisearaí. Beirt údar ar műinteoirí iad freisin, a bhfuil a lán taithí acu, a scriobh an téacsleabhar agus leabhar fianaise seo. Spreagtar gach scoláire bheith ag fiosrú faoi na heachtraí fíorshuimiúla a tharla san am a chuaigh thart, chomh maith le forbairt a dhéanamh ar an bhfoghlaim agus scileanna ar bhealaí cruthaitheacha agus tarraingteacha.

- **Airdeallach faoi chúrsaí Staire:** Téann *Stór Staire* trí stair na hÉireann, stair na hEorpa agus stair an domhain mhóir, agus ag an am céanna spreagtar an scoláire le fiosrú níos mó a dhéanamh.
- **Mealltach:** Agus é scriofa, maisithe agus deartha ar bhealach beoga, tugann *Stór Staire* an scoláire trí na heachtraí móra a tharla san am a chuaigh thart agus léirítear ann an ceangal atá eatarthu agus an tionchar a bhíonn acu ar shaol an lae inniu. Tá na gníomhaíochtaí deartha le spéis na scoláirí a ghriosú agus deiseanna a thabhairt dóibh tuilleadh taighde agus fiosraithe a dhéanamh.
- **An mórphictiúr:** De bharr na ngnéithe ar nós ‘Ag smaoineamh go stairiúil’ agus ‘Meaisín ama’, cuirtear i gcuimhne do na scoláirí measúnú a dhéanamh ar gach foinse stairiúil go criticiúil agus nach dtarlaíonn aon eachtra ina haonar.
- **Cuid mhór fianaise:** Baineann *Stór Staire* úsáid as foinsí agus doiciméid sa téacsleabhar agus spreagtar na scoláirí ‘tochailt níos doimhne’ a dhéanamh agus cleachtaí a chur i gcrích sa Leabhar Fianaise.
- **Réimse leathan ceisteanna:** Déanann réimse leathan cleachtaí tástáil ar eolas agus cumas an scoláire chun fiosrú a dhéanamh faoi eolas stairiúil.
- **Forbairt scileanna:** Forbraíonn gníomhaíochtaí bunaithe ar fhianaise na príomhsileanna agus tuiscint níos doimhne ar an ábhar praiticiúil.
- **Daingniú:** De bharr réimse leathan ceisteanna, spreagtar na scoláirí lena n-eolas agus a dtuiscint a neartú ar na príomhréanna agus na príomheachtraí sa stair.
- **Féinmheasúnú:** Ar na leathanaigh ‘Machnamh ar do chuid oibre’ ag deireadh gach caibidle, spreagtar na scoláirí le machnamh a dhéanamh ar a bhfoghlaim de réir mar a dhéanann siad dul chun cinn.

An Chomhairle um Oideachas
Gaeltachta & Gaelscolaíochta

